

University of Groningen

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2000

Voerman, Gerrit

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2001

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (editor) (2001). *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2000*. (Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen). Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

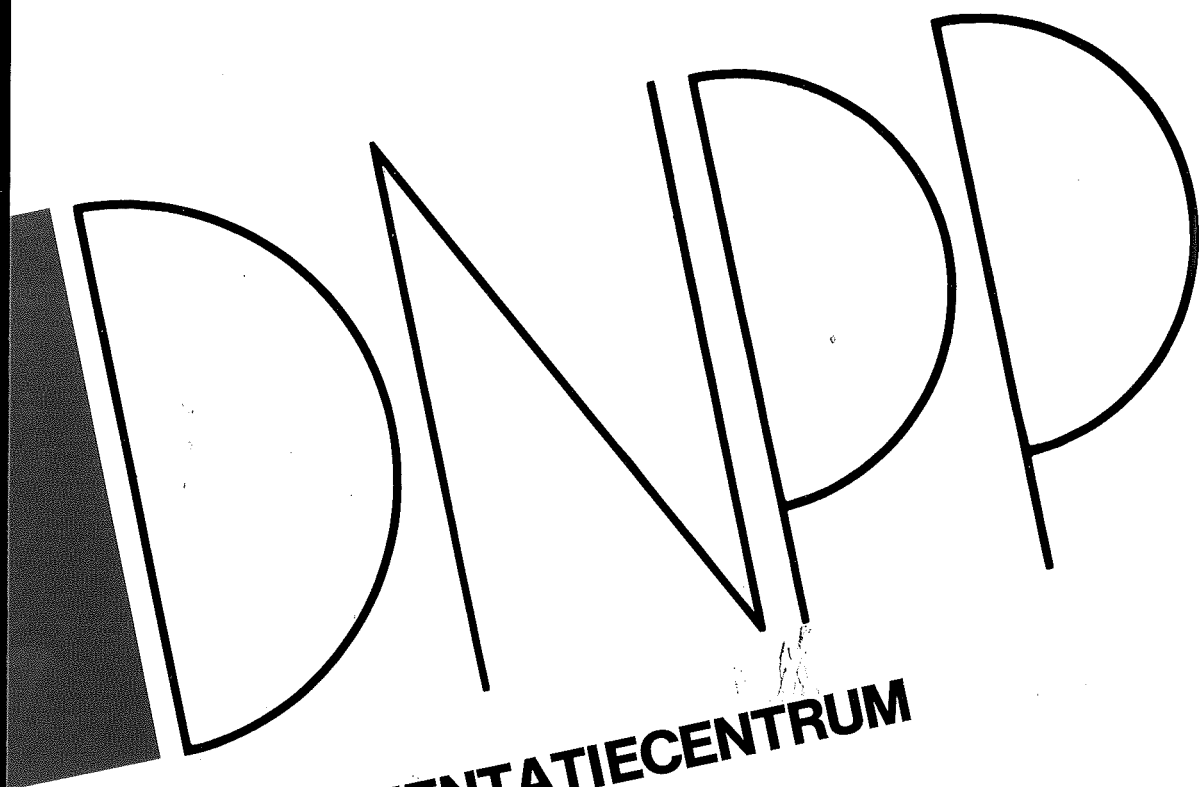
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

**DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE
POLITIEKE PARTIJEN
JAARBOEK 2000**

RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

JAARBOEK 2000

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN
OUDE BOTERINGESTRAAT 52
9712 GL GRONINGEN
TEL.: 050-363 68 30
FAX.: 050-363 72 56
E-MAIL: DNPP@UB.RUG.NL
WEBSITE: WWW.UB.RUG.NL/DNPP

Colofon

titel: Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2000
copyright: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen - RU Groningen
ISBN: 90-75612-02-8
IISN: 0921-0873
redactie: G. Voerman
omslag: J.D. de Visser
druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij Rijksuniversiteit Groningen

Dit Jaarboek kan men bestellen door f 25,00 over te maken op giro 2813720 t.n.v. Bibliotheek RU Groningen onder vermelding van 'Jaarboek DNPP 2000'.

VOORWOORD

Nu nog maar minder dan 3% van de kiezers lid is van een politieke partij, dringt zich meer dan ooit de vraag op wie of wat de partijen 'vertegenwoordigen'. In de tijd van de verzuiling was de partij de kern van een 'volksdeel'. De volksvertegenwoordiger was voor hen die tot dat volksdeel behoorden, 'één van ons'. Deze vanzelfsprekende band tussen gekozenen en hun kiezers bestaat niet meer. In die zin hebben partijen hun representatieve functie verspeeld. Maar op welke manier kunnen de partijen dan nog wel 'representatief' zijn, en hoe zou men tegenwoordig representeren of vertegenwoordigen moeten opvatten? Of is de politieke partij aan het eind gekomen van haar levenscyclus en is zij terug bij haar ontstaan aan het einde van de negentiende eeuw, toen haar verschijning eveneens veel negatieve reacties opriep? Zo nee, en dit lijkt waarschijnlijker, maakt de partij dan een metamorfose door waarbij ze haar achterban niet minder maar anders gaat representeren - niet via organisaties maar via de media, internet, opiniepeilingen en kiezersonderzoek?

Deze vragen stonden centraal op het congres dat het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen op 15 oktober 1999 organiseerde ter gelegenheid van zijn vijftienvigjarig bestaan. Historici (prof.dr. F.A. Ankersmit, dr. H. te Velde), politicologen (dr. H. Anker, prof.dr. J. de Beus, dr. R.A. Koole en dr. A.P.M. Lucardie) en de directeurs van de wetenschappelijke bureaus van D66 (drs. Chr. de Vries) en de PvdA (drs. P. Kalma) gaven hierop een antwoord. Hun bijdragen vindt u in dit *Jaarboek*.

Wat de volgorde van de artikelen betreft, wijkt dit *Jaarboek* af van de gebruikelijke indeling. Na het voorwoord volgt een korte inleiding op het thema 'representatie'. Vervolgens worden de verschillende congresbijdragen afgedrukt. Deze beschouwingen zijn door de auteurs in de zomer van 2001 waar nodig geactualiseerd. In het artikel van De Beus, slotspreker op het congres, worden de voorgaande beschouwingen gewogen. Hierna volgt de 'Kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen in het jaar 2000'. Het Jaarverslag van het DNPP, waarmee het *Jaarboek* normaliter opent, is dit maal geheel aan het einde van dit Jaarboek opgenomen.

Graag wil ik hier dr. H. te Velde en dr. P. Lucardie bedanken voor hun aandeel in de inhoudelijke voorbereiding van het congres. Dat de bijeenkomst een succes werd, was mede te danken aan de inzet van mevr. B. Pier en drs. B.H. de Boer, beiden werkzaam op het DNPP.

G. Voerman
Hoofd DNPP

Groningen
oktober 2001

Colofon

titel:	Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2000
copyright:	Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen - RU Groningen
ISBN:	90-75612-02-8
IISN:	0921-0873
redactie:	G. Voerman
omslag:	J.D. de Visser
druk- en bindwerk:	Universiteitsdrukkerij Rijksuniversiteit Groningen

Dit Jaarboek kan men bestellen door *f* 25,00 over te maken op giro 2813720 t.n.v. Bibliotheek RU Groningen onder vermelding van 'Jaarboek DNPP 2000'.

VOORWOORD

Nu nog maar minder dan 3% van de kiezers lid is van een politieke partij, dringt zich meer dan ooit de vraag op wie of wat de partijen 'vertegenwoordigen'. In de tijd van de verzuiling was de partij de kern van een 'volksdeel'. De volksvertegenwoordiger was voor hen die tot dat volksdeel behoorden, 'één van ons'. Deze vanzelfsprekende band tussen gekozenen en hun kiezers bestaat niet meer. In die zin hebben partijen hun representatieve functie verspeeld. Maar op welke manier kunnen de partijen dan nog wel 'representatief' zijn, en hoe zou men tegenwoordig representeren of vertegenwoordigen moeten opvatten? Of is de politieke partij aan het eind gekomen van haar levenscyclus en is zij terug bij haar ontstaan aan het einde van de negentiende eeuw, toen haar verschijning eveneens veel negatieve reacties opriep? Zo nee, en dit lijkt waarschijnlijker, maakt de partij dan een metamorfose door waarbij ze haar achterban niet minder maar anders gaat representeren - niet via organisaties maar via de media, internet, opiniepeilingen en kiezersonderzoek?

Deze vragen stonden centraal op het congres dat het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen op 15 oktober 1999 organiseerde ter gelegenheid van zijn vijftienvigjarig bestaan. Historici (prof.dr. F.A. Ankersmit, dr. H. te Velde), politicologen (dr. H. Anker, prof.dr. J. de Beus, dr. R.A. Koole en dr. A.P.M. Lucardie) en de directeurs van de wetenschappelijke bureaus van D66 (drs. Chr. de Vries) en de PvdA (drs. P. Kalma) gaven hierop een antwoord. Hun bijdragen vindt u in dit *Jaarboek*.

Wat de volgorde van de artikelen betreft, wijkt dit *Jaarboek* af van de gebruikelijke indeling. Na het voorwoord volgt een korte inleiding op het thema 'representatie'. Vervolgens worden de verschillende congresbijdragen afgedrukt. Deze beschouwingen zijn door de auteurs in de zomer van 2001 waar nodig geactualiseerd. In het artikel van De Beus, slot spreker op het congres, worden de voorgaande beschouwingen gewogen. Hierna volgt de 'Kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen in het jaar 2000'. Het Jaarverslag van het DNPP, waarmee het *Jaarboek* normaliter opent, is dit maal geheel aan het einde van dit Jaarboek opgenomen.

Graag wil ik hier dr. H. te Velde en dr. P. Lucardie bedanken voor hun aandeel in de inhoudelijke voorbereiding van het congres. Dat de bijeenkomst een succes werd, was mede te danken aan de inzet van mevr. B. Pier en drs. B.H. de Boer, beiden werkzaam op het DNPP.

G. Voerman
Hoofd DNPP

Groningen
oktober 2001

INHOUD

Voorwoord

Inhoud	1
H. te Velde en G. Voerman, Ten geleide	3
F.R. Ankersmit, De hedendaagse politieke partij. Van representatie van de kiezer naar zelf-representatie	8
H. te Velde, De spiegel van den negentiende eeuw. Partij, representatie en geschiedenis	19
R.A. Koole, Interne partijdemocratie en representatie	41
H. Anker, Politieke representatie en electoraal onderzoek door politieke partijen	60
A.P.M. Lucardie, Representatie zonder partijen: De vergeten alternatieven	75
P. Kalma, Politieke partijen en de ‘civil society’. Een onderbelicht representatie-probleem	101
C.W. de Vries, De noodzakelijke heruitvinding van de vertegenwoordigende democratie. Over parlement en politieke partijen in de netwerksamenleving	114
J. de Beus, De smalle politieke partij. Een synthetische en polemische uitleiding	125
Berend de Boer, Paul Lucardie, Ida Noomen en Gerrit Voerman, Kroniek 2000. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2000	141
Jaarverslag 2000 DNPP	211
Auteurs	221

TEN GELEIDE

H. te Velde en G. Voerman

Wie opmerkt dat de maatschappelijke banden van de Nederlandse politieke partijen zijn afgenomen, zegt niets nieuws. Zo hadden de in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen begin 2001 samen ruim 291.000 leden. Dit is minder dan de helft van de naar schatting 635.000 leden in 1950 – en dat terwijl sindsdien het aantal kiezers meer dan verdubbeld is. In 1960 waren de partijen nog goed voor meer dan 730.000 leden. Tijdens de ontzuiling begon de teruggang: in 1970 hadden de elf in het parlement zitting hebbende partijen in totaal 393.000 leden. In de jaren zeventig, toen politisering, polarisatie en politieke participatie hoogtij vierden, groeide het gezamenlijke ledental weer tot 430.000 in 1980; daarna braken met name voor de grote partijen magere jaren aan. Het CDA zakte van ruim 150.000 leden in 1981 naar 80.000 aan het begin van 2001; de VVD van bijna 103.000 in 1982 naar 49.000; en de PvdA van 101.000 in 1987 naar 58.500. De ontwikkeling van het ledental van D66 fluctueerde sterk, maar de Democraten zijn sinds het midden van de jaren negentig duizenden leden kwijtgeraakt.¹

Beziet men het ledental als percentage van het aantal kiezers, dan blijkt de daling nog duidelijker: van ongeveer 14% in 1948 via 6,7% in 1967 en 3,5% in 1986 naar 2,5% aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Met de huidige ‘organisatiegraad’ (de verhouding tussen partijleden en kiezers) staat Nederland in de onderste regionen van de ranglijst van Europese landen. Oostenrijk en Finland zijn koplopers met 17,7% respectievelijk 9,7%. Als hekkensluiters fungeren Groot-Brittannië, Frankrijk en Polen, met een organisatiegraad van onder de 2%. De gemiddelde Europese organisatiegraad bedroeg aan het einde van de jaren negentig 5,0%. In West-Europa lag die aan het begin van de jaren zestig nog op 15%. De organisatiegraad daalt sindsdien vrijwel overal in West-Europa. Na Denemarken zakte zij in Nederland echter het snelst.²

De band tussen partij en samenleving is ook op ander vlak veel zwakker geworden. Dat kan men indirect aflezen aan de opkomst bij de verkiezingen. Na de invoering van het algemeen kiesrecht en het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1917, kende Nederland bij de Tweede-Kamerverkiezingen lange tijd een opkomst van tussen de 92% en 95% van de ingeschreven kiezers. Deze percentages kunnen deels worden beschouwd als een uiting van betrokkenheid bij de eigen partij. De partij was voor velen de politieke uitdrukking van het

levensbeschouwelijke of ideologische maatschappelijke segment waartoe men behoorde, zodat stemmen een vanzelfsprekendheid was. De verkiezingsuitslagen waren dan ook nogal voorspelbaar; grote fluctuaties deden zich niet voor. De verkiezingen van destijds zijn ooit getypeerd als ‘rituele volkstellingen’ – een ‘lastige onderbreking’ voor politici van hun dagelijkse werk.³ Er bestond natuurlijk de verplichting zich te melden bij het stembureau, al werd die verplichting niet altijd met sancties gehandhaafd. Sinds de afschaffing van de opkomstplicht in 1970 is de opkomst bij de Tweede-Kamerverkiezingen in Nederland gedaald, zij het met schommelingen. Na een dieptepunt in 1971 (79%) steeg het aantal uitgebrachte stemmen weer tot 88% in 1977. Het schommelde in de jaren tachtig tussen de 80% en 86%, om daarna te dalen tot 73% in 1998. Bij de verkiezingen voor gemeenteraden, Provinciale Staten en Europees Parlement was de daling nog duidelijker.

De opkomstpercentages zijn een indirecte graadmeter van de band met een partij, maar er zijn nog duidelijker aanwijzingen voor de verzwakking van die partijbinding. Partijen kunnen niet meer zoals vroeger op hun electorale erfdeel rekenen. Kiezers laten zich in hun stemgedrag steeds minder leiden door kerkelijke gezindte en sociale klasse; zij zijn deels ‘op drift’ geraakt. Ze identificeren zich in afnemende mate met partijen – niet alleen in Nederland, maar ook in andere gevestigde democratieën.⁴ Beschouwde volgens cijfers van het Nationaal Kiezers Onderzoek (NKO) bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1986 40% van de kiezers zich als ‘aanhanger van een partij’; in 1998 was dat nog 28%.⁵ Partijen moeten meer dan ooit de strijd aangaan om de kiezersgunst en op zoek gaan naar de aarzelende en zwevende kiezer, die vaak tot op de verkiezingsdag niet zeker weet op welke partij hij zijn stem zal uitbrengen. In 1994 en 1998 nam rond de 40% van de kiezers pas tijdens de verkiezingscampagne, in de laatste weken voor de Tweede-Kamerverkiezingen, een definitieve beslissing. Tot en met de verkiezingen van 1986 was dat circa 20%. In 1989 behoorde nog ongeveer tweederde van het electoraat tot de kiezers die al lang wisten wat ze gingen stemmen; ze waren dus trouw aan een partij. Vanaf 1994 was dat minder dan de helft.⁶ Deze toegenomen onvoorspelbaarheid in het stemgedrag – die voor partijen minder aangenaam is maar voor de democratie als zodanig heilzaam kan zijn – heeft al tot ware electorale aardverschuivingen geleid. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 verloren de beide regeringspartijen CDA en PvdA respectievelijk twintig en twaalf zetels – verliezen die niet eerder waren vertoond in de Nederlandse parlementaire geschiedenis. Bij deze verkiezingen wisselde in totaal een kwart van de zetels van partij.

Tegen de achtergrond van de toegenomen welvaart, het sterk gestegen opleidingsniveau, de voortschrijdende individualisering en het afgenomen mobiliserend vermogen van ideologieën zijn in Nederland, zoals elders in de Westerse wereld, kiezersopkomst, partijledental en partijbinding sinds het midden van de jaren tachtig substantieel afgenomen. Deze verschijnselen hebben tot somberheid geleid bij politieke waarnemers. De partijen zijn de spil in het politieke systeem, en hun erosie kan – wanneer zij aanhoudt – de fundamenteën van de parlementaire democratie aantasten. De legitimiteit van het bestel kan erdoor in het geding raken, zeker wanneer de reeds bestaande sociale verschillen (met name in opleiding) toenemen tussen degenen die wel en niet stemmen. Of de herinvoering van de opkomstplicht, bepleit door SP-leider J. Marijnissen na de Provinciale Statenverkiezingen van 1999 hiervoor een oplossing biedt, is de vraag.⁷ Deze plicht staat op gespannen voet met de tendens tot individualisering en liberalisering in onze samenleving, nog afgezien van de vraag hoe deze af te dwingen zou zijn.

Voordat we hier ook zouden gaan meedoen aan het zoeken naar oplossingen die de partijen weer in oude glorie kunnen herstellen, willen we echter een stap achteruit doen en het probleem op een andere manier bekijken. Sinds het bestaan van partijen is voortdurend over hun functioneren geklaagd – meteen de eerste substantiële politicologische onderzoeken van de Rus M. Ostrogorski en de Duitser R. Michels aan het begin van de twintigste eeuw waren zeer kritisch getoonzet. De partijen zijn evenwel blijven bestaan. Er is ook nu weinig reden te geloven aan het verdwijnen van de partijen. Dat nog maar een minderheid van 2,5% van de kiezers lid is van een politieke partij, betekent niet dat de betekenis van partijen in het algemeen afneemt. Sinds de afschaffing van het districtenstelsel, de opkomst van de moderne massapartij, de toename van het belang van de televisie, en ten slotte de strengere formele voorwaarden die de Kieswet aan verkiezingsdeelname stelt, is het voor individuen zonder partijlidmaatschap nagenoeg uitgesloten nog volksvertegenwoordiger te worden. Mogen al functies die de partij traditioneel vervulde zijn afgenomen, voor de rekrutering van politiek personeel geldt dat niet (zie de bijdrage van R.A. Koole in dit *Jaarboek*). In de Tweede Kamer is bovendien de fractiedwang sterker dan ooit. De partij is ook nog steeds vrijwel onmisbaar in het proces van publieke verantwoording voor politieke daden, zoals J. de Beus hier betoogt.

In het politieke bestel zelf is dus de positie van de partij onverminderd sterk; het is vooral de band met de samenleving die ter discussie staat. Daarover wordt natuurlijk veel nagedacht, maar vaak alleen met de bedoeling middelen te vinden de band in oude staat terug te brengen. Misschien is het tijd die band zelf eens onbevangen te onderzoeken. Tradi-

tioneel vormden de partijen de voornaamste manier voor politici om de samenleving te leren kennen – politici beschouwden zich als de vertolker van de ideeën die daar leefden – en waren de partijen omgekeerd de belangrijkste plaats waar kiezers hun vertegenwoordigers leerden kennen. Sinds de komst van opiniepeilingen en televisie is dat anders. Bij de losse band tussen partij en samenleving kan men de vraag stellen: wie of wat ‘vertegenwoordigen’ partijen eigenlijk nog? Men kan echter ook het idee van vertegenwoordiging zelf tegen het licht houden. Misschien zijn we inmiddels wel in een zo andere wereld beland, dat vertegenwoordiging iets heel anders is gaan betekenen dan traditioneel het geval was.

Toen de historicus F.R. Ankersmit in de jaren tachtig het onderwerp van de ‘representatie’ op de onderzoeksagenda zette, ontmoette hij aanvankelijk weinig interesse en veel kritiek.⁸ Zonder dat men het met zijn analyse eens hoeft te zijn, is inmiddels duidelijk dat het een kwestie is waar men niet om heen kan. Wat betekent vertegenwoordigen eigenlijk? Welk verband is er of zou er moeten zijn tussen de functie van representatie (vertegenwoordigen) en die van representativiteit (afspiegeling in sociale of politiek-ideologische zin)? Welke andere vormen van politieke representatie zijn er behalve politieke partijen? Het zijn vragen die in dit *Jaarboek* worden aangesneden vanuit politicologisch, historisch en politiek-filosofisch oogpunt. Dit *Jaarboek* wil daarmee niet één visie op de verhouding tussen partijen en vertegenwoordiging propageren, maar die juist van alle kanten bezien. De misschien meest gehoorde, en elkaar deels uitsluitende, commentaren op deze verhouding – enerzijds dat politici alleen nog maar roepen wat de kiezers willen horen, anderzijds dat er een veel te diepe kloof is tussen vertegenwoordigers en vertegenwoordigden – worden hier beide in twijfel getrokken. De politicoloog H. Anker betoogt hier dat het ‘u-vraagt-wij-draaien’ verhaal over opiniepeilingen flinke nuancering behoeft; Ankersmits oeuvre is er om te betogen dat een ‘esthetische’ afstand tussen de politicus en de kiezer juist onontbeerlijk is. Het is geen volstrekt nieuw probleem dat hier aan de orde is, maar het is wel een zaak die zich de afgelopen jaren steeds sterker heeft opgedrongen. De verkiezingen van 1994 hebben wel heel duidelijk gemaakt dat de band tussen partij en kiezer veel losser is geworden, en aan de andere kant neemt de belangstelling voor het probleem van de representatie in de politieke filosofie en geschiedenis snel toe.⁹ Wat in dit *Jaarboek* aan de orde is, is relevant voor de politiek en interessant voor de wetenschap. Het laatste woord zal er dus nog niet over gezegd zijn.

noten

¹ G. Voerman, 'De ledentallen van politieke partijen, 1945-1995', in: *Jaarboek 1995 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1996, 192-206.

² P. Mair en I. van Biezen, 'Party membership in twenty European democracies, 1980-2000', in: *Party Politics*, 7 (2001), no. 1, 5-21; 9; R.S. Katz, P. Mair e.a., 'The membership of political parties in European democracies, 1960-1990', in: *European Journal of Political Research*, 22 (1992), 329-345.

³ E. van Thijn, 'Een moderne verkiezingscampagne', in: *Socialisme en Democratie*, 23 (1966), 10 (okt.), 704-714; 707.

⁴ P. Mair, 'De toekomstmogelijkheden van politieke partijen, links en de democratie', in: *Socialisme en democratie*, 57/58 (2000/2001), no. 12/1, 554-564; 555.

⁵ C.W.A.M. Aarts, *Opkomst bij verkiezingen. Onderzoeksrapportage in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Directie Constitutionele Zaken en Wetgeving*, Enschede, 1999, 51.

⁶ H. van der Kolk, 'Aarzelende, zwevende en wisselende kiezers', in: J. Thomassen, K. Aarts en H. van der Kolk, red., *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998. Kiezers en de smalle marges van de politiek*, Den Haag, 2000, 93-105; 95-98.

⁷ *NRC Handelsblad*, 5 maart 1999.

⁸ F.R. Ankersmit, 'Politieke representatie. Betoog over de esthetische staat', in: *BMGN*, 102 (1987), 358-379.

⁹ Men kan bijvoorbeeld wijzen op het oeuvre van de Franse politieke wetenschapper en historicus P. Rosanvallon, dat internationaal op steeds meer belangstelling kan rekenen.

DE HEDENDAAGSE POLITIEKE PARTIJ

Van representatie van de kiezer naar zelf-representatie¹

F.R. Ankersmit

Artikel 52 van de Grondwet van 1814 luidde als volgt: ‘De Staaten Generaal vertegenwoordigen het geheele Nederlandsche volk’. Behoudens aanpassing van de spelling staat het nu nog precies zo in artikel 50 van de huidige Grondwet. In 1814 betekende dat een scherpe breuk met provinciale souvereiniteit uit de dagen van de Republiek van voor 1795. Voorts brak men nu met de gewoonte dat de leden van de Staten-Generaal hun stem uitbrachten op last van, en na ruggespraak met hun provinciale opdrachtgevers.² Aldus werd nu ook voor Nederland gerealiseerd wat de Engelse politicus E. Burke al in 1774 omschreven had als de essentie van de politieke representatie.³ Maar sinds 1814 hebben zowel de theorie als de praktijk van ons staatsrecht de meest dramatische wijzigingen ondergaan. En het valt bijgevolg te verwachten dat ook de interpretatie van dit artikel in de loop van bijna twee eeuwen niet onveranderd bleef.

Een van de belangrijkste momenten in deze evolutie was de entree van de politieke partij in ons staatsbestel in het derde kwart van de negentiende eeuw. Ik beschik niet over de expertise om een verantwoord geschiedkundig oordeel uit te spreken over het ontstaan van de Nederlandse politieke partij. Ik beperk mij daarom tot een enkele voor de hand liggende uitspraak over hoe dat ontstaan van de politieke partij de vraag naar de politieke representatie compliceerde. Men kan daar namelijk op twee tegengestelde manieren over denken. Enerzijds kan men erop wijzen dat de politieke partij zich nu plaatste tussen kiezer en parlement. Op twee manieren leek dit afbreuk te doen aan de representativiteit van het parlement. In de eerste plaats schoof zich nu tussen kiezer en parlement in de vorm van de politieke partij een scherm dat in de praktijk de directe band tussen kiezer en parlement leek af te zwakken. En in de tweede plaats leek de introductie van de politieke partij een verkapte terugkeer te zijn naar het stemmen met last en ruggespraak. De politieke partij leek immers in het parlement op te gaan treden als een directe belangenbehartigster van haar kiezers. Zoals bekend bekritiseerde de liberale historicus R.J. Fruin de antirevolutionaire

voorman G. Groen van Prinsterers eerste, nog aarzelende pogingen tot partijvorming inderdaad met dit soort van argumenten.

Maar anderzijds leek partijvorming de effectieve greep van de kiezer op de openbare besluitvorming juist wezenlijk te vergroten. De bundeling van gelijkgezinden binnen een politieke partij leidde er zeker toe dat hun stem in Den Haag duidelijker gehoord kon worden dan zonder de politieke partij ooit mogelijk zou zijn geweest. En vanuit dat perspectief werd met de introductie van de politieke partij de effectieve representativiteit van het politieke systeem juist vergroot. De stem van het electoraat werd door de introductie van de politieke partij een belangrijker factor in de openbare besluitvorming dan voordien het geval geweest was.

Kortom, aan de ene kant leek de politieke partij de afstand tussen kiezer en parlement te vergroten, maar aan de andere kant leek zij die te verminderen. Men kan evenwel veilig zeggen dat uiteindelijk de balans toch doorsloeg naar een vermindering van die afstand en naar een vergroting van de representativiteit. Dat blijkt al wel uit daaruit dat, met een enkele dubieuze uitzondering als de NSB, noch door de kiezer noch door politici een opheffing van het partijsysteem ooit serieus overwogen, laat staan bepleit werd.

1. Effecten van de politieke partij op de politieke representatie

Die zojuist genoemde notie van een balans tussen een vergroting en een verkleining van de afstand tussen kiezer en parlement nodigt uit tot een nadere overpeinzing van de effecten van de politieke partij op de politieke representatie. In de eerste plaats moeten we ons afvragen of de politieke partij de politieke representatie slechts kanaliseert; of is het veeleer zo dat zij een soort van ‘getrapte representatie’ introduceert in de zin dat de politieke partij het electoraat representeert, terwijl het parlement de politieke partijen representeert? Het antwoord op die vraag kan niet moeilijk zijn, wanneer men enige subtiliteit in acht neemt. Om te beginnen: men kan niet zeggen dat de politieke partij haar kiezers vertegenwoordigt. De politieke partij *is* de som van al de kiezers (in hun politieke hoedanigheid) die hun stem op die partij uitbrengen. De politieke partij representeert die kiezers niet, maar was in de tijd van haar ontstaan een gelegenheidsarrangement van een groep van burgers die besloot om zich achter de banier van een bepaald politiek programma te scharen. En de politieke partij is niets meer dan dat. De kiezer is uiteraard wel meer dan dat. In de eerste plaats omdat hij naast zijn politieke existentie ook zijn existentie heeft in de samenleving. En in de tweede plaats omdat zelfs zijn politieke existentie niet opgaat in zijn keuze voor een bepaalde partij. Hij kan zijn sympathieën hebben voor andere partijen, een boek of een roman schrijven met een

politieke inhoud, of anderen van zijn politieke voorkeuren trachten te overtuigen. Maar dat alles is irrelevant voor het traject tussen burger, via partij naar parlement – en dat is het traject dat vanuit het perspectief van de politieke representatie uitsluitend onze aandacht verdient.

Maar dat brengt mij bij die subtiliteit waar ik zojuist van sprak. Want de partij *in het parlement*, in onderscheid van de partij als som van een groep van kiezers, *representeert* in die hoedanigheid wel diezelfde groep van kiezers. In het parlement verwoordt zij de stem van die groep kiezers en treedt zij op als de representant van die groep van kiezers. De politieke partij heeft daarom een janusgezicht. Naar de burger heeft zij haar civiel-rechtelijke gezicht gewend en eerst in het parlement vertoont zij haar politieke gezicht. En dat geldt voor iedere partij. Bijgevolg kunnen we van de politieke partij op zichzelf genomen niet volhouden dat zij de kiezer – of een deel daarvan – *representeert*; wel kunnen we dat daarentegen van de politieke partij zeggen *voor zover* zij een onderdeel is van het geheel van het parlement. Alleen als één van de meerdere fracties in het parlement kan men van de politieke partij zeggen dat zij het electoraat *representeert*. Alleen op *dat* niveau en in *die* hoedanigheid *representeert* de politieke partij. Er is daarom niet sprake van een (door de introductie van het partijsysteem bewerkte) *dubbele* representatie, in die zin dat de individuele volksvertegenwoordiger als lid van een bepaalde partij in de eerste plaats zijn kiezers vertegenwoordigt en, *daarnaast*, in tweede plaats, als lid van het parlement ‘het Nederlandse volk’, zoals het in de Grondwet staat. Met de entree van de politieke partij ontstond dus geen systeem van een ‘getrapte vertegenwoordiging’. Ook het feit dat binnen een partij een beslissing genomen moet worden over wie de partij in het parlement zal vertegenwoordigen, doet hier niets aan af. Want wij stemmen niet op partijen, maar op voor door de partijen aangewezen kandidaten voor het kamerlidmaatschap. Eerst wanneer de partij *na* verkiezingen een kandidatenlijst voor het kamerlidmaatschap samen zou stellen, zou men terecht kunnen spreken van ‘getrapte verkiezingen’. Kortom, de introductie van de politieke partij bewerkstelligde niet een breuk in de representatie – waarvoor de Grondwet overigens wel koos voor wat betreft de samenstelling van de Eerste Kamer. En het is ook maar goed dat de kaarten zo liggen – want anders zou de politieke partij, althans haar functioneren in de Tweede Kamer, in ons systeem ongrondwettig zijn geweest.

Aan dit alles zijn de volgende conclusies te verbinden. Er zijn twee, om zo te zeggen, ‘aggregatie-niveaus’ te ontwaren op het traject vanaf de kiezer tot en met het parlement. Een eerste aggregatie vindt plaats op het niveau van de politieke partij. Dat is een aggregatie van politiek gelijkgezinden – interne partijpolitieke ruzies zijn hier niet relevant. Want de partij spreekt altijd met één mond, hoeveel conflict daar ook aan vooraf gegaan mag zijn

– of op mag volgen. Op dit niveau is *geen* sprake van representatie. Representatie vindt eerst plaats op het niveau van het parlement. En hier heerst in principe wel een principiële verdeeldheid: een niet in- en tegen zichzelf verdeeld parlement is geen parlement, hoezeer ‘kamerbrede instemming’ in individuele gevallen ook voor mag komen. Maar als dat vaak begint te gebeuren, zijn representatie en democratie in gevaar. Openlijke contestatie en conflict zijn onverbrekkelijk verbonden aan de representatieve taak van het parlement: het parlement hoort daarom met ‘meerdere monden’ tegelijk te spreken. Waar representatie is, is conflict en *vice versa*. Daarentegen hoort de regering weer wel – evenals de politieke partij – met één mond te spreken, ongeacht de conflicten die daarachter schuil mogen gaan en hoe onduidelijk en multi-interpretabel dat ene ten gehore gebrachte geluid soms ook mag zijn.

2. Bedreigingen voor de representativiteit van het parlement

Hiermee zijn dan, in grote lijnen, de voorwaarden aangegeven waaronder wij van een parlement en van de naar het parlement door de partijen gezonden parlementsleden mogen zeggen dat zij de ‘Nederlandse bevolking vertegenwoordigen’. De vraag rijst dan onder wat voor omstandigheden aan die voorwaarden niet langer voldaan zou kunnen zijn. Anders gezegd, laat zich een ontwikkeling voorstellen binnen de hiervoor aangegeven matrix, waardoor de representativiteit van het parlement toch op de tocht zou komen te staan? De vraag heeft een zekere urgentie aangezien het vertrouwen in de parlementaire democratie – buiten ons land nog sterker dan hier – de laatste tijd afnam en dat te meer omdat velen dat vertrouwensverlies verklaarden uit een geringere representativiteit van het parlement, dan wel van heel de publieke besluitvorming.

Willen we deze vraag beantwoorden, dan lijkt het op basis van het voorgaande verstandig om te onderscheiden tussen het traject van kiezer naar politieke partij en dat van politieke partij naar de gremia waar de publieke besluitvorming plaatsvindt. De politieke partij is immers een tijdelijk knooppunt op het traject tussen kiezer en publieke besluitvorming en het is daarom noodzakelijk om het probleem van de representativiteit op het eerste traject afzonderlijk te bezien van die op het tweede traject. Welnu, aan het eerste traject hoeven we niet veel woorden vuil te maken. We constateerden immers hierboven reeds dat de thematiek van de politieke representativiteit eenvoudigweg niet speelt op dit eerste traject, dat traject van kiezer naar politieke partij. Interessant daarbij is dat vrijwel alle klachten die men tegenwoordig uit over het gebrekkige functioneren van de politiek en over de kwaliteit van onze democratie, juist in dit eerste traject gesitueerd moeten worden. Zo klaagt men over het ledenverlies van

de politieke partijen, over het gebrek aan belangstelling van de gemiddelde kiezer voor (door de politieke partij) te verwoorden en te verdedigen politieke keuzen, over ideologieverlies, over het verdwijnen van wezenlijke meningsverschillen tussen politieke partijen, over ‘de eenpartijstaat Nederland’, etc. En dat alles moeten we situeren op het traject tussen kiezer en partij – maar juist hier is de representativiteit in het geheel niet in het geding. Bovendien lijkt wat we hier op het niveau van de politieke partijen constateren eerder een vrij goede afspiegeling van een toegenomen consensus in de Nederlandse samenleving zelf. De weinig bevroren manier waarop tegenwoordig politiek bedreven wordt, correspondeert heel goed met hoe het electoraat heden ten dage denkt over de mogelijkheden en de beperkingen van de politiek. En wat dat betreft valt er niets te klagen voor iemand die van de politiek verlangt om ‘representatief’ te zijn voor de stand van zaken in de samenleving. En zeker zou het dwaasheid, en in ieder geval weinig democratisch zijn om van de politieke partijen te verlangen dat zij die afname van politieke polarisering binnen de samenleving zouden moeten negeren en dat zij op eigen houtje het politieke conflict zo hoog mogelijk op zouden moeten stoken. De politiek is er in principe voor om conflicten op te lossen, niet om ze te maken. Ik zeg met nadruk ‘doorgaans’, omdat zich wel degelijk uitzonderingen op deze regel laten bedenken. Maar in het economisch zo buitengewoon voorspoedige afgelopen decennium lijken die uitzonderingen verder weg dan ooit tevoren het geval was. Kortom, in het gegeven dat de kiezer zijn belangstelling voor de politieke partij verloor, ligt geen enkele bedreiging voor de representativiteit van de politiek. En het zou daarom zeker geen zin hebben om te proberen om die belangstelling weer te vergroten met de bedoeling om op die manier de politiek weer ‘representatiever’ te maken.

Preciezer geformuleerd, die teruggelopen belangstelling is noch oorzaak noch gevolg van een verlies aan representativiteit. Maar dat sluit niet uit dat die teruggelopen belangstelling wel een *signaal* van een representativiteitsverlies is, zoals de koorts een signaal van de ziekte is zonder de ziekte zelf te wezen. En dat blijkt inderdaad het geval te zijn wanneer we de aandacht richten op het traject tussen politieke partij en het politieke centrum. Op dat traject laat zich namelijk een interactie tussen de politieke partijen aanwijzen die inderdaad wel degelijk afbreuk doet aan de representativiteit van de politieke partij. Die interactie tussen politieke partijen onderling is namelijk een belangrijker gegeven geworden dan de interactie met de kiezer; en het gevolg is dat het politieke systeem, het geheel aan partijen en hun interactie, een eigen autonomie heeft verkregen ten opzichte van de kiezer. Zoals bijvoorbeeld de bewegingen op de aandelenmarkt vaak een eigen autonomie hebben die geen basis meer heeft in de reële economie, of daar soms zelfs een perverse vertekening van is (bijvoorbeeld

wanneer een sterke economische groei de aandelenmarkt juist doet kelderen). Ik licht dat hieronder toe met een theoretisch en een historisch argument.

De econoom Harold Hotelling wees erop dat de geneigdheid tot deze autonomie en zulke vertekening eigen is aan de partijdemocratie.⁴ Hij doet daartoe een beroep op de volgende vergelijking. Stel men wil twee winkels vestigen tussen een rij van honderd huizen, genummerd van 1 tot en met 100, en wel op een zodanige manier dat die winkels voor de bewoners van die huizen het gemakkelijkst te bereiken zijn. Uiteraard komt men dan terecht op de plaats tussen de huisnummers 25 en 26 en de huisnummers 75 en 76. Maar stel nu dat de beide winkels met elkaar wensen te concurreren. Dan zullen ze zich allebei rond huisnummer 50 willen vestigen. Wanneer we nu de huisnummers 1 tot en met 100 laten corresponderen met het politieke spectrum, lopend van uiterst links naar uiterst rechts, dan zijn, met Hotelling, aan bovenstaande vergelijking de beide volgende conclusies te verbinden. In de eerste plaats, de voor de huisbewoners (of kiezers van verschillende politieke kleuren) meest wenselijke verdeling tussen de winkels (of partijen) is niet identiek met wat voor die winkels (of partijen) zelf het meest wenselijk is. In de tweede plaats, wanneer een situatie van concurrentie intreedt, is de trek naar het midden even logisch als onweersaanbaar. En die trek naar het midden heeft zijn oorsprong dus niet in kiezersvoorkeur, maar in een van die voorkeur geheel onafhankelijke logica die eigen is aan een meerpartijensysteem als zodanig. Anders gezegd, er ligt in het systeem van politieke representatie door middel van politieke partijen een eigen perverse logica die strijdig is met het desideratum van een optimale politieke representatie. Dat is die van de kiezer onafhankelijke logica die nu eenmaal ingebakken zit in een meerpartijensysteem.

Nu is dit alles natuurlijk maar theorie.⁵ En het is des te meer van belang dat de historische werkelijkheid Hotellings analyse bevestigt. Ik denk daarbij aan de wijze waarop men de geschiedenis van de politieke partij over de laatste honderd jaar gewoonlijk periodiseert. De eerste, veelal nog negentiende-eeuwse partijen duidt men vaak aan als 'kaderpartijen'. Zij kregen al snel gezelschap van de massapartij. Door haar grote ledental en sterke ideologische inhoud wist dit type partij een politieke segmentering van de samenleving te bewerkstelligen. Na de Eerste Wereldoorlog verkrijgt de massapartij definitief het overwicht over de kaderpartij. In het verzuilde Nederland was de massapartij overigens een uitzonderlijk lang leven beschoren. In een latere fase zoekt de partij niet zozeer het eigen ideologische gelijk uit te dragen, maar bovenal een zo groot mogelijke aanhang in het electoraat te verwerven. Een geprononceerde politieke ideologie is daarbij eerder ballast dan winst.⁶ Dat leidt tot wat de Oostenrijks-Amerikaanse politicoloog O. Kirchheimer dertig jaar geleden

al aanduidde als de zogenaamde ‘*catch-all party*’, die zich van de massapartij onderscheidt door een ‘drastische vermindering van de ideologische bagage’.⁷ Er breekt een periode aan waarin de grote partijen iedereen vertegenwoordigen, maar niemand in het bijzonder.⁸ Van belang is nu dat de politicologen R.S. Katz en P. Mair recentelijk nog een fase in het leven van de politieke partij onderscheidden. Waar ik onmiddellijk aan toevoeg dat hun voorstel niet onomstreden is en met name door de Nederlandse politicoloog R. Koole werd aangevochten. Welnu, deze laatste fase in het leven van de politieke partij, althans de fase waarin wij ons nu bevinden, is die van de zogenaamde ‘kartelpartij’. Dat wil zeggen van de partij die deel uitmaakt van een systeem waarbinnen de bestaande partijen voor zichzelf *tezamen* het mandaat van de kiezer gemonopoliseerd hebben.⁹ De partij heeft zowel haar eigen identiteit als die van de andere partij(en) nodig om zichzelf voor de kiezer zichtbaar en herkenbaar te maken. Zij behoeven de ander voor hun eigen identiteit en hebben daarom een quasi-geheim bondgenootschap juist in hun van elkaar verschillend-zijn. De kartelpartij is ‘intertekstueel’, om het met een hier zeer toepasselijke Derridaanse metafoor uit te drukken. We constateren hier hoe die door Hotelling voorspelde eigen logica van de meerpartijendemocratie haaks staat op de eis van de representativiteit. De interactie tussen de politieke partijen wordt belangrijker dan de interactie tussen partij en kiezer en drijft die laatste onverbiddelijk naar de achtergrond.

3. Tussenbalans

Ik kom tot een conclusie. De geringe aantrekkingskracht die de politieke partij tegenwoordig op het electoraat uitoefent, valt zeker te betreuren, maar is op zich geen bedreiging van de representativiteit van de politiek noch ook daar een uitdrukking van. Somberder is het beeld wanneer we kijken naar de evolutie die de politieke partij zelf doormaakte. De massapartij heeft zeker de representativiteit van de politiek vergroot en met enig cynisme kan men dat ook nog wel volhouden van de *catch-all party*. Maar in de kartelpartij is niet langer de kiezer, maar de interactie met andere partijen en met de regering¹⁰ de belangrijkste determinant geworden van het gedrag van de politieke partij.

En zoals de these van de intertekstualiteit van de tekst ons verlangt om de tekst ook te zien als een representatie van *andere* teksten, zo is ook de kartelpartij in belangrijke mate een representatie geworden van het geheel aan politieke partijen, of van het politieke systeem zelf. De ontwikkeling herinnert aan die in de moderne kunst. Ook daar zien we een overgang van het kunstwerk dat de werkelijkheid representeert, naar het kunstwerk dat een commentaar is op hoe *andere* kunstwerken de werkelijkheid

representeren. Het is blijkbaar eigen aan alle representatie als zodanig om steeds meer de aandacht naar zichzelf toe te trekken, en dat zij dat doet ten koste van aandacht voor het gerepresenteerde. Het terugverlangen naar een representatievere politiek en een representatievere politieke partij lijkt om diezelfde reden in strijd te zijn met de logica van de representatie. Zo ziet men maar weer eens hoe de esthetica de politiek verhelderen kan. En, meer in het bijzonder, hoe de esthetica ons leert begrijpen waarom de politieke partij zich bewoog van een representatie van de kiezer naar een representatie van zichzelf. Het systeem sloot zich gaandeweg in zichzelf op; en waar het onderworpen is aan de logica van de representatie kon het ook niet anders gaan.

4. Pleidooi voor een *aposteriori* ideologie

De geschiedenis laat zich echter niet vatten binnen een set van onverbiddelijke wetten waaraan wij weerloos en hulpeloos onderworpen zouden zijn. Alle systemen die men in het verleden ontwierp om die wetten te identificeren – men kan denken aan die van een Comte, Marx of Toynbee – werden vroeger of later door de geschiedenis zelf weer weerlegd. En zo is het ook hier. Ook hier moeten we steeds bedacht zijn, en blijven, op ontwikkelingen die de hierboven geschetste logica kunnen doorkruisen. Meer nog, het is niet zo moeilijk te bedenken waar we dergelijke ontwikkelingen bij voorkeur zouden moeten zoeken. Cruciaal daarbij is vanzelfsprekend het lot van de ideologie. Het was immers de afzwakking en de uiteindelijke teloorgang van de ideologie waardoor die logica van de representatie vrij spel kreeg.

De *communis opinio* is nog steeds dat het met de ideologie voorgoed gedaan is. Maar het is zeer de vraag of die communis opinio ook door de toekomst bevestigd worden zal. Zeker, voor traditionele ideologieën die hun uitgangspunt hadden in een of ander historisch (marxisme), maatschappelijk (socialisme) of moreel *apriori* (liberalisme) is gelukkig geen ruimte meer. Dergelijke ideologieën zijn politiek naïef, zij doen onvoldoende recht aan de complexiteit van de maatschappij en van de politieke werkelijkheid. Daar lag zowel het tekort als het gevaar van de traditionele ideologie en we mogen opgelucht adem halen dat we, hopelijk voorgoed, van dergelijke vormen van ideologie verlost zijn. Maar er is geen enkele reden om aan te nemen dat andere vormen van ideologie onmogelijk of ondenkbaar zouden zijn. Meer in het bijzonder, wanneer in het apriorisme van de traditionele ideologie steeds haar zwakte (en politieke gevaar) lag, dan zullen we ons af moeten vragen of we niet in de richting zouden moeten denken van *aposteriori* ideologieën. Dergelijke *aposteriori* ideologieën zouden hun uitgangspunt moeten zoeken in wat er *in concreto*

aan beleid is op de terreinen van openbaar bestuur. De veelvormigheid daarvan, de expertise die aan al dat beleid ten grondslag ligt en de complexiteit van alle daarbij relevante politieke vragen zou volkomen gerespecteerd moeten worden. Maar als dat eenmaal gebeurd is, kan men zinnig de vraag stellen naar het principe dat eenheid en samenhang verleent aan wat er op al die talloze verschillende beleidsterreinen gebeurt. Een vraag die ook daarom des te zinniger is omdat niemand, noch politicus, noch kiezer, noch wetenschappelijk onderzoeker, zich op dit moment die vraag stelt. Welnu, het principe dat die verlangde eenheid en samenhang geeft, is wat ik de ‘*aposteriori* ideologie’ zou noemen.

De voordelen van dergelijke *aposteriori* ideologieën zijn verschillende. In de eerste plaats vermijden zij de fatale fout van de oude *apriori* ideologieën om de complexiteit van de samenleving te reduceren tot een ruwe ‘pencil sketch’ (de metafoor is ontleend aan de historicus J. Talmon) van de samenleving. Zij respecteren die complexiteit tot op het laatste en kleinste detail. In de tweede plaats geven zij ons desondanks weer een totaalperspectief van de samenleving en waardoor het voor ons mogelijk wordt om weer een beeld te krijgen van de samenhang van alle terreinen van de publieke besluitvorming. Zeker is dat een belangrijk winstpunt, want een van de grootste problemen van de hedendaagse politiek is de fragmentarisering en versplintering ervan. Niemand is nog in staat iets zinvol te zeggen over hoe het beleid op een bepaald terrein samenhangt met dat op andere terreinen. De hedendaagse politiek lijdt aan het syndroom van de multiële persoonlijkheid, waarbij de patient niet meer in staat is om zijn verschillende activiteiten te integreren en op een zinvolle manier op elkaar af te stemmen. Dat is op dit moment ongetwijfeld de grootste bedreiging voor een verantwoorde publieke besluitvorming. In de derde plaats, de evolutie van een *apriori* naar een *aposteriori* ideologie herhaalt de beweging van de *apriori* geschiedspeculatieve systemen van een Hegel, Comte, Marx etc. naar de *aposteriori*, wetenschappelijke geschiedschrijving zoals die de afgelopen twee eeuwen tot stand kwam. Ook daar wordt de volle complexiteit van de verleden werkelijkheid gerespecteerd – en toch slaagt de historicus erin om daar, *aposteriori*, een eenheid en samenhang in te ontwaren. Hoe moeilijk dat vaak ook is. We weten daarom ook om wat voor soort van cognitiviteit het hier uiteindelijk gaat: namelijk om de cognitiviteit die we reeds goed kennen uit de geschiedbeoefening. Welnu, we weten uit de geschiedbeoefening dat inzicht hier niet geassocieerd moet worden met het *individuele* historische standpunt, maar met het continue *debat* tussen historici. Een debat dat steeds een veelheid van standpunten te zien geeft. Bijgevolg zal een *aposteriori* ideologie alle ruimte geven aan een verscheidenheid van politieke standpunten (die ieder op hun eigen, partijpolitieke manier de

veelheid van het bestaande beleid binnen een bepaalde samenhang herleiden) en het debat daartussen stimuleren op ene manier die behoort bij een vrije en pluriforme maatschappij als de onze.

Daarom, de *aposteriori* ideologie (als hier bedoeld) zou de ideologie weer tot leven kunnen wekken en op die manier ook de politieke partij nieuw leven in kunnen blazen. Wat wij altijd zo waardeerden in de recente geschiedenis van de democratie, en wat wij door de dood van de *apriori* ideologie dreigen te verliezen, zouden we dan voor de toekomst kunnen behouden.

noten

¹ Graag wil ik mijn dank uitspreken aan A.P.M. Lucardie en G. Voerman voor hun waardevolle suggesties ter verbetering en ter aanvulling van de oorspronkelijke tekst van dit betoog.

² Zie hiervoor R.M.M. Kleijkers, *Stemmen zonder last. De functie van het vrije mandaat in het hedendaagse staatsrecht*, Maastricht, 1993; en T. Veen, *De Staten-Generaal vertegenwoordigen het gehele Nederlandse volk. De leden stemmen zonder last*, Nijmegen, 1994.

³ E. Burke, 'Speech at the conclusion of the poll', in: *idem, The works of Edmund Burke. Vol. II*, Boston, 1866, 95-96.

⁴ Zie voor een verdere toelichting A. Ware, *Political parties and party systems*, Oxford, 1996, 18ff.

⁵ Vanzelfsprekend liggen de kaarten in de politieke praktijk zeer veel ingewikkelder. Hotelling werd daarom van verschillende kanten bekritiseerd vanwege de simplificaties van zijn model. Zie voor een overzicht van die kritiek Ware, *Political parties*, 322-330.

⁶ Voor nadere gegevens over de afnemende ideologische verschillen verwijs ik naar de dissertaties van A.M.B. Michels, *Nederlandse politieke partijen en hun kiezers (1970-1989)*, Enschede, 1993; en W. van den Brug, *Where's the Party? Voters' Perceptions of Party Positions*, Amsterdam, 1996. Zie daartoe tevens G. Voerman en P. Lucardie, 'Ideologie en individualisering. De grondslagendiscussie bij CDA, PvdA en VVD', in: *Beleid en maatschappij*, 28 (1992), 1 (jan./feb.), 31-41.

⁷ Geciteerd door R.A. Koole, *Politieke partijen in Nederland. Ontstaan en ontwikkeling van partijen en partijstelsel*, Utrecht, 1995, 350. Koole zelf spreekt liever van 'moderne kaderpartijen' - zij zijn 'modern' omdat het kader hier, anders dan in het geval van de negentiende-eeuwse kaderpartij, klein en doorgaans geprofessionaliseerd is.

⁸ J. Simons, *Zwevende kiezers, zappende kijkers*, Amsterdam, 1998, 25.

⁹ Dit model werd voorgesteld in R.S. Katz en P. Mair, *How parties organize. Change and adaptation in party organization in Western democracies*, Londen, 1994. Voor een discussie over de door R. Koole tegen Katz en Mair ingebrachte kritiek, zie R.S. Katz en P. Mair, 'Cadre, catch-all or cartel. A rejoinder', in: *Party politics*, 2 (1996), 525-549.

¹⁰ In zijn rapport over de toekomst van de politieke partij constateerde de Raad voor het Openbaar Bestuur hoezeer de politieke partij neigt tot een intieme verstrengeling met het 'politiek-bestuurlijke systeem', kortom met de regering: 'politieke partijen lopen het risico zich te laten inkapselen in het politiek-bestuurlijke systeem, terwijl zij juist geacht worden een intermediaire rol te vervullen tussen dat systeem en de samenleving... Door de ideologische convergentie en de professionalisering is de band met de samenleving verzwakt. Daardoor zijn zij nog meer deel uit gaan maken van het politieke systeem zelf'. Zie A.C. van Es e.a., *Tussen staat en electoraat. Politieke partijen op het snijvlak van overheid en samenleving*, Den Haag, 1998, 21.

DE SPIEGEL VAN DE NEGENTIENDE EEUW

Partij, representatie en geschiedenis

H. te Velde

Politici zijn niet erg geneigd naar het verleden te kijken. Vormgeven aan de toekomst, zo omschrijven zij hun eigen werk. Nu lukt het met dat vormgeven niet altijd even goed, maar de conclusie is dan niet terug naar het verleden, nee, juist in een hogere versnelling de toekomst tegemoet. Valt er van het verleden te leren? De meeste historici zullen zeggen dat het verleden zich nooit herhaalt en dat generaals zich maar al te vaak voorbereiden op de vorige oorlog. Toch kan soms een parallel verhelderend zijn. Er zijn weinig tekenen dat politieke partijen aan het verdwijnen zijn, maar duidelijk is wel dat hun functie in de loop van de tijd nogal veranderd is. De worteling in de maatschappij in de zin van een massaal lidmaatschap is grotendeels verdwenen. Het is daarom nuttig de vraag te stellen in hoeverre aan het begin van de eenentwintigste eeuw de situatie van vóór deze massapartijen weer terugkeert, of in ieder geval hoe eventueel van de confrontatie met die oudere periode te leren valt. Daarom is dit stuk een drieluik. Het drieluik bestaat uit een beschouwing over de voorstellingen van representatie zoals die in de negentiende eeuw bestonden voordat er moderne georganiseerde partijen waren; ten tweede die van de periode van die moderne partijen; en ten slotte de situatie zoals die op dit moment is. Zoals wel vaker bij drieluiken is ook hier het middendeel het meest omvangrijk. Een complicatie is verder dat het derde deel van het drieluik nog niet af is, want daar schilderen we met z'n allen nog aan.

1. Politiek en *civil society*

Partijen zijn tegenwoordig nauwelijks nog in de samenleving verankerd. Ze krijgen weer iets van negentiende-eeuwse kiesverenigingen en ze zijn meer een ontmoetingsplaats voor professionele politici in actie of in spe en een enkele verdwaalde intellectueel, dan een mobilisator van de bevolking. Het is ook duidelijk dat dit in het verleden anders is geweest.

In hun bekende artikel ‘Changing models of party organization and party democracy’ hebben de politicologen R. Katz en P. Mair betoogd dat er in de loop van de tijd een verschuiving is opgetreden.¹ Zij onderscheiden de staat en de *civil society*, en betogen dat de moderne partij in de civil society is ontstaan, en in de loop van de twintigste eeuw meer verbonden is geraakt met de staat. Er heeft dus een historische ontwikkeling plaatsgehad. De moderne partij is volgens hen ontstaan als middel om de kloof tussen staat en civil society te overbruggen, maar is geleidelijk naar de staat opgeschoven zodat er nu opnieuw een kloof is. Op het eerste gezicht is de remedie dus: terug naar vroeger. Katz en Mair wijzen er echter terecht op dat we niet te snel één model van partijen tot het enige model moeten verklaren. Als we dat doen, is er alleen maar sprake van neergang van partijen. Het is nuttiger het andere model van partijen te analyseren dat sinds de jaren zestig is ontstaan. Zonder dat zij zelf zo iets zeggen, kunnen we uit het werk van de twee politicologen afleiden dat we ons nu minder moeten gaan afvragen wat of wie de partijen tegenwoordig representeren – dat is eigenlijk een vraag die hoort bij de oude, in de maatschappij verankerde partij – maar ons moeten bezighouden met de vraag wat representatie zelf is. Die vraag is in de ontstaansfase van de moderne partij nauwelijks aan de orde geweest: de moderne politieke partij is er juist op gebaseerd geweest dat er weinig onduidelijkheid bestond over de vraag wat representatie, wat vertegenwoordiging inhield. Het debat over de partijen van de laatste decennia heeft veel te maken met de kwestie dat daar nu wel onduidelijkheid over is ontstaan. Als uitgangspunt is het schema van de twee politicologen nuttig. Er is echter ook wel wat op aan te merken. Katz en Mair nemen de staat en de civil society in hun schema als vaststaande grootheden aan. Maar beide zijn in de loop van de tijd van gedaante veranderd.² Eigenlijk is zelfs het hele onderscheid een vooral negentiende-eeuwse uitvinding en is het van liberale oorsprong. Daarmee is het geen neutraal analyse-instrument, maar ook al een oordeel over de wenselijke inrichting van staat en maatschappij. De hedendaagse aandacht voor de civil society is niet los te zien van de herwaardering van liberalisme in de breedste zin van het woord in de laatste decennia. Het negentiende-eeuwse liberalisme streefde naar een beperkte maar goed geregelde en sterke staat, en daarnaast een even sterke civil society met verenigingen, een goed geïnformeerde publieke opinie en een sterke publieke betrokkenheid. De civil society behoorde tot de publieke sfeer, maar moest los staan van de staat. In Nederland ontwikkelde zich deze combinatie van staat en civil society in de negentiende eeuw, en vooral tussen 1848 en 1880. In deze wereld was er feitelijk weliswaar veel contact tussen de staat en de burgerlijke samenleving, omdat een betrekkelijk homogene en kleine groep van no-

tabelen op beide terreinen de toon aangaf, maar principieel was er een grote afstand. De politici waren niet gebonden aan hun kiezers, en dienden los van hen in onderling overleg in de Kamer en tussen de Kamer en de regering tot een oordeel te komen. Er moest dus een grote afstand zijn tussen kiezers en gekozenen. Dit was niet alleen theorie. Kiezers maakten zich ook in de praktijk werkelijk druk over andere zaken dan de politici. Terwijl de kiezers vooral geïnteresseerd waren in het onderscheid tussen katholieken en protestanten, hield de Kamer vooral rekening met het onderscheid tussen liberaal en conservatief, een onderscheid dat weinig relevantie had voor de levenspraktijk van de burger.³

Dat het liberale model van politieke representatie met zijn grote afstand tussen kiezers en gekozenen toen succesvol was, had uiteindelijk veel te maken met de bestaande standensamenleving. Politiek was vooral iets van de goeie standen en politici werden vaak gekozen op hun maatschappelijke reputatie en positie. Het is dus vrij gemakkelijk deze hele politieke wereld, die ons zo vreemd is, af te doen als bourgeoisheerschappij. Bourgeoisheerschappij is inderdaad een bruikbaar etiket, maar dat betekent niet dat de liberale opvatting van representatie slechts het eigenbelang van een bepaalde klasse diende. De liberale opvatting hielp om een politiek domein in het leven te roepen waarbinnen men op zakelijke manier met elkaar van mening kon verschillen. De gehele gedachte dat oppositie geen ondermijning van de staat betekent maar redelijke kritiek kan zijn, is acceptabel gemaakt door de liberale politiek die deftig was maar ook kritisch. De ‘fictie van het algemeen belang’ heeft daartoe een richtinggevende functie gehad in de politiek.⁴ Vanaf het eind van de negentiende eeuw heeft echter een soort paradigmawisseling in de politiek plaatsgehad, waardoor de oudere liberale gedachte van representatie uit de aandacht verdween. De gedachte dat politiek gebaseerd moet zijn op sociale groepen is daarna zo vanzelfsprekend geworden, dat de liberale opvattingen van representatie honderd jaar lang eigenlijk niet meer serieus zijn genomen. Nu de laatste decennia de band tussen staat en sociale groep weer losser is geworden, is het pas weer goed mogelijk in het liberale model van vertegenwoordiging meer dan alleen camouflage van groepsbelang te zien.

2. Partij en representatie

De verschuivingen in de politiek vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw zijn natuurlijk niet los te zien van de maatschappelijke ontwikkeling. Toen de standensamenleving ter discussie werd gesteld, vonden kiezers het niet langer vanzelfsprekend de deftige gekozenen hun gang te laten gaan, terwijl de politici op hun beurt gingen appelleren aan

zaken waarvan ze wisten dat die onder het electoraat leefden. De scheiding tussen staat en civil society uit het liberale model verloor daarmee haar aantrekkelijkheid; staat en samenleving gingen elkaar volgens de bekende gedachte uit *Op het breukvlak van twee eeuwen* van de historicus J. Romein – niet toevallig geen liberaal – wederzijds doordringen. Dat in deze situatie een nieuw model van representatie populair werd, is dus begrijpelijk, maar het is meer dan alleen de weerspiegeling van een ontwikkeling in de maatschappij; het model verdient ook als zodanig de aandacht. Er ontstond nu zoiets als buitenparlementaire politiek. Die was er voordien hoofdzakelijk in verkiezingstijd geweest, maar zij functioneerde nu ook door het jaar heen. Er werden politieke partijen opgericht buiten het parlement. Voor het eerst waren staatsman en politicus geen synoniemen meer: men kon nu politicus zijn zonder veel aandacht voor de staat te hebben. De voorbeelden waaruit blijkt dat de georganiseerde partijen in het begin meer oog voor de maatschappij dan voor de staat hadden, liggen voor het oprapen. Bekend is dat de socialisten moeite hadden te besluiten of ze zelfs maar aan de verkiezingen zouden meedoen, dat de Sociaal-Democratische Bond (SDB) eigenlijk vooral een conglomeraat van maatschappijgerichte actiegroepen was, en dat de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) nog in 1913 het aanbod deel te nemen aan de regering weigerde. En in het programma van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) uit 1878 maakte A. Kuiper het onderscheid tussen volkspartij en parlementaire partij. De antirevolutionairen vormden volgens hem al een volkspartij, een partij in de maatschappij, maar een partij in het parlement waren ze nog niet. De losse antirevolutionairen in de Kamer mochten wat hem betreft blijkbaar die naam niet dragen. Belangrijker nog was dat hij ‘elk opereeren in den regeeringskring’ afwees en zich wilde concentreren ‘op de bewerking van den volksgeest’.⁵

Aanvankelijk aarzelden de ARP en SDAP dus zelfs of ze wel een brug wilden slaan tussen staat en civil society. In ieder geval was hun uitgangspunt het laatste terrein, niet het eerste. Weliswaar was Kuipers beschouwing in de herdruk uit 1907 – dus na zijn kabinet – al volstrekt door de praktijk ingehaald, maar het gaat hier allereerst om het uitgangspunt. Socialisten en antirevolutionairen wilden alleen dan aan de staat deelnemen, als ze er zeker van konden zijn daar voor hun kiezers iets te kunnen bereiken. Zij identificeerden zich met de groep die ze vertegenwoordigden en vertegenwoordiging zou in hun ogen alleen zin hebben als de achterban zich volstrekt zou herkennen in hun politieke activiteit, als politici en achterban feitelijk één groep zouden vormen. Ik gebruik hier met opzet de voorbeelden van socialisten *en* antirevolutionairen. In de literatuur wordt vaak nogal eens eenzijdig gewezen op de

rol van de socialisten in de moderne partijvorming. Dat is begrijpelijk omdat in de internationaal meest betekenende concurrent, de katholieke groep, lange tijd grote weerstand tegen partijvorming bestond en de kerk altijd bleef domineren, zodat nauwelijks krachtige, met de socialisten vergelijkbare partijen ontstonden.⁶ De Nederlandse ARP bewijst dat het niet exclusief om de socialisten gaat, en zij laat ook zien dat niet alleen de sociale kwestie maar evenzeer religie een motief voor partijvorming was.⁷ Het is misschien goed daaraan toe te voegen dat in de moderne partij in het algemeen het religieuze en het sociale aanwezig waren. Het socialisme vertoonde allerlei trekken van een geloof en een kerk, inclusief messias-figuren en bekeringen, terwijl omgekeerd de confessionele partijen het belang van hun geloof als dat van een sociale groep presenteren; in het geval van de ARP waren dat de beroemde 'kleine luyden'. Zowel antirevolutionairen als socialisten betoogden dat de stem van het volk niet doordrong in de politiek. De afstand tussen kiezer en gekozenen was al lastig, maar nog groter was het probleem van de afstand tussen kiezers en gekozenen enerzijds en de niet-kiesgerechtigden anderzijds. Zij beschouwden het nu als hun opdracht de geluiden die tot dusver niet gehoord werden, rond te bazuinen. Ze beschouwden zich dus als de woordvoerders van de stemlozen. Het ging er nu om de natuurlijke achterban 'bewust' te maken van het belang van politieke actie. De uitkomst van dit proces van bewustwording is bekend. Omstreeks 1900 begon het begrip 'volksdeel' – dat in de negentiende eeuw amper gebruikt werd – steeds populairder te worden.⁸ En vanaf de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1917 kon men officieel tellen hoeveel leden ieder volksdeel telde – dat stelde men toen voor het gemak gelijk met het percentage behaalde stemmen, een methode die te verdedigen was op basis van de invoering van algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht. Toen werd het voor politici heel gewoon om te spreken namens een kwart van de bevolking (zoals de sociaal-democraten), of een derde dan wel twee vijfde (zoals de katholieken). Het uitgangspunt van de politiek was het politieke beginsel, maar in de praktijk was er een nogal kwantitatieve voorstelling van politiek ontstaan waarin beginsel synoniem was met een sociale groep van bij de verkiezingen vastgestelde omvang.⁹

Dit was de uitkomst van het proces van bewustwording. Dat proces zelf was echter gecompliceerd. Natuurlijk stonden de antirevolutionairen en de sociaal-democraten in de politieke strijd tegenover elkaar, maar op het punt van de bewustwording vonden ze elkaar. Toen Kuyper overleed, schreef het SDAP-dagblad *Het Volk* dat hij een 'in dommelende onbewustheid' levende groep tot een krachtige groep en tot burgers van de staat had gemaakt. 'Wie in elk geval de bewustheid boven de onbewust-

heid verkiest, ook al richt zich die bewustheid tegen hem, zal dit Kuiper tot een hoge verdienste aanrekenen.¹⁰ De terminologie van de bewustwording houdt een andere voorstelling van politiek in dan die onder de liberalen had gegolden. Volgens de Thorbeckeaanse liberalen hield de politiek zich met andere zaken bezig dan de maatschappij, met name met de staatsinrichting. De burgers die zich met politiek wilden bezighouden, moesten zich dus met een nieuwe problematiek vertrouwd maken en in een andere wereld stappen. Idealiter moesten zij hun eigen sfeer achter zich laten en leren hoe zich te gedragen in de politieke wereld. De georganiseerde partijen stelden hier een nieuwe visie tegenover. De burgers moesten in de politiek hun maatschappelijke identiteit niet afleggen maar juist meenemen, datgene dat hen het meeste bezighield – de sociale kwestie of het geloof – moest het uitgangspunt zijn in de politiek. Bewustwording betekende dan dat de identiteit die eerst sluimerde, nu het verenigingspunt werd en tot strijdbaarheid leidde. Ondertussen bleef politiek overigens een zaak van een groep die het al wist en een groep die het nog moest leren. Bewustwording impliceerde onderwijs en ontwikkeling, en de hele geschiedenis van de moderne partij is doordrenkt van een meester-en-leerling gedachte. In dat opzicht is er minder een breuk tussen de liberale opvatting en de partijopvatting van representatie, dan tussen de laatste en de huidige situatie. Een van de grote problemen die de partij recentelijk ondervindt is dat in de hele maatschappij de gedachte van voormannen en lieden van stand die de maatschappij de weg wijzen uit de mode is geraakt. De gedachte dat politici weten hoe het zit en de zaak daarom kunnen uitleggen aan de rest van de bevolking, is sinds de jaren zestig helemaal niet meer vanzelfsprekend.

In de terminologie van omstreeks 1900 heette het dat de politieke voormannen de gevoelens van hun achterban ‘vertaalden’ of ‘vertolkten’ in politieke betogen. De voorstelling van ‘vertolking’ en ‘bewustwording’ loste in zekere zin het probleem van representatie op. De kwestie verdween eigenlijk helemaal. Zodra de partijen aan de regering deelnamen, ontstond in zekere zin een continuüm tussen burger en staat. De partij was enerzijds de spreekbuis van de burger en bepaalde anderzijds het beleid van de staat. Het gat tussen kiezers en gekozenen was zo gedicht. De historicus F. Ankersmit stelt ons in zijn werk voor de keuze tussen de mimetische representatie, waarin de afstand tussen kiezer en gekozene zo klein mogelijk is en er amper speelruimte is voor de gekozene – en die hij zelf niet met veel sympathie bezielt – en de esthetische representatie, waarin de gekozene juist veel ruimte krijgt doordat de band met de kiezer veel losser is.¹¹ Op het eerste gezicht is de partij een voorbeeld van de mimetische representatie. Politici en aanhang identificeren zich

namelijk met elkaar. Zij leven uit dezelfde gedachte, de politicus is spreekbuis van zijn aanhang en doet niet anders dan de beginselen en de maatschappelijke werkelijkheid van zijn aanhang in de politiek te vertegenwoordigen. Bovendien impliceert de gedachte van representatie hier wat de Franse politiek filosoof en historicus P. Rosanvallon noemt een 'passieve' democratie: niet het scheppen van een nieuwe werkelijkheid, maar het determineren van wat de 'essentie' is van de maatschappij of een deel daarvan.¹²

Maar de gedachte van de aanhang dat de politicus een van hen is, geeft hem paradoxaal genoeg ook juist veel ruimte. Termen als bewustwording en vertolking duiden al op de mogelijkheid van een meer esthetische vorm van representatie. De leider vertaalde wat bij de achterban onbewust leefde in politieke standpunten. De achterban moest zich erin herkennen, maar de politicus had zolang hij zijn standpunten kon uitleggen veel vertrouwen en veel ruimte. Van de leider werd eigenlijk ook verwacht dat hij meer was dan zijn aanhang. Een indicatie daarvoor is bijvoorbeeld dat arbeiders niet per se arbeiders kozen, maar ook wel leidersfiguren die uit een andere sociale groep afkomstig konden zijn zolang ze maar het vertrouwen wisten te behouden dat ze een exponent van de groep waren. Het groepsgevoel, het gevoel dat de politicus een van ons is, gaf hem veel vrijheid; de band van de groep werd niet gemakkelijk verbroken. De politieke partij van omstreeks 1900 voegt zich daarom maar moeilijk in het liberale model van staat en civil society, waarin de keuze is tussen mimetische identificatie *of* esthetische ruimte voor de politicus (in die zin is Ankersmits model dus per definitie al liberaal). De partij was er juist voor beide dingen tegelijk. De partij is een van de duidelijkste voorbeelden van het proces van Romeins wederzijdse doordringing van staat en samenleving rond 1900; zodra staat en civil society in elkaar overlopen, verdwijnt het probleem van de representatie uit het zicht. Vertegenwoordiging lijkt dan alleen nog maar het bouwen van een politiek bruggenhoofd van een maatschappelijke groep.

Als we nu terugkijken, is er heel wat aan te merken op de voorstelling van bewustwording. Die voorstelling bagatelliseert namelijk het nieuwe van wat de partijen deden. Bewustwording suggereert dat iets er al is en alleen nog wakker moet worden gemaakt; de afstand tussen de maatschappelijke en de politieke werkelijkheid zou echter toen wel eens wat groter kunnen zijn geweest dan deze metafoor doet geloven. Rosanvallon betoogt dat verkiezingen zoals die de laatste twee eeuwen functioneren, eigenlijk altijd een sterk abstract element in de maatschappij brengen.¹³ Of men wil of niet, verkiezingen scheppen een nieuwe werkelijkheid. Het abstracte, juridische systeem van de op de individu gebaseerde verkiezingen kan nooit een reproductie van de sociale werke-

lijkheid opleveren. In het liberale vertegenwoordigende systeem was dat zoals gezegd ook niet de bedoeling. Maar de partijen van het einde van de negentiende eeuw streefden een ‘socialisering’ van de politiek na die wél de bedoeling had de maatschappij in de politiek te reproduceren. De problemen die dat opleverde, kunnen worden duidelijk gemaakt met een ander populair woord uit die tijd, *organisatie*. De kritiek op het liberale model van representatie luidde vaak dat dat droog en dor was en geen rekening hield met de levende, organische maatschappij. Vooral confessionelen meenden dat het liberalisme de organische samenhang in de maatschappij verstoorde, maar ook socialisten betoogden dat politiek rekening moest houden met de maatschappij als een organisch geheel.¹⁴ Zowel internationaal als ook in Nederland ging de wending van de politiek naar de maatschappij omstreeks 1900 vergezeld met een pleidooi dat de politiek de organische opbouw van de maatschappij moest respecteren en in ieder geval niet door een abstract model moest vervangen.

3. ‘Organisatie’

Het gebruik van het woord ‘organisch’ suggereert dat politiek gebaseerd zou worden op natuurlijk gegroeide maatschappelijke verbanden, maar de praktijk was anders. In de praktijk van het politieke en maatschappelijke leven domineerde niet het ‘organische’ verband maar de ‘organisatie’, en dat is bijna het tegendeel. Organisatie is een actief woord, dat schepping van nieuwe verbanden inhoudt. Organisatie werd toen de benaming van de nieuwe constructie van de partij en de daarmee verbonden sociale beweging; het woord werd – als we de gegevens van het *Woordenboek der Nederlandsche taal* mogen geloven – ook pas vanaf het einde van de negentiende eeuw in Nederland gebruikt als benaming van een concrete groep. Politiek werd dus weliswaar socialer, maar dat betekende in de praktijk de schepping van nieuwe, ideologisch geïnspireerde maatschappelijke organisaties, niet de erkenning van al bestaande, zogenaamde organische verbanden. ‘Onorganisatorisch’ handelen werd een scheldwoord dat socialisten voor alles gebruikten dat afweek van de gedisciplineerde partij,¹⁵ en zelfs de katholieken die nog geen strakke partijorganisatie kenden maar wel allerlei levensbeschouwelijk geïnspireerde verenigingen, beroemden zich erop dat zij ‘aaneengesmeed’ waren tot ‘georganiseerde machten’. Anders dan de liberalen die vanuit hun individualisme nooit het wezen van organisatie zouden begrijpen, konden katholieken naar eigen zeggen een grote maatschappelijke macht vormen en de ‘ongeorganiseerde massa’ binden.¹⁶ Onorganisatorisch gedrag van loslopende katholieken was volgens deze logica natuurlijk verwerpelijk.

De kritiek die er al snel op de partij werd geleverd is bekend. De socioloog R. Michels betoogde dat de socialistische partijen werelden op zich werden die de voorgenomen democratisering meer in de weg stonden dan stimuleerden. In ieder geval nam geleidelijk aan de organisatie de plaats in van de nog niet georganiseerde groep. In het interbellum was de Nederlandse bevolking grotendeels opgedeeld in stabiele kiezersblokken en de partij werd gezien als de belichaming daarvan. Vandaar dat de woordvoerders van de verschillende partijen nu ook steeds nadrukkelijker namens een bepaald volksdeel gingen spreken. Antirevolutionairen en socialisten hadden aanvankelijk de gehele maatschappij willen hervormen, maar legden zich er nu feitelijk bij neer slechts de woordvoerder van een (min of meer vast) deel van de bevolking te zijn. Dit werd in de hand gewerkt door de invoering van de evenredige vertegenwoordiging. De evenredige vertegenwoordiging werkte met partijlijsten en bevestigde daarmee de positie van de partijen in het politieke landschap. Maar dit was een overwinning met een prijs. De hervorming bevestigde namelijk ook dat de *Sturm-und-Drang*-periode van de partijen voorbij was. Om te beginnen viel ze samen met de beslechting van de strijdpunten rond school en kiesrecht die, met de sociale kwestie, de grootste drijfkrachten achter de partijvorming waren geweest. Bovendien kon voortaan bij de verkiezingen precies worden vastgesteld hoe groot het 'volksdeel' was waarvan de partij de exponent was. De fase van bewustwording was over haar hoogtepunt heen. Als er nu nog iets schortte aan de representatie in Nederland, dan kon dat niet liggen aan onvolledige doorvoering van het partijsysteem, dan moest het wel liggen aan het partijsysteem zelf. De kritiek op de partijen nam dan ook toe. De reactie van de partijen daarop was deels een doorhollen in de ingeslagen richting.

Met het voorbeeld van de katholieken is duidelijk te maken hoezeer het sociale model van representatie was gaan domineren en hoezeer dat vervolgens door organisaties werd bepaald. De katholieke premier Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck betoogde in 1925 dat politici van confessionele partijen beter in staat waren een afweging van het algemeen belang te maken dan hun liberale of sociaal-democratische collega's, omdat deze laatsten slechts één klasse vertegenwoordigden. De confessionele partijen daarentegen omvatten alle klassen. Met hun 'intellectueelen, ambtenaren, arbeiders, werkgevers, middenstanders, boeren, kapitaalbezittenden en alle denkbare groepeerings' waren zij 'eene afspiegeling zelf van het volksleven en zijn geestelijke en maatschappelijke geledingen'.¹⁷ Ruys beschouwde de partij hier als het verlengde van de maatschappij. De partij bood de bonte verscheidenheid van de maatschappij en de staatsman moest de belangen afwegen en de politieke conclusies trekken. Het is niet eens zo'n gekke gedachte. Op die manier houdt de staatsman

contact met de maatschappij zonder zijn vrijheid te verliezen, leek de deftige regent Ruys te willen zeggen. De eerste stap is een reproductie van de maatschappij, maar dan wel via de kanalen van de organisaties – en de meningen in de partij fungeren dan ongeveer als opiniepeilingen tegenwoordig – en de tweede stap is dat in een afweging van de visies van de vertegenwoordigers van de maatschappij een politiek standpunt wordt bepaald.

Dat de partij als de openbaring van de opvattingen in de maatschappij werd beschouwd, blijkt ook uit het stelsel van de zogenaamde kwaliteitszetels in de katholieke partij.¹⁸ Maatschappelijke organisaties zoals van werknemers hadden recht op een zetel in de katholieke fractie. Zo werd getracht de eenheid te bewaren in het in sociaal opzicht heterogene katholieke kamp. De katholieke fractie moest het katholieke volksdeel in zijn volle breedte weerspiegelen. De moeilijkheden die er rond het systeem van de kwaliteitszetels ontstonden, hadden niet zozeer te maken met de afspiegelingsgedachte als zodanig. Dat de politiek de maatschappij moest weerspiegelen, was een breed aanvaarde gedachte in die tijd. Het probleem was meer hoe dit zuiver moest gebeuren. In de praktijk werd namelijk niet de maatschappij gereproduceerd, maar een aantal maatschappelijke organisaties. De auteur van een dissertatie over katholieke werknemers merkt dan ook op dat de arbeidersvoormannen de emancipatie van de arbeiders wel eens verwarden met hun eigen emancipatie. Volgens critici werd de leiding van het Werkliedenverbond bedorven door ‘het funeste baantjessysteem’ van de kwaliteitszetels.¹⁹ Later werd gezegd dat de partij toen meer de zaak was van ‘een aantal sociale organisaties’ dan van ‘het geheele katholieke volksdeel’.²⁰

Wat hier gezegd wordt van de katholieke partij, gold in zekere zin ook voor de Kamer. De politicoloog J.Th.J. van den Berg schrijft in zijn dissertatie over de herkomst van de kamerleden vanaf 1848 dat de Kamer direct na de invoering van de evenredige vertegenwoordiging misschien wel de meest democratische Kamer ooit is geweest. Hij bedoelt ermee dat die zoals hij zegt sociaal de meest brede en representatieve Kamer was.²¹ Misschien verwacht hij hier representativiteit en representatie – gelijkstelling daarvan is kwestieus en op z’n minst een punt voor discussie.²² De sociale breedte van de Kamer schrijft Van den Berg toe aan de grote hoeveelheid confessionele maar zeker ook sociaal-democratische en communistische parlementariërs afkomstig uit maatschappelijke organisaties. Eigenlijk, zo zegt hij, was de Kamer tussen 1918 en 1960 vooral een ‘vertegenwoordiging van de georganiseerde samenleving’.²³ Organisaties vertegenwoordigden dus niet alleen, maar werden ook vertegenwoordigd. Zo waren er tussen de burger en de staat niet alleen politieke partijen, maar ook allerlei andere organisaties ontstaan en

vanuit representatie-oogpunt lijkt de functie van een politieke partij in deze periode op die van andere maatschappelijke organisaties. Zowel de stem van het parlement als de stem van de civil society was vooral een stem van organisaties geworden.

Misschien kan wat er gebeurde zo worden samengevat. De poging tot vermaatschappelijking van de politiek die aan het eind van de negentiende eeuw werd ingezet, leidde tot een nauwe band tussen staat en civil society, gebaseerd op een strakke structurering, een 'organisatie' van de laatste. De discipline van een leger gold daar als het goede voorbeeld – antirevolutionairen, sociaal-democraten en katholieken hadden allen een voorliefde voor legermetaforen om de politieke strijd te beschrijven – omdat in de politieke strijd de groep belangrijker was dan het individu. Politiek bewustzijn stond bijna gelijk met organisatie; buiten de organisatie was in de politiek immers toch niets te bereiken. De niet-georganiseerde behoorde nog tot de politiek onbewusten en moest nog opgevoed worden. Er was dus een driedeling van de staat, de civil society, en de inwoners die niet deel hadden aan het publieke leven.

Terwijl de inzet van de moderne partijen in het begin vooral was geweest de civil society uit te breiden en zoveel mogelijk Nederlanders politiek bewust te maken, was het partijleven in het interbellum meer naar binnen gekeerd en lag het accent op de band tussen staat en civil society. In het interbellum was het partijensysteem defensief geworden. De grote partijen van confessionelen en sociaal-democraten beschouwden zich als exponenten van een volksdeel dat als het ware vastlag. Veel expansiemogelijkheden waren er niet meer omdat de markt verzadigd was; afkalving dreigde echter wel door het verschijnen van nieuwe concurrenten. Nu de dynamiek uit de grote partijen was verdwenen, verschenen er allerlei nieuwe partijen en partijtjes die mee wilden vissen in de kiezersvijver. Verzet tegen het verschijnsel van de organisatie lokte ook de oprichting van antipartijen zoals de Nationaal Socialistische *Beweging* uit. De dominantie van organisatie kan men intussen aflezen aan de politieke marginalisering van liberalen. De liberalen vormden nog slechts kleine fracties in de Kamer en de leden van die fracties waren, ook naar verhouding, veel minder afkomstig uit de georganiseerde maatschappij dan sociaal-democratische of confessionele kamerleden.

Na de Tweede Wereldoorlog zette de ontwikkeling van de partij door. In de politiek heerste na het kortstondige Doorbraak-enthousiasme een nuchtere sfeer en het draaide er vooral om het beheer van de staat.²⁴ Het verzuilingsmodel van de pacificatiedemocratie van de politicoloog A. Lijphart, waarin leiders van zuilen onderhandelen en van de burger in de politiek vooral een passieve houding wordt verwacht, gaat voor deze periode nog het meeste op; mobilisatie van de kiezer vond meer dan

voorheen vooral plaats in verkiezingstijd. De ontwikkeling in de tijd is te illustreren met de leidersfiguren. Terwijl Kuyper en P.J. Troelstra hun positie als leiders vooral ontleenden aan het succes waarmee ze een nieuwe achterban in een partij wisten te verzamelen, en als ze moesten kiezen liever met het gezicht naar de prille partij dan naar de staat stonden, was de gevestigde partij voor W. Drees vooral een steun in de rug. Als Drees zich onder partijgenoten bevond, zei hij zoals uit krantenknipsels in zijn archief blijkt altijd hoe hartverwarmend en verkwikkend dat was, maar hij verwachtte dan ook geen kritiek van deze bijeenkomsten. Hij was vergroeid met de sociaal-democratische partij, verpersoonlijkte die op dat moment, en had geen informatie over het socialisme van zijn achterban nodig. De problemen waarvoor hij stond waren niet van principiële of abstracte aard, maar hadden te maken met de praktijk van het staatsbestuur. De indruk ontstaat dat politici de partij minder gingen beschouwen als de plaats waar ze de maatschappij ontmoetten of leerden kennen. Daarvoor gingen ze in toenemende mate andere wegen zoeken. Overheidsorganen gingen professioneel materiaal over de burgers verzamelen en langzamerhand werden de eerste opiniepeilingen gehouden, als teken dat er blijkbaar politiek relevante opinies waren buiten de georganiseerde maatschappij, en dat was eerder niet vanzelfsprekend geweest. Het is bijvoorbeeld opvallend hoe veel van dat materiaal in Drees' archief is terug te vinden.

De grote breuk kwam in de jaren zestig, toen het beeld van een stabiel georganiseerde maatschappij als basis voor de politiek verstoord werd. De bedoeling was toen dat de maatschappij zich juist méér in plaats van minder met de politiek zou gaan bemoeien. Maar toen het gevestigde patroon van organisaties verstoord werd, werd ook de band doorgesneden die de politieke partijen met de maatschappij had verbonden. De hele voorstelling dat er een civil society bestond van organisaties en dat langs die weg de burger gehoord werd, verloor haar vanzelfsprekendheid. Tegenwoordig zijn we in Nederland in een situatie beland waarin niet alleen het onderscheid tussen staat en civil society onduidelijk is geworden, maar ook het hele concept van civil society veel van zijn pregnantie heeft verloren. In de negentiende eeuw omvatte de openbare sfeer maar een beperkt deel van de maatschappij, en de publieke opinie was de opinie van de ontwikkelden en gegoeden met een publieke betrokkenheid. Vanaf het eind van die eeuw werd de nog beperkte civil society uitgebreid vooral door het werk van partijen en andere organisaties. De publieke opinie was nu de opinie van de al langer gevestigden plus de opinie van de nieuw gevormde organisaties. Vanaf de jaren zestig is de gedachte dat deze groepen namens de bevolking kunnen spreken, verlaten. De hiërarchie waarin bepaalde personen door stand,

positie of organisatie gemachtigd waren de bevolking te vertellen wat ze vond en haar op te leiden tot verantwoordelijk burgerschap is verdwenen. Meer en meer is publieke opinie de opinie geworden van het publiek; niet meer de opinie van een om wat voor reden dan ook geprefereerde groep, maar de opinie die via representatieve peilingen achterhaald wordt.

Potentiële electorale effecten maken dat de politici de maatschappij wel goed in de gaten moeten houden, maar tegelijkertijd maakt het ontbreken van de stabiliteit van de verzuiling een representatie in de zin van een fotografische afbeelding van die maatschappij onmogelijk; het beeld is door de snelle beweging per definitie onscherp. Tegen deze achtergrond kunnen politici, ook al zouden ze willen, bijna onmogelijk nog optreden als vertegenwoordigers van een bepaalde groep en noodzakelijkerwijs moet de politiek dus wel relatief autonoom van de maatschappij opereren. Dat kan ook niet anders omdat politici tegenwoordig niet het gezag bezitten om rechtstreeks namens een bepaalde groep te spreken. Politici zijn in de post-jaren-zestig wereld ook maar gewone mensen en waarom zouden we dan eigenlijk naar ze luisteren? Een antwoord zou nog kunnen zijn: omdat zij verstand van politiek hebben. Politici zijn dan deskundigen op het terrein van het bestuur van de staat. Maar het ontzag voor specialisten, of ze nu een witte jas dragen of niet, is de laatste tijd niet toegenomen. Bovendien is de staat in Nederland nooit een erg populair onderwerp geweest. In een land van minderheden identificeerde niemand zich met de staat.

4. Representatie zonder ‘organisatie’

Paradoxaal genoeg lijkt al met al in onze gedemocratiseerde wereld een vorm van politiek te ontstaan die enige gelijkenis vertoont met de negentiende-eeuwse politiek van vóór de georganiseerde partijen. In ieder geval zijn er duidelijke overeenkomsten in de ideeën over en de vorm van representatie. De laatste jaren is er wel gepleit voor een zelfstandige rol van de volksvertegenwoordiger en voor een vorm van representatie die een zekere afstand tussen vertegenwoordigde en vertegenwoordiger impliceert om de laatste ruimte voor creativiteit en conflictoplossing te bieden.²⁵ Als de meest uitgesproken vertolker van deze gedachten kan Ankersmit gelden. Zonder dat hij zich dit meteen realiseerde, hernam hij ten dele ideeën die in negentiende-eeuws liberaal Nederland gemeengoed waren. Ook toen werd representatie opgevat als zelfstandigheid en onafhankelijkheid van de vertegenwoordiger. Zo schreef de gezaghebbende Leidse hoogleraar staatsrecht en liberaal commentator J.Th. Buys in de jaren 1880: ‘Welk gevaar is hier te lande het grootst: of dat de vertegen-

woordigers van de kiezers vervreemden, of dat zij te zeer in die kiezers opgaan? Naar mijne overtuiging het laatste, en wel in die mate het grootst, dat ik meer afdoende middelen om de zelfstandigheid van de vertegenwoordiging te handhaven zou willen rangschikken onder de nuttigste en noodzakelijkste hervormingen, welke eene grondwetsherziening ons brengen kan.²⁶ De kloof tussen parlement en kiezer moet niet gedempt worden zoals de afgelopen decennia nogal eens betoogd is, maar moet juist gehandhaafd blijven, zoals tegenwoordig hier en daar opnieuw wordt benadrukt.

In de discussie over representatie gebruikt Ankersmit bij voorkeur metaforen ontleend aan de schilderkunst: zoals een schilder zijn eigen interpretatie geeft van een landschap, zo zou ook de politicus zijn interpretatie van de werkelijkheid moeten volgen; een exacte reproductie is niet mogelijk, en als die al mogelijk zou zijn, niet wenselijk. Dezelfde discussie over metaforen vond ook in de negentiende eeuw plaats: de nieuwe partijgebonden representatie werd dan juist verdedigd met verwijzing naar de nieuwe, naturalistische reproductiewijze van de fotografie die een exacte afbeelding mogelijk zou maken – volgens de huidige inzichten overigens ook maar weer de vraag – en zo zou politiek ook moeten werken. Verdedigers van de oude opvatting wezen juist de vergelijking met de fotografie of daguerrotype af.²⁷

Zoals hierboven al is opgemerkt, heeft de interpretatie van vertegenwoordiging die de nadruk legt op afstand een natuurlijke voorkeur voor een vorm van liberalisme – de stroming die de nadruk legt op de scheiding tussen de domeinen van het leven, zoals economie en politiek en staat en samenleving, en dus ook tussen vertegenwoordiger en vertegenwoordigde. Hier ligt ook een van de verklaringen voor het recente succes van het liberalisme. De opvatting van vertegenwoordiging uit het tijdperk van de massapartijen is eenvoudig door maatschappelijke en politieke veranderingen niet langer houdbaar en wat ervoor in de plaats komt, past liberalen goed. Dat blijkt ook uit de overige overeenkomsten tussen het midden van de negentiende eeuw en de huidige tijd. Er waren toen wel partijen – de tijdgenoten gebruikten het woord ook – maar evenals vandaag waren die vooral voor de politiek zelf van belang, niet zozeer voor de maatschappij. De organisatie ervan buiten Den Haag was non-existent; alles draaide om netwerken en om enige centrale figuren. Er werd gesproken over de liberale beginselen, maar een uitgeschreven programma bestond niet – na een half-gelukte poging van de conservatieven introduceerde eigenlijk pas Kuyper zoiets – en de rol van personen was vanzelfsprekend groot, en dan niet als de verpersoonlijking van een groep zoals tijdens de verzuiling, maar als figuren die het politiek debat of het bestuur domineerden. Partijen waren in een dergelijke

omgeving belangrijk als het kader voor politieke strijd, maar de grenzen ervan waren vloeiend. Wellicht zien we nu iets dergelijks weer terugkeren. De partijen beginnen weer trekken te vertonen van wat in de negentiende eeuw een partij genoemd werd: niet zozeer een organisatie als wel een bundeling van opvattingen waarvan het gezicht door een aantal personen in het parlement wordt bepaald.²⁸ Vertegenwoordiging impliceert dan vooral het geven van vertrouwen vooraf en controleren achteraf, en beginselen zijn er wel in de zin van herkenbare globale uitgangspunten voor politiek, maar uitgewerkte programma's beginnen hun belang te verliezen.

De vergelijking met de negentiende eeuw is een gedachtenexperiment waarvan de betekenis nog niet goed te overzien is, maar er is duidelijk wel een begin voor een analogieredenering met de negentiende-eeuwse vertegenwoordiging.²⁹ De potentiële nadelen van een terugkeer naar het negentiende-eeuwse bestel, van concentratie op een Haags wereldje en een naar binnen gekeerde politiek, zijn duidelijk. Aan de andere kant lijkt ook zonder bewuste werking van het negentiende-eeuwse voorbeeld al een toename van politieke aandacht voor procedures, regels, infrastructuur en veiligheid te ontstaan – precies het pakket van de negentiende-eeuwse (liberale) politiek. En zoals ik het nu zie krijgen we als we niet uitkijken alleen de nadelen van de negentiende-eeuwse situatie terug, terwijl er bij nader toezien ook duidelijke voordelen zijn. Zo zouden individuele volksvertegenwoordigers wellicht meer tot hun recht kunnen komen als de partijband minder zou knellen, en zou het debat in de Kamer meer voorstellen. De analogieredenering lokt als vanzelf een discussie uit over een punt dat duidelijk afwijkt van de negentiende eeuw, namelijk de fractiediscipline die tegenwoordig dwingender lijkt dan ooit en die de politiek noch voor de politici noch voor de burgers aantrekkelijker maakt.

Er zijn natuurlijk nog andere evidente verschillen met de negentiende-eeuwse situatie. Twee daarvan verdienen hier in ieder geval de aandacht. Ten eerste is er tegenwoordig een systeem van evenredige vertegenwoordiging met partijlijsten, terwijl er destijds een districtenstelsel bestond waarin de individuele vertegenwoordiger automatisch centraal stond. Het is onwaarschijnlijk dat Nederland binnen afzienbare tijd weer naar een dergelijk stelsel overstapt. Dat neemt niet weg dat de huidige partijen die hun ideologische bagage grotendeels hebben afgeworpen en als organisatie steeds minder voorstellen, in feite gediend zijn met zelfstandige vertegenwoordigers. Alle partijen zoeken naar vertegenwoordigers die in de media een eigen gezicht hebben; een eigen standpunt is daarvoor misschien geen noodzakelijke voorwaarde, maar prettig is het toch wel. Omdat partijen steeds minder beschikken over een eigen

kweekvijver, werven ze bovendien steeds meer vertegenwoordigers op de vrije markt – bekend is hoe sommige interessante kandidaten door meer dan één partij benaderd zijn, waaruit af te leiden is dat uitgesproken partijkleur niet meer het belangrijkste is. Zelfs bewindslieden zijn soms niet veel meer dan snurkende partijleden geweest. Ook hier ligt een parallel met de negentiende eeuw, toen men in de politiek terechtkwam door zich buiten de politiek te onderscheiden – soms alleen door geboorte, maar ook dat komt tegenwoordig weer voor bij die politici die vooral door hun afkomst uit de goede groep in de politiek belanden, en het dan zoals in de negentiende eeuw ook gebeurde soms verrassend goed, soms minder goed doen. Personen die op dergelijke wijze gerekruteerd zijn zonder de lange mars door de partijorganen te hebben gemaakt, zijn niet per se volstrekt geëngst aan de partij – in ieder geval in het begin valt een zekere onafhankelijkheid te verwachten. Ook met het huidige kiessysteem is er ruimte voor onafhankelijkheid, al moet die wel opgeëist worden.

Een tweede verschil met de negentiende-eeuwse situatie is dat we nu leven in een democratie en in een wereld die door de massamedia beheerst worden. Maakt dit verschil de vergelijking met de negentiende eeuw niet meteen irrelevant? Hier wordt echter niet betoogd dat de huidige situatie ook maar in de verste verte identiek is met de situatie in de negentiende eeuw. Het verschil waar het hier om gaat is zonder meer cruciaal, en noopt ook tot overdenking van de waarde van het afstands-representatiemodel. Het is duidelijk dat de meest uitgesproken negentiende-eeuwse verdedigers hiervan zeker vanaf de jaren 1870 behoorden tot het conservatief-liberale kamp waarin men niet hechtte aan kiesrecht-uitbreiding maar aan goed bestuur, en waarin men dacht dat dit laatste het beste kon geschieden bij beperkt kiesrecht en bestuur door een elite. En een hedendaagse verdediger van de afstand zoals Ankersmit kan goed beargumenteren waarom een vertegenwoordiger de ruimte moet hebben, maar vindt het minder gemakkelijk uit te leggen hoe de vertegenwoordigde de koers van de politiek kan beïnvloeden. De schildermetafoor zegt ook meer over de creatieve onafhankelijkheid van de vertegenwoordigers dan over hun relatie met de kiezer. Wie betoogt dat er een afstand moet zijn tussen kiezer en gekozene, heeft in dit opzicht een probleem. De negentiende-eeuwse oplossing voor dit probleem – laat de politiek over aan hen die door opleiding en achtergrond het overzicht bezitten om het land de weg te wijzen – is achterhaald. De relativiteit van deskundigheid en autoriteit is daarvoor in onze democratische media-maatschappij te zichtbaar geworden. Maar ook in de negentiende eeuw legde niet iedereen zich neer bij het gezag van regering en parlement. Er waren twee vormen van protest die duidelijke hedendaagse parallellen

kennen. Ten eerste was er het min of meer spontane protest van de directe actie. In 1853 was er een uitbarsting van antipapisme met boycotts van katholieken, zekere ongeregelde heden en een *petitionnement* als reactie op de toestemming van de liberale regering om katholieke bisschoppen toe te laten in Nederland. Op een populistische manier corrigeerde een opgewonden massa protestanten het *pays légal*. Het abstracte legalisme van de liberalen had niet de tact bezeten zijn politiek-maatschappelijke consequenties goed uit te leggen en aanvaardbaar te maken. De 'Aprilbeweging' van 1853 was een brute waarschuwing aan het *pays légal* zich niet te ver te verwijderen van wat de bevolking bezielde. Het vertoont overeenkomsten met de reactie tegen de hoge benzineprijzen overal in Europa in 2000. Het is een vorm van populistisch protest die niet erg aantrekkelijk is, maar wellicht toch een functie in de politiek heeft.

Er was een tweede manier waarop een publieke opinie zich buiten het parlement liet horen. Dat was via bewegingen die zich op een *single issue* richtten. Het beroemdste Europese voorbeeld daarvan was de Anti-Corn Law League in Groot-Brittannië in 1846 die met een goed gecoördineerde actie de afschaffing wist te bereiken van de invoerrechten op graan die het brood kunstmatig duur hielden. In Engeland werd daarbij een groot deel van de bevolking ingeschakeld. De Nederlandse tegenhangers van de League waren minder spectaculair en richtten zich meer op een deftig-burgerlijk publiek, maar ook in Nederland bestonden buitenparlementaire groepen die wetten wilden veranderen via de publieke opinie en een moreel *appel* van buitenaf op het parlement.³⁰ Het lijkt erop dat deze groepen zich in de negentiende eeuw meer manifesteerden dan in de twintigste – althans tot het laatste deel daarvan, toen de afbrokkeling van verzuiling opnieuw ruimte schiep voor dergelijke organisaties. Het is geen toeval dat de *single-issue* bewegingen nu weer populair zijn.

Evenmin als in de negentiende eeuw is er in de huidige situatie een politieke partij om de meningen van burgers effectief te bundelen. In bestuurlijk opzicht voldoet het bestaande systeem min of meer, maar er blijven altijd onderwerpen waarover groepen uit de bevolking ontevreden zijn, zoals de benzineprijs of de beschadiging van het milieu. Het ene is meer een zaak van eigenbelang, het andere van algemeen belang, maar de gevestigde politiek kan het zich niet permitteren om ook maar een van de twee types onvrede te negeren. Daarbij komt dan nog dat politiek meer is dan alleen rationele afweging van belangen. Politiek heeft te maken met emoties en er bestaat een 'expressieve politiek' die zich bezighoudt met aanklagen en het op de agenda zetten van nieuwe onderwerpen.³¹ Politiek kan ook deels een weg zijn naar zelfontplooiing

en ontwikkeling. Al deze zaken heeft de politieke partij een tijd lang gekanaliseerd, maar al in de jaren 1960 bleek dat dat niet meer goed mogelijk was. Nu kan de politiek trachten dit alles buiten te sluiten, maar dat gaat alleen op straffe van beperking ervan tot een ambtelijk eiland. Hier blijkt overigens een belangrijk verschil met de negentiende eeuw. Het afstands-representatiemodel werd toen vooral ingezet om te betogen dat politiek een rationalistische aangelegenheid moest zijn; tegenwoordig is er veel meer oog voor oordelen die met smaak, stijl en groepsgevoelens te maken hebben – alleen al omdat de partijen deze zaken in de politiek brachten.³²

Het afstands-representatiemodel zet nog een andere manier om de burgers te horen op de agenda: het referendum. Als men meent dat vertegenwoordigers afstand nodig hebben om hun taak naar behoren te vervullen, betekent dit nog niet dat de kiezers irrelevant zijn, ook niet buiten verkiezingstijd. Er is niet meer één geaccepteerde vorm om het gevoel van de kiezers buiten verkiezingstijd te vernemen, zoals nog in de tijd van de massapartijen. Weliswaar zijn er peilingen – over de betekenis daarvan gaat het artikel van H. Anker in dit Jaarboek – maar die hebben geen dwingend effect. Er is echter een middel dat direct invloed heeft: het referendum. Traditioneel wordt het referendum als uiting van directe democratie tegenover de representatieve democratie geplaatst, maar men kan ook argumenteren dat het afstands-model een correctief referendum nodig heeft. Soms wordt tegen het referendum ingebracht dat kiezers het vooral gebruiken om tegen te stemmen, uit negatieve overwegingen. Maar dit lijkt me juist een belangrijke functie. Het is de functie van correctie op het moment dat de politici te veel in een eigen wereld zijn opgegaan en belangen alleen nog in eigen kring afwegen, en zich te weinig afvragen of burgers zich nog in hun conclusies en afwegingen kunnen herkennen. Het is dan ook geen vreemd element dat niet in het systeem zou passen, maar juist een aanvulling ervan die het versterkt. Een belangrijk voordeel van een referendum is ook dat het de meningsvorming en het overleg over het onderwerp zeer bevordert; dit is wellicht belangrijker dan de wilsvorming die in de uitspraak tot uitdrukking komt.³³ Deze bijstellingen op het afstands-model maken dit ook aantrekkelijker voor andere groepen dan liberalen alleen. Als afstand tussen vertegenwoordiger en vertegenwoordigde gecombineerd wordt met middelen om de vertegenwoordigers te corrigeren, zijn enkele nadelen die de negentiende-eeuwse opvatting van representatie aankleefden, weggenomen. Bovendien leren deze middelen de vertegenwoordigers bescheidenheid. De gedachte dat politici een elite vormen die de maatschappij de weg wijst, zoals men in de negentiende eeuw en gedurende de verzuiling dacht, is niet meer erg aannemelijk. Politici hebben specifieke en belang-

rijke taken, maar kunnen niet meer pretenderen de burger bij de hand te nemen. Ook zij zoeken tastend hun weg, en als ze mistasten, is het goed dat er correctiemiddelen zijn, en niet alleen de verkiezingen van eens in de vier jaar. Bovendien dreigt bij de afstand tussen vertegenwoordigden en vertegenwoordigers altijd dat de laatsten zich in hun eigen wereld opsluiten, en daardoor de politieke discussie beperken.

De motivatie om bewust voor afstand te kiezen was in de negentiende eeuw anders dan die aan het begin van de eenentwintigste is. In de negentiende eeuw gold nogal eens dat men de bestaande werkelijkheid niet als zodanig *wilde* reproduceren maar omgekeerd juist een politiek wilde scheppen met een eigen werkelijkheid, tegenwoordig staat voorop dat er geen sociale werkelijkheid is die men in de politiek als zodanig *kan* reproduceren al zou men dat willen. Politici willen graag het contact onderhouden met de maatschappij, maar er zijn geen grote collectieven meer die voldoende continuïteit bezitten om rechtstreeks in de politiek af te beelden. De zelfstandige positie die politici uit de aard van de zaak ook ambiëren, wordt hun nu in feite opgedrongen. Steunen op de kiezers kunnen ze niet, al zouden ze het willen. Hun huidige positie heeft dan ook meer te maken met noodgedwongen bescheidenheid, dan met de overtuiging dat ze het beter weten dan het electoraat. Dit alles ontslaat politici niet van de plicht een standpunt in te nemen en lijnen uit te zetten, maar het daagt ze ook uit om hun werk voortdurend ter discussie te stellen; en daarvoor zijn behalve het parlement ook andere vormen van politiek nodig.

Politieke partijen hebben in deze wereld nauwelijks nog een functie als mobiliseerder van een volksdeel, maar wel een duidelijke rol als ontmoetingsplek van gelijkgestemden, als iets dat misschien meer op een negentiende-eeuws politiek netwerk dan op een twintigste-eeuwse strak georganiseerde massapartij lijkt. Wil er nog iets te kiezen zijn, dan moeten de partijen zich door debat en globale standpunten van elkaar onderscheiden – zonder dat dit onderscheid overigens absoluut hoeft te zijn, want de situatie van de massapartijen toen lidmaatschap van een partij een heel duidelijke keuze impliceerde voor niet alleen de politiek maar ook voor een manier van leven, ligt grotendeels achter ons. Een tijd lang hebben we gevonden dat de oude partijen hadden afgedaan omdat ze niet voldoende meer verankerd waren in de maatschappij, maar misschien moet er juist meer ruimte zijn voor de beschouwing van politiek als een creatief proces, voor debat en open gedachtenwisseling tussen en binnen partijen. Dit strookt met de huidige aandacht voor personen in de politiek. Hier gaat het dan niet om mannetjesmakerij, maar om personen die de politiek een gezicht weten te geven, prikkelend en zelfstandig.

Partijen zullen we zeker houden, maar bij een andere voorstelling van representatie hoort ook een andere partij.

noten

¹ Richard S. Katz en Peter Mair, 'Changing models of party organization and party democracy', in: *Party Politics*, 1 (1995), 5-28.

² Zie ook het commentaar van Ruud Koole, 'Cadre, catch-all or cartel? A comment on the notion of the Cartel Party', in: *Party Politics*, 2 (1996), 507-534.

³ Zie Ron de Jong, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887*, Hilversum, 1999.

⁴ Vgl. Willem Witteveen, 'Het algemeen belang', in: *idem*, *De denkbeeldige staat. Voorstellingen van democratische vernieuwing*, Amsterdam, 2000.

⁵ A. Kuyper, "Ons Program", Hilversum/Pretoria, 1907 (5e druk), 404-405, paragrafen 322 en 323.

⁶ Zie Stathis N. Kalyvas, *The rise of Christian Democracy in Europe*, Ithaca/Londen, 1996; voor Nederland J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*, dl. I, Nijmegen, 1995.

⁷ Vgl. Ruud Koole, *Politieke partijen in Nederland. Ontstaan en ontwikkeling van partijen en partijstelsel*, Utrecht, 1995, 22; Ido de Haan en Henk te Velde, 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland, 1848-1900', in: *BMGN*, 111 (1996), 167-200.

⁸ Bij deze en de volgende zinnen Remieg Aerts en Henk te Velde, 'De taal van het nationaal besef, 1848-1940', in: N.C.F. van Sas, red., *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam, 1999.

⁹ Onder meer uit dit perspectief is de weinig bestudeerde invoering van de evenredige vertegenwoordiging een essentieel moment in de Nederlandse politieke geschiedenis. Jasper Loots bereidt aan de Katholieke Universiteit Nijmegen een proefschrift over het onderwerp voor.

¹⁰ *Het Volk*, 9 november 1920, in: *Gedenkboek ter herinnering aan het overlijden van Dr. A. Kuyper*, Amsterdam, 1921, 236-237.

¹¹ Zie onder meer F.R. Ankersmit, *Aesthetic politics. Political philosophy beyond fact and value*, Stanford, 1996.

¹² Pierre Rosanvallon, *Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France*, Parijs, 1998, onder meer 129.

¹³ Rosanvallon, *op.cit.*, hoofdstuk I en *passim*.

¹⁴ J.A.A. van Doorn, 'Meer weerstand dan waardering. De Revolutie-ideeën en de Nederlandse politieke traditie', in: R.A. Koole, red., *Van Bastille tot Binnenhof. De Franse Revolutie en haar invloed op de Nederlandse politieke partijen*, Houten, 1989; en *idem*, 'Schets van de Nederlandse politieke traditie', in: Jos de Beus e.a., *De ideologische driehoek. Nederlandse politiek in historisch perspectief*, Amsterdam, 1996, 9-51. Van Doorn overschat wel het typisch Nederlandse van de organische gedachte. Vgl. bijv. Rosanvallon, *op.cit.*, 131.

¹⁵ Zie, als betrekkelijk willekeurige voorbeelden, het vele voorkomen ervan in P.J. Troelstra, *Gedenkschriften*, dl. IV, Amsterdam, 1931; of C.H. Wiedijk,

Koos Vorrink. *Gezindheid – veralgemening – integratie*, Groningen, z.j. [1986], 52.

¹⁶ *De Maasbode*, 15, 16 en 17 november 1918; ik dank de verwijzing aan B.G. Platzer, 'Troelstra's vergissing en de Nederlandse pers'. Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 1999.

¹⁷ G. Puchinger, *Colijn en het einde van de Coalitie*, dl. II, Kampen, 1980, 423-424.

¹⁸ Bornewasser, *op.cit.*, 62-65.

¹⁹ Jos van Leeuwen, *Lijden aan eenheid. Katholieke arbeiders op zoek naar hun politiek recht (1897-1929)*, Hilversum, 1998, 326-327.

²⁰ Partij-ideoloog J.G. Stokman ca. 1945, geciteerd door Bornewasser, *op.cit.*, 65.

²¹ J.Th.J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede-Kamerleden tussen 1849 en 1970*, Weesp/Antwerpen, 1983, 258.

²² Vgl. Hanna Fenichel Pitkin, *The concept of representation*, Princeton, 1984, 76.

²³ Van den Berg, *op.cit.*, 259 en 174.

²⁴ Ido de Haan, *Zelfbestuur en staatsbeheer. Het politieke debat over burgerschap en rechtstaat in de twintigste eeuw*, Amsterdam, 1993.

²⁵ Zie Herman van Gunsteren en Rudy Andeweg, *Het grote ongenoegen. Over de kloof tussen burgers en politiek* (Haarlem 1994), het oeuvre van Frank Ankersmit en opmerkingen van anderen, zoals Ruud Koole, 'Politieke partijen en anti-politiek', in: Gerrit Voerman, red., *Politiek zonder partijen? Over de horizon van de partijpolitiek*, Amsterdam, 1994, 7-22. Zie ook Willem Witteveen, *De denkbeeldige staat. Voorstellen van democratische vernieuwing*, Amsterdam, 2000.

²⁶ J.Th. Buys, *De Grondwet. Toelichting en kritiek*, 3 dln., Arnhem, 1883-1888; dl. I, 445; ik gebruikte dit citaat eerder in Henk te Velde, 'Constitutionele politiek. De parlementair-politieke praktijk en de Grondwet van 1848', in: N.C.F. van Sas en *idem*, red., *De eeuw van de Grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917*, Deventer, 1998, 163.

²⁷ Zie Henk te Velde, 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting 1848-1917', in: Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, Nijmegen, 2001, 138-139 en de noten 83 en 84.

²⁸ Bijv. Peter Mair, 'Party organizations: from civil society to the state', in: Richard S. Katz en *idem*, red., *How parties organize. Change and adaptation in party organizations in western democracies*, Londen, 1994, 12, spreekt van een "parliamentarization" of the parties' in Nederland.

²⁹ Vergelijk Te Velde, 'Constitutionele politiek' met R.B. Andeweg, 'De representativiteit van het vertegenwoordigend stelsel?' in: M.C. Burkens e.a. ed., *Gelet op de Grondwet. 150 jaar Grondwet*, Deventer, 1998, 28-43.

³⁰ Aan de Rijksuniversiteit Groningen werkt Maartje Janse aan een proefschrift over deze bewegingen.

³¹ Vgl. Amanda Kluvel, *Reis door de hel der onschuldigen. De expressieve politiek van de Nederlandse anti-vivisectionisten, 1890-1940*, Amsterdam, 2000.

³² Vgl. Dick Pels en Henk te Velde, red., *Politieke stijl*, Amsterdam, 2000.

³³ Zie Willem Witteveen, 'Referendum en representatie'; en Ido de Haan en Jan Willem Duyvendak, 'Democratie, referendum, volksinitiatief', in: Philip van Praag jr., red., *Een stem verder. Het referendum in de lokale politiek*, Amsterdam, 1993, 41-53 resp. 25-40; en Philip van Praag jr., 'Het IJburg referendum', in: Peter Neyens en *idem*, red., *De slag om IJburg. Campagne, media en publiek*, Amsterdam, 1999, 1-10.

INTERNE PARTIJDEMOCRATIE EN REPRESENTATIE

R.A. Koole

*Wer ist aber die Partei?
Sitzt sie in einem Haus mit Telefonen?
Sind ihre Gedanken geheim, ihre Entschlüsse unbekannt?
Wer ist sie?*

*Wir sind sie.
Du und ich und wir – wir alle.
In deinem Anzug steckt sie, Genosse, und denkt in deinem Kopf.
Wo ich wohne, ist ihr Haus, und wo du angegriffen wirst, da
kämpft sie.*

Bertold Brecht, *Gedichte*¹

1. Inleiding

De politieke partijen hebben het gedaan! Zij functioneren slecht, vervullen hun rol als intermediair tussen overheid en bevolking eigenlijk niet meer, en selecteren kandidaten voor de Tweede Kamer, die door sommigen als ‘oliebollen’ worden omschreven.² De kritiek op partijen is soms niet mals. En nu vraagt zelfs het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen zich af ‘wie en wat de partijen nu eigenlijk nog vertegenwoordigen’. Die vraagstelling is veelzeggend. Zij correspondeert met een wijd verbreid gevoel dat het slecht gaat met politieke partijen, zodanig zelfs dat men zich afvraagt of partijen geen overleefde organisaties zijn, waaraan niemand meer behoefte heeft. Vooral het woordje ‘nog’ in de vraagstelling suggereert dat het vroeger allemaal beter was. Ook dat stemt overeen met veel gehoorde kritieken. Vroeger stonden partijen nog ergens voor, waren partijen nog vertegenwoordigers van duidelijk omschreven bevolkingsgroepen en vervulden zij hun functies naar behoren, althans veel beter dan momenteel.

Wie echter enigszins op de hoogte is van het onderzoek naar politieke partijen, weet dat de kritiek op politieke partijen van alle tijden is. Ik zal

dat hierna ook proberen te illustreren. Mij is echter gevraagd mijn licht te laten schijnen over de relatie tussen interne partijdemocratie en representatie. En ik ontkom er ook bij dit onderwerp niet aan zo nu en dan een historisch perspectief te kiezen, al was het maar om te voorkomen dat ik ‘hedendaags onkruid voor orchideeën aanzie’ (of andersom), zoals de emeritus hoogleraar politicologie A. Hoogerwerf het uitdrukte in een pleidooi om de empirisch-analytische benadering in de sociale wetenschappen vaker te combineren met een historische benadering, een pleidooi dat ik van harte ondersteun.³

In deze bijdrage besteed ik achtereenvolgens aandacht aan de aan partijen toegedichte functies en aan de interne partijdemocratie, waarbij de nadruk zal liggen op de representatiefunctie.

2. Functies van partijen in het verleden en heden

Aan partijen worden vele functies toegedicht. En kritiek op partijen behelst doorgaans het verwijt dat zij die functies niet of niet goed vervullen. Maar een eerste vraag is waarom die functies eigenlijk aan partijen zijn toegeschreven. Mijn stelling is dat dat voor een belangrijk deel het gevolg is van de poging het bestaan van politieke partijen te verzoenen met het formeel-staatsrechtelijke vertegenwoordigende stelsel. Met die poging is overigens niets mis. Tussen beide bestaat echter van nature een spanning. Het vrije mandaat, ook in Nederland in de grondwet verankerd, veronderstelt dat een volksvertegenwoordiger zich bij de parlementaire besluitvorming (uiteindelijk) vrij moet kunnen opstellen. Partijen en fractievorming is daarentegen gebaseerd op het gelijk optrekken van geestverwanten, met het oog op het bereiken van gezamenlijk geformuleerde doelen. De vrijheid van de individuele volksvertegenwoordiger tegenover collectief optreden. Aan het einde van de negentiende eeuw vreesden sommigen dat door partijvorming de ‘rede’ in het parlementaire debat zou moeten plaatsmaken voor de ‘macht’, of dat de eenheid van het land in gevaar zou komen door ‘factiezucht’. Vandaar dat vooral sommige liberalen, althans in Nederland,⁴ zich verzetten tegen zoiets verderfelijks als een politieke partij. Of, zoals de antirevolutionaire voorman G. Groen van Prinsterer had uitdrukte: ‘Velen sidderen, als voor een schrikbeeld, voor het woord partij’.⁵

Maar politieke partijen ontstonden en drukten – naarmate het kiesrecht werd uitgebreid – een steeds sterker stempel op het functioneren van alle politieke stelsels. Ook de eerste serieuze wetenschappelijke studies naar deze moderne politieke partijen zagen deze ontwikkeling met lede ogen aan. Zo was de Russische liberaal (Kadet; constitutioneel-democraat) M. Ostrogorski, die de Amerikaanse en Engelse partijen aan het einde van

de negentiende eeuw bestudeerde, zeer bezorgd om de concentratie van politieke macht in organisaties buiten het parlement, te weten: de politieke partijen.⁶ Daarom wilde hij in plaats van permanente partijen, die moesten worden afgeschaft, ad hoc of *single issue* partijen. Bovendien pleitte hij voor de mogelijkheid van referenda om de macht van de permanente partijen te breken. Zijn analyse was scherp, maar zijn pleidooi was vergeefs. Het is interessant te zien dat de (vooralsnog) laatste liberale premier van Nederland, P.W.A. Cort van der Linden, zich juist op Ostrogorski beriep toen hij bij de grondwetswijziging van 1917 het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging verdedigde.⁷ Cort van der Linden verwachtte – abusievelijk, zoals zou blijken – dat het nieuwe stelsel de macht van politieke partijen enigszins zou temperen en meer kansen zou bieden aan niet-partijgebonden kandidaten om een zetel te verwerven.

De onontkoombare aanwezigheid van politieke partijen leidde tot bijstelling van het negatieve beeld. Voorstanders van partijen hadden – in een poging het verschijnsel partijen geaccepteerd te krijgen – altijd al gewezen op het zegenrijke werk dat dergelijke organisaties voor het goed functioneren van het politieke stelsel zouden kunnen verrichten. Nu accepteerden ook voormalige critici het fenomeen ‘partij’, zij het op voorwaarde van het vervullen van functies ten dienste van het parlementaire stelsel. Op die manier konden zij zich neerleggen bij het onvermijdelijke. Partijen konden het sterk gegroeide electoraat integreren in het politieke stelsel (de socialisatiefunctie), zij konden de kiezers bewegen deel te nemen aan het wettelijk voorgeschreven verkiezingsproces (de mobiliseringsfunctie), zij konden kiezers en leden inzicht bijbrengen in het politieke proces (de vormings- en scholingsfunctie), zij konden kandidaten uitzoeken voor de hoge ambten van volksvertegenwoordiger en politiek bestuurder (de rekruterings- en selectiefunctie), zij konden zaken die onder de kiezers leefden op de politieke agenda zetten (de articulatiefunctie), zij konden alvast een eerste afweging tussen verschillende belangen maken als een soort voorportaal van de parlementaire besluitvorming (de aggregatie- of programmatische functie). En er zijn nog meer van dergelijke functies te noemen, die alle met elkaar gemeen hebben dat zij ten dienste staan van het goed functioneren van het formeel-staatsrechtelijke parlementaire stelsel. Bij elkaar vormen dergelijke functies de zogeheten ‘intermediaire rol’ van partijen, een rol die in 1999 zelfs een wettelijke grondslag kreeg in de Wet Subsidiëring politieke partijen.⁸

Sommige auteurs noemen expliciet de functie van representatie, die – zoals eerder opgemerkt – in deze bijdrage centraal staat.⁹ Zo ook in het

in 1998 verschenen rapport van de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) *Tussen staat en electoraat. Politieke partijen op het snijvlak van overheid en samenleving*.¹⁰ Ik citeer uitvoerig uit het ROB-rapport, ook om het problematische karakter van de representatiefunctie te illustreren:

‘Voorts representeren politieke partijen de maatschappelijke en politieke verscheidenheid. Verschillen van bijvoorbeeld sociaal-economische, culturele, pragmatische en religieuze aard komen in het partijstelsel tot uitdrukking. Alhoewel niet alle maatschappelijke verschillen tot uitdrukking komen (bijvoorbeeld verschillen in geslacht en etnische verschillen), vormen de politieke partijen bij de politieke besluitvorming de spreekbuis van een groot deel van de maatschappelijke verscheidenheid. Politieke partijen verwoorden de verschillende meningen en standpunten uit de samenleving, met als doel het beïnvloeden en meebepalen van het beleid teneinde bepaalde waarden te realiseren en bepaalde belangen te behartigen. Dat wordt wel de representatiefunctie genoemd.’¹¹

Het is een curieuze omschrijving. Zij omvat zowel empirische als normatieve elementen en zij lijkt te suggereren dat de politieke partijen *gezamenlijk* genoemde verscheidenheid representeren. Maar in het slothoofdstuk pleit de Raad voor een versterking van de representatiefunctie onder meer door te streven ‘naar een beter evenwicht tussen enerzijds de mogelijkheid van leden van politieke partijen meer invloed te bieden op de kandidatenlijsten van politieke partijen en anderzijds de organisatorische en procedurele waarborgen voor een evenwichtige samenstelling van de lijsten’ in termen van geslacht, etniciteit, beroepsmatige achtergrond, regionale herkomst en dergelijke.¹² Zonder dit als een probleem te herkennen, maakt de Raad in het rapport zomaar de sprong van het partijstelsel als geheel naar de *afzonderlijke* politieke partij (‘evenwichtige lijsten’). Bovendien wordt wel erg gemakkelijk de vraag vermeden of dergelijke evenwichtige lijsten in de praktijk wel tot stand komen zonder centrale sturing door de partijtop, hetgeen dus gevolgen kan hebben voor de invloed van de gewone partijleden. Ik kom daar hieronder op terug.

Dat de partijen gezamenlijk de politieke en maatschappelijke verscheidenheid representeren, past heel goed in de poging het bestaan van deze organisaties te verzoenen met het formeel-staatsrechtelijk stelsel. In de Grondwet staat immers al sinds 1814 dat de Staten-Generaal het *gehele* Nederlandse volk vertegenwoordigen (nu artikel 50). Deze

bepaling is op zich via de Staatsregeling voor het Bataafse volk uit 1798 terug te voeren tot de Franse constitutie uit 1791, waarin staat de vertegenwoordigers ‘la Nation entière’ vertegenwoordigen.¹³ Politieke partijen zijn met deze norm alleen te verenigen als hun fracties in het parlement gezamenlijk ‘representatief’ zijn voor het Nederlandse volk. De invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1917 zou men daarom als een indirecte erkenning van het belang van collectiviteiten als politieke partijen kunnen beschouwen. Weliswaar is toen in de grondwet de bepaling opgenomen dat ‘de leden van beide kamers worden gekozen op de grondslag van evenredige vertegenwoordiging’ (nu artikel 53), maar dat is – zoals de politicoloog R. Andeweg heeft opgemerkt – logisch gesproken niet mogelijk.¹⁴ Het individuele kamerlid kan niet representatief zijn voor politieke en maatschappelijke verscheidenheid, dat kan – tot op zekere hoogte – alleen het parlement als geheel. Men kan daarom ook stellen dat de Grondwet op dit punt een hybride karakter heeft: artikel 50 is nog steeds de erfenis van een republikeinse opvatting van de ene en ondeelbare natie, terwijl artikel 53 een pluralistische opvatting weerspiegelt.¹⁵ Cort van der Linden verdedigde de keuze voor een weerspiegelende representatie bij de grondwetswijziging in 1917 aldus:

‘De ontwikkeling van het parlementaire stelsel is de grond van dien eisch. In tweeërlei opzicht. Vooreerst is de partijvorming belangrijk gewijzigd. De partijen en hare fractiën zijn niet meer groepeerings van kiezers die de leiding aanvaarden van bekende staatslieden: het zijn geworden groepeerings van kiezers die zelve de richting van het staatsbeleid bepalen. Zij worden niet gevormd van bovenaf maar van onder op. De taak van den parlementairen leider is minder geworden de volvoering van persoonlijk initiatief doch meer het vorm geven aan wat leeft in het bewustzijn der natie. Deze veranderende partijvorming eischt dat de verschillende schakeeringen van het politieke en rechtsbewustzijn van het volk, welke zich in de partijen consolideren, in het parlement in dezelfde relatieve kracht tot uiting komen, die zij in het volk zelf kunnen ontwikkelen...’

‘Het stelsel dat ik heb verdedigd is zeer in het kort dit. Het algemeen kiesrecht is gebouwd op de feitelijke indeling der natie in grote politieke groepen; om die politieke groepen tot hun recht te laten doen komen in de volksvertegenwoordiging is noodig de evenredige vertegenwoordiging’.¹⁶

Opvallend in beide citaten is dat bij de weerspiegelende representatie gedacht werd aan ‘de verschillende schakeeringen van het politieke en rechtsbewustzijn’ dan wel aan ‘grote politieke groepen’. Aan maatschappelijke verscheidenheid volgens het rapport van de ROB (mannen/vrouwen, regio’s, enzovoort) werd niet gerefereerd. Dat is eigenlijk lange tijd zo gebleven. Ook de Commissie-Cals-Donner, die de regering in 1971 adviseerde over mogelijke wijzingen in de Grondwet en de Kieswet, stelde slechts twee – overigens moeilijk met elkaar te verenigen – eisen aan een kiesstelsel: enerzijds ‘een zo zuiver mogelijk beeld geven van de meningen en gevoelens der kiezers’, en anderzijds het creëren van een duidelijke parlementaire meerderheid als basis voor de kabinetsformatie.¹⁷ Sociale achtergrondvariabelen als geslacht, godsdienst en regio werden niet genoemd.

De representatiefunctie zoals die recentelijk door de ROB is geformuleerd, is derhalve een geheel andere dan die in 1917 en lang daarna. Daarmee worden er ook andere eisen aan partijen gesteld. Dat mag natuurlijk, maar het is goed te bedenken dat het niet of onvoldoende realiseren van die nieuwe representatiefunctie niet uitgelegd kan worden als een bewijs van de ‘neergang van partijen’, zoals zo vaak gemakzuchtig wordt gesteld. Indien de maatstaf van de ‘klassieke’ representatiefunctie vandaag zou worden gehanteerd, kan de conclusie niet anders zijn dan dat de partijen die functie nog zeer redelijk vervullen. De verschillende *politieke* oriëntaties onder de kiezers stemmen *grosso modo* overeen met die in het parlement en voor zover dat niet het geval is, is dat een oud probleem.¹⁸ Alleen een beduidend lagere opkomst zou die weerspiegeling (verder) kunnen vertekenen, indien de politieke opinies van de niet-stemmers zich significant van de wel-stemmers zouden onderscheiden. Daarvoor is echter geen aanwijzing te vinden.

Dat nu ook de maatschappelijke verscheidenheid expliciet genoemd wordt bij de representatiefunctie van partijen, heeft alles te maken met de ontzuiling die zich sinds het einde van de jaren zestig duidelijk manifesteerde. Tussen 1917 en de jaren zestig viel de politieke representatie voor een belangrijk deel samen met de belangrijkste vorm van maatschappelijke verscheidenheid, namelijk de zuilen. Politieke partijen waren de politieke manifestaties van de zuilen. Weerspiegeling van ideeën en van belangrijk geachte sociale categorieën vielen door de zuilen samen. De SDAP kwam niet alleen op voor socialisatie van de productiemiddelen, maar ook voor de arbeiders. De KVP stond niet alleen voor de katholieke sociale leer, maar ook voor de katholieken. Met de ontzuiling verviel die samenloop van ideeën en groepen.

Bovendien begonnen toen juist ook andere groepen zich sterker te manifesteren, die een grotere plaats in onder andere de volksvertegenwoordiging opeisten. De vrouwenbeweging is daar het belangrijkste voorbeeld van. Dat versterkte het idee dat representatie ook afspiegeling van maatschappelijke verscheidenheid behoort te zijn – en dan een verscheidenheid niet zozeer van georganiseerde groepen, maar van bepaalde sociale categorieën, zoals sekse, etniciteit en bepaalde beroepen (minder vertegenwoordigers uit de publieke sector). Maar de formele inrichting van het kiesstelsel en de representatieve democratie is echter nooit ontworpen om de afspiegeling van die groepen te garanderen. Van partijen werd dat ook lange tijd niet verwacht, zolang zij (gezamenlijk) maar de politieke voorkeuren van de kiezers weerspiegelden. Wanneer om politieke redenen een dergelijke (sociale) afspiegeling wenselijk wordt geacht, wordt – zoals gezegd – een nieuwe functie aan partijen toegeschreven.

Die nieuwe functie vervullen partijen niet optimaal, maar lang niet altijd slechter dan vroeger. Er zitten nu bijvoorbeeld veel meer vrouwen in de Tweede Kamer dan in de jaren vijftig (8% in 1952, bijna 30% in 1996). En ook internationaal slaat Nederland geen gek figuur als het om aanwezigheid van vrouwen gaat in parlement en regering, al is het nog steeds geen 50%. Wat betreft beroepsgroepen is er in het parlement inderdaad een overwicht van personen die werkzaam zijn geweest in de publieke sector (overheid, onderwijs); de private sector is minder sterk ‘vertegenwoordigd’. Maar de beroepsachtergrond zegt niet alles over de belangen die vertegenwoordigd worden. Ondanks het relatief grote aandeel van mensen afkomstig uit het onderwijs geeft Nederland bijvoorbeeld minder uit aan onderwijs dan het OESO-gemiddelde.

En toch wordt er geklaagd over de representativiteit van partijen. In Nederland wordt dan vaak verwezen naar het geringe ledental: nog geen 3% van de kiezers is lid van een politieke partij. Maar waarom is dat een probleem? De legitimiteit van een politieke partij wordt als het om aantallen gaat niet in de eerste plaats bepaald door het aantal leden, maar vooral door het aantal kiezers dat zij bij verkiezingen weet over te halen op haar lijst te stemmen.

Het hoogtepunt van de organisatiegraad van de politieke partijen ligt in de jaren vijftig, toen het aantal partijleden correspondeerde met ongeveer 15% van de kiezers.¹⁹ Niet dat 15% van de kiezers lid was van een partij. Dat is iets anders! Vooral de KVP telde destijds veel zogeheten gezinsleden. Lidmaatschapskaarten werden aan de deur als mis-siekalenders verkocht, zo is wel gezegd. In één gezin konden wel negen mensen lid zijn, terwijl zij toch niet allen kiesgerechtigd waren. Wanneer

de gezinsleden van de KVP niet in de beschouwing worden betrokken, lag het hoogtepunt van de organisatiegraad van partijen in 1956 op ongeveer 11%. Bijna 90% van de kiezers was ook toen geen lid van een politieke partij! Daar komt bij dat het aantal kiesgerechtigden sinds die tijd juist in Nederland enorm is gegroeid. Tussen 1963 en 1989 steeg dat aantal met ongeveer 65%, een veel hogere toename dan in andere Europese landen.²⁰ Juist toen de zuilen desintegreerden en partijen niet meer zoals voorheen konden rekenen op de mobiliserende kracht van verwante zuilorganisaties, zagen zij zich geconfronteerd met een sterk groeiend electoraat, dat zij slechts in geringe mate wisten te overtuigen om lid te worden van een politieke partij.

Maar waarom zouden zij ook? Partijen moeten dat alleen op grond van een bepaalde normatieve verwachting die mijns inziens op bepaalde punten sterk historisch bepaald is. De noodzaak van een groot ledental lag in destijds aan partijen toegeschreven functies, die bedoeld waren om partijen te verzoenen met het parlementaire stelsel in een periode dat de democratie nog pril was. De uitbreiding van het kiesrecht maakte een massapartij wenselijk, omdat alleen door de integratie van de kiezers in een gestructureerde organisatie een 'opstand van de horden' voorkomen kon worden. Na de ervaringen in het Duitsland van de jaren dertig, voegde men daar aan toe dat die partijen tevens democratisch gezind moesten zijn.

Dat normatieve model van een massapartij werd gevoed door wetenschappelijke studies.²¹ De Franse politicoloog en jurist M. Duverger verklaarde in de jaren vijftig de massapartij de noodzakelijk pendant van het algemeen kiesrecht. De Britse politicoloog R.T. MacKenzie deed ongeveer hetzelfde toen hij sprak van de 'massa-integratie-partij'. In de Verenigde Staten bepleitte een speciaal rapport van de Amerikaanse vereniging van politicologen in 1950 de Britse *Labour Party* als model te nemen voor de Amerikaanse partijen.

Daarna is het tij gekeerd en werd het Amerikaanse partijtype juist beschouwd als een voorbode van wat ons in Europa nog te wachten stond. Partijen zouden zich ontwikkelen in de richting van *catch-all parties*, die als electorale ondernemers op een kiezersmarkt er op uit waren zoveel kiezers te winnen zonder hen in een partij te integreren of hen door middel van een uitgesproken ideologie aan zich te binden. De *catch-all party*, en later voorgestelde typen als de electoraal-professionele partij of de kartelpartij, verschillen alle hemelsbreed van de massapartij. Maar toch is hun omschrijving grotendeels door het model van de massapartij gekleurd. Want een ontwikkeling in de richting van die nieuwe typen partijen werd door onderzoekers weliswaar waargenomen of verondersteld, maar tevens in belangrijke mate betreurd. De

Oostenrijks-Amerikaanse politicoloog O. Kirchheimer, de bedenker van de term *catch-all party*, sprak zijn teleurstelling over wat hij meende waar te nemen niet onder stoelen of banken:

‘No longer subject to the discipline of the party of integration... the voters may, by their shifting moods and their apathy, transform the sensitive instrument of the catch-all party into something too blunt to serve as a link with the functional powerholders of society. Then we may yet come to regret the passing – even if it was inevitable – of the class-mass party and the denominational party, as we already regret the passing of other features in yesterday’s stage of Western civilization’.²²

De negatieve beoordeling van de veronderstelde ontwikkeling van partijen werd in de jaren zeventig en tachtig gevolgd door een debat over de ‘decline of parties’ – de neergang van partijen –, dat opnieuw vooral vanuit de Verenigde Staten naar Europa is komen overwaaien. Maar waar het in Amerika vooral ging over de achteruitgang van partij-identificatie onder kiezers en van de afbrokkelende cohesie van de fracties in het Congres, ging het in Europa – en ook in Nederland – al gauw weer over het niet vervullen van aan de (massa)partij toegeschreven functies. Vaak werd en wordt daar bij gesuggereerd dat het einde van de partijen nabij is. Maar hier lopen empirische waarneming en wens- of doemdenken opnieuw door elkaar. Zelfs de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties A. Peper hield mee met de wolven in het bos, toen hij speculeerde over een ‘partijloze democratie’ en sprak over de ‘dreigende marginalisering van de politieke partijen’.²³ Niet dat men zich geen zorgen kan maken over het functioneren van politieke partijen, maar dat is geheel iets anders dan hun ondergang te voorspellen. Partijen veranderen, maar zullen niet verdwijnen. Of zoals *The Economist* het wetenschappelijk debat over politieke partijen samenvatte (in een vertaling in *Intermediair*):

‘Als je alle aanwijzingen wereldwijd bijeen neemt, dan lijkt het er toch vooral op dat partijen, ondanks alle veranderingen, een hoofdrol blijven spelen in de democratische politiek. Het mogen dan vaten zijn die steeds leger geworden zijn, het zijn ook vaten die stevig verankerd staan. Er is zelfs reden om je af te vragen of hun blijvende voortbestaan niet veel zorgwekkender is dan hun vermeende neergang. Is het wel zo geruststellend dat partijen hun leden verliezen, hun ideeën loslaten, losraken uit een bredere

sociale beweging, steeds minder kiezers motiveren, en dan toch een ijzeren greep behouden op de politiek?²⁴

Deze vraag is uiterst relevant. In de hierna volgende beschouwing over de interne partijdemocratie, zal worden geprobeerd haar te beantwoorden.

3. Interne partijdemocratie

Kort en goed komt het bovenstaande er tot nog toe op neer dat men het functioneren van hedendaagse partijen mag kritiseren, maar dat men dat niet onnadenkend moet doen aan de hand van allerlei ooit aan partijen toegeschreven functies. En zeker is het onverstandig het voortbestaan van het fenomeen politieke partij in twijfel te trekken. Ook nieuwe ontwikkelingen als de opkomst van de informatie- en communicatietechnologie zullen daaraan niets veranderen, al zal die van invloed kunnen zijn op de organisatie van partijen.

Ik ga er dus vanuit dat partijen zullen blijven bestaan. Als empirisch wetenschapper zou men vervolgens kunnen volstaan met het in kaart brengen van de verschillende verschijningsvormen van partijen, van de Demoratische Partij van Clinton, Forza Italia van Berlusconi, het ANC van Mandela, tot de FPÖ van Haider, New Labour van Blair, en het D66 van De Graaf; en daarna zou ik kunnen proberen te verklaren waarom een bepaald type partij daar ontstaat en niet – of pas later – hier.

Maar het lijkt mij gerechtvaardigd om zich ook als wetenschapper af te vragen aan welke eisen huidige partijen ten minste moeten voldoen willen zij een bijdragen leveren aan het goed functioneren van een democratische politiek stelsel; willen zij – met andere woorden – hun intermediaire rol goed kunnen vervullen.²⁵

Ik zie minstens drie van dergelijke eisen, waartussen overigens een zekere spanning kan bestaan:

1. Partijen dienen bij te dragen aan het grondwettelijk voorgeschreven proces van politieke wilsvorming door zich inhoudelijk te onderscheiden van elkaar, teneinde kiezers een reële keuze te bieden. Vanzelfsprekend moeten geen tegenstellingen worden gecreëerd waar zij niet bestaan, maar partijen moeten wel bestaande verschillen duidelijk over het voetlicht proberen te brengen.
2. Zolang partijen het monopolie bezitten op het stellen van kandidaten voor verkiezingen, dienen zij te streven naar een hoge kwaliteit van de kandidaten.
3. Partijen die zich zelf democratisch noemen, moeten ook hun interne organisatie op een zo democratisch mogelijke leest schoeien.

Daarnaast mag men natuurlijk een specifieke partij altijd beoordelen aan de hand van door de partij voor zichzelf opgestelde criteria. Ik schuw een normatieve benadering dus niet, maar ik expliciteer de eisen die ook ik – zoals vermeld – heb geselecteerd op grond van de verwachting dat de vervulling ervan bijdraagt aan het goed functioneren van de democratie. Maar die eisen verschillen wel van die rond de invoering van algemeen kiesrecht. De noodzaak van een massa-integratiepartij bestaat niet meer. De democratie is niet zo pril meer en wordt algemeen aanvaard als regeersysteem. Door de toegenomen toegankelijkheid van het onderwijs is de vormings- en scholingsfunctie voor grote aantallen leden vervallen; het op de politieke agenda zetten van bepaalde thema's kan ook heel goed door andere organisaties gedaan worden; de partijorganisatie als communicatiekanaal tussen overheid en burger is door moderne technieken als de televisie grotendeels achterhaald. Een massaal ledental is om die redenen geen noodzaak meer.

Maar de drie genoemde eisen gelden mijns inziens wel. Twee daarvan kunnen als 'klassieke' functies worden beschouwd: de programmatische of aggregatiefunctie met als doel de kiezer een keuze te bieden, en de rekruteringsfunctie met als doel het politieke personeel te rekruteren. De derde eis is slechts indirect een functie die ten dienste kan staan van het goed functioneren van de parlementaire democratie: partijen die zeggen grote waarde te hechten aan de democratie, dienen – op straffe van verlies van hun geloofwaardigheid – dat principe ook zoveel mogelijk toe te passen op de eigen organisatie. Partijorganisaties kunnen zo als leerschool dienen voor komende democratische politici. Bovendien versterkt interne democratie de mogelijkheid voor 'open kanalen', waardoor de gevoeligheid van partijen voor wat er in de samenleving afspeelt wordt vergroot.

Bij elkaar hebben deze drie eisen gevolgen voor de 'representativiteit' van partijen. De klassieke representativiteitsfunctie (het representeren door de partijen *gezamenlijk* van de verschillende politieke opinies onder de kiezers) ligt besloten in de eis dat de partijen de kiezers een politieke keuze moeten bieden. De grote mate van ideologische convergentie, waarvan sommigen de paarse coalitie als de bekroning zien, doet aan die klassieke functie afbreuk. De keuze krijgt pas het noodzakelijke gewicht wanneer zij uitgedragen wordt door politici van kwaliteit. Tegenwoordig hoort bij de kwaliteit ook het met een zeker gemak omgaan met moderne media. Een politicus moet immers – ook via de televisie – kunnen overtuigen. Maar de mediagenieke eigenschappen mogen zeker niet alleen de keuze van kandidaten bepalen. Kennis van zaken, maar ook overzicht;

politieke tactiek, maar ook integriteit; en bovenal een onderscheiden visie op het algemeen belang, zijn daarnaast evenzeer van belang voor het bestuur van het land en de controle daarop. De kwaliteit laat zich echter niet precies bepalen. Het is erg gemakkelijk om in het algemeen de huidige parlementariërs te betitelen als 'oliebollen', zoals de historicus P. de Rooy in 1998 deed.²⁶ Dat lijkt veel op wat de sociaal-democratische hoogleraar W.A. Bongers in de jaren dertig omschreef als 'le culte de l'incompétence', waarbij critici allerlei ongestaafde beweringen deden over middelmatige kamerleden, 'die onbekwaam zijn voor hun taak, die maar staan te zwetsen, enz. enz.'²⁷ In elk geval duidt dit citaat erop dat klachten over parlementsleden van alle tijden zijn. Aan het opleidingsniveau van de huidige kamerleden zal het in elk geval niet liggen: de meesten hebben een universitaire opleiding.

Maar hoe zit het met de door de Raad voor het Openbaar Bestuur geformuleerde nieuwe eis van representatie van maatschappelijke verscheidenheid? Daarbij moet onderscheid gemaakt worden tussen eisen aan het parlement (of andere volksvertegenwoordigingen) als geheel en eisen aan afzonderlijke partijen.

Om met het laatste te beginnen: men kan niet aan elke afzonderlijke partij de eis stellen de maatschappelijke verscheidenheid te laten weerspiegelen in haar kamerfracties. Men kan moeilijk het GPV kritiseren omdat het geen moslim in zijn fracties heeft opgenomen. Men zou de eis kunnen nuanceren door te stellen dat de samenstelling van de fracties van een partij een redelijke afspiegeling vormt van het eigen electoraat. Maar ook dat stuit op problemen: moet men van de SGP verlangen dat haar volksvertegenwoordigers voor de helft uit vrouwen bestaat, omdat ook haar electoraat zo is samengesteld? Nee, heeft zelfs de Commissie voor Gelijke Behandeling gezegd. Zolang vrouwen de mogelijkheid open staat zich aan te sluiten bij andere partijen of zelf een eigen partij op te richten, sluit de godsdienstvrijheid en de organisatievrijheid een dergelijke eis uit. Het voorstel dat de feministe J. Kool-Smit in het verleden deed om een Vrouwenpartij op te richten zou op de eis van afspiegeling van maatschappelijke verscheidenheid binnen een afzonderlijke partij zijn gestrand.

Maar wat men op het niveau van afzonderlijke partijen niet kan verlangen, kan men niet op het niveau van het partijstelsel als geheel afdwingen zonder het kiesstelsel ingrijpend te veranderen. Alleen door invoering van een soort categoriaal passief kiesrecht kan zoiets gegarandeerd worden. Een bepaald deel van de zetels in een volksvertegenwoordigend lichaam wordt dan gereserveerd voor een bepaalde categorie mensen, zoals vrouwen, minderheden, bepaalde beroepsgroepen. Dat lijkt ver

gezocht en het zal er ook niet snel van komen, maar iets vergelijkbaars heeft SDAP-leider P.J. Troelstra in de jaren twintig voorgesteld toen hij naast de Tweede Kamer pleitte voor een volksvertegenwoordigend lichaam 'dat het gansche bedrijfsleven in zijn verschillende geledingen zal vertegenwoordigen'.²⁸ Het is de vraag of een dergelijk categoriaal systeem nog wel valt binnen de grondwettelijke eis van een representatief kiesstelsel (artikel 53 van de Grondwet), dat immers beoogt een politieke afspiegeling te garanderen.

Zonder wijziging van het kiesstelsel heeft de overheid geen middelen in handen om een getalsmatig sterkere, meer met de maatschappelijke werkelijkheid overeenstemmende, vertegenwoordiging van bepaalde categorieën burgers af te dwingen. Zij kan, indien zij dat zou wensen, hoogstens de partijen in het algemeen oproepen daar aandacht aan te besteden. De representatie van maatschappelijke verscheidenheid is dan toch vooral een politieke strijd in de politieke partijen zelf. Groepen die vinden dat zij getalsmatig ondervertegenwoordigd zijn in fracties zullen via machtsvorming binnen partijen, lobby of electorale druk (het uitbrengen van een stemadvies bijvoorbeeld) de afzonderlijke partijen moeten proberen te overtuigen daar iets aan te doen. En in de Nederlandse verhoudingen is het dan niet ongebruikelijk dat dergelijke groepen voor hun activiteiten overheidssubsidie ontvangen.

De eis van interne democratie van partijen stelt echter in de praktijk grenzen aan het vervullen van de nieuwe representatiefunctie. Het is daarbij goed de opkomst van die functie in een breder perspectief te plaatsen. Na de verzuiling viel – zoals gesteld – het samengaan van politieke en maatschappelijke representatie weg. Bovendien vond er, althans in de Tweede Kamer, een proces van professionalisering plaats, mede doordat in 1968 de schadeloosstelling van kamerleden fors was verhoogd. De samenstelling van de Tweede Kamer veranderde rond 1970 – in de woorden van de politicoloog J.Th.J. van den Berg – van een 'vertegenwoordiging van de georganiseerde samenleving' tot een 'werkplaats van beroepspolitici'.²⁹ Politieke partijen zijn soms naarstig op zoek gegaan naar andere vormen van maatschappelijk binding, vooral de partijen die het meest met de ontzuiling te maken hadden. Zo wilde de PvdA in de jaren zeventig een 'actiepartij' worden door nauwe banden aan te knopen met actiegroepen en andere nieuwe sociale bewegingen, hetgeen overigens mislukte. Tevens kregen vele partijen in die 'radicale' tijd te maken met de effecten van 'stille revolutie' van waarden die zich ook binnen eigen gelederen voltrok. Postmaterialistische thema's als vrouwenemancipatie, democratisering en ecologie drongen relatief snel

in partijen door. Zelfs de CPN werd 'gefeminiseerd', hetgeen een aantal zogeheten 'horizontalen' verongelijkt de partij deed verlaten.

Midden jaren tachtig was het radicale tijdperk van polarisatie en actiegroepen weer grotendeels voorbij. Dat betekende niet dat de politieke onvrede ook verdwenen was. Elders heb ik uiteengezet dat een aanzienlijke mate van politieke onvrede hoort bij een interventiestaat, ook al is gepoogd de omvang van de verzorgingsstaat terug te dringen.³⁰ Maar die onvrede uitte zich nu minder in radicaal activisme en meer in apathie (bijvoorbeeld een lagere opkomst, vooral bij niet-nationale verkiezingen), een groei van het aantal zwevende kiezers, en in het begin van de jaren negentig in de groei van extreem-rechts. Vooral de raadsverkiezingen van 1990 brachten een schok teweeg: de opkomst daalde naar een (toenmalig) laagterecord van 62% en in verschillende plaatsen deden de Centrumdemocraten hun intrede in de raad. De gevestigde partijen raakten onzeker; bestuurders vreesden voor het 'draagvlak' voor hun beleid. In Nederland ontstond het beeld dat de 'kloof' tussen kiezers en gekozenen te groot was geworden.³¹ Ook in andere landen sprak men begin jaren negentig van 'anti-politiek sentiment' of van *Parteiverdrossenheit*.

De reactie van bestuurders en partijen was dat de afstand tussen burger en overheid verkleind moest worden. Partijen moesten worden 'opengebroken'. Er moest beter naar de kiezer geluisterd worden en er dienden vele open debatten plaats te vinden over belangrijke politieke vraagstukken. In vele Europese landen reageerden partijen daarnaast met het geven van meer zeggenschap aan 'gewone' partijleden door middel van de introductie van plebiscitaire technieken als *primaries*, de rechtstreekse verkiezing van de partijleider door de leden, en ledenreferenda over bepaalde onderwerpen. Dat zou beter aansluiten bij de participatievoorkeuren van de moderne, 'geïndividualiseerde' burger. In Nederland, waar D66 al sinds haar oprichting vele elementen van directe democratie in haar organisatie kent, en waar de PvdA al een tiental jaren geleden de mogelijkheid van een ledenraadpleging opnieuw statutair heeft mogelijk gemaakt, was de reactie – naast het bevorderen van het debat – veeleer de 'vernieuwing' van de kandidatenlijsten.

Al deze reacties hebben met elkaar gemeen dat zij naar buiten toe gepresenteerd kunnen worden als 'democratische vernieuwingen'. Lang niet allemaal hebben zij echter succes; soms kunnen zij zelfs in hun tegendeel verkeren. Meer en andere participatiemogelijkheden leiden volgens onderzoek naar Duitse partijen vooralsnog niet tot participatie door meer burgers, maar tot meer participatie door degenen die toch al de weg wisten te vinden.³² Meer zeggenschap voor gewone leden leidt niet zonder meer tot minder centralisme in partijen. Nu weet men al sinds het onderzoek van de socioloog R. Michels aan het begin van de twintigste eeuw

dat partijen (en andere organisaties) een haast natuurlijke neiging tot oligarchievorming hebben. Men moet dan ook geen overdreven eisen stellen aan interne partijdemocratie. Maar wanneer die extra zeggenschap gegeven wordt aan een geatomiseerd ledenbestand, zonder structurele mogelijkheden voor het organiseren van interne oppositie, worden de sturingsmogelijkheden voor de partijtop wel erg groot. De partijtop kan met interne plebiscitaire technieken dan heel makkelijk een dwars liggend middenkader omzeilen en zich toch naar buiten toe als ‘democratisch’ presenteren. Hetzelfde geldt voor de grotere gerichtheid op de kiezers. Officieel bedoeld om genoemde ‘kloof’ te verkleinen, kan deze gerichtheid al gauw verkeren in het negeren van de interne partijdemocratie *tout court*. En meer open debatten, zonder deze goed te verankeren in de formele interne besluitvormingsstructuur, geven de partijtop de gelegenheid de resultaten van die debatten alleen ‘mee te nemen’ wanneer dat de leiding goed uitkomt. Het resultaat van deze democratische vernieuwingen zou dan een versterking zijn van het regenteske karakter van de partijelites, terwijl het politieke discours vergeven is van termen als ‘democratie’, ‘luisteren’ en ‘open’; de gemiddelde burger in verwarring achterlatend.

De ‘vernieuwing’ van de kandidatenlijsten in de jaren negentig was niet mogelijk geweest zonder centrale sturing door de partijtop of door een ‘onafhankelijke commissie’. Die stelden zich ten doel de ‘doorstroming’ te bevorderen (want iemand die ergens lang zit is kennelijk ‘vastgeroest’), en lijsten te produceren met daarop voldoende vertegenwoordiging van regio’s, leeftijdsgroepen, expertise-gebieden, etnische minderheden, en vrouwen. Want ook die ‘doorstroming’ is voor een belangrijk deel een reactie op de te groot geachte kloof tussen burger en politiek. Nu de geprivilegeerde banden met zuilorganisaties zijn verdwenen en door de ideologische convergentie een inhoudelijke band met kiezers moeilijker te smeden valt, proberen partijen steeds meer persoonsgebonden kenmerken over het voetlicht te brengen om zo een zekere verwantschap met bepaalde groepen kiezers te suggereren. Vrijwel alle grote partijen doen dat nu. Of recht gedaan wordt aan verschillende politieke vleugels binnen de partij, speelt momenteel veel minder mee. Kwaliteit (namelijk de vraag of iemand zijn of haar volksvertegenwoordigerschap goed kan vervullen) wordt desnoods ten dele opgeofferd om representatie van de maatschappelijke verscheidenheid op een redelijk niveau te krijgen. De ROB kan in dit opzicht tevreden zijn. Maar of die representatie van maatschappelijke verscheidenheid in dezelfde mate zou zijn gerealiseerd met meer reële invloed van de gewone leden – die de ROB ook wil – is zeer de vraag.³³ Toen na de val

van de Berlijnse muur in Oost-Europa voor het eerst democratische verkiezingen werden gehouden, kelderde het aantal vrouwelijke volksvertegenwoordigers. Zonder het centralisme van de communistische partijstaat was hun verkiezing minder vanzelfsprekend geworden. Alleen de regionale verscheidenheid zou met meer invloed van gewone leden waarschijnlijk beter dan nu uit de verf komen, maar niet die van vrouwen, etnische minderheden of bepaalde beroepsgroepen.

4. Slot

Moet nu de conclusie zijn dat men een geringe mate van interne partijdemocratie maar voor lief moet nemen om de gewenste representatie van maatschappelijke verscheidenheid te bereiken? Nee, integendeel.³⁴

Ik kom hierbij terug op de drie (normatieve) eisen die men nu aan politieke partijen zou moeten stellen, willen zij hun intermediaire rol naar behoren kunnen vervullen. Partijen dienen allereerst de kiezers een inhoudelijke keuze te bieden, anders zijn democratische verkiezingen loos, zeker in dit stelsel van evenredige vertegenwoordiging dat immers gericht is op representatie van politieke richtingen. Op grond van een gedegen analyse van maatschappelijke verhoudingen en veranderingen, en op grond van een eigen lijst met criteria of beginselen dient een politieke partij aan de kiezers duidelijk te maken wat volgens haar de urgente problemen zijn die een politiek antwoord vragen en in welke richting dat antwoord moet gaan. Geen blauwdruk van de toekomst, maar een richtinggevend, toekomstgericht verhaal. Partijen hoeven niet mee te deinen op golven van zwevende kiezers, maar kunnen juist als een *baken* fungeren voor die weifelde kiezers. Dat begrenst de electorale gerichtheid van partijen. Zowel voor het functioneren van de democratie als voor de positie van de betreffende partij op de wat langere termijn, is het van belang de kiezersgerichtheid niet al te ‘responsief’ te verstaan. Kiezers hoeven niet altijd gevolgd te worden (al wordt dat tegenwoordig nogal eens begrepen als de ultieme vorm van democratie), kiezers mogen in een democratie ook worden geleid. Als zij uiteindelijk maar in de gelegenheid zijn de politieke leiding naar huis te sturen en te vervangen door een andere. Die andere politieke leiding moet dan wel politiek-inhoudelijk van haar voorganger verschillen en de nodige kwaliteit in huis hebben om een geloofwaardig alternatief te zijn.

De selectie van kandidaten dient dan ook in eerste instantie op expertise en kwaliteit gericht te zijn (de tweede eis), en pas op de tweede plaats op representatie van een bepaalde maatschappelijke verscheidenheid. Maar de interne democratie (de derde eis) met echte ‘open kanalen’ en mogelijkheden voor interne oppositie is dan wel noodzakelijk om te

voorkomen dat aan die maatschappelijke verscheidenheid helemaal geen recht gedaan wordt. Bij die interne democratie hoort ook de mogelijkheid van afweging van belangen. Dit betekent dat directe democratie bij de samenstelling van een kandidatenlijst een minder goed instrument is; de verkiezing van één bepaalde functionaris, bijvoorbeeld de partijvoorzitter, zou daarvoor misschien eerder in aanmerking komen. Bij de lijstsamenstelling kan de partijtop of een onafhankelijke commissie het congres een bepaald voorstel doen voor bijvoorbeeld het aantal vrouwen op de lijst, maar het congres moet daarvan kunnen afwijken, bijvoorbeeld ten gunste van een regionale kandidaat (het één sluit het ander overigens niet uit). Ik zou trouwens niet weten waarom dat een minder representatieve lijst zou opleveren, anders dan om redenen van een politieke correctheid. Ook de kandidaatstelling blijft een politieke strijd die in de interne partijdemocratie met de wapenen van de overtuiging en machtsvorming gewonnen moet worden. Maar de essentie van de democratie is dat dat volgens controleerbare spelregels en met faire kansen gebeurt.

Politieke partijen moeten zich daarom niet alleen als discussieplatform presenteren, maar ook als arena's van een democratische politieke strijd. Het heeft geen zin partijen af te schrijven op basis van verouderde criteria. Verlang niet langer dat zij massapartijen zijn, waartoe 'wir alle' behoren. Dat was zelfs niet het geval in de communistische heilstaat van Bertold Brecht. Partijen blijven een hoofdrol spelen in de democratische politiek, ook al is hun ledental geringer dan voorheen.

noten

¹ Bertold Brecht, *Gedichte*, Leipzig, z.j.

² Onder anderen P. de Rooy, 'De dunne weg', in: *NRC Handelsblad*, 28 november 1998.

³ A. Hoogerwerf, 'Druk, druk, druk', in: *Facta*, 7 (1999), 6 (okt.), 11.

⁴ De Smaele verdedigt de stelling dat de idee van partijdigheid in politiek-theoretische zin juist liberaal van oorsprong is en dat de 'republikeinen' vanwege hun streven naar eenheid daar juist tegen waren. Zie H. de Smaele, 'Politiek als hanengevecht of cerebraal systeem', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 114 (1999), no. 3, 328-357.

⁵ D.P.D. Fabius, 'Groen van Prinsterer over staatkundige partijen', in: *Schrift en Historie. Gedenkboek bij het vijftigjarig bestaan der georganiseerde Antirevolutionaire Partij 1878-1928*, Kampen, 1928, 265.

⁶ M. Ostrogorski, *La démocratie et l'organisation des partis politiques*, Paris, 1903.

⁷ W.J. van Welden Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*. Vierde deel (door C.W. de Vries), Den Haag, 1955, 153.

⁸ *Handelingen Eerste Kamer*, 11 mei 1999. De *Memorie van Toelichting* (*Handelingen Tweede Kamer*, 25704, no. 3) begint aldus: 'Het belangrijkste doel van dit wetsvoorstel is gelegen in de instandhouding en zo mogelijk versterking van de intermediaire positie van landelijke politieke partijen in ons democratisch staatsbestel. De intermediaire positie van politieke partijen is cruciaal voor het goed functioneren van het Nederlandse politieke systeem.'

⁹ De functie van representatie beschouw ik zelf eerder als een onderdeel van andere functies (de rekruterings- en selectiefunctie en/of de functies van articulatie en aggregatie). Zie over functies van partijen: I. Lipschits, 'Functies van politieke partijen', in: R.A. Koole, red., *Het belang van politieke partijen*, Groningen, 1984, 13-22, met name 15; R.A. Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*, Utrecht, 1992, 397-398. Over politieke partijen en representatie gaat ook: R.A. Koole, J.J.M. van Holsteyn en J.A. Elkind, *Rekrutering en representatie in een representatief stelsel: bevindingen van een empirisch onderzoek onder leden en kiezers van CDA, D66, PvdA en VVD*, Leiden, 2000 (rapport in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties).

¹⁰ Raad voor het Openbaar Bestuur, *Tussen staat en electoraat. Politieke partijen op het snijvlak van overheid en samenleving*, Den Haag, 1998, 14 en 32-33.

¹¹ *Op.cit.*, 15.

¹² *Op.cit.*, 33.

¹³ F.H. van den Burg, 'Representatie', in: *Werkboek Staatskunde*, Leiden, 1984, 141-147, met name 143.

¹⁴ R.B. Andweg, 'De representativiteit van het vertegenwoordigend stelsel?', in: M.C. Burkens e.a., *Gelet op de Grondwet: 150 jaar Grondwet*, Deventer, 1998, 28-43, met name 30.

¹⁵ Vgl. De Smaele, *op.cit.*, die onderscheid maakt tussen 'republikaans' en 'liberalisme'. Om spraakverwarring te voorkomen kies ik in plaats van de laatste term voor 'pluralisme'.

¹⁶ Geciteerd bij Van den Burg, *op.cit.*, 145.

¹⁷ Geciteerd bij Van den Burg, *op.cit.*, 147.

¹⁸ Dat probleem staat als de Ostrogorski-paradox, de Condorcet-regel of het Onmogelijkheidstheorema van Arrow. Vergl. S. Denters, 'De politieke economie van constitutionele vraagstukken', in: J.J.A. Thomassen, red., *Hedendaagse democratie*, Alphen aan den Rijn, 1991, 129-147.

¹⁹ R.A. Koole en G. Voerman, 'Het lidmaatschap van politieke partijen', in: *Jaarboek 1985 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1986, 115-176.

²⁰ Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*, 173.

²¹ R.A. Koole, 'De permanente kritiek op politieke partijen', in: *Beleid & Maatschappij*, 17 (1990), 1 (jan./feb.), 2-9.

²² O. Kirchheimer, 'The Transformation of the Western European Party Systems', in: J. LaPalombara en M. Weiner, red., *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1966, 200.

- ²³ B. Peper, 'Op zoek naar samenhang en richting. Een essay over de veranderende verhoudingen tussen overheid en samenleving', in: *Socialisme & Democratie*, 56 (1999), no. 9, 397-398.
- ²⁴ 'Leve de partij', vertaling artikel uit *The Economist* in *Intermediair*, 19 augustus 1999, 29, 31, 33.
- ²⁵ Dat is natuurlijk niet voldoende om het goed functioneren van een democratisch stelsel te waarborgen; daarvoor zijn ook formele institutionele vereisten van belang.
- ²⁶ Zie noot 2.
- ²⁷ W.A. Bongers, *Problemen der democratie. Een sociologische en psychologische studie*, Amsterdam, 1936 (oorspr. 1934), 81.
- ²⁸ E. Hueting, F. de Jong en R. Neij, *Troelstra en het model van de nieuwe staat*, Assen, 1980, 146.
- ²⁹ J.Th.J. van den Berg, 'Het prefab-kamerlid: de gewijzigde recrutering van Tweede Kamerleden sinds 1971-1972', in: J.Th.J. van den Berg e.a., red., *Tussen Nieuwspoort & Binnenhof: de jaren '60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek. Opstellen aangeboden aan prof.dr.N. Cramer*, Den Haag, 1989, 191-210.
- ³⁰ R.A. Koole, 'Politieke partijen en anti-politiek', in: G. Voerman, red., *Politiek zonder partijen? Over de horizon van de partijpolitiek*, Amsterdam, 1994, 7-22.
- ³¹ Voor een reactie daarop zie onder meer: R.A. Koole, *op.cit.*; en H. van Gunsteren en R. Andeweg, *Het grote ongenoegen. Over de kloof tussen burgers en politiek*, Bloemendaal, 1994.
- ³² S.E. Scarrow, 'Parties and the expansion of direct democracy: who benefits?', in: *Party Politics*, 5 (1999), no. 3, 341-362.
- ³³ Zie M.H. Leijenaar, *De geschade heerlijkheid. Politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1918-1988*, Den Haag, 1989; en H. van de Velde, *Vrouwen van de partij. De integratie van vrouwen in politieke partijen in Nederland (1919-1990)*, Leiden, 1994.
- ³⁴ Zie ook R. Koole, 'De toekomst van democratische ledenpartijen' in: *Socialisme & Democratie*, 57/58, (2000/2001), no. 12/1, 588-599.

POLITIEKE REPRESENTATIE EN ELECTORAAL ONDERZOEK DOOR POLITIEKE PARTIJEN

H. Anker

1. Inleiding

De toenemende beschikbaarheid van electoraal onderzoek is een belangrijke ontwikkeling die het politieke bedrijf in binnen- en buitenland de afgelopen jaren ingrijpend heeft beïnvloed. Zoals de meeste politieke trends vindt ook het gebruik van electoraal onderzoek door politieke partijen zijn oorsprong in de Verenigde Staten. De presidentsverkiezingen van 1960, tussen J.F. Kennedy en R.M. Nixon, worden beschouwd als de eerste verkiezingen waarin partijen gebruik maakten van geavanceerd electoraal onderzoek.¹ Vanaf de jaren zeventig ontwikkelde het electoraal onderzoek zich snel tot standaardinstrument voor politici, oorspronkelijk als hulpmiddel bij het winnen van verkiezingen, maar in snel tempo ook als hulpmiddel bij het regeren zelf.² Met enige vertraging, sinds het begin van de jaren negentig, zien we een vergelijkbare ontwikkeling in een groot aantal Europese landen, waarbij het gebruik van onderzoek door regeringen overigens achterblijft.

In Nederland markeren de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 de doorbraak van systematisch electoraal onderzoek in opdracht van politieke partijen.³ Bij deze verkiezingen investeerde vooral de PvdA fors in een uitgebreid onderzoeksprogramma, deels als reactie op de deplorabele electorale situatie waarin de partij destijds verzeild was geraakt. Bij de kamerverkiezingen van 1998 was sprake van een zekere verbreding, toen naast de PvdA vrijwel alle politieke partijen met meer of minder succes gebruik maakten van electoraal onderzoek.⁴ Daarnaast was een verdere professionalisering van het kiezersonderzoek waarneembaar, waarbij van steeds krachtiger onderzoeksdesigns gebruik wordt gemaakt.⁵

Het belang dat aan electoraal onderzoek door partijen wordt toegekend, heeft de afgelopen jaren tot een kleine explosie van literatuur geleid.⁶ De meeste van deze beschouwingen zijn sterk gericht op de rol van kiezersonderzoek binnen de specifieke context van verkiezingscampagnes. Zonder twijfel het bekendste en waarschijnlijk ook het meest invloed-

rijke werk is B. Newmans *The Marketing of the President*.⁷ In dit boek analyseert Newman, zelf marketing-deskundige, de Clinton-campagne van 1992 vanuit een expliciet marketing-perspectief, waarbij onder meer voor electoraal onderzoek een prominente plaats is weggelegd. Newmans verfrissende analyse heeft veel andere wetenschappers elders geïnspireerd tot vergelijkbare analyses van hun eigen politieke systeem. Geleidelijk aan is daarbij het accent verplaatst van het modelleren van verkiezingscampagnes naar zeer uiteenlopende verhandelingen over de precieze hoeveelheid verricht onderzoek, de rol van leiderschap, en de veronderstelde toename van *poll-driven politics*. De daarmee gepaard gaande vraagstellingen zijn geleidelijk aan verschoven van een puur modelmatige inspanning naar vragen met een meer normatief karakter. Die ontwikkeling is misschien nog wel het best zichtbaar in Newmans in 1999 verschenen boek met de veelzeggende titel *The Mass Marketing of Politics. Democracy in an Age of Manufactured Images*.⁸ De ambachtelijk-analytische toon van zijn eerdere boek is daarin vervangen door een meer emotioneel getint betoog over 'image manufacturing' en de onheilspellende noodzaak 'for fixing our political system before it is too late'. De meeste wetenschappelijke en populaire analyses van electoraal onderzoek bewegen zich tussen twee polen. Aan de ene kant vinden wij het standpunt dat zich het best laat beschrijven als 'u-vraagt-wij-draaien', waarbij de politicus kritiekloos de opvattingen van het electoraat volgt. Aan het andere uiterste treffen we de opvatting van 'ik-doe-wat-ik-wil', waarbij de politicus zich niets gelegen laat aan de opvattingen van de kiezers. Dit continuüm heeft zich ontwikkeld tot een schier onuitputtelijke bron van nieuwsverhalen en wetenschappelijke studies, niet het minst doordat de juiste balans tussen beide polen zich nu eenmaal moeilijk laat omschrijven. Politici bevinden zich daardoor in een situatie waarin zij het bijna nooit goed kunnen doen: zij krijgen ofwel het verwijt dat ze de oren te veel naar de kiezers laten hangen, of ze worden ervan beticht dat ze zich te arrogant opstellen en te weinig rekening houden met de wensen van de kiezers. De enige manier om echte vooruitgang te boeken in deze discussie, is door de normatieve uitgangspunten beter te expliciteren. Vervolgens kan dan worden gezien in hoeverre deze beter omschreven uitgangspunten verbonden kunnen worden met de huidige ontwikkelingen in de politieke praktijk.

In deze bijdrage doe ik een eerste bescheiden poging in deze richting door de rol van electoraal onderzoek expliciet te beschouwen vanuit het perspectief van politieke representatie. De centrale vraagstelling van deze bijdrage luidt of en zo ja, op welke wijze, het toenemende electorale onderzoek door partijen van invloed is op de wijze waarop burgers politiek worden gerepresenteerd. Daartoe ga ik in paragraaf 2 eerst in op

wat naar mijn idee onder politieke representatie zou moeten worden verstaan. Vervolgens bespreek ik in paragraaf 3 wat we ons moeten voorstellen bij het electorale onderzoek zoals dat door politieke partijen wordt verricht en de wijze waarop dergelijk onderzoek in de praktijk wordt benut. In paragraaf 4 doe ik een poging om beide velden – politieke representatie en electoraal onderzoek – directer met elkaar te verbinden en een inschatting te maken van de wijze waarop het toenemende electoraal onderzoek door partijen van invloed is op de aard van de politieke representatie. Ik sluit af met een korte conclusie in paragraaf 5.

2. Politieke representatie

De politicologie kent een lange traditie van representatie-onderzoek.⁹ Daarbinnen staan twee normatieve vragen centraal die in de loop der tijd klassieke betekenis hebben gekregen.¹⁰ De eerste vraag is: ‘wie (of wat) wordt vertegenwoordigd?’ Of, in een meer normatieve formulering, wie of wat *behoort* te worden vertegenwoordigd? Vanouds spitst deze vraag zich toe op welke belangen de vertegenwoordiger dient te representeren. Gaat het daarbij om enigerlei deelbelang (bijvoorbeeld het belang van het eigen kiesdistrict, of het belang van de eigen sociale groep), of gaat het om het belang van de natie als geheel, het algemeen belang?¹¹ De tweede klassieke vraag is: ‘hoe behoort de vertegenwoordiging plaats te vinden?’ Treedt de vertegenwoordiger op als lasthebber (als een soort doorgeefluik) of als gevolmachtigde (als *trustee*)? Is het de bedoeling dat de vertegenwoordiger de opvattingen van diegenen die vertegenwoordigd moeten worden onvervormd doorgeeft? Of is het de bedoeling dat de vertegenwoordiger de belangen van de vertegenwoordigden zo goed mogelijk naar eigen inzicht behartigt?

Deze vragen hebben door de jaren heen aanleiding gegeven tot tal van beschouwingen. Daarbij spelen de opvattingen van de Engelse politicus E. Burke een centrale rol. Burke beargumenteerde in 1774 in een provocerende rede voor de kiezers van Bristol dat de leden van de Britse volksvertegenwoordiging zich *niet* zouden moeten laten leiden door de belangen van hun kiesdistrict en de opvattingen van hun kiezers. In plaats daarvan zouden zij het algemeen belang moeten dienen en daarbij in overleg met hun collega-volksvertegenwoordigers uiteindelijk behoren af te gaan op hun eigen oordeel.¹² In de krachtige woorden van Burke zelf:

‘Parliament is not a congress of ambassadors from different and hostile interests, which interests each must maintain, as

an agent and advocate, against other agents and advocates; but Parliament is a *deliberative* assembly of *one* nation, with *one* interest, that of the whole – where not local purposes, not local prejudices, ought to guide, but the general good, resulting from the general reason of the whole.’¹³

Kenmerkend voor deze liberale theorie van de representatieve democratie is het vertrouwen in de rede. Het parlement is in de woorden van Burke een ‘deliberative assembly’, waar de vertegenwoordigers van het volk bijeen komen om elkaars argumenten aan te horen. Door middel van de uitwisseling van zakelijke argumenten kunnen zij dan tot rationele oplossingen komen voor de politieke vraagstukken waarmee zij zich in het parlement geconfronteerd zien. De ‘correcte’ antwoorden op politieke vraagstukken vloeien derhalve voort uit parlementair overleg en kunnen niet worden ontleend aan de opvattingen en wensen van de kiezers. Dit laatste betekent tevens dat de representatieve democratie een eigenstandige functie vervult (zij voorziet namelijk in de mogelijkheid van overleg), en dat het een foutieve gedachte is om de representatieve democratie voor te stellen als een soort van tweederangs benadering van het ideaal van directe democratie (in de woorden van de Amerikaanse politicoloog R. Dahl: ‘a sorry substitute for the real thing.’)¹⁴

Deze Burkiaanse opvatting is in Europa vanaf de Franse Revolutie gemeengoed geworden in Europa. Zo schrijft de Nederlandse grondwet voor dat de vertegenwoordigers het gehele volk representeren (en niet een deel daarvan) en dat de volksvertegenwoordigers (gekozenen) stemmen zonder last (en niet geïnstrueerd worden door ‘derden’). Anders geformuleerd: de vertegenwoordigers vertegenwoordigen het algemeen belang en treden op als gevolmachtigde.

Ondanks deze mooie woorden in de grondwet liggen de zaken in de belevingswereld van de direct betrokken actoren – vertegenwoordigers en vertegenwoordigden – meestal een slag anders. De oorzaak hiervan is een laat-negentiende eeuwse uitvinding: de politieke partij. Politieke partijen zijn in de loop des tijds een steeds dominantere verschijning geworden op het Nederlandse politieke toneel, daarbij flink geholpen door de invoering van het systeem van evenredige vertegenwoordiging met een zeer lage verkiezingsdrempel in 1917.

Deze dominantie van politieke partijen heeft de opvattingen over politieke representatie diepgaand beïnvloed. Zo blijkt uit de *Parlements-enquête* van 1990, een onderzoek verricht onder de leden van de Eerste en Tweede Kamer, dat een ruime meerderheid (63%) van de Tweede Kamerleden – de volksvertegenwoordigers – zich ‘in de eerste plaats’

ziet als vertegenwoordiger van de ‘kiezers van mijn partij’, een deelbelang dus. Slechts een derde van de ondervraagde kamerleden (32%) beschouwt zich in de eerste plaats als vertegenwoordiger van alle kiezers en geeft daarmee het grondwettelijk correcte (Burkiaanse) antwoord.¹⁵ Vooral kamerleden van de partijen ter linkerzijde van het politieke spectrum (GroenLinks, PvdA, D66) zien zich primair als vertegenwoordiger van de kiezers van hun eigen partij. Vertegenwoordigers van partijen ter rechterzijde (CDA en de VVD) huldigen verhoudingsgewijs vaker de Burkiaanse opvatting dat zij de belangen van alle kiezers vertegenwoordigen.¹⁶ Vooral onder de VVD-kamerleden is de Burkiaanse opvatting sterk aanwezig.

Waar Burke dus op weinig instemming kan rekenen voor zijn antwoord op de eerste vraag naar wie (of wat) behoort te worden vertegenwoordigd, liggen de kaarten anders voor de tweede klassieke representatievraag, die naar het hoe van de vertegenwoordiging van kiezers. Op dit laatste terrein hebben de meeste kamerleden Burke’s gedachtengoed wél geïnternaliseerd. De meeste leden van de Tweede Kamer (57%), zien zichzelf in de eerste plaats als gevolmachtigde; slechts een zeer kleine groep (9%) beschouwt zichzelf als lasthebber. De rest (34%) geeft het ontwijkende antwoord ‘het hangt er van af’. Een meerderheid van de vertegenwoordigers dicht zichzelf derhalve een zelfstandige, inhoudelijke rol toe.

Deze gespletenheid (althans gezien vanuit een Burkiaans perspectief) levert opvallend genoeg niet of nauwelijks problemen op voor de volksvertegenwoordigers. Verder kwalitatief onderzoek op basis van het materiaal uit de Parlementsenquête laat zien dat een groot aantal kamerleden de beide rolopvattingen spontaan en op schijnbaar moeiteloze wijze met elkaar verbindt: in hun beleving zijn zij door de kiezer gevolmachtigd om uitvoering te geven aan het verkiezingsprogramma van hun respectievelijke partijen.¹⁷

Naar de opvattingen van de burgers – diegenen die vertegenwoordigd worden – is op dit punt aanzienlijk minder onderzoek gedaan dan naar de opvattingen van de leden van de Tweede Kamer. Centrale dataverzamelingsprojecten, analoog aan de Parlementsenquête, ontbreken in Nederland. In het verleden heeft het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) deze rol nog wel eens zijdelings vervuld, maar de daarmee gepaard gaande onderzoeksinspanningen zijn jammer genoeg nooit uitgemond in een apart empirisch onderzoek naar de representatie-opvattingen van burgers. Niettemin bestaat er voldoende aanleiding om aan te nemen dat de opvattingen van burgers niet zo heel veel afwijken van die van Tweede-Kamerleden. Door de jaren heen heb ik in vele focusgroepen kiezers met

elkaar horen praten over politiek en over hun partijkeuze. Tussen de regels door, maar vaak ook expliciet, blijkt dan steeds weer dat de meesten van hen verwachten dat de door hen gekozen vertegenwoordigers uitvoering geven aan het verkiezingsprogramma van de partij waarvoor zij verkozen zijn. De verwijzing naar het verkiezingsprogramma hoeft in dit verband overigens niet al te letterlijk te worden genomen. Waar het voornamelijk om gaat, zo leert een overweldigende hoeveelheid aan academisch kiezersonderzoek in Nederland en een groot aantal andere Westerse democratieën, is dat de vertegenwoordigers zich gedragen conform de ideologische positie van de partij in kwestie.¹⁸

Veel kiezers vinden het zelfs moeilijk om zich voor te stellen dat een kamerlid enigerlei ander belang zou laten prevaleren boven het eigen verkiezingsprogramma. De binding van de gekozen vertegenwoordigers aan het eigen verkiezingsprogramma geldt als een belangrijke norm voor kiezers. En hoewel zij realistisch genoeg zijn om te weten dat kamerleden zich lang niet altijd aan hun programma zullen houden, geldt het programma wel als een soort van baken, als een richtsnoer. Een partij die in de ogen van de kiezers te ver van het eigen verkiezingsprogramma af komt te staan, wordt 'kiezersbedrog' verweten en verliest uiteindelijk de steun van de kiezers. Voorbeelden zijn de WAO-plannen van de PvdA in het begin van de jaren negentig en de voorgestelde kortingen op de AOW van het CDA aan de vooravond van de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994. Beide vraagstukken raakten aan de fundamentele kernwaarden die beide partijen in de ogen van kiezers via hun partijprogramma's geacht werden te *representeren*. De conclusie lijkt derhalve gerechtvaardigd dat niet alleen de kamerleden, maar ook de burgers hebben gebroken met de Burkiaanse opvatting dat de vertegenwoordigers het algemeen belang behoren te dienen en niet enigerlei deelbelang.

Voor zover ik kan beoordelen zijn burgers ook enthousiaste aanhangers van het *trustee*-model. In hoogontwikkelde industriële maatschappijen als de Nederlandse is de burger zeer druk. Burgers hebben weinig tijd en mede daardoor weinig animo om zich met de details van ingewikkeld beleid bezig te houden. Zij zoeken daarom in de regel naar politici aan wie zij 'veilig het land kunnen toevertrouwen', zonder daarbij gedwongen te worden om als lastgever allerlei specifieke opdrachten te verzinnen of voortdurend een oogje in het zeil te moeten houden.

Deze instelling gaat sterk in de richting van het verlenen van een volmacht. De uitkomsten van empirisch onderzoek maken bovendien duidelijk dat kiezers bij hun partijkeuzes scherp letten op aspecten die de kans op een succesvolle uitvoering van de volmacht zo groot mogelijk maken. Zij letten daarbij in het bijzonder op de competentie, integriteit

en in toenemende mate het inlevingsvermogen van hun politieke leiders.¹⁹ Deze vorm van vertegenwoordiging beperkt zich overigens niet tot het politieke domein, maar is evenzeer gebruikelijk op andere maatschappelijke terreinen. Men denke daarbij aan de CAO-onderhandelaar die optreedt namens de leden van de vakbond, of de advocaat die handelt namens zijn of haar cliënt.²⁰ Het lijkt daarom gerechtvaardigd om te veronderstellen dat net als de kamerleden ook de burgers meer geneigd zijn om hun vertegenwoordigers als gevolmachtigden te zien dan als lasthebbers.

Samenvattend betekent dit dat men met enige reden kan stellen dat – deels in tegenspraak met de grondwet – Nederlandse vertegenwoordigers en vertegenwoordigden beiden van mening zijn dat de vertegenwoordigers vrij zijn om te handelen naar eigen inzicht, zolang zij daarbij maar voldoende rekening houden met het verkiezingsprogramma of de ideologische positie van hun partij.

3. Electoraal onderzoek in opdracht van politieke partijen

Wat moet men zich precies voorstellen bij het electoraal onderzoek in opdracht van politieke partijen? Alvorens dieper op deze vraag in te gaan, is het allereerst relevant om vast te stellen dat het gebruik van electoraal onderzoek niet voortkomt uit enigerlei ontembare behoefte aan representatie, maar dat deze voornamelijk is ingegeven door wat de Amerikaanse politicoloog Ch. Peters de ‘re-election imperative’ noemt: de dwang die uitgaat van de behoefte om ook bij de eerstvolgende verkiezingen opnieuw gekozen te worden.²¹ Die behoefte is aanwezig bij de overgrote meerderheid van de vertegenwoordigers, vooral bij degenen in leidende posities. Deze vertegenwoordigers zijn zonder uitzondering doordrongen van het feit dat zij voor hun herverkiezing en toekomstmogelijkheden – een ministerschap, een staatssecretariaat, het lidmaatschap van het fractiebureau – direct of indirect afhankelijk zijn van het oordeel van de kiezer. Een vergelijkbare redenering is van toepassing op kandidaten die nog niet over een zetel beschikken, maar graag verkozen zouden willen worden. De kiezers vormen de jury die op de verkiezingsdag de punten uitdeelt en beslist over het lot van de politici. Dat verklaart ook waarom in de meeste landen de intensiteit van onderzoek door politieke partijen toeneemt in campagnetijd.

Bij electoraal onderzoek door politieke partijen gaat het feitelijk om een breed palet van technieken om de publieke opinie in kaart te brengen, waarbij de aandacht in het bijzonder uitgaat naar mogelijke electorale consequenties. Deze behoefte is allesbehalve nieuw. Reeds in het begin van de negentiende eeuw gebruikten Amerikaanse presidenten het *can-*

vass-instrument om zicht te krijgen op de publieke opinie. Wél veranderd zijn de instrumenten met behulp waarvan de publieke opinie in kaart wordt gebracht. Deze zijn in de loop des tijds sterk geprofessionaliseerd.

Vandaag de dag staat een drietal instrumenten centraal in het in opdracht van politieke partijen verrichte electoraal onderzoek.²² Van deze drie instrumenten is de *enquête (survey)* het meest bekend. Een voor de bevolking representatieve groep van kiesgerechtigden wordt een uitgebreide vragenlijst afgenomen. Afhankelijk van de doelstelling van het onderzoek kan daarbij de aandacht uitgaan naar verschillende aspecten, zoals de waardering voor het kabinetsbeleid en beleidsprioriteiten, de waardering en perceptie van individuele politici, coalitievoorkeuren, enzovoort. Het overgrote deel van het enquêteonderzoek wordt tegenwoordig via de telefoon uitgevoerd, met steekproeven van zo'n duizend personen en vragenlijsten die binnen een minuut of twintig kunnen worden afgenomen.

Een tweede instrument is de zogeheten *focusgroep*. Dit is een vorm van kwalitatief onderzoek, overgenomen uit het consumentenonderzoek, waarbij acht tot tien mensen onder leiding van een gespreksleider gedurende een uur of twee van gedachten wisselen over een aantal politieke onderwerpen. De deelnemers worden op grond van vooraf bepaalde criteria geselecteerd, zoals bijvoorbeeld de partij waarop zij de laatste keer hebben gestemd, hun leeftijd, of het genoten opleidingsniveau. De gespreksleider volgt daarbij een van tevoren opgestelde lijst van aandachtspunten. Tijdens het gesprek kan van allerlei hulpmiddelen gebruik worden gemaakt, zoals *flip-overs* en minivragenlijstjes. Focusgroepen vormen een verhoudingsgewijs goedkoop en flexibel instrument.

Een derde en minder vaak gebruikt instrument is het zogeheten *diepte-interview*. Daarbij wordt één enkele kiezer gedurende een half uur of drie kwartier door een ervaren interviewer intensief ondervraagd. Deze techniek is vooral nuttig omdat zij minder gevoelig is voor sociale wenselijkheid, een belangrijk voordeel wanneer controversiële issues, zoals bijvoorbeeld het immigratievraagstuk, in het middelpunt van de belangstelling staan.

Met behulp van deze drie instrumenten kunnen diepgaande inzichten worden verkregen in de electorale kansen en bedreigingen van politieke partijen. Onderzoek in opdracht van politieke partijen is vaak sterk gericht op concrete handelingsperspectieven en op de invloed van kortetermijnfactoren. Daarmee verschilt deze vorm van onderzoek in belangrijke mate van het academische kiezersonderzoek, waar de nadruk overwegend ligt op theorievorming en langetermijnfactoren. Electoraal onderzoek door partijen omvat in de regel een groot aantal verschillende

aspecten en onderscheidt zich daarmee van het meeste onderzoek dat in de media wordt gerapporteerd. De laatste vorm van onderzoek richt zich meestal op een zeer beperkt aantal vragen en schenkt over het algemeen veel aandacht aan het wedstrijdelement tussen partijen, de *'horse race'*.

De hoofdtrend binnen het door politieke partijen gefinancierde electoraal onderzoek is om zo veel mogelijk de dynamiek van politieke opvattingen in kaart te brengen. Daarbij gaat het niet langer enkel en alleen om het meten van de bestaande opvattingen, maar in toenemende mate om het verkrijgen van inzicht in de veranderlijkheid van dergelijke opvattingen. Modern electoraal onderzoek is niet langer statisch, maar confronteert de respondent met een breed scala van verschillende contexten en boodschappen. Uit de reacties van respondenten kunnen vervolgens inzichten worden afgeleid over hoe een bepaald vraagstuk het beste *geframed* kan worden, dat wil zeggen in een bepaald kader geplaatst. Gaat het bij het criminaliteitsvraagstuk vooral om repressie – het opsluiten en straffen van boeven – of gaat het vooral om preventie, om het voorkómen van misdaden? Gaat het bij rekeningrijden om de zorg voor het milieu, om de bereikbaarheid, of gewoon om autootje pesten? Gaat het bij gasboringen in de Waddenzee om een economische vraag, een milieukwestie, of om onze tomeloze en niets-ontziende honger naar meer? De wijze waarop men een issue benadert, welk *frame* of welke matrijs men daarvoor hanteert, kan, zo is steeds weer mijn eigen ervaring, vergaande gevolgen hebben voor de mate van steun die bepaalde beleidsvoorstellen genereren.

Door middel van electoraal onderzoek beschikken politici over een veel helderder beeld van de houdingen, emoties en waarschijnlijke reacties van degenen die zij vertegenwoordigen. Onderzoek is aldus een essentieel onderdeel van wat in campagnekringen 'geïnformeerde besluitvorming' wordt genoemd, waarbij de politicus op grond van empirische inzichten vantevoren een redelijke inschatting kan maken van de hoeveelheid krediet die hij of zij met een bepaald besluit kan genereren of juist kan verspelen. Dit alles draagt in zeer belangrijke mate bij aan het minimaliseren van de onzekerheid aan de kant van politici – in velerlei opzicht de belangrijkste functie van electoraal onderzoek.

4. De invloed van electoraal onderzoek op de politieke representatie van burgers

Wat zijn nu de effecten van het gebruik van electoraal onderzoek door politieke partijen op de politieke representatie van burgers? Een vast patroon in de discussies over het gebruik van electoraal onderzoek door

politieke partijen is dat zulke debatten zich overwegend richten op de tweede vraag (lasthebber of gevolmachtigde en het bijbehorende continuüm) en geheel ten onrechte bijna altijd voorbij gaan aan de eerste vraag (deelbelang versus algemeen belang).

vraag 1: deelbelang versus algemeen belang

Deugdelijk electoraal onderzoek door partijen richt zich primair op de kiezers waarvoor een zekere kans bestaat dat zij op de partij in kwestie zullen stemmen, het zogeheten ‘electorale potentieel’ van de partij. (Daarmee wijkt het overigens af van het meeste academische electoraal onderzoek, dat zich traditioneel op het hele spectrum aan partijen richt).²³ Deze groep is gedefinieerd in *partijpolitieke* termen. Het gaat dan bijvoorbeeld om het CDA-potentieel of het GroenLinks-potentieel. De conclusie luidt daarom dat de vertegenwoordigers zich door middel van electoraal onderzoek in eerste instantie richten op partijpolitiek gedefinieerde deelbelangen en niet op het algemeen belang.

Maar dit is niet het hele verhaal. Meestal wordt het electorale potentieel van een partij verder onderverdeeld in vaste kiezers, die (vrijwel) zeker op de partij in kwestie zullen stemmen, en de twijfelaars, kiezers die mogelijk op de partij zullen stemmen maar ook kunnen besluiten om dat niet te doen. De partij in kwestie richt zich in de regel op de laatste groep, waarbij getracht wordt de vaste kiezers niet onnodig tegen de haren in te strijken. Vaak wordt de groep van twijfelaars nog verder ingeperkt tot specifieke doelgroepen. Politieke partijen richten zich dan in het bijzonder op de *soccer moms* of latino’s in de Verenigde Staten, de deeltijd-moeders (de PvdA in Nederland), of de bewoners van suburbane gebieden (Verenigde Staten, Verenigd Koninkrijk). Mensen die zeggen waarschijnlijk niet te gaan stemmen worden genegeerd. Zo drijven de partijen nog verder weg van de oorspronkelijke ideeën van Burke: via hun electoraal onderzoek richten zij zich op een nog kleiner deelbelang dan de belangen van hun toch al beperkte groep van (potentiële) kiezers.

vraag 2: lasthebber versus gevolmachtigde

De tweede klassieke politieke-representatievraag – die van lasthebber of gevolmachtigde – is de moeilijkste vraag, waarop ik ook in deze bijdrage een definitief antwoord schuldig moet blijven. Het dilemma tussen lasthebber en gevolmachtigde werd enkele jaren geleden pregnant geformuleerd door de hoofdredacteur van het weekblad *HP/De Tijd*. In een beschouwing over electoraal onderzoek vergeleek deze destijds de PvdA met S. Berlusconi, de premier van Italië die toen van corruptie

werd verdacht. Volgens het opinieblad zou de laatste in ieder geval nog een ‘(enge) droom’ hebben over hoe hij zijn land zou willen besturen, en ‘manipulatie van de publieke opinie gebruiken om zijn doel te bereiken.’ Daartegenover werd de PvdA geplaatst, waar ‘doel en middel [worden] omgedraaid. Men vraagt en wij draaien’.²⁴

De meeste politici koesteren de rol van gevormachte en zijn uiterst gevoelig voor dit ‘men-vraagt-en-wij-draaien’-syndroom. Reeds in de jaren zestig sprak PvdA-kopstuk A. Vondeling zich hierover uit in een bespreking van het kiezersonderzoek dat werd verricht door de Wiardi Beckman Stichting (WBS), het wetenschappelijke bureau van de PvdA. Vondeling schreef naar aanleiding van dat onderzoek: ‘Ik heb dit (de opzet van het WBS-kiezersonderzoek, H.A.) nogal uitvoerig geschetst, omdat ondanks mijn betogen van het tegendeel, zo gemakkelijk de indruk kan ontstaan, dat wij het “aanbod” hebben afgestemd op de wensen van de “markt” en niet eerst zelf het “assortiment” hebben samengesteld.’²⁵

En ruim dertig jaar later, in de zomer van 1999, verklaren de sociaal-democratische premiers T. Blair and G. Schröder in hun document *Europe. The Third Way. Die Neue Mitte*, plechtig dat ‘modernization is about adapting to conditions that have objectively changed, and not reacting to polls.’²⁶

Maar komt deze zichzelf toegemeten rol van gevormachte ook overeen met de werkelijkheid? Hoe gebruiken politici de via electoraal onderzoek verkregen inzichten? Die vraag is in technische zin lastig te beantwoorden door het ontbreken van een *relevant counterfactual*. Het probleem is dat we niet weten hoe de dingen gelopen zouden zijn zonder electoraal onderzoek; dat wil zeggen zonder kennis van de publieke opinie. Grondig wetenschappelijk onderzoek op dit terrein ontbreekt. Wat we weten komt hoofdzakelijk uit egodocumenten van direct betrokken adviseurs met – over het algemeen – grote ego’s (zoals Clinton-strateeg D. Morris), en deze informatie is vaak zeer eenzijdig van karakter.²⁷ Het meeste wetenschappelijk onderzoek is daarentegen sterk proces-georiënteerd, waarbij gekeken wordt naar de hoeveelheid opinieonderzoek, de wijze waarop dat onderzoek wordt verricht en de intensiteit waarin het gebruikt wordt, bijvoorbeeld blijkend uit het aantal memoranda met resultaten van electoraal onderzoek in het Witte Huis.²⁸ En hoewel dergelijke studies buitengewoon nuttig zijn, blijft het ver verwijderd van een antwoord op de vraag hoe electoraal onderzoek de concrete handelingen van politici beïnvloedt.

Uitgaande van mijn eigen ervaringen met politici in binnen- en buitenland, meen ik dat er niet zo heel veel reden is om te denken dat politici

zich in het openbaar nadrukkelijker als gevolmachtigde manifesteren dan in werkelijkheid het geval is. Het kan toeval zijn, maar het overgrote deel van de politici met wie ik heb samengewerkt opereert vanuit een *trustee*-perpectief. Zij zijn bijna zonder uitzondering geobsedeerd door de vraag hoe ze van A naar B kunnen komen, hoe ze de beleidsagenda een stap verder kunnen brengen, en hoe ze daar publieke steun voor kunnen verwerven. De onderwerpen lopen daarbij uiteen: het kan gaan om het veilig stellen van de AOW voor toekomstige generaties, om het ontwikkelen van een begrijpelijker verhaal rondom het broeikaseffect, het creëren van draagvlak voor de invoering van de euro, of de omgang met immigranten. Dat alles leidt tot onderzoek waarbij de nadruk veel meer valt op ‘framing’: hoe kan ik mijn voorstellen zo effectief mogelijk presenteren, dan op de vraag wat lekker ligt.

Omgekeerd geldt dat het bij politici die zich puur en alleen als lasthebber opstellen vaak fout gaat. Zij worden heen en weer geslingerd tussen dikwijls tegenstrijdige belangen. Dat weerspiegelt zich ook vaak in het onderzoek, dat onder zulke omstandigheden snel zijn focus verliest en richtingloos wordt. Concrete handelingsperspectieven ontbreken veelal of spreken elkaar tegen. Met andere woorden: daar waar de politicus zich niet langer opstelt als gevolmachtigde maar als lasthebber, verliest het onderzoek al snel zijn functie. Het is de taak van de politicus om een enigszins consistente boodschap te destilleren uit datgene wat de kiezers wensen. Anders gezegd: ‘men-vraagt-en-wij-draaien’ heeft de klank van gemak en aantrekkelijkheid, maar is in de praktijk zeer moeilijk uitvoerbaar, zelfs als men zich dat als lasthebber expliciet ten doel zou stellen.

5. Conclusie

Het doel van deze bijdrage was om vast te stellen of, en zo ja in welke mate, het toenemend onderzoek door politieke partijen van invloed is op de wijze waarop burgers politiek worden gerepresenteerd. Uit de bespreking van de representatie-literatuur is duidelijk geworden dat in de huidige dominante opvatting de vertegenwoordigers vrij behoren te zijn om zo veel mogelijk naar eigen inzicht te kunnen handelen (gevolmachtigde), zolang zij daarbij maar voldoende rekening houden met het verkiezingsprogramma of de ideologische positie van hun partij (deelbelang).

Electoraal onderzoek richt zich primair op het electoraal potentieel van de partij waarvoor het onderzoek wordt verricht. Als zodanig versterkt het de nadruk op de vertegenwoordiging van partijpolitiek gedefinieerde deelbelangen. Bovendien lijkt electoraal onderzoek een aanzienlijk nuttiger hulpmiddel te zijn voor de politicus die als gevolmachtigde opereert

dan voor de politicus die zichzelf vooral als lasthebber ziet. De conclusie lijkt daarom gerechtvaardigd dat het toenemend gebruik van electoraal onderzoek door politieke partijen de reeds bestaande opvattingen over politieke representatie in Nederland verder verstevigt.

noten

¹ Zie onder meer I. de Sola Pool, R.P. Abelson en S.L. Popkin, *Candidates, Issues & Strategies. A Computer Simulation of the 1960 and 1964 Presidential Elections*, Cambridge (Mass.), 1965.

² D.W. Moore, *The Superpollsters. How They Measure and Manipulate Public Opinion in America*, New York, 1995.

³ H. Anker, 'De PvdA-campagne van 1998. Over Koers en Organisatie', in: *Socialisme & Democratie*, (1998) 55, 7/8, 299-311; idem, 'Voorbij "Berlusconi voorbij". Methoden en technieken van politiek marktonderzoek', in: G. Voerman, red., *Jaarboek 1995 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1996, 207-231; en idem, 'De campagne-strategie: ontwikkeling, implementatie en effectiviteit', in: N.P.G.W.M. Kramer e.a., red., *Politieke marketing. Winst of verlies*, Den Haag, 1996.

⁴ Ph. van Praag en S. Penseel. 'Wat wil de kiezer? Politieke marketing in de verkiezingscampagne van 1998' in: G. Voerman, red., *Jaarboek 1998 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1999, 95-119.

⁵ Zie H. Anker, 'Sterk en sociaal. Ontwikkeling van de PvdA-boodschap in de campagne van 1998', in: A.E. Bronner e.a., *Recente ontwikkelingen in het marktonderzoek. Jaarboek 1999 van de Nederlandse Vereniging voor Marktonderzoek en Informatiemanagement*, Haarlem, 1999, 147-60. Zie tevens idem, 'Een bijzondere verkiezingscampagne?', in: N.P.G.W.M. Kramer, T.H. van der Maas en L. Ornstein, red., *Stemmen in stromenland. De verkiezingen van 1998 nader bekeken*, Den Haag, 1998, 114-127.

⁶ Zie onder meer Ph. van Praag en K. Brants, *De verkoop van de politiek. De verkiezingscampagne van 1994*, Amsterdam, 1995; en idem, *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998*, Amsterdam, 2000.

⁷ B.I. Newman, *The Marketing of the President. Political Marketing as Campaign Strategy*, Thousand Oaks, 1994.

⁸ B. I. Newman, *The Mass Marketing of Politics. Democracy in an Age of Manufactured Images*, Thousand Oaks, 1999.

⁹ Een zeer nuttig literatuuroverzicht is te vinden in: J.J.A. Thomassen, 'Politieke Representatie', in: J.J.A. Thomassen, red., *Hedendaagse Democratie*, Alphen aan de Rijn, 1991.

¹⁰ J.J.A. Thomassen en M.L. Zielonka-Goei, 'Het parlement als volksvertegenwoordiging', in: J.J.A. Thomassen, M.P.C.M. van Schendelen en M.L. Zielonka-Goei, red., *De geachte afgevaardigde. Hoe Kamerleden denken over het Nederlandse parlement*, Muiderberg, 1992, 195-224.

¹¹ De vertegenwoordiging van deelbelangen door individuele vertegenwoordigers kan overigens heel wel samen gaan met de vertegenwoordiging van het algemeen belang door het vertegenwoordigende lichaam als geheel – een notie die onder meer ten grondslag ligt aan het later ontwikkelde *Responsible Party Model* (zie Thomassen, *op.cit.*, voor details).

¹² E. Burke, 'Speech to the Electors in Bristol', in: *The Works of the Right Hon. Edmund Burke* (I, II), Londen, 1854.

¹³ Geciteerd in: H.F. Pitkin, *The Concept of Representation*, Berkeley/Los Angeles, 1967, 157 en verder.

¹⁴ R.A. Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs. Control*. New Haven en London, 1967, 13. Deze constatering is evenzeer relevant voor andere discussies die zich richten op de bevordering van de directe democratie. Daarbij kan worden gedacht aan debatten rondom de invoering van het referendum, alsmede aan discussies rondom de vraag in welke mate internet-toepassingen kunnen bijdragen aan meer (directe) democratie. Veel verschillen in opvatting tussen voor- en tegenstanders zijn herleidbaar tot een gebrekkige kennis van de rol van de representatieve democratie en een te geïdealiseerd beeld van de Atheense democratie (waar in werkelijkheid slechts een minderheid van de bevolking kon participeren in de publieke besluitvorming).

¹⁵ Thomassen en Zielonka-Goei, *op. cit.* Opvallend vergelijkbare resultaten voor de Verenigde Staten werden al in het begin van de jaren zestig gepresenteerd door John Wahlke e.a., *The Legislative System*, New York, 1962.

¹⁶ Thomassen en Zielonka-Goei, *op. cit.*, 199.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Zie onder vele anderen: C. van der Eijk en B. Niemöller, *Electoral Change in the Netherlands. Results and Methods of Measurement*, Amsterdam, 1983.

¹⁹ Zie onder meer H. Anker, *Normal Vote Analysis*, Amsterdam, 1992, hoofdstuk 3. Zie tevens A.J. Quinlan, *Leadership in the year 2000. A Report for the W.K. Kellogg Foundation*, Washington DC, 1999.

- ²⁰ Zie ook R.B. Andeweg, 'De representativiteit van het vertegenwoordigend stelsel', in: M. Burkens e.a., red., *Gelet op de Grondwet*, Deventer, 1998, 28-43.
- ²¹ Ch. Peters, *How Washington really works*, Perseus Press, 1993.
- ²² Zie Anker, 'Voorbij "Berlusconi voorbij"'; en idem, 'De campagne-strategie'; voor details. Zie eveneens idem, 'Over electoraal onderzoek', in: *Socialisme & Democratie*, 51 (1994), 1, 3-14.
- ²³ Zie Anker, 'Voorbij "Berlusconi voorbij"'; voor een uitgebreide bespreking van de verschillen tussen academisch kiezersonderzoek en kiezersonderzoek in opdracht van politieke partijen.
- ²⁴ G. Driehuis, 'Felix en Silvio', in: *HP/de Tijd*, 17 februari 1995.
- ²⁵ A. Vondeling, *Nasmaak en voorproef. Een handvol ervaringen en ideeën*, Amsterdam, 1968, 27.
- ²⁶ T. Blair en G. Schröder, *Europe. The Third Way. Die Neue Mitte*, 1999.
- ²⁷ D. Morris, *Behind the Oval Office. Getting Reelected Against all Odds*, Los Angeles, 1999. Zie ook G. Stephanopoulos, *All Too Human. A Political Education*, Boston, 1999; voor een meer afgewogen en zelf-kritische verhandeling.
- ²⁸ Zie onder anderen: L. Jacobs en R. Shapiro, 'The Rise of Presidential Polling: The Nixon White House in Historical Perspective', in: *Public Opinion Quarterly*, 59 (1995), 163-195; en D.J. Heith, 'Staffing the White House Public Opinion Apparatus 1969-1988', in: *idem*, 62 (1998), 165-189. Zie ook Van Praag en Penseel, *op.cit.*

REPRESENTATIE ZONDER PARTIJEN

De vergeten alternatieven

A.P.M. Lucardie

Inleiding

‘Political parties have emerged and survived in every regime that claimed its legitimacy, in full or in part, from the concepts of consent and representation’, aldus de Israelische politicoloog N. Yanai.¹ Zijn veronderstelling dat partijen onmisbaar zijn in een moderne, vertegenwoordigende democratie wordt weliswaar in brede kring aanvaard, maar is niet zo eenvoudig te bewijzen of zelfs plausibel te maken. Immers, zonder al te veel inspanning kan men al een half dozijn vormen van representatie bedenken waarbij partijen geen rol hoeven te spelen:

1. functionele representatie ‘van boven af’, via beroepsorganisaties of ‘standen’ (corporatisme);
2. functionele representatie ‘van onderop’, via bedrijfsraden of arbeidersraden (radendemocratie);
3. territoriale representatie door (lokaal bekende) personen;
4. ‘sortitieve’ representatie door middel van loting;
5. ‘individuele’ representatie door advocaten: het libertarisch ideaal;
6. ‘virtuele’ of digitale representatie: via internet en/of opiniepeilingen en kiezersonderzoek.

Nu kan men tegenwerpen dat deze vormen van representatie misschien wel denkbaar, maar theoretisch incoherent en praktisch niet goed realiseerbaar zijn – om van hun (on)wenselijkheid maar te zwijgen. In deze bijdrage tracht ik na te gaan of deze kritiek hout snijdt. Van de genoemde zes alternatieve representatievormen worden kort de theoretische rechtvaardiging en eventuele praktische realisatie onderzocht. De lezer wordt daartoe meegenomen op een reis door tijd en ruimte, die voert van Midden-Europa in het interbellum via het klassieke Athene naar het eigentijdse Libië en Oeganda, om langs het middeleeuwse Ierland te eindigen in de nabije toekomst van ons eigen land. Uiteraard zal die reis een

wat vluchtig karakter moeten hebben, want de ruimte in dit Jaarboek is beperkt.

1. Functionele representatie van bovenaf: corporatisme

Functionele representatie via beroepsgroepen, gilden of standen, lijkt het meest voor de hand liggende alternatief voor de volksvertegenwoordiging die we nu kennen. In de Middeleeuwen was dit alternatief immers de normale vorm – zij het in een andere context. Heimwee naar de Middeleeuwen inspireerde vaak het corporatisme in de twintigste eeuw, ook al probeerde het zich aan te passen aan de industriële samenleving.² Binnen deze nog zeer veelvormige politieke stroming kan men weer een gematigde of liberaal gezinde en een radicale of autoritair gezinde variant onderscheiden. De gematigde corporatisten zagen functionele representatie als aanvulling op de parlementaire democratie, terwijl de radicalen parlement en partijen liefst helemaal zagen verdwijnen. Voor het onderwerp van dit vertoog is de tweede stroming natuurlijk interessanter dan de eerste.

Een invloedrijk theoreticus van het radicale corporatisme was de Oostenrijker Othmar Spann, van 1919 tot 1938 hoogleraar politieke economie en maatschappijleer in Wenen. Hij pleitte voor een holistische of ‘universalistische’ benadering: ‘der Einzelne ist nur als Bestandteil des Ganzen vorhanden’, maar ‘das Ganze ist nie fertig, sondern immer im Fluss’.³ Consequent bestreed hij alle vormen en implicaties van het individualisme, zowel in de wetenschap (causaal denken, inductieve methode), als in de ethiek (utilisme) en in de samenleving, waar hij kapitalisme, liberalisme en democratie als manifestaties van individualisme zag. Individualisten gingen uit van de gelijkheid van mensen, universalisten van hun (functionele) ongelijkheid. Universalisten moesten dus ook wel de democratie in beginsel afwijzen: ‘Nicht die Mehrheit von unten her soll über die Wahrheit abstimmen, sondern das Beste von oben her soll herrschen’.⁴

Daartoe wilde Spann de samenleving in een vijftal standen verdelen, die elk een zekere autonomie zouden genieten: ongeschoolde arbeiders, vaklui, zelfstandige ondernemers, leidinggevende dienaren van de staat, en wijzen of (hoog)leraren. De organisatie van elke stand zou zaken als inkomens, prijzen en andere arbeidsomstandigheden kunnen regelen. De standsorganisaties zouden elk vertegenwoordigers aanwijzen voor een ‘Ständehaus’, waar algemene (kader)wetten vastgesteld zouden worden; ook daar bij voorkeur niet in plenaire zittingen bij meerderheid van stemmen, maar zoveel mogelijk ‘sachliche Verhandlungen der unmittelbar beteiligten Fachgruppen’, dus in commissies van deskundigen.⁵ Deze

standenvertegenwoordiging zou zich niet moeten bemoeien met de kerntaken van de staat, binnenlands en buitenlands beleid. Dat was het terrein van de 'staatsstand' of 'Höchststand', de speciaal daarvoor opgeleide staatslieden: 'Der staatstragende Stand und sein Führer muss...bedingungslos Herr im Hause bleiben.'⁶ Deze Leider diende waarschijnlijk getrapt door leiders van de overige standen gekozen te worden. Voor politieke partijen was in dit systeem eigenlijk geen plaats, al wilde Spann in de standenvertegenwoordiging eventueel wel 'Sachparteien' toelaten.

Anders dan de meeste utopisten zag Spann zijn politieke ideaal tot op zekere hoogte werkelijkheid worden in Oostenrijk, toen minister-president Dolfuss in 1933 het parlement naar huis stuurde en een jaar later een nieuwe grondwet afkondigde die van Oostenrijk een 'christliche Ständestaat' zou maken. Die grondwet was duidelijk geïnspireerd door Spann, al werd officieel vaker de pauselijke encycliek *Quanta cura* als bron genoemd.⁷ Er zouden zeven 'Berufsstände' komen – industrie en mijnbouw, handwerk, handel en verkeer, banken en verzekeringen, land- en bosbouw, vrije beroepen, overheid – die elk vertegenwoordigd zouden worden in de *Bundeswirtschaftsrat*. Deze Economische Raad zou samen met de eveneens corporatief samengestelde *Bundeskulturrat*, een Staatsraad en vertegenwoordigers van de deelstaten (*Länderrat*) het nieuwe parlement (*Bundestag*) mogen kiezen. Dat parlement bleef echter ondergeschikt aan de regering, die een groot deel van de wetgevende macht uit kon oefenen (via noodwetten en decreten, eventueel ook via een volksstemming) en bovendien de kandidaten voor de Economische Raad en Culturele Raad moest goedkeuren. Kandidaten moesten lid zijn van het *Vaterländische Front*, een massaorganisatie die het nieuwe bewind in het leven riep om steun te verwerven onder de bevolking.⁸ In de praktijk kreeg de regering nog meer macht dan op papier, omdat de standsorganen niet zo vlot van de grond kwamen. Alleen de boeren en de ambtenaren lieten zich goed organiseren, stellen E. Tálos en W. Manoschek vast.⁹ In de andere sectoren werkten met name de werknemers weinig mee. Toch hadden de standsorganisaties wel enige invloed. Het Vaderlandse Front bleek een weinig effectieve en weinig homogene organisatie, waar de verschillende regeringsgetrouwe groeperingen en (intussen opgeheven) partijen wedijverden om invloed – met name de Christelijk-Sociale Partij van Dolfuss en de *Heimwehr*-organisaties.¹⁰ Spann was dan ook niet erg tevreden met het nieuwe bestel, dat bovendien nog te veel individualistische restanten zoals vrijheidsrechten handhaafde. Wat dat betreft verwachtte hij meer van Hitler dan van Dolfuss en de zijnen. Spann deelde weliswaar niet het racisme en antisemitisme van de nazi's, maar dacht hen met zijn universalistische school wel wat

bij te kunnen sturen. Daarom opende hij een fles champagne op de dag van de *Anschluss*. Twee uur later kwam de Gestapo hem arresteren: zijn bewondering voor Hitler was blijkbaar niet wederzijds.¹¹ Overigens werd Spann na vijf maanden vrijgelaten en in 'ballingschap' gestuurd naar zijn familiebezit in Burgenland: wellicht een teken dat de nazi's hem toch enigszins als geestverwant zagen.

Een corporatieve staat werd nazi-Duitsland echter niet. Ook het fascistische Italië, hoewel in naam corporatief, voldeed eigenlijk niet aan de idealen van Spann. Wel ging de opbouw van de beroepsstandsorganisaties of corporaties daar verder dan in Oostenrijk, maar hun invloed was zo mogelijk nog geringer. Weliswaar konden zij kandidaten voordragen voor de Corporatieve Kamer van Afgevaardigden, het wetgevende orgaan, maar uiteindelijk wees de Grote Fascistische Raad de leden van die Kamer aan en moest die keuze nog bekrachtigd worden door een volksstemming.¹² Nog belangrijker: in het fascistische Italië werd de politieke partij als intermediair tussen regering en volk niet vervangen door corporaties, maar als het ware verabsoluteerd, in de vorm van de fascistische eenheidspartij. In nazi-Duitsland was dat in nog sterkere mate het geval. Een totale staat kan per definitie geen corporatieve staat zijn, zoals de historicus M. Schneller duidelijk maakt: in laatstgenoemd geval genieten immers de corporaties een zekere autonomie ten opzichte van de staat.¹³

Het valt in de praktijk dus niet mee, een voorbeeld van een zuiver corporatieve staat te vinden. Zelfs het Portugal van Salazar, vaak als model van een corporatieve staat beschouwd, was eigenlijk een mengvorm van corporatieve, autocratische en parlementaire elementen.¹⁴ Een Corporatieve Kamer stond de regering vooral als raadgevend orgaan terzijde en genoot formeel minder macht dan de Nationale Vergadering, die overigens evenmin veel te vertellen had: de macht lag in feite bij de regering. Deze semi-corporatieve orde heeft in Portugal de Tweede Wereldoorlog overleefd en is uiteindelijk pas in de Anjerrevolutie van 1974 verdwenen.

Nederland is nooit tot corporatieve staat uitgeroepen – ook al bezat onze Sociaal-Economische Raad vooral in de jaren vijftig in de praktijk wellicht meer invloed dan de Oostenrijkse *Bundeswirtschaftsrat* in de jaren dertig. Ook in ons land vonden autoritair-corporatieve denkbeelden wel vrij veel weerklank in de jaren twintig en dertig, met name bij extreemrechtse groeperingen als het Verbond voor Nationaal Herstel (VNH), de Algemene Nederlandse Fascisten Bond (ANFB) en de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) in haar beginjaren.¹⁵ In meer gematigde vorm leefden ze ook in de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), al kreeg C.P.M. Romme, buitengewoon hoogleraar in Tilburg en minister van Sociale Zaken van 1937 tot 1939, uiteindelijk onvoldoende steun

voor zijn plan om een deel van de Tweede Kamer door bedrijfsschappen en andere corporaties te laten kiezen.¹⁶

Na 1945 verloor het corporatisme als politieke stroming veel aan invloed, vooral door zijn associatie met het fascisme, al bleef het zoals vermeld tot 1974 in Portugal deel van de heersende staatsideologie en werden in enkele Latijns-Amerikaanse landen zoals Peru in de jaren zestig en zeventig ook experimenten in corporatieve richting ondernomen.¹⁷

Over het algemeen lijkt het autoritaire corporatisme met zijn functionele representatie ‘van bovenaf’ bij een bepaalde ontwikkelingsfase van het moderne kapitalisme te horen, waarin de heersende politieke klasse haar vertrouwen in de parlementaire democratie verliest. Een corporatieve kamer (of iets dergelijks) dient dan vooral als surrogaat-parlement, om een autoritair bewind nog enige legitimatie te verschaffen. De klassentegenstellingen worden in theorie verzoend, in feite onderdrukt. Binnen de corporatieve kamer is de arbeidersklasse over het algemeen ondervertegenwoordigd, of zelfs alleen indirect vertegenwoordigd door werkgevers, wanneer werkgevers en werknemers gedwongen lid worden van eenzelfde beroepsorganisatie. Al met al lijkt het dus niet helemaal onbegrijpelijk dat politicologen functionele representatie ‘van bovenaf’, via corporaties, niet meer als serieus alternatief voor parlementaire partijdemocratie beschouwen.

2. Functionele representatie van onderop: radendemocratie

De Eerste Wereldoorlog bracht in veel deelnemende landen een radicalisering teweeg binnen delen van de arbeidersbeweging. Dat uitte zich zowel in Rusland als in Duitsland in stakingen, die vaak door een comité of raad van afgevaardigden uit verschillende bedrijven geleid werden. In Rusland waren deze *sovery rabotsjich depoetatov* overigens al korte tijd in 1905 opgetreden, maar in de revolutie van 1917 wisten ze zich langer te handhaven en bovendien de politieke macht te veroveren – althans voor korte tijd.¹⁸ In Duitsland oefenden *Arbeiter- und Soldatenräte* eveneens kortstondig de macht uit, met name in Bremen en München in januari respectievelijk april 1919.¹⁹ In datzelfde jaar werd ook in Hongarije een radenrepubliek uitgeroepen, die vier maanden later een bloedig einde vond.²⁰

Deze radenrepublieken werden vaak ideologisch gerechtvaardigd als ‘dictatuur van het proletariaat’ in de marxistische traditie, maar soms ook als vorm van zelfbestuur in de anarchistische traditie. In de Commune van Parijs, door Marx in 1871 al meteen als voorbeeld van de dictatuur van het proletariaat aangeprezen, herkende men vaak een voorloper van de radendemocratie.²¹ De meeste marxisten zagen de raden echter als

tijdelijke overgangsverschuiven of afwijkingen op de weg naar het socialisme; slechts een radicale minderheid beschouwde radendemocratie en socialisme als Siamese tweeling. Deze minderheid ontwikkelde in de jaren twintig een eigen theorie die meestal ‘radencommunisme’ wordt genoemd. Bekende theoretici waren de Duitser Otto Rühle en de Nederlander Anton Pannekoek. Beiden waren aanvankelijk actief in de uiterste linkervleugel van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD). Deze vleugel scheidde zich tijdens de Eerste Wereldoorlog af en stichtte aan het einde van 1918 met enkele andere groepen de *Kommunistische Partei Deutschlands* (KPD). Een jaar later maakten de radencommunisten zich ook van deze partij los, toen die de strategie en het organisatie-model van de Russische communisten – de bolsjewieken – over ging nemen. Zij richtten vervolgens de *Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands* (KAPD) op. Rühle werd reeds eind 1920 uit de KAPD gestoten en weigerde zich nog bij enige partij aan te sluiten.²² In 1921 stichtten hij en zijn medestanders de *Allgemeine Arbeiter-Union Einheitsorganisation* (AAUE), die evenals de arbeidersraden politiek en economisch (klassen)belang direct wilden verbinden zonder bemiddeling van een politieke partij, door arbeiders in hun bedrijven te organiseren en te mobiliseren voor de revolutie. Partijen waren in zijn ogen per definitie burgerlijke organisaties, die dan ook tegelijk met de hele burgerlijke samenleving moesten verdwijnen. Naar het voorbeeld van de burgerlijke staat is de partij autoritair-centralistisch georganiseerd, geleid door professionele politici die steeds verder vervreemd raken van hun achterban. Dat gold voor de SPD, maar nog sterker voor de KPD, ‘die nur eine westeuropäische Filiale von Turkestan ist’.²³ Deze deformatie van de arbeiderspartijen achtte Rühle onvermijdelijk, want arbeiders kunnen alleen proletarisch en socialistisch bewustzijn ontwikkelen binnen hun bedrijf; daarbuiten worden ze gevangen in burgerlijke instituties en gaan dus ook burgerlijk denken.²⁴

Ook Pannekoek verloor alle vertrouwen in politieke partijen en parlementair optreden. Als gevolg van de concentratie van kapitaal raakte volgens hem ook de politieke macht geconcentreerd en verloor het parlement zijn vermogen om klassenbelangen binnen het kapitalisme te verzoenen. Zogenaamde socialistische en communistische partijen dienden steeds meer het belang van de bourgeoisie, die haar macht verder versterkte op ideologisch terrein. Arbeiders kunnen zich daarvan niet bevrijden door een partijleider te volgen, maar alleen door zich in hun bedrijven te organiseren en raden te vormen.²⁵ Pannekoek nam zelfs afstand van het communisme als aanduiding van zijn gedachtegoed en noemde het in 1946 ‘een verderfelijke ideologie’ die slechts een vorm

van staatskapitalisme in Rusland had gebracht, dat voor de arbeiders ‘een zwaardere slavernij’ betekende dan het kapitalisme in het Westen.²⁶

Aan het eind van de jaren twintig is de radendemocratische of radencommunistische beweging mede door eigen verdeeldheid volstrekt marginaal geworden. In de jaren zestig vonden haar opvattingen echter opnieuw gehoor, nu niet zozeer onder arbeiders maar onder radicale studenten, in Duitsland en andere Westerse landen.²⁷ Via de studentenbeweging drongen ze soms ook verder door, bijvoorbeeld in de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP), die in 1977 in haar actieprogramma koos voor een ‘socialistische radenrepubliek’. De kandidaten voor die raden ‘dienen niet geleverd te worden door partijen die een verkiezingscirkus opvoeren, maar moeten naar voren komen vanuit een actief deelnemen aan organisatievormen op het desbetreffende werkterrein’.²⁸ De kritiek op politieke partijen en parlementaire democratie werd daarbij nog enigszins verfynd. In de naoorlogse periode van het ‘georganiseerde kapitalisme’ zouden partijen van klassenpartijen tot volkspartijen worden, zonder veel ideologische verschillen, geleid door een oligarchie van beroepspolitici en grotendeels gefinancierd door de staat.²⁹ De oligopolie- en kartelvorming op economisch gebied werd weerspiegeld in het partijstelsel – kritiek die overigens in de jaren negentig ook is verwoord door politicologen zonder zulke radicale opvattingen.³⁰ Volgens de politicoloog J. Agnoli diende het parlement langzamerhand meer als ‘Transmissionsriemen der Entscheidungen politischer Oligarchien’ en als ‘Repräsentation der Herrschaft’, in plaats van als vertegenwoordiging van het volk.³¹

Een radendemocratie zou in radicale ogen beter in staat zijn aan oligarchisering en vervreemding weerstand te bieden dan de parlementaire democratie. Daarvoor worden vier uiteenlopende argumenten aangevoerd. In de eerste plaats belichamen raden een vorm van (min of meer) directe democratie. De arbeiders (of soldaten, boeren, studenten) kunnen hun al te eigennuttige afgevaardigden te allen tijde terugroepen en vervangen door meer gehoorzame vertegenwoordigers. Bovendien kunnen zij hun afgevaardigden een ‘last’ of imperatief mandaat meegeven. Tussen afgevaardigde en kiezers staan geen partijen met eigen belangen: ‘die Partei muss sich mit der Konstituierung des Rätekongresses als erledigt aufgeben’.³² In de tweede plaats vertegenwoordigen de leden van de raden geen ‘ge-atomiseerd’ electoraat maar een vaste en ‘natuurlijke’ gemeenschap van collega’s (‘kameraden’) in een bedrijf, die elkaar dagelijks spreken en dus ook gezamenlijk hun vertegenwoordiger tot de orde kunnen roepen.³³ In de derde plaats verenigen de raden uitvoerende met wetgevende macht, in tegenstelling tot het ‘burgerlijke’ parlement dat zijn besluiten niet zelf kan uitvoeren en zelfs de wetgevende macht vaak

moet delen met de regering. In de vierde plaats ten slotte doorbreken de arbeidersraden de scheiding tussen politiek en economie, en tussen staat en bedrijfsleven, die mede de machteloosheid van het ‘burgerlijke’ parlement veroorzaakt heeft. De arbeidersraden bemoeien zich zowel met het beleid van de bedrijven waaruit ze zijn afgevaardigd als met het bestuur van het gebied waar zij werkzaam zijn – gemeente, regio, rijk. In de revolutionaire overgangperiode moeten ze die macht over bedrijven nog delen met de door kapitalisten aangestelde bedrijfsleiders, maar in een radencommunistische of -socialistische samenleving zijn de arbeiders baas over hun bedrijf.

De geschiedenis is niet erg vriendelijk voor de radendemocratie geweest. Men kan dit natuurlijk aan ongunstige externe omstandigheden wijten: economische blokkade, militair ingrijpen, gebrek aan effectief leiderschap. Het valt echter zelfs een sympathisant van de raden moeilijk te ontkennen dat de radenrepublieken intern nogal zwak, verdeeld en ondoelmatig gefunctioneerd hebben. Ze waren zo een al te gemakkelijke prooi voor agressie van buiten (als in Duitsland en Hongarije) of van binnen (de bolsjewieken in Sovjet-Rusland). Men kan zich afvragen of een radendemocratie op langere termijn zelfs onder ideale omstandigheden tot stabiele beleidsvorming en belangenbehartiging in staat zou zijn. Ook zonder manipulatie door een politieke partij lijkt de kans groot dat de grote meerderheid van arbeiders na de revolutie belangstelling verliest voor het werk van hun afgevaardigden en uiteindelijk de vorming van een min of meer professionele bestuurderselite gaat tolereren. Bovendien zal de macht van de ambtenaren waarschijnlijk sterk toenemen, zoals de Duitse historicus E. Kolb al in de radenrepublieken van Bremen en Beieren waarnam.³⁴ Conclusie: men kan het politicologen tegenwoordig niet erg euvel duiden dat zij de functionele representatie van onderop, via raden, niet meer erg serieus nemen als alternatief voor representatie via partijen.

3. Territoriale representatie door personen

Territoriale representatie door personen is eigenlijk de meest eenvoudige vorm van representatie: het land wordt opgedeeld in kieskringen en de burgers van elke kieskring kiezen uit een aantal kandidaten de persoon die zij het meest geschikt achten hen in het parlement te vertegenwoordigen. Het zou ook getrapt kunnen gebeuren: burgers kiezen een kiescollege dat vervolgens parlementsleden mag aanwijzen. Nederland kende deze getrapte variant van territoriale representatie van 1813 tot 1848; daarna de directe variant, tot de opkomst van partijen en ‘partijdige’ kiesverenigingen daar in de loop van de negentiende eeuw een eind aan

maakte. Zowel liberalen als conservatieven bleven echter nog vrij lang hun afkeuring over 'partijerschap' uitspreken en nationale eensgezindheid bepleiten.³⁵

In de twintigste eeuw kan men in ons land (en de rest van Europa) een dergelijke volksvertegenwoordiging zonder partijen alleen nog in sommige (kleinere) gemeenten aantreffen. In andere delen van de wereld is het echter nog steeds, of juist opnieuw, de normale vorm van representatie. In landen als Pakistan, Ghana en Oeganda werden na het vertrek van de koloniale overheersers ervaringen opgedaan met een meerpartijenstelsel en met een eenpartijstaat, die niet onverdeeld gunstig waren. Partijen verscherpten de toch al vaak explosieve tegenstellingen tussen etnische en religieuze groepen in de bevolking, stelden de (militaire) machthebbers aldaar in 1958, 1982 respectievelijk 1986 vast.³⁶ Partijen zaaiden verdeeldheid tot op het laagste niveau, in dorpen en families, ten koste van de (traditionele) solidariteit en compromisbereidheid. Dat gevoel leefde niet alleen bij militairen, maar ook bij veel dorpelingen zelf, volgens veldonderzoek in Oeganda verricht door de antropoloog M. Karlström.³⁷ Bovendien werden partijen overheerst door stedelijke intellectuelen met weinig oog voor de belangen van de grote massa op het platteland.³⁸

In plaats van een 'Westerse', op partijen gebaseerde democratie zouden voorstanders van deze representatievorm een populistische of communalistische democratie zonder partijen willen invoeren. Populistisch, omdat het volk zonder tussenkomst van partijen en intellectuele elites zijn vertegenwoordigers zou kiezen; en bovendien omdat het soms op lokaal niveau direct aan het bestuur deel zou nemen. Communalistisch, omdat men uitging van een (nog) niet door politieke of sociale tegenstellingen verdeelde dorpsgemeenschap, die eensgezind afgevaardigden kon aanwijzen voor een volksvertegenwoordiging op hoger niveau. Die afgevaardigden zouden dan wel bekende en vertrouwde personen uit het dorp zijn. Die personen zouden op hun beurt als kiescollege fungeren voor de verkiezing van een nationaal parlement. Een dergelijk getrappt stelsel van vertegenwoordiging lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak met populistische idealen van directe democratie. Die tegenspraak valt niet helemaal op te lossen met een beroep op sociale homogeniteit en eensgezindheid. Getrapte verkiezingen maken het echter wel mogelijk dat de kiezer zijn vertegenwoordigers persoonlijk kent, wat bij directe verkiezingen in een land van enige omvang vrijwel onmogelijk lijkt. In een puur populistisch bestel zou de kiezer bovendien zijn vertegenwoordigers terug kunnen roepen als ze zijn belangen niet meer bevredigend behartigen.

Veldmaarschalk Mohammed Ayub Khan en Yoweri Museveni, die in Pakistan respectievelijk Oeganda een partijloze democratie in trachtten te voeren, gingen niet zo ver in populistische richting. Dat deed wel de Libische leider, kolonel Moammar Gadhafi. Hij presenteerde zijn opvattingen als een door de Koran geïnspireerde ‘Derde Universele Theorie’, na liberalisme en marxisme, die de gebreken van die twee op maatschappelijk en politiek gebied zou opheffen. Klassenstrijd zou plaats maken voor samenwerking en medezeggenschap, beslissingen zouden op elk niveau door de betrokkenen in overleg en overeenstemming (*shoera*) genomen worden.³⁹ Libië zou het voorbeeld geven van een politieke eenheid zonder staatsapparaat, een massademocratie of *jamahiriyya* (afgeleid van *jamahir* = massa). Terwijl in liberale en marxistische staten het volk de macht in feite afstond aan politici en bureaucraten, houdt het die in de *jamahiriyya* zelf in handen. Elke Libische burger maakt deel uit van een lokaal volkscongres, dat niet alleen besluiten neemt over aangelegenheden van het betreffende dorp, district of stadsdeel, maar ook kwesties van nationaal belang bespreekt. De resultaten van die besprekingen worden meegenomen door de afgevaardigden van het lokale volkscongres naar het Algemene Volkscongres, het hoogste orgaan van de *jamahiriyya*. Dat Algemene Volkscongres bestaat niet alleen uit afgevaardigden van de lokale en regionale volkscongressen, maar ook uit gedelegeerden van vakbonden en andere functionele organisaties. Afgevaardigden (en andere functionarissen) zijn terugroepbaar vanuit hun ‘basis’, de lokale volkscongressen. De *jamahiriyya* vertoont dus ook kenmerken van een radendemocratie, temeer daar bedrijven en instellingen in beginsel bestuurd worden door hun werknemers, via door hen gekozen ‘volkscomités’. Niettemin lijkt de territoriale representatie toch nog iets belangrijker dan de functionele.⁴⁰

Gadhafi verkeerde in de voor een utopist benijdenswaardige positie dat hij zijn Universele Theorie onmiddellijk in praktijk kon brengen. Weliswaar trad hij in 1974 af als president om zich meer aan theorievorming te kunnen wijden, dankzij een hecht netwerk van politieke kameraden – de club van ‘Vrije Officieren’ die in 1969 de macht greep – en persoonlijk charisma bleef Gadhafi waarschijnlijk toch de machtigste man in Libië. Aan het eind van de jaren zeventig versterkte hij die macht nog met hulp van een netwerk van ‘revolutionaire comités’, bestaande uit jonge, gedreven aanhangers van zijn ideaal die leiding gingen geven aan de volkscongressen en volkscomités op de verschillende niveaus. Daarbij werden terreur en geweld niet geschuwd. Ook de rechterlijke macht, die tot 1979 nog een zekere onafhankelijkheid genoot, kwam onder druk van de revolutionaire comités te staan. Libië begon zo meer op een totalitaire – zij het slecht georganiseerde – eenpartijstaat te lijken dan op een populistische.

sche democratie. Tegelijkertijd geeft de oprichting van de revolutionaire comités echter aan dat de een paar jaar eerder ingevoerde volkscongressen niet geheel aan Gadhafi's verwachtingen voldeden. De kolonel klaagde dan ook openlijk over apathie en gebrek aan deelname van de leden van de volkscongressen.⁴¹ Na 1987 dwong toenemende weerstand uit de bevolking Gadhafi tot een beperkte vorm van liberalisering, waarbij de revolutionaire comités een bescheidener rol kregen toebedeeld en particuliere bedrijven op kleine schaal weer werden toegestaan. Militaire tegenslagen en dalende olieprijsen hadden hier natuurlijk ook iets mee te maken. De *jamahiriyya* is immers een 'rentenier-staat', die dank zij de olie-export vrijwel onafhankelijk leek van belastinginkomsten uit eigen land en daarmee ook van wensen en weerstanden van de eigen bevolking.⁴² Dat gaf de leiders weliswaar de vrije hand om hun politieke experimenten uit te voeren, maar door gebrek aan terugkoppeling bleef die uitvoering vaak oppervlakkig en onvolledig. Veel Libië-kenners verwachten dan ook dat de *jamahiriyya* Gadhafi niet lang zal overleven.⁴³ Niettemin heeft Gadhafi's systeem al een kwart eeuw bestaan – zij het in voortdurend wisselende gedaante. Dat is langer dan de *basic democracy* die Ayub Khan in 1959 in Pakistan trachtte op te bouwen: een getrappt systeem van territoriale representatie zonder partijen dat reeds tien jaar later, in het jaar van zijn gedwongen aftreden, afgeschaft werd. Een soortgelijk systeem werd in 1986 door Yoweri Museveni in Oeganda ingevoerd.⁴⁴ Ook daar nam de druk van (min of meer legale) oppositiebewegingen echter toe en slopen de partijen toch haast heimelijk het politieke bestel weer binnen.⁴⁵ Alleen in dun bevolkte eilandstaten in de Stille Oceaan blijkt representatie door partijloze personen wel duurzaam en democratisch te functioneren.⁴⁶ Al met al lijkt territoriale representatie via partijloze personen in moderne, verstedelijkte samenlevingen hooguit als tijdelijk alternatief voor de bevolking aanvaardbaar – wanneer partijen zich al te sterk met etnische of regionale groepen vereenzelvigd hebben om een parlementaire democratie naar Westers model te laten gedijen. Westerse politicologen zien die mogelijkheid misschien iets te gemakkelijk over het hoofd.⁴⁷

4. Sortitieve representatie door middel van loting

Selectie van volksvertegenwoordigers door het lot kwam in de Oudheid vrij veel voor: niet alleen in Athene in de vijfde en vierde eeuw voor Christus, maar ook in vele andere Griekse stadstaten. Loting werd opnieuw toegepast in Italiaanse stadstaten in de Middeleeuwen, maar raakte daarna in onbruik – afgezien van de 'gezworenen' in de juryrechtspraak in Groot-Brittannië en andere landen.⁴⁸ In de politieke theo-

rie bleef sortitieve representatie (*sortitio* = loting in het Latijn) tot het eind van de achttiende eeuw echter een belangrijk kenmerk van democratie, zoals de Franse politiek filosoof B. Manin laat zien: daarover verschillen Aristoteles, Montesquieu en Rousseau niet wezenlijk van mening.⁴⁹ Verkiezing van vertegenwoordigers gold als kenmerk van een aristocratie. In de Amerikaanse en Franse revoluties ging men daar anders over denken, ook al bleef men nog wel enige spanning voelen tussen een parlementair stelsel en het democratisch beginsel. In de loop van de negentiende eeuw verdween ook die spanning. Zo werd ten slotte in de twintigste eeuw ‘parlementaire democratie’ haast een pleonasme, terwijl het voorheen als een contradictio in terminis zou zijn beschouwd. In de jaren tachtig van deze eeuw echter werd loting opnieuw ontdekt en bepleit door sommige voorstanders van radicale democratisering.

De filosofe B. Goodwin schetst zelfs – niet zonder relativiserende ironie overigens – een utopische staat, Aleatoria genaamd, waar alle politieke en maatschappelijke posities door middel van loting worden verdeeld.⁵⁰ Zij acht loting in veel opzichten een rechtvaardiger verdelingsbeginsel dan verdienste (*merit*). Verdienste is immers buitengewoon moeilijk onpartijdig vast te stellen of te objectiveren en hangt bovendien in veel gevallen sterk af van erfelijke aanleg. Erfelijkheid is eigenlijk ook een loterij, maar dan één die in een mensenleven niet regelmatig herhaald kan worden, in tegenstelling tot de ‘Total Social Lottery’ die elke vijf jaar in Aleatoria plaats vindt. Een belangrijk nadeel van verdeling volgens (zogenaaamde) verdienste vindt zij voorts de elitaire pretenties die doorgaans met verdienste gepaard gaan, en de ressentimenten aan de andere kant van de streep. Loting kent die nadelen niet, een winnaar van een gunstig lot kan moeilijk trots zijn op zijn lot. Loting compenseert als het ware erfelijke ongelijkheid en biedt iedereen gelijke kansen. Een door loting samengestelde volksvertegenwoordiging zou daarenboven een open debat en stemming volgens eigen geweten in plaats van partijdiscipline bevorderen. Partijen zouden nauwelijks nog een rol spelen.⁵¹ Goodwin erkent echter ook nadelen van representatie via loting: bureaucraten zouden hun macht verder kunnen uitbreiden ten koste van de (minder ervaren en vaak minder hoog opgeleide) volksvertegenwoordigers.

Een combinatie van representatie via loting en verkiezing wordt voorgesteld door de Amerikaanse politieke publicisten E. Callenbach en M. Phillips.⁵² Zij zouden het Amerikaanse *House of Representatives* willen vullen met een aselechte steekproef van alle volwassen burgers, elk jaar voor een derde te vernieuwen. Het huidige Huis van Afgevaardigden is volgens hen al lang niet meer representatief voor de bevolking die het zou moeten vertegenwoordigen: het bestaat voor het overgrote deel uit welgestelde, blanke mannen, en voor ongeveer de helft uit juristen. In

opvattingen wijken de afgevaardigden ook af van die van de doorsnee burger, met name in kwesties van oorlog en vrede, milieubeleid en abortus. Callenbach en Phillips wijten dat niet alleen aan sociale afkomst, maar ook aan de invloed van 'moneyed interests', grote bedrijven die via allerlei stichtingen en *Political Action Committees* de verkiezings- en herverkiezingscampagnes van de congresleden financieren. Loting zou aan deze geldverslindende verkiezingen een einde maken. Bovendien zouden vrouwen, etnische minderheden en arme Amerikanen meer kans maken hun stem in het Huis te laten horen. De ingelote volksvertegenwoordigers zouden waarschijnlijk ook meer open staan voor nieuwe problemen en ideeën, ze zouden zich minder door partijdiscipline laten leiden, en meer samenwerken dan de gekozen afgevaardigden. Hoewel Callenbach en Phillips veel vertrouwen hebben in het gezonde verstand van de doorsnee Amerikaan, willen ze ter wille van de in Amerika zo belangrijk geachte 'checks and balances' naast dit nieuwe *Representative House* de Senaat in de oude, gekozen vorm voort laten bestaan. Enigszins cynisch stellen ze vast: 'the Senate would rely on the moneyed interests that secured its members' election, and the House would rely on its role as direct representative of the people at large.'⁵³

Dergelijke voorstellen mogen nu wellicht wereldvreemd en utopisch klinken, maar kunnen verwijzen naar een eerbiedwaardig verleden. In de vijfde en vierde eeuw voor Christus werd de Raad (βουλή) van de stadstaat Athene immers ook door loting samengesteld. Nu kan men deze Raad niet helemaal met een modern parlement vergelijken. De hoogste macht op wetgevend gebied lag in Athene immers bij de volksvergadering (ἐκκλήσια), waaraan alle burgers (dat wil zeggen alle vrije volwassen mannen wier ouders in Athene geboren waren) deel konden nemen. De volksvergadering, die minstens veertig keer per jaar op de Pnyx in Athene bijeenkwam, besliste niet alleen over wetsvoorstellen, maar ook over oorlog en vrede, verdragen, en tal van bijzondere gevallen die in ons bestel door een minister of een ambtenaar zouden worden afgehandeld. Zo koos de volksvergadering elk jaar de tien bevelhebbers van de krijgsmacht (στρατηγοί) en later, in de vierde eeuw, ook de beheerders van verschillende fondsen en de opzichter van de watervoorziening.⁵⁴ De macht van de volksvergadering was bijna onbeperkt; alleen als zij besluiten nam die een burger in strijd achtte met de wet, kon hij door middel van een bijzondere aanklacht (γραφὴ παρανομοῦν) bij een gerechtshof van gezworenen trachten te bereiken dat het besluit werd vernietigd.⁵⁵ Deze gerechtshoven van gezworenen (δικαστερία), die dus een niet onbelangrijke politieke functie vervulden, werden overigens ook door middel van loting samengesteld. Een tweede beperking voor de almacht van de volksvergadering vormde de regel dat haar besluiten voor-

bereid en uitgevoerd moesten worden door de Raad. Deskundigen verschillen van mening over de invloed die de Raad daarbij op de volksvergadering kon uitoefenen, maar lijken het er wel over eens dat deze in feite als ‘lynch-pin of the constitution’ fungeerde.⁵⁶

De Raad telde 500 leden, verdeeld over de tien ‘stammen’ en hun ‘gemeenten’ (δημοί), ongeveer naar evenredigheid van inwonertal. Aanvankelijk werden de leden waarschijnlijk gekozen, maar vanaf het midden van de vijfde eeuw ingeloot. Kandidaten meldden zich in het algemeen zelf en moesten in een soort examen (δοκιμασία) aantonen dat ze eerbare burgers waren. Tot in de vierde eeuw moesten ze bovendien een minimum aan vermogen bezitten.⁵⁷ Na afloop van hun termijn (van een jaar) werden ze opnieuw aan de tand gevoeld, nu vooral over hun financiële handelingen. Binnen de Raad werd de bestuursarbeid verdeeld. De leden uit een bepaalde ‘stam’ vormden om de beurt het dagelijks bestuur (enigszins vergelijkbaar met de regering in een modern bestel) en zaten dan ook de volksvergadering voor. Daarnaast werden commissies ingesteld voor bijzondere taken. Voor de uitvoering van zijn beleid kon de Raad op een bescheiden aantal ambtenaren een beroep doen, grotendeels ook door het lot aangewezen burgers, en ten dele slaven.

De fragmentarische gegevens die we over het functioneren van de Atheense democratie in het algemeen en de Raad in het bijzonder bezitten (enkele korte teksten, inscripties, redevoeringen en toespelingen in toneelstukken) laten geen grondige evaluatie van sortitieve representatie toe. De indruk bestaat echter dat het systeem redelijk gefunctioneerd heeft.⁵⁸ Het is niet zozeer aan interne spanningen als aan druk van buiten (de Macedonische heerschappij) bezweken. Spanningen waren er natuurlijk wel. Er werd veel geklaagd over corrupte beampten (vooral juryleden) en over factiestrijd. Partijen in de moderne betekenis waren er niet, maar wel politieke vriendengroepen of ‘clubs’ (ἐταίρεια) rond politieke leiders, die soms samenzweringen op touw zetten om de democratie omver te werpen.⁵⁹

Voorstanders van sortitieve representatie als Callenbach en Phillips zouden niet helemaal tevreden zijn over Athene. Een volmaakte afspiegeling van de Atheense burgerij vormde de Raad waarschijnlijk niet, de ‘arbeidersklasse’ (θητες) in de ruime zin van het woord stelde zich vermoedelijk zelden kandidaat en deed er – voor zover al aanwezig – zelden haar mond open. Niettemin nam een groot deel van de Atheense burgers aan het politieke leven deel – zowel in de stadstaat als in de gemeenten. Gezien de vrij grote welvaart en culturele bloei die Athene in deze periode kende, kan men het bestuur van de stadstaat ook niet van verregaande incompetentie beschuldigen – al maakte men wel eens ernstige blunders.

Met enige voorzichtigheid zou men hieruit misschien toch mogen opmaken dat representatie door loting niet per se tot een regering van domoren en nietsnutten moet leiden, zoals critici vaak vrezen.⁶⁰ Hoewel er in de huidige liberale politieke cultuur grote weerstand tegen deze vorm van representatie blijkt te bestaan, lijkt het toch wat al te gemakkelijk er in beschouwingen over representatie geheel aan voorbij te gaan.

5. Individuele representatie door advocaten: het libertarisch ideaal

Het libertarisme ontstond als zelfstandige politieke stroming aan het begin van de jaren zeventig in de Verenigde Staten en verspreidde zich vervolgens over de rest van de Westerse wereld. De Amerikaanse *Libertarian Party* werd reeds in 1971 opgericht, de Nederlandse Libertarische Partij pas in 1993.⁶¹ Het libertarisme eist in zekere zin de erfenis op van het klassieke liberalisme, die moderne liberalen al lang geleden verwantseld zouden hebben.⁶² De moderne liberalen hebben immers de sociale verzorgingsstaat in wezen geaccepteerd, die volgens de libertariërs de vrijheid van de individu op velerlei wijzen aan banden legt. Voor de libertariërs is vrijheid (van persoon en eigendom) het absolute goed, en geweld of dreiging met geweld tegen persoon of persoonlijk eigendom het absolute kwaad.⁶³ Liberalen beschouwen weliswaar die vrijheid ook als een waardevolle zaak, maar laten in de praktijk vaak waarden als gezag, nationaal belang, fatsoen of democratie prevaleren – bijvoorbeeld als het gaat om gebruik van (hard) drugs, pornografie, naaktloperij of dienstweigering. De politieke filosoof N. Barry ziet daarin ook een principieel verschil: liberalen aanvaarden het gezag van de staat, zolang die tenminste een rechtsstaat is die de klassieke grondrechten respecteert, terwijl libertariërs van mening zijn dat ‘no political authority may have more power than that attributed to individuals: and this axiomatic requirement would seem to hold independently of the demands of social order’.⁶⁴ Voor de klassieke liberalen was de sociale orde weliswaar gediend bij vrijheid van de individu, die vrijheid zou niet ten koste mogen gaan van orde en fatsoen. Erg scherp is de grens tussen liberalisme en libertarisme echter (nog) niet. Ook tussen libertarisme en anarchisme loopt geen scherpe grens maar een grijs overgangsgebied, dat dan ook wel aangeduid wordt als ‘anarcho-kapitalisme’ of (nog verwarrender) ‘anarcho-liberalisme’; libertariërs zelf noemen het ook wel ‘kritarchisme’: streven naar de heerschappij (αρχη) van het recht, of de rechter (κριτης).⁶⁵ Een belangrijk theoreticus van deze stroming is de Amerikaanse vrijdenker M. Rothbard.

Juist dit anarcho-kapitalisme of anarcho-liberalisme is hier van belang, aangezien het meer dan de overige (meer gematigde) verschijningsvor-

men van het libertarisme op gespannen voet staat met parlementaire democratie en politieke partijen. De meer gematigde libertariërs nemen genoegen met een minimale staat die zich beperkt tot handhaving van recht, orde en veiligheid. Die staat heeft een wetgevend orgaan nodig, en dat moet natuurlijk door de burgers in vrijheid gekozen worden. De anarcho-kapitalisten of kritarchisten willen echter de staat helemaal afschaffen en politie, justitie en defensie aan particuliere ondernemers uitbesteden. Een parlement is dan eigenlijk niet meer nodig. Sterker nog, een parlement zou zoals elke instelling zichzelf taken gaan toeëigenen en de zojuist afgeschafte staat sluipenderwijs weer trachten te herstellen. Een democratisch gekozen parlement meent immers maar al te vaak als een moderne Leviathan de soevereiniteit van de burgers in zich te belichamen. Daar komt nog bij dat in de praktijk van de parlementaire democratie groepen of partijen die belang menen te hebben bij subsidies of uitkeringen van de staat, veelal coalities sluiten die meer invloed uitoefenen dan de grote massa van burgers die belang hebben bij een vrije markt zonder staat.⁶⁶

Met de afschaffing van de staat zal ook elke vorm van politieke representatie overbodig worden, strikt genomen. In de plaats van politieke representatie treedt de juridische representatie of 'kritarchie'. Burgers zullen hun belangenconflicten oplossen door bemiddeling of bindende arbitrage te vragen van een 'particuliere rechter' of andere jurist. Die juristen zullen dan wellicht ook beslissingen nemen die we nu 'politiek' noemen. Zo zou bijvoorbeeld een vereniging van bewoners van een bepaalde buurt of streek die door een industrie vervuild wordt, een jurist in de arm nemen om sluiting of tenminste schadevergoeding van de vervuilende bedrijven te eisen. Die bedrijven kunnen de eis natuurlijk naast zich neerleggen, maar zullen dat volgens Rothbard en de zijnen in de praktijk meestal niet doen om onaangename sancties van de vereniging te voorkomen, zoals een consumentenboycot, een anti-reclamecampagne, of blokkades van de wegen naar en van de bedrijven, om maar iets te noemen.

Op het eerste gezicht zou men geneigd kunnen zijn de kritarchie af te doen als een wereldvreemde utopie. Rothbard meent echter in een ver verleden een voorbeeld van een dergelijke libertaire samenleving gevonden te hebben: Ierland in de vroege Middeleeuwen, voor de komst van de Normandische Engelsen.⁶⁷ Het groene eiland was toen verdeeld in vele kleine koninkrijkes (*túath*), die echter niet scherp afgebakend waren. De koning (*rí*) had oorspronkelijk een sacrale functie, maar was na de bekering tot het christendom vooral een leider in oorlogstijd; 'he neither made the law nor enforced public or private justice', aldus de Ierse geschiedkundige D. Ó Corráin.⁶⁸ De rechtspraak was in handen van de

brehon, een tamelijk gesloten stand – Ó Corráin noemt deze zelfs een kaste. Het recht dat zij sprak was ‘the immemorial custom of society, preserved orally by the poets and finally committed to writing by a number of law-schools in the 7th, or perhaps in the 6th century’.⁶⁹ Voor de handhaving van het recht zorgden niet zozeer de koningen als de burgers zelf, met hulp van onderlinge waarborgen – ‘netwerken’ zouden we nu zeggen – ook over de grenzen van de *túath* heen. Daarbij genoten vazallen bescherming van hun leenheer, en steunden hem natuurlijk wanneer dat nodig was. Het oude Ierland dat Rothbard als ideaal ziet, was een feodale en hiërarchische samenleving, waar eer en privilege minstens even waardevol werden geacht als individuele vrijheid en eigendom. Het was ook allerm minst een geweldloze samenleving, al nam het geweld doorgaans geen massale vormen aan.⁷⁰

Aangezien geweld (tegen personen en hun bezit) in libertarische ogen het absolute kwaad belichaamt, is het de vraag of Rothbard wel zo’n gelukkig voorbeeld gekozen heeft. Het is misschien wel een realistisch voorbeeld, ook voor een libertarische samenleving in de toekomst. Utopieën worden soms verwezenlijkt op een manier die zowel voor- als tegenstanders verrast. Ook als men met Barry instemt dat een parlement in een moderne verzorgingsstaat niet gauw zal besluiten die staat af te breken, kan men de mogelijkheid niet uitsluiten dat deze staat geleidelijk afbrokkelt en uitgehold raakt, zonder dat van bewust beleid sprake is. Parlementen blijven wel wetten vaststellen, maar deze worden steeds minder uitgevoerd; onwettig gedrag wordt gedoogd of zonder succes vervolgd; steeds meer groepen en netwerken in de samenleving doen geen beroep meer op de staat maar regelen hun problemen en conflicten onderling, vaak met hulp van internet; multinationale bedrijven en financiers worden steeds minder door een staat gecontroleerd of belast; politici verliezen contact met hun kiezers. Men kan dit proces samenvatten als ‘verplaatsing van de politiek’ – van het Binnenhof naar Brussel, de regio, de ambtenaren, maatschappelijke organisaties en individuen, rechters en advocaten.⁷¹

Men kan ook nog een stap verder gaan en het de overgang naar ‘nieuwe middeleeuwen’ of ‘virtueel feodalisme’ noemen.⁷² Evenals de *túath* in het oude Ierland zou de staat in deze nieuwe feodale orde alleen in oorlogstijd nog enige macht uitoefenen, maar verder de netwerken van bedrijven en individuen hun gang laten gaan. Door de staat benoemde en betaalde rechters blijven wellicht nog van belang, maar bemiddeling en arbitrage door particuliere instanties zouden belangrijker worden. Politieke partijen hebben dan uiteraard weinig meer te betekenen, al zullen ze nog wel bestaan. De Staten-Generaal krijgt nog minder te zeggen dan in de zestiende eeuw. Het Europees Parlement of de Algemene Vergade-

ring van de Verenigde Naties vervullen dan misschien de functie van de Rijksdag van het Heilige Roomse Rijk of het Concilie van de Katholieke Kerk. Kortom, de macht is verbrokkeld over zoveel instanties, dat individuen vrijwel onbeperkte vrijheid genieten – zolang ze niet door een of andere bandietenbende ontvoerd of vermoord worden.

Dit scenario wijst ons van het verre verleden naar een (niet al te verre) toekomst. Het volgende scenario begint al in die toekomst.

6. Virtuele of digitale representatie via informatie- en communicatie-technologie

‘Virtueel’ is afgeleid van het latijnse *virtus*: deugd, vermogen; het duidt soms op iets dat mogelijk maar niet werkelijk bestaat, soms op een optisch effect of een ander effect dat schijnbaar uit het niets voortkomt (virtueel brandpunt, virtueel beeld). In dit geval gaat het om representatie van burgers, zonder dat die daarbij direct vertegenwoordigers aanwijzen door middel van verkiezingen of loting. Moderne digitale informatie- en communicatietechnologie maakt het mogelijk, een willekeurige steekproef uit de bevolking of zelfs de hele bevolking deel te laten nemen aan politieke besluitvorming. Dat kan via de telefoon (de meest primitieve en arbeidsintensieve manier, alleen geschikt voor steekproeven), via interactieve kabeltelevisie en via op het internet aangesloten computers (meer geavanceerd en minder arbeidsintensief). In het meest extreme geval zouden zo alle politieke beslissingen door burgers thuis genomen kunnen worden – als het ware in een elektronische *εκκλησία* (volksvergadering). Theoretisch zou in een zo pure directe democratie geen sprake meer zijn van representatie; in de praktijk echter valt te verwachten dat slechts een klein deel van de burgers bereid is om zoveel tijd achter de computer thuis te besteden – ongeveer zoveel als een kamerlid tegenwoordig in de Tweede Kamer doorbrengt – zodat onbedoeld toch een selectie plaats zou vinden van deelnemers aan de besluitvorming. Aangezien die selectie moeilijk te sturen of zelfs te controleren zou zijn, lijkt de kans groot dat deze virtuele volksvertegenwoordiging weinig legitimiteit zal genieten. Dat zal *a fortiori* het geval zijn zolang slechts een minderheid van (over het algemeen hoog opgeleide) burgers aangesloten is op het internet.⁷³

Erg waarschijnlijk lijkt deze optie niet, al is het nog te vroeg om hierover overtuigende uitspraken te doen. Elektronische referenda zijn voor zover bekend nog niet gerealiseerd, maar alleen gesimuleerd. De deelname daaraan was uiteraard beperkt, zij het niet onbeduidend.⁷⁴ De meeste auteurs verwachten hiervan toch vooral een aanvulling op en geen vervanging van de parlementaire democratie.⁷⁵

Een interessant alternatief dat wel de parlementaire democratie zoals wij die kennen drastisch zou veranderen, is voorgesteld door het Kiezers Collectief, dat in 1998 werd opgericht door H. Steinen en datzelfde jaar nog aan de Tweede-Kamerverkiezingen deelnam.⁷⁶ Het Kiezers Collectief wil bewust geen partij zijn, omdat de oprichters vinden dat partijen vroeg of laat de belangen van hun (actieve) leden laten prevaleren boven het algemeen belang.⁷⁷ Hun ideaal is een parlement dat volledig de opvattingen van de burgers weerspiegelt. Men denkt dat via een aantal stappen te kunnen verwezenlijken.

In de eerste plaats zouden niet partijen maar individuele burgers kandidaten moeten stellen voor het parlement. Die kandidaten zouden zich via internet aan de kiezers voor kunnen stellen, waarna die eventueel in verschillende rondes een selectie maken (vergelijkbaar met de open voorverkiezingen of *primaries* in sommige Amerikaanse deelstaten). Kandidaten zouden zich nog wel op grond van ideologische verwantschap bij een partij aan kunnen sluiten, mits die zich niet bemoeit met de selectie – zij zou kandidaten in alfabetische volgorde op haar lijst dienen te plaatsen en de kamerzetels moeten toekennen aan de kandidaten met de meeste voorkeurstemmen.

In de tweede plaats zouden de gekozen parlementsleden voorafgaand aan elke belangrijke stemming een opiniepeiling moeten laten houden onder een representatieve steekproef van de kiezers. Indien dan bijvoorbeeld blijkt dat 60% van de kiezers voor en 35% tegen een bepaald voorstel is, stemt het parlement in dezelfde verhouding over dat voorstel. De kandidaten van het Kiezers Collectief hadden daarmee een begin willen maken, wanneer ze in de Tweede Kamer verkozen zouden zijn. Zolang het gros van de kiezers nog niet op internet is aangesloten, zou een dergelijke peiling door een onafhankelijk bureau (zoals Inter/View) uitgevoerd moeten worden.

In de derde plaats wil het Kiezers Collectief referenda mogelijk maken. Misschien ook het volksinitiatief, vooral in het geval dat de kamermeerderheid het zojuist genoemde beginsel niet trouw blijft en de wensen van de meerderheid van de burgers naast zich neerlegt – al staat dit niet met zoveel woorden in het program.

Steinen en zijn Kiezers Collectief hebben nog niet de kans gekregen hun ideaal te verwezenlijken, dus zullen veel vragen over hun project voorlopig onbeantwoord blijven. Zullen kamerleden niet regelmatig in gewetensnood komen als de meerderheid van de burgers anders denkt dan zij – met name over ethische kwesties in engere zin zoals euthanasie en prostitutie, maar ook over zaken als vreemdelingenbeleid of sociale zekerheid die eveneens een ethische kant hebben? Mogen ze in dat geval afwijken van het weerspiegelingsprincipe? En wat riskeren ze als ze dat

doen – teruggeroepen te worden door de kiezers, een moderne vorm van ostracisme? En wie garandeert de onafhankelijkheid van het bureau dat de mening van de bevolking moet peilen? Enquêtevragen kunnen bedoeld of onbedoeld heel suggestief zijn. In een interactief onderzoek kunnen mondige burgers wel kritisch commentaar leveren op suggestieve vragen, maar verwerking van dat commentaar is zo arbeidsintensief dat het in de meeste gevallen waarschijnlijk genegeerd zal worden.

Een heel andere vraag is of deze radicale vorm van virtuele representatie ooit werkelijkheid zal worden. Gevestigde belangen zullen zich er waarschijnlijk langdurig tegen verzetten. Niettemin zouden onderdelen van het program van het Kiezers Collectief wel degelijk verwezenlijkt kunnen worden. Tot op zekere hoogte gebeurt dat immers al: de invloed van opiniepeilingen op de politieke besluitvorming valt nu reeds moeilijk te loochenen, ook al moet men zich ook hier hoeden voor overdrijving (zie de relativerende bijdrage van H. Anker in dit Jaarboek). Politieke partijen zullen als gevolg daarvan niet verdwijnen, maar wel invloed en beginselvastheid verliezen en uiteindelijk misschien alleen in verkiezings-tijd optreden om bepaalde kandidaten te steunen. De politicologen P. Depla en K. Schalken achtten dit ‘Amerikaanse’ scenario in Nederland minder waarschijnlijk, maar wellicht is de wens hier vader van de gedachte?⁷⁸

Hoe dan ook, informatie- en communicatietechnologie zullen waarschijnlijk veranderingen teweeg brengen in de politieke representatie. Dit is dan ook het enige gevaar voor de toekomst van politieke partijen dat Yania in zijn eerder aangehaalde beschouwing wil erkennen, ook al relativeert hij dit onmiddellijk⁷⁹.

Conclusies

Het einde van deze politieke reis is bereikt, het is tijd om een aantal conclusies te trekken. In de eerste plaats stemmen critici van representatie via partijen vaak opvallend overeen in hun argumenten. Partijen zouden eigen materiële of ideologische belangen najagen in plaats van de algemene belangen van het volk te behartigen. Ze manipuleren verkiezingen met behulp van verfijnde reclametechnieken, in kostbare campagnes die door particuliere belangenorganisaties of belastingbetalers gefinancierd worden. Voor zover ze vroeger nog (socialistische) idealen hadden verdedigd, streven ze nu alleen naar zetelwinst en regeringsmacht. Hun macht over de selectie van volksvertegenwoordigers valt democratisch nauwelijks te controleren, en vergroot de kloof tussen politiek en burger. De door partijen gestelde kandidaten vormen noch in hun opvattingen

noch in hun sociale achtergrond een afspiegeling van het volk dat zij dienen te vertegenwoordigen.

In de tweede plaats bleken partijen noch theoretisch noch historisch gezien onmisbaar als instrument voor politieke representatie. Beroepsorganisaties (corporaties), arbeidersraden, door loting aangewezen burgers, lokaal bekende personen of advocaten zouden die functie ook kunnen vervullen en hebben dat in sommige gevallen reeds gedaan.

Daarbij past meteen een dubbel voorbehoud. Op een enkele uitzondering na zijn de verschillende alternatieve vormen van representatie weinig duurzaam gebleken. Niet zelden ontaardden ze vrij snel (zo niet onmiddellijk) in een autoritair bewind waaraan de representatieve organen slechts een schijn van legitimiteit verleenden, maar die ze niet meer democratisch konden controleren. Een interessante uitzondering betreft de Atheense democratie met haar door loting samengestelde Raad en voor alle vrije (manlijke) burgers toegankelijke volksvergadering: een systeem dat (weliswaar in een ver verleden) langer bestaan heeft dan onze moderne partijendemocratie tot nu toe. Deze vorm van directe democratie lijkt ook voor de toekomst niet helemaal onbruikbaar, vooral indien ze met digitale of virtuele representatie gecombineerd zou kunnen worden.⁸⁰ Een andere serieuze mogelijkheid lijkt de libertarische 'kritarchie', al dan niet in een neofeodale context. Deze alternatieven hebben gemeen dat ze de afstand tussen representanten en gerepresenteerden reduceren (althans in theorie). Getrapte vormen van representatie zoals corporatisme en (in mindere mate) radendemocratie doen die afstand eerder toenemen (al wordt dat bij de radendemocratie in theorie gecompenseerd door imperatief mandaat en terugroepingsrecht). Wat echter sortitieve en digitale representatie in onze tijd aantrekkelijker kunnen maken, is het feit dat zij het politiek domein als zodanig niet aantasten. Radendemocratie, corporatisme en in zekere zin ook de individuele libertarische representatie laten de politiek min of meer oplossen in de samenleving – in politicologenjargon: belangen worden dan direct politiek gearticuleerd en al dan niet in beleid omgezet, maar niet meer geaggregeerd en tegen elkaar afgewogen. Dit is de derde conclusie die men uit het voorgaande kan trekken.

De vierde conclusie kan men eveneens als kanttekening bij de tweede stelling beschouwen. Ook al schaft men partijen formeel af, in een complexe samenleving steken ze toch in enigerlei vorm vroeg of laat weer de kop op. Athene kende zijn politieke vriendenclubs, corporatieve staten hun massaorganisaties, in de socialistische radenrepublieken speelden communistische partijen een beslissende rol, in Oeganda treden oude partijen weer bijna openlijk op en in Libië fungeren de revolutionaire comités als een chaotische voorhoedepartij en staan ballingen te popelen

om hun oppositiepartijen te legaliseren. Ook in een libertarische of virtueel-feodale samenleving zullen partijen waarschijnlijk overleven, zij het in sterk vermagerde gestalte – als actiegroepen of losse netwerken van gelijkgezinden. De conclusie moet dan ook luiden dat pogingen om politieke partijen te elimineren, op termijn gedoemd zijn te mislukken. Het beeld dringt zich op van de Hydra: een monster uit de Griekse mythologie met vele koppen, die als ze afgeslagen worden, onmiddellijk weer aangroeien...

noten

¹ Nathan Yanai, 'Why do political parties survive? An analytical discussion', in: *Party Politics*, 5 (1999), 1, 5-17.

² Uiteraard wordt hier het corporatisme als politieke stroming of (partiële) ideologie bedoeld, niet de academische term waarmee politicologen sinds de jaren zeventig allerlei vormen van belangenbehartiging in de publiekrechtelijke sfeer aanduiden. Zie voor een helder overzicht: Peter J. Williamson, *Corporatism in Perspective. An Introductory Guide to Corporatist Theory*, Londen, 1989, 1-20.

³ Othmar Spann, *Der wahre Staat*, Deel 5 verzameld werk, Graz, 1972 (1921), 36, 40.

⁴ *Ibidem*, 315.

⁵ *Ibidem*, 313.

⁶ *Ibidem*, 341.

⁷ Emmerich Tálos en Walter Manoschek, 'Politische Struktur des Austrofaschismus', in: idem, red., *Austrofaschismus. Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938*, Wenen, 1988, 75-119, i.h.b. 77; zo ook F.L. Carsten, *Fascist Movements in Austria. From Schönerer to Hitler*, Londen/Beverly Hills, 1977, 236-237; voorts: Martin Schneller, *Zwischen Romantik und Faschismus. Der Beitrag Othmar Spanns zum Konservatismus der Weimarer Republik*, Stuttgart, 1970, 110.

⁸ Tálos en Manoschek, *op.cit.*, 80-82.

⁹ *Ibidem*, 87-94; zo ook Carsten, *op.cit.*, 236.

¹⁰ Carsten, *op.cit.*, 239-241.

¹¹ Schneller, *op.cit.*, 18.

¹² Gaetano Salvemini, *The Origins of Fascism in Italy*, New York, 1973 (1961), 414-423; een iets roziger beeld schetst J.F. Otten, *Het Fascisme*, Amsterdam, 1928, 122-155.

¹³ Schneller, *op.cit.*, 165-171.

¹⁴ E. Brongersma, *De opbouw van een corporatieve staat. Staatkundige en maatschappelijke grondbeginselen der Portugeesche grondwet van 19 maart 1933*, Utrecht, 1940, 71, 115-116, 207.

¹⁵ Uitvoering beschreven door A.A. de Jonge, *Crisis en critiek der democratie. Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*, Assen, 1968.

¹⁶ C.P.M. Romme, *De corporatiën in den staat*, Amsterdam, 1935, 30; zie ook De Jonge, *op.cit.*, 301-307. De Commissie-Goseling, die binnen de RKSP ad-

vies uitbracht over wijzigingen in het staatsbestel, wilde wel een corporatief orgaan met adviserende bevoegdheden instellen, maar daar voelde Romme, ook lid van de commissie, juist weinig voor.

¹⁷ Williamson, *op.cit.*, 36, 44; zie ook David Scott Palmer, 'The Politics of Authoritarianism in Spanish America', in: James M. Malloy, red., *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, Pittsburgh, 1977, 377-412.

¹⁸ O. Anweiler, *Die Rätebewegung in Russland 1905-1921*, Leiden, 1958, 45-61; zie ook E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, dl. I, Harmondsworth, 1966, 59-60.

¹⁹ Eberhard Kolb, *Die Arbeiterräte in der deutschen Innenpolitik 1918-1919*, Frankfurt am Main, 1978 (1962), 62-70, 328-358.

²⁰ Rudolf Tökes, *Bela Kun and the Hungarian Soviet Republic*, New York, 1967, 151-152.

²¹ Karl Marx, *Der Bürgerkrieg in Frankreich*, Berlijn, 1972 (vijfde druk); overigens week de Commune op wezenlijke punten af van de radenrepublieken van 1917-1919; zo was er in Parijs geen functionele representatie, tenzij men de comités van de Nationale Garde als zodanig beschouwt; zie o.a. Stewart Edwards, *The Paris Commune 1871*, London, 1971; en R.B. Rose, 'The Paris Commune: the last episode of the French Revolution or the first dictatorship of the proletariat?', in: Eugene Kamenka, red., *Paradigm for Revolution? The Paris Commune 1871-1971*, Canberra, 1972, 12-29.

²² Hans Manfred Bock, *Geschichte des "Linken Radikalismus" in Deutschland. Ein Versuch*, Frankfurt am Main, 1976, 74-116.

²³ Otto Rühle, *Von der bürgerlichen zur proletarischen Revolution*, Berlijn, 1972 (1924), 37.

²⁴ *Ibidem*, 51.

²⁵ Anton Pannekoek, *Partij, raden, revolutie* (samengesteld door Jaap Kloosterman), Amsterdam, 1970, 68-79, 111-114, 125. Voorts: Anton Pannekoek (P. Aartsz), *De arbeidersraden*, Amsterdam, 1971 (1946), 152-153.

²⁶ Pannekoek, *De arbeidersraden*, 35, 155-162.

²⁷ Bock, *op.cit.*, 230-252; Richard Gombin, *Les origines du gauchisme*, Paris, 1971, 99-151.

²⁸ PSP, *Aktieprogramma PSP 1977-1981. Voor een werkelijk socialistische politiek*, Amsterdam, 1977, 9.

²⁹ Wilfried Gottschalch, *Parlamentarismus und Räte-demokratie*, Berlijn, 1968, 17-31; Johannes Agnoli, *Die Transformation der Demokratie*, Frankfurt am Main, 1968, 31-36.

³⁰ Richard S. Katz en Peter Mair, 'Changing Models of Party Organization and Party Democracy', in: *Party Politics*, 1 (1995), 1, 5-28.

³¹ Agnoli, *op.cit.*, 55, 68.

³² Rühle, *op.cit.*, 72.

³³ Pannekoek, *De arbeidersraden*, 39; *Partij, raden, revolutie*, 124.

³⁴ Kolb, *op.cit.*, 351.

³⁵ J.A.O. Eskes, 'Het Nederlandse beeld van politieke partijen tussen 1813 en 1848', in: *Jaarboek 1991 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1992, 62-83; H. te Velde, 'Constitutionele politiek: de parlementair-

politieke praktijk en de Grondwet van 1848', in: N.C.F. van Sas en H. te Velde, red., *De eeuw van de Grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917*, Deventer, 1998, 146-181.

³⁶ Lawrence Ziring, *Pakistan in the Twentieth Century. A Political History*, Karachi, 1997; Thomas P. Ofcansky, *Uganda: Tarnished Pearl of Africa*, Boulder, 1996; Jon Kraus, 'Political Party Failures and Political Responses in Ghana', in: Kay Lawson en Peter H. Merkl, red., *When Parties Fail. Emerging Alternative Organizations*, Princeton, 1988, 464-499.

³⁷ Mikael Karlström, 'Imagining Democracy: Political Culture and Democratization in Buganda', in: *Africa*, 66 (1996), 4, 485-505.

³⁸ Nelson Kasfir, 'The Ugandan elections of 1989. Power, populism and democratization', in: Holger Bernt Hansen en Michael Twaddle, red., *Changing Uganda. The Dilemmas of Structural Adjustment & Revolutionary Change*, Londen, 1991, 247-278; Lawrence Ziring, *op.cit.*, 228, 249.

³⁹ François Burgat, 'Qadhafi's Ideological Framework', in: Dirk Vandewalle, red., *Qadhafi's Libya, 1969 to 1994*, New York, 47-63; zie ook: Shawky S. Zeidan, 'Politics and Government', in: Helen Chapin Metz, red., *Libya: a country study*, Washington, 1989, 171-235.

⁴⁰ Zie Moncef Djaziri, 'Creating a New State: Libya's Political Institutions', in: Vandewalle, *op.cit.*, 177-200; Lillian Craig Harris, *Libya: Qadhafi's Revolution and the Modern State*, Boulder, 1986, 57-65.

⁴¹ Hanspeter Mattes, 'The Rise and Fall of the Revolutionary Committees', in: Vandewalle, *op.cit.*, 89-112.

⁴² Dit wordt helder geanalyseerd in: Dirk Vandewalle, *Libya since independence. Oil and state-building*, Ithaca/Londen, 1998.

⁴³ *Ibidem*, 165-190; Lisa Anderson, 'Qadhafi's Legacy: An Evaluation of a Political Experiment', in: Vandewalle, *Qadhafi's Libya*, 223-237; Zeidan, *op.cit.*, 188-192; Burgat, *op.cit.*, 60-61.

⁴⁴ Apolo R. Nsibambi, 'Resistance councils and committees: a case study from Makerere', in: Hansen en Twaddle, *op.cit.*, 279-296; zie ook: Thomas P. Ofcansky, *op.cit.*, 60.

⁴⁵ Peter Vermaas, 'Tanks op de campus', in: *De Groene Amsterdammer*, 10 februari 1999, 8-9; *NRC Handelsblad*, 8 december 1998 en 28 juni 2000.

⁴⁶ Dag Anckar en Carsten Anckar, 'Democracies without parties', in: *Comparative Political Studies*, 33 (2000), 2, 225-247.

⁴⁷ Sommige politici niet: in 2000 werd een Bonapartistische Partij Nederland (BPN) opgericht die hier een soortgelijk systeem wilde invoeren; zie 'De essentiële punten van het bonapartisme', op de website van de BPN: <http://bpn.homepage.com/nederlands/essentie/htm>, 29 september 2000.

⁴⁸ Bernard Manin, *The principles of representative government*, Cambridge, 1997, 8-79; zie ook M.I. Finley, *Democracy, Ancient and Modern*, Londen, 1973.

⁴⁹ Manin, *ibidem*.

⁵⁰ Barbara Goodwin, *Justice by lottery*, New York, 1992, 3-23.

⁵¹ *Ibidem*, 5, 45-46, 120-121.

- ⁵² Ernest Callenbach en Michael Phillips, *A Citizen Legislature*, Berkely/Bodega CA, 1985.
- ⁵³ *Ibidem*, 21.
- ⁵⁴ R.K. Sinclair, *Democracy and participation in Athens*, Cambridge, 1988, 80.
- ⁵⁵ *Ibidem*, 152-156.
- ⁵⁶ A.H.M. Jones, *Athenian Democracy*, Oxford, 1977 (1957), 3; zie ook Sinclair, *op.cit.*, 73-76.
- ⁵⁷ J. Thorley, *Athenian Democracy*, Londen/New York, 1996, 22-50; Sinclair, *op.cit.*, 106-114; Jones, *op.cit.*, 105.
- ⁵⁸ Althans volgens de hier geraadpleegde bronnen: Jones, Thorley en Sinclair; voorts Finley, *op.cit.*.
- ⁵⁹ Twee keer met succes (in 411 en in 404 voor Christus, al werd de democratie na een jaar weer hersteld); zie Sinclair, *op.cit.*, 142; Jones, *op.cit.*, 130-132.
- ⁶⁰ Zie de reacties van M. Margolin en J. Vasconcellos in Callenbach en Phillips, *op.cit.*, 73-78 resp. 87-89.
- ⁶¹ Murray N. Rothbard, *For a New Liberty. The Libertarian Manifesto*, New York, 1978. In Nederland bestaat overigens ook al sinds de jaren zeventig een Libertarisch Centrum Nederland, dat echter niet als partij wil optreden (interview met T.Th.A.J. Manders, lijstaanvoerder van de Libertarische Partij, 11 april 1994 te Amstelveen). De Libertarische Partij haalde in 1994 slechts 2.841 stemmen en nam in 1998 niet deel aan de Tweede-Kamerverkiezingen maar blijft wel actief, getuige haar website (www.xs4all.nl/~hattum/lp/index.htm).
- ⁶² Rothbard, *op.cit.*, 1-19; beknopter nog bij Martin Masse, 'Qu' est-ce que le libertarisme?', in: *Le Québécois Libre*, 7 maart 1998.
- ⁶³ Rothbard, *op.cit.*, 23-44.
- ⁶⁴ Norman P. Barry, *On Classical Liberalism and Libertarianism*, Basingstoke, 1986, 193.
- ⁶⁵ Interview met Manders.
- ⁶⁶ Zie Barry, *op.cit.*, 190-196; om die reden acht hij het uitermate onwaarschijnlijk dat ooit een parlementaire meerderheid zal besluiten de staat af te schaffen.
- ⁶⁷ Rothbard, *op.cit.*, 231-232.
- ⁶⁸ Donncha Ó Corráin, *Ireland before the Normans*, Dublin, 1972, 28.
- ⁶⁹ *Ibidem*, 75.
- ⁷⁰ Zie de door Rothbard met kennelijke instemming aangehaalde inleiding van Kathleen Hughes in A.J. Otway-Ruthven, *A History of Medieval Ireland*, Londen, 1968, 1-33.
- ⁷¹ Mark Bovens e.a., *De verplaatsing van de politiek. Een agenda voor democratische vernieuwing*, Amsterdam, 1995.
- ⁷² Alain Minc, *Le nouveau Moyen Âge*, Parijs, 1993; A. Moshowitz, 'Virtual Feudalism: A Vision of Political Organization in the Information Age', in: P.H.A. Frissen, A.W. Koers en I.Th.M. Snellen, red., *Orwell of Athene? Democratie en informatiesamenleving*, Den Haag, 1992, 285-300.
- ⁷³ Dit is dan ook een belangrijk bezwaar tegen deze vorm van representatie, onder meer verwoord door de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) in het rapport *De grenzen van de Internetdemocratie*, Den Haag, 1998, 10-13.

⁷⁴ Voor een beknopt overzicht zie J.A.G.M. van Dijk, 'Teledemocratie: mogelijkheden en beperkingen van nieuwe media voor burgerschap', in: *Beleid en maatschappij*, 18 (1991), 3, 142-149; P.W. Tops en P. Depla, 'Politieke partijen in het digitale tijdperk: de technologische uitdaging', in: Gerrit Voerman, red., *Politiek zonder partijen? Over de horizon van de partijpolitiek*, Amsterdam, 1994, 87-106; uitvoeriger: F. Christopher Arterton, *Teledemocracy. Can Technology Protect Democracy?*, Beverly Hills, 1987. Lokale experimenten in Nederland zijn grondig geanalyseerd door P. Depla, *Technologie en de vernieuwing van de lokale democratie*, Den Haag, 1995.

⁷⁵ Voor een literatuuroverzicht zie W.B.H.J. van de Donk en P.W. Tops, 'Informatisering en democratie: Orwell of Athene?' in: Frissen, Koers en Snellen, *op.cit.*, 31-74. Zie voorts de bijdragen van P.H.L. Kloppenborg en van H.J. Steen aan dezelfde bundel.

⁷⁶ Zij het met weinig succes: 1.668 stemmen; een kort portret van de 'partij' kan men vinden in: A.P.M. Lucardie, 'In de wachtkamer. Een portret van de partijen die in 1998 vergeefs hun entrée in de Tweede Kamer trachtten te maken', in: *Jaarboek 1998 DNPP*, Groningen, 1999, 120-143, i.h.b. 125-126.

⁷⁷ Interview met H.T.J. Steinen, oprichter en lijststaanvoerder van het Kiezers Collectief, op 12 augustus 1998 in Apeldoorn; zie ook *Het Kiezers Collectief: de democratie, dat bent u! Uitgangspuntenprogramma verkiezingen 1998* en de website: <http://home.wxs.nl/~kiezerscollectief/>.

⁷⁸ P. Depla en K. Schalken, 'Nieuwe technologie: kans of bedreiging voor politieke partijen?', in: Frissen, Koers en Snellen, *op.cit.*, 339-346; zie ook Tops en Depla, *op.cit.*, 102-103.

⁷⁹ Yanai, *op.cit.*, 13-15.

⁸⁰ Zoals de classicus Anton van Hooff voorstelde in *NRC Handelsblad*, 30 april 1998.

POLITIEKE PARTIJEN EN DE *CIVIL SOCIETY*

Een onderbelicht representatieprobleem

P. Kalma

1. Inleiding

De grote politieke partijen in ons land hebben het – net als hun zusterpartijen in andere landen van Europa – hard te verduren. Ze blijven maar leden verliezen; hebben als maatschappelijke organisaties sterk aan invloed ingeboet ten opzichte van de professionele (in ons geval: Haagse) politiek; en kampen, mede als gevolg daarvan, met forse identiteits- en organisatieproblemen. Van een bloeiend verenigingsleven kan in deze sector niet gesproken worden.

Dat wil echter allerminst zeggen dat politieke partijen ten dode zijn opgeschreven. De partijencrisis is een crisis van de traditionele, programmatisch gerichte massapartijen. De partijen verliezen aan politieke zeggingskracht en aan mobiliseringsvermogen, maar zitten als het om de selectie van bestuurders, volksvertegenwoordigers en (soms ook) topambtenaren gaat, vast in het zadel. De maatschappelijke organisaties van weleer zijn beleidsgerichte, sterk met het openbaar bestuur vervlochten instellingen geworden. De vraag is niet of dergelijke ‘staatspartijen’ zullen overleven, maar welke legitimiteit ze eigenlijk bezitten – en in welke mate zij hun representatieve functies (zowel in sociologisch als in programmatisch opzicht) nog kunnen en moeten uitoefenen.

Over dat laatste wordt zeer verschillend gedacht. Sommigen menen dat de maatschappelijke rol van partijen is uitgespeeld, en gaan op zoek naar staatsrechtelijke alternatieven (het referendum, de gekozen burgemeester, een gematigd districtenstelsel) om de band tussen overheid en burger te versterken. Anderen daarentegen zien wel degelijk mogelijkheden, al dan niet met behulp van nieuwe organisatorische methoden, voor een *revival* van de program-partij; dat wil zeggen van de partij met een duidelijk ideologisch en beleidsinhoudelijk profiel. En dan zijn er degenen die, tussen deze twee uitersten in, de politieke partijen vooral beschouwen als bewakers van het democratische (dat wil zeggen: transparante, zorgvuldige, toegankelijke) proces; als hoeders van ‘*good governance*’.

Wat opvalt aan deze discussie is dat de verhouding tussen politieke partijen en andere maatschappelijke organisaties (de ‘civil society’) doorgaans buiten beschouwing blijft. Dat is om twee redenen merkwaardig. In de eerste plaats werden politieke partijen nog niet zo lang geleden omschreven als de ‘vertegenwoordiging van de georganiseerde samenleving’; als de ‘toppen’ van de maatschappelijke organisaties.¹ Het ligt dan voor de hand om de crisis van de traditionele massapartijen mede af te meten aan de grote veranderingen die in dit opzicht hebben plaatsgevonden; dat wil zeggen aan het gegroeide isolement ten opzichte van andere maatschappelijke organisaties. Daarover wordt in het wetenschappelijke en het politieke debat echter niet of nauwelijks gesproken.

Dat valt, in de tweede plaats, des te meer op in een periode waarin – nationaal en internationaal – het maatschappelijk middenveld hoog staat aangeschreven. Het Nederlandse ‘poldermodel’, met z’n overleg en afstemming tussen overheden en maatschappelijke organisaties, wordt alom geroemd. Het zou interessant zijn om te analyseren hoe de politieke partijen in deze overleg- en netwerkdemocratie aan invloed hebben ingeboet; en in welke mate het voor hen mogelijk en wenselijk is om als maatschappelijke organisaties, dat wil zeggen als onderdeel van de civil society, die invloed althans gedeeltelijk terug te winnen – door zich niet eenzijdig op het overheidsbestuur te blijven oriënteren en, op basis van hun programma, nieuwe maatschappelijke bindingen te zoeken. Ook dat thema blijft in de lopende discussie echter vrijwel onaangeroerd.

Ten onrechte, zo zal ik hieronder betogen. In dit artikel betrek ik de stelling dat het representatieprobleem waarmee politieke partijen worstelen, niet los kan worden gezien van hun problematische verhouding tot de civil society. Met andere woorden: dat het isolement waarin ze zich naar veler waarneming bevinden, mede tot uitdrukking komt in het gebrek aan binding met ‘verwante’ maatschappelijke organisaties; en dat een zeker herstel van de programmatische functie van partijen mede zal afhangen van hun vermogen tot het aangaan van nieuwe maatschappelijke coalities. Daarmee ontken ik overigens niet dat er aan dergelijke coalities tal van problemen en gevaren verbonden zijn. Ze plegen in de literatuur met het trefwoord ‘belangengroependemocratie’ te worden aangeduid.² De formulering en de vormgeving van het algemeen belang kunnen inderdaad niet aan belangengroepen worden uitbesteed. Maar het andere uiterste, namelijk partijen die van elke binding met de georganiseerde samenleving afzien en in ‘splendid isolation’ hun strijd om de interpretatie van het algemeen belang leveren, lijkt minstens zo gevaarlijk. Het schept een ideaal klimaat voor een bloedeloze, dus wankele democratie.

Het navolgende is geschreven vanuit sociaal-democratisch perspectief. Dat is niet toevallig. Als geen andere politieke stroming heeft de Partij van de Arbeid zich bezig gehouden met het vraagstuk van de partijorganisatie, inclusief de verhouding tot andere, oude en nieuwe maatschappelijke organisaties – totdat ook zij in de jaren negentig over dat onderwerp ging zwijgen. Aandacht voor deze problematiek is onvermijdelijk voor een partij die voor het realiseren van politieke hervormingen op maatschappelijke steun en maatschappelijke machtsvorming is aangewezen. Maar ook voor andere partijen, en voor het debat over het functioneren van politieke partijen in het algemeen, is de hier gekozen invalshoek van belang. De sociaal-democratie mag dan het meest te lijden hebben van het verval van de traditionele massapartijen, maar dat wil niet zeggen dat die ‘crisis’ alleen haar zaak is – en dat andere partijen met de verstoorde verhouding tot de civil society niets te maken hebben.

2. Algemeen belang en deelbelang

Voor een onbevangen blik op de verhouding tussen politieke partijen en civil society moet allereerst de gangbare opvatting over die verhouding kritisch tegen het licht worden gehouden. De politiek, zo luidt de *communis opinio* – en niet alleen onder politici – is er voor de formulering en vormgeving van het algemeen belang; maatschappelijke organisaties (belangengroepen, sociale bewegingen, actiegroepen) voor de behartiging van het deelbelang. De politiek weegt die deelbelangen, en houdt daartoe gepaste afstand tot de georganiseerde samenleving. Ze mag zich, op straffe van een verzwakking van de democratie, het monopolie op de vormgeving van het algemeen belang niet laten ontnemen. Ze maakt het zich welbewust moeilijker dan *one issue*-bewegingen met hun specifieke thema’s en actievormen.

Deze opvatting, die ook het politicologisch onderzoek over de rol van politieke partijen danig kleurt, bevat een flinke kern van waarheid. De politiek is inderdaad bij uitstek de sfeer waar het algemeen belang, in een proces van democratische menings- en besluitvorming, in de eerste plaats gestalte krijgt. Politieke partijen kunnen, anders dan specifieke belangen- en ideële organisaties, op die pretentie worden aangesproken. Maar dat rechtvaardigt nog niet de constructie van een waterdichte scheiding tussen politiek en (georganiseerde) samenleving. Zo’n scheiding is niet alleen in strijd met de politieke praktijk, maar ook in normatief opzicht betwistbaar.

In de eerste plaats moeten belangengroepen in dit opzicht niet over één kam worden geschoren. Ze spelen niet alleen, als lobbyorganisaties, een

legitieme rol in een democratie door als het ware de grondstoffen voor de formulering van het algemeen belang aan te dragen, maar spelen onder bepaalde omstandigheden ook een meer directe rol bij aan de vormgeving van het algemeen belang. Dat geldt, om een bekend voorbeeld te noemen, voor de werkgevers- en werknemersorganisaties in ons land, die, tegen het directe eigenbelang van hun leden heen, in de naoorlogse periode meestal voor loonmatiging hebben gekozen – en aldus aan het meer algemene belang van groei en werkgelegenheid voorrang hebben gegeven.

Theoretici van het zogeheten neocorporatisme hebben laten zien dat belangenorganisaties, afhankelijk van hun omgeving en van hun organisatiestructuur, in staat zijn om het directe eigenbelang van hun leden te overstijgen.³ De mate van centralisatie en coördinatie van de menings- en beluitvorming in de betreffende organisatie speelt daarbij een belangrijke rol. Een plaatselijke bedrijfsbond in de Verenigde Staten is minder geneigd en in staat dan een grote vakcentrale in Duitsland of Nederland om met de belangen van outsiders op de arbeidsmarkt rekening te houden. Belangenorganisaties kunnen, met andere woorden, wel degelijk een bredere visie op het algemeen belang ontwikkelen – en in die zin een politiek-representatieve functie in een democratie vervullen.

In de tweede plaats geeft een strikte scheiding tussen de sfeer van het algemeen belang (de politiek) en die van het deelbelang (de georganiseerde samenleving) al gauw een vertekend beeld van het functioneren van politieke partijen zelf. Partijen laten bij hun interpretatie van het algemeen belang bepaalde belangen zwaarder wegen dan andere. Zij rekenen het soms expliciet tot hun taak om, als uitdrukking van hun inhoudelijk-representatieve functie, bepaalde deelbelangen (bijvoorbeeld die van de laagstbetaalden) de politieke arena binnen te dragen en daar te verdedigen. Dat alleen al maakt de grens tussen algemeen belang en deelbelang veel vloeiender dan het vaak wordt voorgesteld.

Daar komt bij dat politieke partijen per definitie zelf ook een belang vertegenwoordigen, namelijk dat van de eigen organisatie. Niemand kijkt er vreemd van op als partijen bij hun positiebepaling in het parlement of (indien van toepassing) in de regering electorale overwegingen een rol laten spelen. ‘Zal steun aan voorstel A ons bij de verkiezingen niet te veel stemmen kosten?’ ‘Komt een breuk in het kabinet over voorstel B ons, gezien de opiniepeilingen, wel gelegen?’ Een dergelijk meewegen van het eigenbelang is niet alleen begrijpelijk maar, binnen bepaalde grenzen, ook alleszins te rechtvaardigen. Maar het nuanceert opnieuw het beeld van partijen als de enige, echte behartigers van het algemeen belang.

Daar kan, in de derde plaats, aan worden toegevoegd dat de interpretatie van het algemeen belang niet alleen inzet is van politieke strijd tussen partijen op een gegeven moment, maar ook in de tijd van inhoud verandert – afhankelijk van de maatschappelijke problemen waarmee een samenleving geconfronteerd wordt. Bestaanszekerheid bij een behoorlijk levenspeil; beperking van overmatig lange werkdagen; een verbod op kinderarbeid: het waren lang geleden eisen van vakbonden en andere organisaties; van vaak nog zwak georganiseerde deelbelangen. Inmiddels zijn ze, met de opbouw van een sociale rechtsstaat, onderdeel van het algemeen belang geworden.

Dergelijke verschuivingen in de verhouding tussen algemeen en deelbelang doen zich nog steeds voor. Om een voorbeeld te geven: de bewoners van Zwanenburg die zich tegen de geluidsoverlast van het naburige Schiphol verzetten, vertegenwoordigen onmiskenbaar een deelbelang. Maar zit er in hun eisen niet ook een meer algemeen belang verscholen, namelijk het belang van de samenleving als geheel bij een economische ontwikkeling die minder geluidsoverlast, milieuschade en congestie veroorzaakt? En moet in dat licht het belang van de Zwanenburgers louter en alleen als deelbelang worden aangemerkt – en de door regering en parlement, mede onder druk van de distributielobby in ons land, gefiatteerde uitbreiding van de nationale luchthaven als zuivere uitdrukking van algemeen belang? Het ligt op z'n minst wat genuanceerder.

3. Depolitisering in tweevoud

De politiek, zo zou bovenstaande kunnen worden gelezen, dient kritischer gezien te worden op haar betrokkenheid bij het algemeen belang; de 'georganiseerde samenleving' daarentegen moet meer krediet worden gegeven. Leve de civil society! Maar dat is te vroeg gejuicht. Lofprijzingen aan het adres van de civil society, zoals die tegenwoordig vaak te horen zijn, blijven vaak in abstracties steken. Kijkt men nauwkeuriger toe, dan blijken de ontwikkelingen daar vaak niet wezenlijk af te wijken van wat zich in de vaak kritisch bejegende politiek voordoet. Zoals de verschillen tussen politiek en civil society in normatief opzicht gerelativeerd moeten worden, zo geldt dat ook in analytisch opzicht.

Bezien we allereerst de ontwikkelingen waaraan politieke partijen zijn onderworpen. Ik volg hier de redenering van de politicologen R. Katz en P. Mair, die in een invloedrijk artikel uit 1995 over de opkomst van de zogeheten 'kartelpartijen' constateren dat politieke partijen in Europa verregaand in het staatsapparaat geïntegreerd zijn geraakt. Vroeger, zo betogen de twee auteurs, fungeerden politieke partijen als intermediair tussen maatschappij en staat. De grote partijen vertegenwoordigden be-

paalde groepen in de samenleving, op basis van een welomschreven politiek programma. Partijen hebben die representatiefunctie echter inmiddels verloren. De sociale structuur is verbrokken geraakt en belangengroepen zoeken hun weg naar de overheid wel buiten de partijen om. In die omstandigheden raken partijen steeds meer vervlochten met de overheid en het overheidsbeleid. Ze concurreren niet meer op basis van ideologische verschillen, maar van beleidseffectiviteit. ‘Promiscueuze’ coalities tussen partijen van zeer uiteenlopende politieke signatuur, zijn daarvan een symptoom.⁴

Het gebruik van het overheidsapparaat om nauw omschreven maatschappelijke hervormingen te realiseren is – aldus Mair in een recente bijdrage aan het debat – geweken voor een procedurele benadering.⁵ Hierbij worden maatschappelijke actoren (via bestuurlijke decentralisatie, interactief bestuur, sociaal overleg) bij het beleidsproces betrokken en krijgen politieke partijen het toezicht op een goed verloop van dat proces (‘good government’) toebedeeld. De analyse van Mair nadert hier de benadering van auteurs als Giddens en Beck, met hun nadruk op de ‘democratisering’ van oude en nieuwe maatschappelijke domeinen en sectoren als belangrijke taak voor de politiek.

Hoe ziet deze ontwikkeling er nu vanuit de civil society bekeken uit? Vooraf moet worden gewezen op de zeer grote verscheidenheid die achter dit simpel ogende begrip schuil gaat. Van de lokale actiegroep die een coffeeshop gesloten wil zien tot de Niet-Gouvernementele Organisatie (NGO) die wereldwijd internationale organisaties als Internationaal Monetair Fonds (IMF), Wereldbank en World Trade Organisation (WTO) op de hielen zit; van antisysteem-organisaties tot instellingen die verregaand met het bestaande bestuursstelsel zijn vergroeid: ze vormen allemaal onderdeel van de civil society. Enig voorbehoud bij algemene uitspraken over dit verschijnsel is dus op z’n plaats.

Niettemin is over de richting waarin gevestigde belangengroepen en *one issue*-organisaties zich althans in ons land bewegen, wel iets te zeggen. Die richting wijkt niet sterk af van de ontwikkeling die politieke partijen doormaken. Er is sprake van een vergelijkbare zuigkracht van het bestuurlijke stelsel; een vergelijkbare beweging in technocratische richting – van de vakbeweging die sterk ingevlochten is geraakt in de instituties van het Nederlandse poldermodel, tot de gevestigde milieuorganisaties die het bestuurlijke spel over grote infrastructurele projecten als Schiphol meespelen alsof ze zelf politieke partijen zijn.

‘Verzakelijking’ is het trefwoord – in de politiek net zo goed als in de civil society. Zoals politieke partijen eigenlijk geen andere partij (extreem-rechts uitgezonderd) meer uitsluiten als coalitiepartner, zo neutraal benaderen maatschappelijke organisaties de overheid – ongeacht de kleur

van de zittende regering of het zittende college. Het taalgebruik spreekt wat dat betreft boekdelen. Maatschappelijke organisaties verstaan zich met ‘de’ politiek; omgekeerd wenden overheidsbestuurders zich maar al tot graag tot ‘de’ civil society. Beter kan de depolitisering van politiek én georganiseerde samenleving niet geïllustreerd worden.

4. De verplaatsing van de politiek

Maatschappelijke organisatie zijn dus net zo goed als politieke partijen ‘bestuurscentristischer’ geworden; zij ervaren eveneens de zuigkracht van een technocratische bestuurswijze. Wat zo echter buiten het gezichtsveld blijft, zijn veranderingen in de positie van het overheidsbestuur zelf. In benaderingen als van Katz en Mair worden macht en machtsbereik van het openbaar bestuur als een constante opgevat en bewegen politieke partijen (en maatschappelijke organisaties) zich naar het veronderstelde bestuurlijke centrum. Juist bij die centrumpositie van de overheid kunnen echter flinke vraagtekens worden gezet.

Om de ontwikkelingen die zich in dit opzicht voordoen samen te vatten, zijn verschillende metaforen in omloop gebracht, waaronder die van de ‘verplaatsing van de politiek’. Regering en parlement, zo luidt de redenering, bezitten niet de centrale machtspositie die het leerstuk van het ‘primaat van de politiek’ aan hen toekent. De macht van de politiek is voor een aanzienlijk deel verplaatst: naar andere bestuurslagen – lokaal en regionaal aan de ene kant, boven-nationaal aan de andere kant; naar ‘ambtelijke’ voorportalen en de overlegorganen van Vierde en Vijfde Macht; en ten slotte naar oude en nieuwe maatschappelijke instituties. Discussie en besluitvorming spelen zich steeds meer buiten de traditionele politieke arena’s af: op de hoofdkantoren van grote internationale ondernemingen; bij de ontwikkeling van nieuwe technologische systemen; in en tussen ambtelijke diensten; in Europese en andere internationale organisaties.⁶

De Nederlandse politicoloog R. Koole wijst in een expliciete kritiek op de analyse van Katz

en Mair eveneens op de ‘verspreiding’ van de politieke macht in Westerse politieke systemen. ‘While in the past political power within a political system found its summit in the power of the state, and within the state in national government, political power today has a more diffused character. The loci of political power have been multiplied, in and outside the state. Local authorities, neocorporatist bodies and international organizations have taken over some of the sovereignty of national governments. State bureaucracy itself is far from a unitary actor: the various ministries often act as independent “kingdoms” and more recently

a trend can be discerned towards autonomous administrative bodies, which fulfil functions hitherto exercised by state bureaucracy, but without formal control by representative bodies.⁷

De rol van de politiek is daarmee allerminst uitgespeeld. Maar een complexe, door snelle technologische veranderingen gekenmerkte samenleving, laat zich niet vanuit een bestuurlijke cockpit aansturen. Deze ontwikkeling wordt weerspiegeld in de opkomst van het zogeheten interactieve bestuur, maar ook in de toenemende neiging van maatschappelijke organisaties en actiegroepen om rechtstreeks, en niet via tussenkomst van de overheid, bij economische en andere maatschappelijke machtscentra aan te kloppen. De heftige botsing tussen Greenpeace en Shell over het booreiland Brent Spar is er een (spectaculair) voorbeeld van, maar ook het overleg dat menige onderneming, in het kader van het 'verantwoordelijk ondernemen', met milieugroepen en humanitaire organisaties heeft geopend. Men zou er een nieuwe, ontluikende vorm van sociale democratie in kunnen zien, vergelijkbaar met het inmiddels sterk geïnstitutionaliseerde overleg tussen werkgeversorganisaties en vakbonden dat we al decennia lang kennen.

Hier doet zich, met andere woorden, een ontwikkeling voor die tegen de stroom van het toenemend bestuurscentrisme ingaat. De ene benadering sluit de andere overigens niet uit. De milieubeweging in ons land bijvoorbeeld zoekt welbewust de directe dialoog met het bedrijfsleven, maar ambieert tegelijkertijd een prominente plaats in de beleidscircuit rond de nationale overheid. Wat men via maatschappelijke onderhandelingen niet binnenhaalt, tracht men via de overheid te bereiken – en omgekeerd.

5. Nieuwe coalities

Waarop loopt een tentatieve analyse als bovenstaande uit? Toch niet, zal men zeggen, op een oproep aan politieke partijen om zich massaal op de civil society te storten, die a) voor een aanzienlijk deel aan dezelfde technocratische verleiding blootstaat; en die b) op die aandacht waarschijnlijk niet zit te wachten, gezien haar omtrekkende bewegingen tegenover diezelfde partijen – of het nu om beïnvloeding van de overheid of van andere maatschappelijke organisaties gaat.

Toch is de verhouding tussen politieke partijen en de civil society van meer dan historisch-nostalgische waarde. Traditionele maatschappelijke coalities, zoals die tussen de sociaal-democratie en (een deel van) de vakbeweging, of tussen de christen-democratie en de georganiseerde landbouw, zijn uiteen gevallen. Maar dat wil niet zeggen dat zich geen nieuwe vormen van samenwerking – pragmatischer en minder verplicht-

tend misschien, meer toegespitst op het beleids- en electorale vlak – kunnen voordoen. Dat partijen tegenwoordig in een volledig maatschappelijk-organisatorisch vacuüm opereren, lijkt weinig aannemelijk. Onderzoek op dit terrein (bijvoorbeeld naar overlapping van het partijlidmaatschap met dat van oude of nieuwe, gevestigde of minder gevestigde belangenorganisaties; naar de maatschappelijke netwerken van leidende politici) zou hierover meer duidelijkheid moeten verschaffen.

Een verklaring voor de verwaarlozing van deze problematiek valt, althans voor Nederland, te vinden in de fascinatie die de ‘ontzuiling’ nog altijd op politicologen en politici lijkt uit te oefenen. Daarbij worden de specifieke vormen van samenwerking die de verzuiling kenmerkte, gelijkgesteld met samenwerking tussen partijen en maatschappelijke organisaties in het algemeen; en komt er met de ‘ontzuiling’ een volledig en definitief einde aan welke samenwerking dan ook. Wie over de landsgrenzen heen kijkt, kan echter constateren dat partijen er ook in minder verzuilde samenlevingen een georganiseerde maatschappelijke achterban op nahielden; en dat coalities met maatschappelijke organisaties ook nu nog aan de orde van de dag zijn – van *New Labour* dat om electorale redenen weer toenadering zoekt tot de Britse vakbeweging, tot de Amerikaanse presidentskandidaat A. Gore die in zijn verkiezingsstrijd mede aangewezen was op steun van de vakbonden en consumentenorganisaties.

Met de laatste twee voorbeelden komt de meer normatieve (en vervolgens: de praktisch-politieke) kant van de verhouding tussen partijen en de civil society in beeld. Aan de hechte relaties die partijen vroeger met ‘hun’ maatschappelijke organisaties onderhielden, waren voordelen verbonden. Politici hielden via de vertegenwoordigers van die organisaties in de eigen partij voeling met wat er in dat deel van de samenleving ‘leefde’. Verder vormden genoemde organisaties een belangrijk mobilisatiepotentieel en een krachtig instrument om voor bepaalde hervormingen een maatschappelijk draagvlak te verwerven. En niet in de laatste plaats dienden ze, inclusief de stemadviezen die in sommige gevallen werden uitgebracht, als middel om bij verkiezingen het aantal stemmen op de betreffende partij op te voeren.

Dat die tijd nooit meer terugkomt, is wel zeker. Maar waarom zouden partijen, op basis van hun programma en uiteraard in de volle openbaarheid, niet hun electorale en machtspolitieke voordeel met onze levendige civil society kunnen doen, en nieuwe vormen van samenwerking (beleidsinhoudelijk; personeel; financieel) kunnen creëren? Wie politieke partijen weer meer in de samenleving wil verankeren, en opinieonderzoek en focusgroepen daarvoor een te magere basis vindt, komt niet om dit thema heen. Wie partijen als maatschappelijke organisaties (in plaats

van als beleids- en verkiezingsmachines) overeind wil houden, zal hun relatie tot andere maatschappelijke organisaties onder ogen moeten zien. Maar ook in programmatisch opzicht is de verhouding tussen partijen en maatschappelijk middenveld van belang. Ik deel de opvatting dat de grote politieke partijen – niet alleen in Nederland – inhoudelijk veel te dicht op elkaar zitten; te veel aan de korte-termijn gebonden zijn en de maatschappelijke vraagstukken die zich op langere termijn aftekenen (en de politieke conflicten die daaruit voortvloeien) te weinig onderkennen. Partijen dienen een belangrijke oriënterende rol te blijven spelen in de democratische politiek. Het zou zorgwekkend zijn wanneer ze, in de woorden van Koole elders in dit Jaarboek, ‘geen inhoudelijke bakens meer willen zijn en in hun interne organisatie de democratie op een te laag pitje zetten’.

Maar waar komt die programmatische bleekheid vandaan? Behalve van een economische overvloed die veel conflicten oplost of onder de oppervlakte houdt, toch ook van de technocratische verleiding die de grote partijen heeft bevangen; van een beleids- en bestuurscentrisme dat van maatschappelijke organisaties ‘actoren’ maakt waarmee bestuurlijk overleg wordt gevoerd, in plaats van bondgenoten in de strijd voor verwezenlijking van een bepaald politiek programma. De volstrekt gedepolitiseerde verhouding van de PvdA tot de vakbeweging, maar ook tot de milieubeweging, is daarvan een voorbeeld. Dat omgekeerd dezelfde houding wordt aangenomen, doet aan de wenselijkheid van een zekere ‘re-politisering’ van de verhouding tussen partijen en programmatisch verwante maatschappelijke organisaties niets af.

Een bijkomend argument voor zo’n toenadering is te vinden in de hiervoor omschreven ‘verplaatsing van de politiek’. Als het juist is dat politiek niet meer door het politieke systeem in specifieke zin (in ons land: ‘Den Haag’, ‘het Binnenhof’) kan worden gemonopoliseerd en de besluitvorming in andere maatschappelijke domeinen aan relevantie voor de levensvoorwaarden en -omstandigheden van mensen wint, dan dienen politieke programma’s ook die maatschappelijke besluitvorming (en het publieke debat daaromheen) te beïnvloeden. Nieuwe banden met maatschappelijke organisaties zouden politieke partijen ook in dat opzicht minder bestuurscentristisch kunnen maken – zonder in onbekookte redeneringen over politieke partijen als ‘actiepartijen’ te vervallen.

6. Praktische implicaties

‘Waar het op aankomt is dat vakbeweging en partij in een complexe co-alitieverhouding hun doelstellingen trachten te realiseren. Dit biedt zeker mogelijkheden voor globale beleidsmatige afstemming tussen partij en

vakbeweging in de vorm van uitwisseling van kennis, overleg en coördinatie van beleid.’ Aldus een commissie van de PvdA onder voorzitterschap van partijleider W. Kok, die in 1988 een rapport over programma en organisatie van de sociaal-democratie publiceerde onder de titel *Bewogen beweging*. Ook met andere organisaties in het maatschappelijk middenveld dient, zo menen de schrijvers, nauw contact te worden gehouden. Het rapport spreekt van een ‘nieuw contract’ met organisaties en bewegingen die programmatisch aan de PvdA verwant zijn. ‘Programmatische doelstellingen zijn gediend bij een grotere betrokkenheid bij deze organisaties en hun activiteiten. Sterker nog: zonder dat is een effectieve politiek op veel terreinen niet mogelijk.’⁸

In een rapport van een andere PvdA-commissie, onder leiding van J.A. van Kemenade, het uit 1991 daterende *Een partij om te kiezen*, klinkt het al niet anders. Met de ontzuiling ‘verloren partijen, de PvdA niet in de laatste plaats, de maatschappelijke bedding waaraan zij hun kracht en hun dagelijkse oriëntatie ontleenden’. De PvdA moet weer een partij worden ‘waar verschillende maatschappelijke belangen en aspiraties met elkaar geconfronteerd worden, waar initiatieven doorklinken en waar maatschappelijk protest, zo nodig, wordt ondersteund’. De sociaal-democratie ‘dreigt anders snel aan bestuurscentrisme ten prooi te vallen en de noodzakelijke maatschappelijke machtsvorming te gaan ontberen’. Partijen zijn er om maatschappelijke belangen en voorkeuren tegen elkaar af te wegen, ‘maar dat sluit allerminst uit dat ze hun plaats in de samenleving zelf, naast en tussen andere organisaties en bewegingen, blijven innemen.’⁹

Sinds deze rapporten is er in de PvdA over de maatschappelijke strategie van de sociaal-democratie eigenlijk niets meer vernomen. De partij verloor in de loop van de jaren negentig kennelijk niet alleen haar ideologische, maar ook haar strategisch-organisatorische veren – en de in dit artikel gevolgde redenering suggereert dat er tussen die twee ontwikkelingen verband bestaat. Pas recentelijk dook het begrip ‘maatschappelijke coalitie’ weer in een PvdA-rapport op.¹⁰ De PvdA zou de tien jaar geleden geformuleerde opdracht aan zichzelf weer serieus moeten nemen.

Maar ook als men die conclusie niet onderschrijft (omdat men geen sociaal-democraat is en/of van een maatschappelijke strategie van politieke partijen weinig heil verwacht), kan de hier gekozen optiek relevant zijn voor het lopende debat over de ‘crisis’ van politieke partijen. Ik geef een paar voorbeelden:

- rekrutering van volksvertegenwoordigers: worstelt de politiek met een zuiver sociologisch representatieprobleem, zoals de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) suggereert (ondervertegenwoordiging van

vrouwen en ethnische minderheden in de politiek),¹¹ of is er ook sprake van een programmatisch representatieprobleem – en in hoeverre kunnen volksvertegenwoordigers, gerekruteerd uit de kring van organisaties met een sterk (vaak: *one issue*) profiel, daarin verandering brengen?

- meningsvorming en debat: kan de zwakke, vaak naar binnen gekeerde meningsvorming in politieke partijen een nieuwe impuls gegeven worden door in samenwerking met verwante organisaties programmatische debatten te organiseren – zonder de zeggenschap over het uiteindelijke programma met die organisaties te delen?

- partijfinanciering: sponsoring door het bedrijfsleven wordt door de meeste partijen afgewezen. Maar hoe zit het met niet-commerciële organisaties, zoals belangen- en actiegroepen en ideële organisaties? Maakt het wat uit of een partij door grote bedrijven of door de vakbeweging respectievelijk organisaties als Greenpeace financieel ondersteund wordt? Kan laatstgenoemde steun aan ‘linkse’ partijen dienst doen als tegenwicht tegen de eerstgenoemde steun die ‘rechtse’ partijen vaak ontvangen? Of is financiële steun door welke particuliere organisatie dan ook verwerpelijk – en moet het geld dat partijen zelf niet kunnen opbrengen, maar rechtstreeks door de overheid worden gefourneerd (onder afschaffing, neem ik aan, van de huidige fiscale faciliteiten voor particuliere sponsors)?

Het zijn open vragen. Ze vloeien voort uit de stelling die ik in dit artikel betrokken heb, namelijk dat een zeker herstel van de programmatische functie van politieke partijen het aangaan van externe inhoudelijke en organisatorische bindingen veronderstelt. Zoals een bleek inhoudelijk profiel maatschappelijke organisaties op afstand houdt, zo zal een scherper profiel niet zonder een minder vrijblijvende opstelling jegens maatschappelijke ‘coalitiepartners’ tot stand komen. Partijen zijn geen Von Münchhausens die zich aan de eigen haren uit het technocratisch moeras kunnen trekken.

noten

¹ J.Th.J. van den Berg, ‘Het “prefab-kamerlid”. De gewijzigde recrutering van Tweede Kamerleden sinds 1971-1972’, in: J.Th.J. van den Berg e.a., red., *Tussen Nieuwspoort & Binnenhof: de jaren '60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek. Opstellen aangeboden aan prof.dr.N. Cramer*, Den Haag, 1989, 191-210, 193; zie ook A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam, 1982.

² ‘Klassiek’ is T.J. Lowi, *The end of liberalism. Ideology, policy and the crisis of public authority*, New York, 1969.

³ Vgl. bijvoorbeeld S.B. Berger, red., *Organizing interests in Western Europe. Pluralism, corporatism and the transformation of politics*, Cambridge, 1981; en

P.C. Schmitter en G. Lehmbruch, red., *Trends towards corporatist intermediation*, London/Beverly Hills, 1979.

⁴ R.S. Katz en P. Mair, 'Changing models of party organization and party democracy', in: *Party Politics*, 1 (1995), 1, 5-28.

⁵ P. Mair, 'Partyless democracy. Solving the paradox of New Labour', in: *New Left Review*, nr.2, March/April 2000.

⁶ M. Bovens e.a., *De verplaatsing van de politiek. Een agenda voor democratische vernieuwing*, Amsterdam, 1995. Zie ook bijvoorbeeld: L. Huyse, *De politiek voorbij. Een blik op de jaren negentig*, Antwerpen, 1994.

⁷ R. Koole, 'Centre, Catch-All of Cartel?', in: *Party Politics*, 2 (1996), 4, 507-523.

⁸ W. Kok e.a., *Bewogen beweging. Sociaal-democratie als program en methode*, Amsterdam, 1988, 40, 44.

⁹ J.A. van Kemenade e.a., *Een partij om te kiezen*, Amsterdam, 1991, 55.

¹⁰ A. Brouwer e.a., 'Politiek is mensenwerk', in: *Idealen in praktijk brengen*, dl. 1, Amsterdam, 2000.

¹¹ Raad voor het Openbaar Bestuur, *Tussen staat en electoraat. Politieke partijen op het snijvlak van overheid en samenleving*, Den Haag, 1998.

DE NOODZAKELIJKE HERUITVINDING VAN DE VERTEGENWOORDIGENDE DEMOCRATIE

Over parlement en politieke partijen in de netwerksamenleving

C. W. de Vries

Kritiek op het reilen en zeilen van de democratie is niets nieuws. In zekere zin kan men zeggen dat de democratie haar eigen kritiek genereert. In de periode na de Tweede Wereldoorlog sprongen in de jaren zestig de eerste kinken in de kabel. Met name de studentenbeweging liep te hoop tegen regenteske bestuurders die de democratie naar eigen goeddunken bestierden. Al snel richtte de kritiek zich ook op het parlementair-democratisch instrumentarium. D66 kwam met voorstellen om de democratie directer te maken. Hoewel hieraan geen gevolg werd gegeven, kwam er wel iets voor in de plaats. Wat de burgers niet kregen bij de politiek, kregen zij namelijk wel bij het bestuur. Een lange mars door de instituties werd aangevangen. Wat aarzelend begon met de eerste procedures van inspraak, zou in de jaren negentig uitmonden in de hausse van wat nu ‘interactief’ bestuur wordt genoemd.

Het is niet overdreven om op te merken dat het tijdperk van de netwerkmaatschappij daarmee werkelijk een aanvang heeft genomen. Met name op het grensvlak van overheid en samenleving is in de laatste decennia een ongekende dynamiek op gang gekomen. Bij het – nog wat passieve – uitbrengen van de electorale stem kwam de inspraak op het beleid, waarna een uitgebreidere ‘participatie’ niet lang op zich liet wachten.

De parlementaire democratie kende aanvankelijk alleen de verkiezingen als moment van participatie van de burgerij. Vervolgens zorgde de ontwikkeling van de inspraak in de jaren zeventig voor een weliswaar eenzijdig getint en daardoor vaak frustrerend, maar toch ook een veel directer contact tussen burgers en bestuur. In de jaren tachtig zien we dan langzamerhand netwerken ontstaan als voertuig voor participatie en voor een intensief contact tussen overheid en samenleving. Hierbij hoeft niet direct gedacht te worden aan de semi- of neocorporatistische netwerken. Veel belangrijker zijn de nieuwe beleidsnetwerken zoals die zich vormen rond producties van infrastructurele aard (wegen- en spooraanleg, ruim-

telijke ordening en stedelijke projecten), of de arrangementen op het gebied van veiligheidsorganisatie (bijvoorbeeld de initiatieven inzake 'integrale veiligheid', of de beleidsnetwerken in de gezondheidszorg). Sommigen werden door deze nieuwe ontwikkelingen verleid tot de conclusie dat de politiek 'zich zou verplaatsen', in dit geval van de publieke naar de civiele samenleving. Maar dat berust op een misverstand. Het is de betrekking *tussen* de civiele en de publieke samenleving die verandert. Dat komt doordat in de institutionele verbanden vormen van functionele 'zelf'-organisatie – netwerken – ontstaan. Daarmee verandert de relatie tussen burgers en politieke centra. Wat daarmee bezig is te voltrekken, is niet minder dan de verandering van de politieke desem in de maatschappelijke betrekkingen zelf en daarmee van het 'politieke' in de maatschappij. Maar 'de politiek' en de voornaamste bestuurskundige structuren, die veranderen nou juist niet. Nóg niet, en daarin schuilt voor een deel de oorzaak van de problemen.

Die gedachte van verplaatsing van de politiek krijgt de laatste jaren nog weer een vervolg met de aanname dat de politieke democratie als zodanig er eigenlijk niet meer toe zou doen. Geholpen door de technologische revolutie zou ze zijn ingehaald door het gerealiseerde ideaal van participatie voor iedereen. Een al ouder sociaal-democratisch misverstand, dat door de bestuurskundige P. Frissen van een postmodern jasje is voorzien. Zoals met alle idealen, is ook deze gedachte niet van de nodige naïviteit gespeend. Ze komt neer op een veel te grove versimpeling van de werkelijkheid. De vraag die daarentegen moet worden gesteld, is wat de betekenis kan zijn van participatie zonder een generaliserend en formeel systeem van democratie. En zelfs wanneer de politiek zich zou kunnen 'verplaatsen' naar het civiele kader: hoe is het dan gesteld met het publieke oordeel, met de noodzakelijke algemeenheid van de democratische normontwikkeling en besluitvorming? Hoe groot is het risico van een ontwikkeling waarbij de normontwikkeling zich aan het algemene publieke oordeel onttrekt?

Hoe illusoir ook, beide aannamen – die van de verplaatsing van de politiek en de participatie voor iedereen – verwijzen naar een ontwikkeling die zich niet alleen in Nederland voordoet. Ditmaal komen de problemen van de democratie ook niet zozeer voort uit onevenwichtige machtsverhoudingen. Wat langzamerhand duidelijk wordt, is dat er het nodige verandert in de textuur en het materiaal van de democratie zelf. De symptomen daarvan lopen in het oog. Niets is meer wat het geweest is: de politieke partijen zijn in verval, de kiezersopkomst loopt terug, de positie van het parlement raakt in het geding. Met andere woorden: zonder

overdrijving mag worden vastgesteld dat het vraagstuk van de betekenis van politieke representatie zich in volle omvang aandient.

1. De representatie in het gedrang

Elke democratische orde gaat uiteindelijk terug op een sociale en culturele orde van het maatschappelijke en individuele leven. En juist daarin doen zich ingrijpende wijzigingen voor. Meer in het algemeen kan men stellen dat er helemaal niets meer gebeurt zonder de invloed van de technologie. Die technologische ontwikkeling heeft ook in belangrijke mate de individuele levenswijze mogelijk gemaakt. Deze individualisering kan op haar beurt als de voornaamste verandering worden aangemerkt in de sociale en culturele orde. Dat houdt ook direct verband met de onder de invloed van de technologie veranderende ordes van tijd en ruimte. Culturen dynamiseren, nieuwe verbindingen komen tot stand en sociale krachtenvelden verschuiven. Ontegenzeggelijk hebben de meeste mensen tegenwoordig het gevoel dat zij meer dan ooit participeren in het maatschappelijk raderwerk. In het leven van de *well to do* (post-)moderne mens neemt het netwerken een voorname plaats in. En bij dit laatste gaat het veel sterker dan vroeger om het zelf vormgeven van de individuele betrekkingen als voorwaarden voor het sociale bestaan.

Daarmee verschuift tevens de democratische focus. In de sociale dynamiek die het gevolg is van de culturele veranderingen, wordt de illusie geschapen dat de democratie is gerealiseerd. Of in elk geval wordt gerealiseerd, namelijk door haar in praktijk te brengen. Men gaat ervan uit dat de dingen door henzelf geregeld kunnen worden en wel in én door het contact met anderen. Voor de nieuwe generaties is democratie vanzelfsprekend een levenswijze geworden. Zij bestaat onmiddellijk in de praktijk, als eigenschap en kwaliteit van het maatschappelijk leven. Als zodanig is democratie een eigenschap geworden van de omgeving waarin men als het ware ‘interactief’ verkeert. Maar daarmee verandert ook de conceptie van democratie. Die transformeert zich, van een zowel inhoudelijk als formeel concept, tot een direct en interactief concept. En dat noemen we participatie. Elke nadere uitleg schijnt dan verder overbodig, waaraan nog het beste de politieke cultuur van het netwerk is af te lezen. Zou je dan ook kunnen zeggen, indien je tegenwoordig kan volstaan met zelf te participeren, dat daarmee de vertegenwoordigende democratie overbodig is geworden?

Wanneer we het hebben over vertegenwoordiging, dan gaat het natuurlijk om de steunbeer van ons democratisch stelsel. Het is het constituerend mechanisme van de parlementaire democratie en daarmee ook haar

keurmerk. En juist het aspect van representatie lijkt nu in diskrediet te raken. Daarom is het van belang nog eens stil te staan bij de betekenis ervan.

Het principe van vertegenwoordiging kent een concrete en een abstracte, symbolische kant. En vooral in die laatste hoedanigheid doortrekt het de hele democratische maatschappelijke orde. Het biedt aan de burger de gelegenheid zijn belang over te dragen en aan de vertegenwoordigers te delegeren. Waarmee het instrument van vertegenwoordiging tevens de betekenis van een keuze krijgt. En als keuze is het tegelijkertijd een gebaar van toeëigening. Dát nu laat de betekenis zien van deze beweging. Het is ook niet alleen maar een manier om politieke invloed te verkrijgen. Het belang van het onderscheid tussen het private en het publieke schuilt met andere woorden in het symbolische karakter van het onderscheid. Want in deze beweging wordt het politieke belang als het ware getransponeerd van de persoonlijke of private naar de publieke sfeer. De potentieel-fysieke strijd zet zich in het politieke-publieke symbolisch voort: zonder bloedvergieten. Maar in deze beweging laat de publieke samenleving zich tevens zien 'als van ons' en ook dat is de waarde ervan. Bovendien wordt het onderscheid tussen private en publieke sfeer maatschappelijk hanteerbaar wanneer het concreet gestalte krijgt door middel van representatie bij wijze van een parlementaire vertegenwoordiging. Wij laten ons door anderen vertegenwoordigen in een maatschappelijk herkenbaar forum: de volksvertegenwoordiging. Want in het mechanisme van politieke vertegenwoordiging schuilt de overgang van het eigen en private belang naar het gerepresenteerde, publieke belang.

Zo beschouwd is het niet zo vreemd dat de representatie in het gedrang raakt, wanneer ieder het gevoel heeft zichzelf te kunnen vertegenwoordigen. Ik spreek hier van 'gevoel', omdat daarmee de ambiguïteit en ook de beperking duidelijk wordt. Het is vooral zo, omdat men het zo ervaart. In de arrangementen waaraan wij deelnemen, zien we ons geplaatst tegenover en maken we gebruik van de uitvoerende diensten van de overheid. We komen veel minder of eigenlijk nooit in aanraking met de politieke overheid: degenen die wij hebben gekozen of doen aanstellen om uit onze naam te besluiten en die besluiten te controleren. Met de dienstdoende functionaris handelen wij onze zaken af en daar doen de tijdrovende en vaak onnavolgbare procedures van de politiek niets aan af. De suggestie wordt hierdoor versterkt dat we het zelf afkunnen en daarvoor de politiek niet nodig hebben.

Aan deze dienstverleningsrelatie tussen ambtenaar en burger is de laatste jaren nog een beleidsinstrument toegevoegd: het 'interactief' bestuur.

Het probleem is nu dat, indien niet zorgvuldig begeleid, het interactieve bestuur de verschuiving van politiek naar bestuur alleen maar lijkt te bevestigen. Het wordt dan ook gekenmerkt door een paradox. Voortgekomen uit een politiek-bestuurlijke behoefte in overleg te treden met degenen die te maken hebben met de effectuering van een besluit, verwordt het tot een bureaucratisch-technocratische procedure van beleidseffectuering. Ook hier geldt dat wanneer dit overleg niet uitdrukkelijk plaatsvindt uit naam van de politiek en overgaat in handen van de ambtenarij, die verschuiving een *self-fulfilling prophecy* wordt. Bestuurlijk-functioneel en civiel belang worden dan steeds directer gelieerd en kunnen uiteindelijk als een verhouding van één op één worden opgevat. Dan verdwijnt de ruimte tot reflectie. Deze beweging zal onvermijdelijk een verdere transformatie inhouden van de democratie in de richting van een technocratie.

2. De crisis van de politieke partij

Met het in het gedrang komen van de politieke representatie komt ook de politieke partij in moeilijkheden. Sommigen zien daar een oorzakelijk verband tussen en menen dat de oorzaak voor de crisis in de representatie bij de teloorgang van de politieke partijen zou moeten worden gezocht. Maar inmiddels is wel duidelijk dat het in moeilijkheden raken van beide kenmerkende instituties van de politieke democratie verwijst naar een zelfde veld van oorzaken.

De crisis van de politieke partij wijst ons ook verder terug in de geschiedenis. Na de oorlog raakte de zuilenmaatschappij in ongerede en de politieke partijen verloren gaandeweg hun natuurlijke achterbannen. Wat met de introductie van het individuele kiesstelsel reeds was ingezet, namelijk de particularisering van de individuele stem, voltrok zich nu als emancipatie van een geïndividualiseerd electoraat. De zwevende kiezer verscheen op het toneel. De indruk van luchtledigheid waarin de partijen kwamen te verkeren, wordt daarna nog eens versterkt door de fundamentele wijzigingen die de sociale en culturele orde van de samenleving ondergaat. De netwerkmaatschappij kent immers andere organisatieprincipes dan de samenleving ten tijde van de sociale verzorgingsstaat. Dat verschil uit zich met name in de veranderde verhoudingen tussen het politieke subject en de centra van bestuurlijke besluitvorming. Met name door de wonderbaarlijke vermenigvuldiging van centra van besluitvorming worden alleen al de afstanden verkleind. Decentralisering, verzelfstandiging en privatisering zijn de publieke media van deze operatie. Rond de nieuw vormgegeven functies verschijnen beleidsnetwerken, waaraan zowel private als publieke partijen deelnemen.

Beleidsnetwerken, sociale netwerken, het zijn deze nieuwe vormen die mede de participatie organiseren. Zo treedt de burger uit zijn passieve hoedanigheid, wordt medeparticipant en aldus in staat gesteld invloed uit te oefenen op het beleid. Met andere woorden, in de netwerken wordt nu gedaan waar men vroeger de politiek voor nodig had.

Tegen deze achtergrond mag het niet bevreemden dat vandaag de dag de politieke partijen zonder uitzondering in ongerede verkeren. Dit geldt alle partijen, want ook die het electoraal voor de wind gaat, kunnen zich niet onttrekken aan de crisis die zich voordoet in de bestaansvoorwaarden van de politieke partij. De partijen schijnen, met hun sociale groepsbasis, als het ware hun contact met de aarde te hebben verloren. Dat geldt in elk geval voor hun belangrijkste rekruteringsbasis (dat gaat niet alleen op voor de gewone leden, maar ook voor het midden- en het hogere kader). Daarmee zijn ze stuurloos geworden, omdat ze elke betekenisvolle focus missen. De banden met de maatschappelijke groepen zijn verbroken en met de ontwikkeling van de netwerksamenleving hebben ze om min of meer begrijpelijke redenen geen *touch*. De vormen van organisatie, de conserverende werking die uitgaat van de verenigingsvorm en de koppeling ervan aan belangenregeling, maar vooral de schijn van macht die kleeft aan politieke representatie, blokkeren de doorgang naar creatievere en meer op leren en ontwikkelen gerichte vormen van samenwerking. Gaandeweg uit de crisis zich ook in de afkalving en het verval van de politiek-organisatorische centra van de partijen. Over het geheel genomen beperken de partijen zich in hun organisatorische focus dan ook tot het organiseren van het huishouden. Slechts af en toe stelt iemand zich de vraag of een collectieve verenigingsorganisatie nog wel past bij het type van samenleving dat bezig is zich te ontwikkelen, maar niemand verstout zich haar te beantwoorden.

De *politieke* betrokkenheid van de kant van de partijen beperkt zich hoofdzakelijk tot de politieke fracties in de vertegenwoordigende organen op de diverse bestuurlijke niveaus. Maar deze parlementen zijn weer om een andere reden gedesoriënteerd. Met hun afhankelijkheid van de bureaucratische apparaten zijn ook zij de richting kwijtgeraakt. Zo kon een situatie ontstaan waarin de volksvertegenwoordigers het bestuur bijna uitsluitend nog controleren met de instrumenten van dat bureaucratisch geleide bestuur zelf. Terwijl aan de andere kant de vertegenwoordigingen de bevolkingsgroepen zijn kwijtgeraakt die zij plachten te vertegenwoordigen. Wanneer we nog veel langer gebruik willen kunnen maken van een vertegenwoordigend politiek systeem, dan zullen we – en dat geldt met name ook de parlementariërs – ons moeten oriënteren op de nieuwe ontwikkelingen in de maatschappij, en met name die tussen

maatschappij en staat. Inderdaad, de oude bestaansbasis van de politieke partij is niet meer. Maar is daarmee ook de basis aan de vertegenwoordigende democratie ontvallen? Waarschijnlijk niet, maar een en ander betekent wel dat de schijnwerpers nu op de volksvertegenwoordigingen zelf komen te staan, op hun verhouding tot de maatschappelijke netwerken, en op de middelen waarmee aan deze verhouding nader gestalte kan worden gegeven. En misschien is dan ook voor de politieke partij nog een rol weggelegd. Dat zal pas kunnen blijken wanneer de legitimiteit van de vertegenwoordigende democratie is herbevestigd.

3. De noodzakelijke heruitvinding van de vertegenwoordigende democratie

De laatste jaren zijn we gewend geraakt aan de terminologie van het heruitvinden. De notie maakte school in het overheidsmanagement. Maar in zekere zin is het een term die misschien wel méér van toepassing is op de toestand waarin de democratie zich bevindt. Zij wacht als het ware op haar heruitvinding. Democratie is altijd een kwestie geweest van *trial and error*: een speurtocht met onbekende uitkomst. En ook nu, aan het begin van de nieuwe eeuw, zullen we weer op zoek moeten naar de essentie van de democratie. Het ziet ernaar uit dat daarbij de notie van vertegenwoordiging een doorslaggevende rol zal spelen. De politieke intermediairs zijn afgeschaft, hun rol is uitgespeeld. Zuilen, middenveld, politieke partijen, het zijn reeds namen die aan het verleden toebehoren. De bevolking is met recht geëmancipeerd en zoekt haar eigen weg. Bezien vanuit de staat worden de institutionele wegen van beheersing en controle daaraan aangepast. Die ontwikkeling gaat alleen maar voort. Het is de hoogste tijd dat nu ook de vormen en gedachten van de democratie worden mee-ontwikkeld.

En over heruitvinding gesproken: van belang is nu, dat juist het directe karakter van de betrekkingen in de netwerkmaatschappij de oude instituties van democratie in een ander licht plaatsen. Dat geldt al helemaal voor het centrum ervan: de volksvertegenwoordiging. Die dreigt te verworden tot een vreemd hemellichaam, of een eenzame bijenkorf, aan een hoge tak van een eeuwenoude boom. Het zijn niet in eerste instantie de partijen, maar de parlementen zelf (en hier gaat het om de vertegenwoordigingen op diverse niveaus van politiek bestuur), die zich zullen moeten heroriënteren op hun verhouding tot het maatschappelijk forum. Zij zullen door de bevolking aan te spreken wederom het symbolisch politiek forum moeten constitueren. En dan gaat het niet om zoiets als een hernieuwde ideologisering. De ontwikkelingen in het laatste deel van de

vorige eeuw hebben ook in dat opzicht de politieke cultuur definitief veranderd.

In dit verband is het dus van het allergrootste belang dat de volksvertegenwoordigingen zich heroriënteren. Zij zullen hun controlerende taak wat minder letterlijk moeten leren nemen en zich met het gezicht richting samenleving moeten opstellen. Opdat er ruimte ontstaat voor de representatie van het publieke belang en voor de communicatie met de maatschappelijke dragers ervan. Dat is nu van belang: met het wegvallen van de klassen- of groepsrepresentatie vervalt ook de noodzaak van segregatie in de parlementen. Niet langer behoeven de volksvertegenwoordigingen de arena's voor strijdende partijen te symboliseren. De machtsverhoudingen zijn niet meer van dien aard dat ze symbolisch en democratisch geneutraliseerd en gecompenseerd behoeven te worden. De machtstegenstellingen vormen ook niet langer het enig leidende en ordenende maatschappelijke kader. De netwerksamenleving is het toneel geworden van een onophoudelijke distributie van mogelijkheden tot handelen. Daaraan valt te zien hoezeer 24-uurseconomie en netwerkmaatschappij bij elkaar horen. Doorslaggevend is hierbij het vermogen tot wederzijdse identificatie geworden tussen alles en iedereen: tussen burgers, tussen netwerken, tussen bedrijf en werknemer, tussen facilitaire instelling en degenen die ervan afhankelijk zijn, tussen bestuur en burger enzovoort. In al die relaties draait het in het dagelijks verkeer om principes van wederzijdse aantrekkelijkheid. De 'tegenstellingen' zijn in verreweg de meeste gevallen alleen nog functioneel gegrond. Tegen die achtergrond krijgen de 'tegenoverelkaarstellingen' in het parlement dus iets potsierlijks. De volgehouden ideologische tegenstellingen zullen plaats moeten maken voor betekenisvolle onderscheiden – zoals deels al gebeurde bij de formatie en start van de paarset kabinetten. Het komt er nu op aan dat ook het parlement zelf gevolg geeft aan de veranderingen.

Het risico van de libertaire ontwikkeling van de samenleving ligt tegelijkertijd in het spontane of 'naïeve' alledaagse karakter ervan. Ten overstaan van de onoverzichtelijke continuïteit van de netwerkmaatschappij zouden de parlementen daarom het openbare en 'publieke' moeten representeren. Het publieke, in dezen opgevat als het verbindende en het particuliere overstijgend belang. Als zodanig kan het ook als een identiteitsverlenende dimensie van een politieke gemeenschap worden beschouwd. In wezen gaat het hier om de erkenning van het belang van wederkerigheid als principe van een politieke samenleving en als rechtsgemeenschap. Het is een principe dat in de rechtsstaat verankerd is, maar democratisch nog – of weer – moet worden vormgegeven.

De netwerksamenleving noopt tot een directer maken van het democratisch proces. Mensen zijn in allerlei opzichten kundiger dan vroeger en op alle mogelijke manieren al ingeschakeld in het maatschappelijk voortbrengingsproces. De andere kant van deze medaille is dat vooral hun ervaringskennis de grondstof zal moeten zijn voor het proces van maatschappelijke vormgeving. Dat is van belang als er wordt nagedacht over nieuwe manieren van omgang in de maatschappelijke omgeving zelf. Nieuwe manieren van omgang, waarin samenwerken, samen leren en samen ontwikkelen voorop staat. Wanneer we echter nadenken over de brug tussen die civiele praktijk en de publieke sfeer, dan zal blijken dat er ook nieuwe communicatieprocedures nodig zijn. Die communicatie zou veel meer dan nu het geval is, moeten plaatsvinden tussen de maatschappelijke fora en de volksvertegenwoordigingen op gemeentelijk, provinciaal en nationaal niveau. De besluitvorming naar aanleiding van het gecommuniceerde voltrekt zich daarna weer aan de andere kant van dit democratisch proces, namelijk tussen parlement en regering, of tussen raad en college. Waar het hier om gaat, is in te zien dat alleen door middel van effectieve en betekenisvolle vertegenwoordiging een politieke gemeenschap zich gerepresenteerd kan weten – dit in weerwil van de technocratische suggestie die uitgaat van alle moderne informatie- en communicatietechnologie.

Zoals gezegd, voor de realisering van een dergelijke kijk op democratie zijn nieuwe instrumenten nodig. Maar dat zijn wél middelen die in de schoot van de oude democratie verborgen liggen. Bijvoorbeeld het enquête-instrument dat, eenmaal ontdaan van de aura van controlemedium en strafexercitie achteraf, kan worden aangewend in een dergelijk perspectief. Het instrument stamt uit de vroegste tijden van onze nationale democratie. Het is een prikkelende gedachte wanneer het nu zou kunnen dienen als hefboom voor de kanteling van het hele representatieve systeem. De parlementaire enquête schept immers de mogelijkheid om – vooraf – grondig openbaar onderzoek te doen, te communiceren, aanvullende referenda te houden, door te dringen in netwerken en zelfs intermediaire netwerken te vlechten! Dergelijke communicatieprocedures werken als strategische verkenningen en zouden vaste procedures kunnen zijn op de grote thematische beleidsvelden. Zij zouden kunnen worden uitgevoerd door nieuwe typen kamercommissies, die voortspruiten uit een nieuw te definiëren rol van de volksvertegenwoordiging. Onder de paraplu van de enquête zouden andere en in formele zin minder verstrekkende procedures kunnen worden ontwikkeld, zoals nu reeds geschiedt in termen van parlementair onderzoek. Een en ander zou ook eindelijk eens een adequate bestaafing betekenen voor de parlementen en een kwaliteitsimpuls voor de parlementaire democratie. Zonder dat daar

grote nieuwe bureaus voor behoeven te worden ingericht, kan voor de ondersteuning worden gedacht aan roulerende groepen ambtenaren. Dat is op zichzelf al een gedachte die heel goed zou passen bij de nieuwe opvattingen over een professionele ambtelijke dienst.

4. De nieuwe politieke partij

Wanneer de volksvertegenwoordiging eenmaal zo is veiliggesteld, dan zou er ook weer zoiets als een inhoudelijke functie voor de politieke partijen kunnen zijn weggelegd. Dat zal echter een andere moeten zijn dan waaraan we gewend zijn. De verhoudingen tussen burger en bestuur zijn immers directer geworden; in de netwerken wisselt men de met de belangen verbonden informatie uit. Daarin hebben de partijen dus geen functie meer. Zij hoeven ook niet langer de pretentie te hebben een ideologische ‘samenhang’ van de heterogene werkelijkheid te representeren. Dat zijn beelden uit de oude doos en het wordt hoog tijd die op te bergen. De politieke partijen zullen een andere positie moeten kiezen, of zij houden op te bestaan. Wat er dan van overblijft, zijn ‘politieke podia’, marktplaatsen, openstaand voor de manifestatie van belangengroepen en carrièrepolitici.

Hiertegenover staat nog steeds een andere mogelijkheid. Maar dan zullen partijen moeten leren aanvullend op de maatschappelijke heterogeniteit te opereren. Dat zou hen in staat stellen de reflectie, de uitwerking en de vertaling van maatschappelijke ontwikkelingen te verzorgen ten behoeve van maatschappelijke oriëntaties, om relevante politiek-normatieve onderscheiden uit te werken en gewenste perspectieven te formuleren. Een dergelijke ‘excentrische’ positie zou de partijen in een andere, zij het aanzienlijk bescheidener rol plaatsen dan zij in vroeger tijden hadden. Maar tegelijkertijd ook in een actievere rol, tegenover degenen die betrokken zijn in de maatschappelijke netwerken en fora.

Het gaat het bestek van deze beschouwing te buiten om dit nader uit te werken, maar de maatschappij maakt het ons in wezen gemakkelijk. Immers, alles wat van maatschappelijk belang mag worden beschouwd, is inmiddels in stelsels ondergebracht: de ruimtelijke ordening, de volksgezondheid, de sociale zekerheid enzovoort. Die stelsels vormen op hun beurt de institutionele contexten voor normontwikkeling en beleid en voor de bijbehorende instanties en functies waaraan ook de netwerken zich hechten. En in deze beleidsnetwerken in de ruimste zin van het woord functioneert de burger. Partijen zouden dan ook in die zin aanvullend moeten kunnen functioneren, dat zij politieke ‘subruimtes’ vormen voor inhoudelijke, normatieve en politiek-strategische reflectie. Op

die manier zouden zij voorzien in een interessante politieke aanvulling op het arsenaal van economische en culturele media. En het laat zich aanzien dat de partij die slaagt in de uitwerking van die reflectiefunctie, ook zal mogen verwachten succesvol te zijn in de voorbereiding van politieke standpuntinname en in de rekrutering van nieuwe generaties politici.

Een en ander vereist de heroverweging van het klassieke type van verenigingsorganisatie. Nieuwe vormen van organisatie moeten worden gezocht die zowel passen bij de veranderende omgeving als bij een nieuwe taakstelling. Wat daarentegen bij de meeste partijen nog het sterkst opvalt, is de terugtrekkende beweging die zij maken. Het spoor bijster wanneer het gaat om de inhoudelijke functie van de politieke partij, trekt men zich terug op de huishoudelijke vragen (de informatie, de communicatie, de ledencampagne, de afdelingsorganisatie, de organisatie van het apparaat), teneinde de politiek over te laten aan de parlementsfracties. Maar een dergelijke instrumentele benadering leidt slechts af van de vragen waar het om draait, namelijk die naar het bestaansrecht van de politieke partij in een netwerkmaatschappij. En dat is in de eerste plaats een inhoudelijke en een strategische en pas daarna een tactische en organisatorische vraag.

5. Ten slotte: representatie als inhoudelijk vraagstuk

Tegen een achtergrond zoals hier geschetst, is het van belang het democratisch vraagstuk van de representatie niet slechts als vormvraagstuk te benaderen. Het gaat om een inhoudelijk probleem, omdat de verhouding tussen staat en maatschappij ermee aan de orde wordt gesteld. En het gaat om een democratisch vraagstuk, omdat de betekenis van de publieke ruimte, de symbolische constitutie van de politieke gemeenschap en daarmee de mogelijksvoorwaarden van het publieke oordeel ermee in het geding worden gebracht.

Het perspectief dat open ligt, is de radicalisering van het vertegenwoordigingsparadigma als leidend beginsel van het parlementair-democratisch model. Als afgeleide verschaft de analyse van de politieke cultuur van de netwerkmaatschappij de uitgangspunten voor een actueel en inhoudelijk denken over de betekenis van de politieke partij. Parlement en partijen, het zijn de twee klassieke instanties van de democratie. Daar heeft de burger zich nu eindelijk bijgevoegd. Dat is nieuw, laten we er gebruik van maken.

DE SMALLE POLITIEKE PARTIJ

Een synthetische en polemische uitleiding

J. de Beus

1. Versmalling als recente politieke tendens

In dit *Jaarboek* is het hoofdprobleem de versmalling van politieke partijen.¹ Dat is weer eens wat anders dan de kloof tussen kiezer en gekozen en de verplaatsing van de politiek uit het raamwerk van de natie-staat, twee veelbesproken tendensen in de jaren negentig. Koole maakt in zijn bijdrage een nuttige lijst van partijfuncties: socialisatie, mobilisering, vorming en scholing, articulatie, aggregatie ofwel programmering, alsmede rekrutering en selectie.

Welnu, de oude uitgesloten volksdelen zijn met succes opgenomen in de politieke orde: onder arbeiders, kerkgangers en vrouwen valt voor politici weinig meer te verheffen. De partijvorming van langdurig werklozen en andere potentieel ontevreden categorieën van uitkeringsgerechtigden (gepensioneerden) wordt gedempt door emplooi, activerend arbeidsmarktbeleid, op niveau blijvende uitkeringen en nieuwe verzorgingsarrangementen. Migranten worden met succes gecoöpteerd door de 'witte' partijen. Ze zoeken verder erkenning via maatschappelijke zelf-organisatie, niet via de stichting van aparte partijen. Die zelf-organisatie gaat met name bij Turkse Nederlanders gepaard met geleidelijke acceptatie van bestaande partijen zoals de VVD. Dit alles kan onmogelijk worden opgevat als politieke opvoeding van migranten onder de regie van Nederlandse partijen.²

Wat betreft de mobilisering, geldt voor de meeste Nederlanders dat de existentiële betekenis van uitoefening van kiesrecht en partijbinding is afgenomen. Dit lijkt onderdeel te zijn van hetzij variatie hetzij afname van politieke betrokkenheid en burgerzin in het algemeen. Een aanzienlijk deel van het electoraat zweeft of blijft thuis. Een politieke partij voert de mensen nog maar zelden naar de straat, laat staan naar de barricade. Als dit een enkele keer toch gebeurt (knuffels voor Kosovo, demonstraties tegen zinloos geweld), dan blijkt de partij een van vele initi-

atiefnemers te zijn geworden.³ Het ledental van de grote partijen is ingestort, terwijl het verenigingsleven buiten de verkiezingscampagnes om teruggebracht is tot de voorbereiding van bestuurlijk werk door bestuurlijk kader. Er is bepaald geen gebrek aan cursussen en congressen, zoals ook het vrijwilligerswerk voortleeft. Maar het aandeel van partijen in deze bruisende markt voor vorming, oefening en genezing is te verwaarlozen. De ideologische afstand tussen de partijen is verkleind, bij zowel oude kwesties (welstandsverdeling, grote infrastructurele werken) als nieuwe kwesties (Europese eenwording, Nederlandse Islam). Hun greep op beleid en samenleving is verzwakt, mede door de terugtred van partijprogramma, parlement en planning. Alleen de laatstgenoemde functie, die van rekrutering en selectie van politici, lijkt nog onverkort van kracht, zij het dat ook hier symptomen van erosie zichtbaar worden die met de verbreiding van de marktsfeer verband houden: moeizamere verkenning van politiek talent, grotere 'omloopsnelheid' van loopbanen en ook meer corruptieschandalen.

We zien dus over vrijwel de gehele linie een overgang van de brede, multifunctionele massapartij van eergisteren en de volkspartij of '*catch-all party*' van gisteren naar een nieuw soort partij dat in bepaalde opzichten doet denken aan de rivaliserende factie in de maatschappelijke bovenlaag uit het vroeg-democratische tijdperk. Ankersmit gewaagt van de kartelpartij, in het kielzog van de politicologen R.S. Katz en P. Mair. Partijleiders hebben zich losgemaakt van interne lastgevers (leden, activisten) en externe lastgevers (kiezers). Leiders van gevestigde partijen hebben een gemeenschappelijk belang bij handhaving van hun monopolie op vertegenwoordiging. Ze ondermijnen de concurrentie door kartelvorming. Ze marginaliseren, overweldigen of coöpteren uitdagers aan de linker- en rechterkant (SP, ChristenUnie, Leefbaar Nederland).⁴

Te Velde bespeurt de opkomst van formaties die aan de persoon van de lijsttrekker zijn verbonden en die alleen nog in een Haags wereldje verschil maken. De achtergrond hiervan is de evolutie van de standensamenleving, via de georganiseerde samenleving, naar een netwerksamenleving waarop het eerbiedwaardige begrip '*civil society*' niet langer van toepassing is.

Anker ziet een door en door geprofessionaliseerde partij die haar ontvankelijkheid voor grieven en eisen baseert op verfijnde peilingen als de enquête, de focusgroep en het diepte-interview. Responsiviteit is hier de gevoeligheid voor de smaakoordelen en gemoedstoestanden van de meerderheid van het electoraat op de korte termijn.

Kalma en De Vries signaleren een heruitvinding van de partij door nieuwe coalities met nieuwe niet-gouvernementele organisaties (Kalma)

en door nieuwe ruimten voor discussie en bezinning over samenleving en politiek (De Vries).

Koole gelooft nog het meest in de veerkracht van oude partijvormen, maar ook hij noteert een zeker dysfunctioneren in de zin van een uitholling van de democratie binnen de organisatie van partijen. Evenmin geeft Koole blijk van optimisme wat betreft het bieden van echte keuze en het waarborgen van hoge kwaliteit van kandidaten bij verkiezingen.

Wat is er aan de hand? De zoveelste sprong van de partij als doelmatig organisme, ditmaal als media-instantie in een toeschouwersdemocratie die een collectiviteit suggereert in plaats van het te zijn (aldus de politieke theoreticus B. Manin), of de eerste contouren van partijloze representatie op de schaal van natiestaten of zelfs van federale staten (aldus de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, A. Peper en, in deze bundel, Lucardie)?⁵ En hoe moeten wij de versmalling waarderen? Als verval van politieke leiding en verantwoordelijkheid? Als nieuwe tempering van de staat door een veelheid van representanten buiten de partij om: rechters, toezichhoudende autoriteiten, journalisten, columnisten, waakzame burgers, deskundigen, belangengroepen, sociale bewegingen? Of als een nog onbesliste strijd om de herverkaveling van het politieke landschap in de nieuwe eeuw?⁶

2. Een probleem dat de Koude Oorlog overleefde

Er zijn diverse redenen om ook op dit gebied te waarschuwen tegen onmiddellijke generalisatie en gemakzuchtige speculatie. Ten eerste wijst de gestadige expansie van de liberalen onder aanvoering van F. Bolkestein en H.F. Dijkstal nu niet bepaald op rampspoed. De veerkracht van sociaal-democraten, de weg van GroenLinks naar regeringsverantwoordelijkheid en de duurzame aanhang van kleine getuigenispartijen doen dat evenmin.

Ten tweede kan alleen een degelijk vergelijkend onderzoek uitwijzen of hier sprake is van een algemene tendens, die bepaalde tegentendensen overtreft.⁷ Een voorbeeld van een dergelijke tegentendens is de vorming van racistische, nationalistische, ecologische en protectionistische partijen. Anker merkt terecht op dat de representatie van de partijdige visie op het algemeen belang op grond van volmacht een formule is die door zowel de meeste kamerleden als de meeste actieve kiezers wordt onderschreven. Dit suggereert dat het opkomende partijpolitieke regime na de verzuiling niet alleen geschraagd wordt door lijdelijkheid maar ook door rationale instemming. Maar het grote onderzoek van R.D. Putnam, S.J. Pharr en R.J. Dalton toont aan dat de Nederlandse continuïteit van politiek vertrouwen zeer uitzonderlijk is in verhouding tot de grote vertrou-

wensbreuken in de Westerse democratieën aan het einde van de twintigste eeuw. Zij zou wel eens kortstondig kunnen zijn wanneer in 2002 protestpartijtjes in de Kamer komen, zoals dat ook in 1994 gebeurde.⁸

Ten derde is er een algemene theorie nodig die verklaart waarom een partij opkomt als strijdbare minderheid in de vervuilde binnenwateren van de burgerlijke samenleving, dan successen boekt door het schip van staat te enteren en door te dringen tot stuurkamer en admiraliteit, en tenslotte een staatsorgaan wordt via inlijving, routine en 'nautische' behoudzucht (om in de metafoor te blijven).⁹

Ten slotte is het nodig om de rol van vrijwillige strategische overwegingen van politici te belichten. Juist omdat het begrip van gezaghebbende vertegenwoordiging zo ruim is en het begrip van functies van partijen zo breed, heeft een partij nogal wat speelruimte om de eigen ondergang te vertragen of zelfs om te zetten in een nieuwe dragende rol. Neergang kan soms heel lang duren. Volgens een Chinees gezegde 'was de toestand hopeloos en duurde zij nog 300 jaren'. Anders gezegd: partijen die in staat zijn gebleken om de maatschappelijke tegenstellingen waaraan zijzelf zijn ontbrand voor lange tijd te 'bevriezen' (aldus de politicologen S.M. Lipset en S. Rokkan), mogen niet meteen worden afgeschreven, al is het maar omdat de problematiek van kapitalistische tweedeling en religieuze onverdraagzaamheid inmiddels weer aan scherpthe heeft gewonnen.

Maar de voornaamste reden voor wetenschappelijke precisie ligt in het cyclisch karakter van zowel de werkwijze van partijen als de bezinning daarop door politieke denkers. De afbrokkeling van massapartijen is beslist geen oorspronkelijk onderzoeksprobleem. In de jaren vijftig formuleerden de filosoof J. Shklar (*After Utopia*, 1957), de econoom A. Downs (*An Economic Theory of Democracy*, 1957) en de socioloog D. Bell (*The End of Ideology*, 1960) hun versies van het probleem in termen van respectievelijk de afkeer van utopisme, de logica van partijenconcurrentie in een ruimte van electorale voorkeuren, en de toenadering van ideologieën. Het was de socioloog R. Dahrendorf die in een nog altijd pakkende beschouwing over de Bondsrepubliek Duitsland de term elitekarteldemocratie uitvond (*Gesellschaft und Demokratie*, 1965). De klacht over het einde van de partijpolitiek, ja de vermoording van de politiek, in de gedaante van oligarchisering, bureaucratisering, juridisering, technocratisering, en de opkomst van massaal consumentisme en moralisme is vaker geuit. Het heeft er alle schijn van dat prudente politieke leiders een dergelijke klacht ernstig nemen en ook ernstig moeten nemen. Men doet dan een tegenzet met een modernisering, of met fusering of met nieuwe partijvorming. Daarbij voltrekt zich een wisselwerking tussen gevestigde politici en jonge generaties, alsmede tussen voorlijke en volgende par-

tijen welke zelfs door de realistische politieke filosofie onvoldoende wordt onderkend.¹⁰

De neergang van de brede volkspartij blijkt alles bij elkaar moeilijk grijpbaar te zijn. Dit geldt des te sterker na twee golven van wederopstanding van partijpolitieke passie – de *New Left* in de jaren zestig en de *New Right* in de jaren tachtig – en middenin het begin van wat misschien een volgende golf wordt: de Derde Weg in de sociaal-democratie als een nieuwe combinatie van liberalisme en socialisme.

In dit licht bezien, meen ik dat de onderzoeksagenda allereerst historisch, empirisch en vergelijkend moet zijn. Welk partijenstelsel is helemaal verdwenen? Welke overgang is er gaande in de Nederlandse consensus-democratie in het algemeen (en waarom?) Welk stabiel stelsel van representatie begint zich vast te zetten? Er bestaat in de Nederlandse journalistiek en academie een neiging om partijen te kritiseren en een moreel beroep op ze te doen. Ankersmits pleidooi voor een *aposteriori* ideologie is een voorbeeld van dit genre. Ik ben niet tegen het genre, maar bepleit dus een nauwkeuriger onderzoek naar feiten, ervaringen en ontwikkelingen. Alleen langs deze weg kunnen normatieve schetsen van nieuwe partijvorming effect sorteren.

3. Boude beweringen over de representatieve partij

Er is een rituele dialectiek ingeslopen in de Nederlandse discussie over de toekomst van politieke partijen.¹¹ A kondigt het einde van de partij aan. Het primaat van de politiek is voorbij: eerst als institutie, aanstonds ook als fictie! B antwoordt dat het allemaal zo'n vaart niet loopt, zeker niet in een bedaarde en saaie politiek als de Nederlandse. Zouden we niet liever spreken van gedaanteverwisseling, zeg van kaderpartijen? C signaleert echter dat er iets totaal nieuws gaande is volgens de sociologie van de reflexieve moderniteit van U. Beck en A. Giddens. Het wereldburgerschap nestelt zich via gelaagd bestuur (*governance*) en actie van onderop (*subpolitics*) ter dekking van nieuwe, universele risico's. Daarop antwoordt D dat partijen, families van partijen en nationale stelsels van partijen zo taai en gebonden aan een bepaalde geschiedenis zijn dat we geen enkele algemene bewering mogen koesteren, noch over innovatie noch over consolidatie of restauratie. E attaqueert op een hoger plan het door elkaar heen lopen van positief-wetenschappelijke argumenten en normatief-politieke argumenten. F voorziet een nog grotere crisis in het denken met het argument dat zowel de politieke wetenschap als de politieke theorie lijden aan het academische euvel van dieventaal, gemis aan praktische ervaring, en de onwil om te reizen en rond te kijken met de kans op verlies van het vertrouwde humanistische wereldbeeld

(gelijk A. de Tocqueville gisteren en I. Buruma vandaag). En dan begint een andere A weer opnieuw over dat einde als het begin van virtuele politiek (de lege staat), in de parmantige overtuiging dat deze voorstelling van zaken de meest welsprekende ontsluiting van het hele raadsel is.

Het is de verdienste van de bijdragen in dit *Jaarboek* dat deze ontmoedigende cirkelbeweging van stuk voor stuk verdedigbare maar ook grove argumenten wordt doorbroken doordat de schrijvers zich allemaal richten op een en hetzelfde verschijnsel, namelijk vertegenwoordiging. In de jaren tachtig koos de politicoloog R. van Schendelen voor een soortgelijke invalshoek met de oprichting van het tijdschrift *Namens*, maar dit tijdschrift is al weer geruime tijd ter ziele. We moeten weten waarom er representatie is/behoort te zijn. Vervolgens moeten we weten waarom partijen een belangrijke drager of zelfs de overheersende drager van representatie zijn/behoren te zijn.

Dit is niet de plaats om beide vragen uitvoerig te beantwoorden.¹² Ik geef mijn visie op de plaats van de partij in een representatieve democratie dus in hoofdlijnen weer. Er zijn bepaalde redenen om een representatieve democratie te verkiezen boven een directe democratie. Volgens het argument van de doelmatige schaal leidt representatie tot dalende besluitvormingskosten in publieke aangelegenheden: burgers laten al het politieke handwerk over aan een overzichtelijk aantal gekozenen. Al het agenderen, beraadslagen, onderhandelen, kiezen, beleid maken en heroverwegen wordt uitbesteed bij wijze van arbeidsdeling. Volgens het argument van de moderne vrijheid (ofwel van de professionaliteit) worden de stijgende baten van de private sfeer door de burgers geïncasseerd wanneer zij de politiek na de verkiezingstijd toevertrouwen aan een beroepsgroep van politici. Anders gezegd: de stijgende alternatieve kosten van democratische politiek worden bestreden door professionalisering van het parlement. Volgens het argument van de superieure politieke laag is de welvaart van het volk gediend bij de uitverkiezing van die medeburgers die uitblinken in politieke zedelijkheid. Volgens het argument van de nationale eenheid betekent de vormgeving van een parlementair stelsel dat er ruimte wordt geschapen voor zinvolle uitoefening van democratische politiek in een natiestaat. Een dergelijke staat is noch een anarchie noch een harmonieuze gemeenschap maar een vereniging van burgers op voet van gelijkwaardigheid en individualiteit. Dit laatste argument is beroemd geworden door de formulering van de Franse politicus E.J. Sieyès.

De redenen voor partijvorming als beste representatie sluiten hier nauw bij aan. Volgens het argument van pluriformiteit dient het parlement de verdeeldheid in de grote samenleving te weerspiegelen. In een dergelijke samenleving zijn er altijd legitieme scheidslijnen en geschillen tussen

groepen. Partijen zorgen hier voor de vereiste vrede en schikking tussen leiders van die groepen. Volgens het argument van de moderne achterban laten gewone partilijden en kaderleden het echte politieke handwerk over aan hun eigen, als handelingsbekwaam beschouwde volksvertegenwoordigers. Volgens het argument van de superieure leiding is de vreedzame strijd tussen politieke vertegenwoordigers van sociale groepen een geschikt mechanisme voor de rekrutering en overleving van de besten (in termen van politieke moraliteit). En volgens het argument van algemeen belang zijn het zelfbestuur en de vrije ontwikkeling van de natie gediend met voortgaande oppositie en compromissen. Op het gebied van politieke waardering inzake beginselen, belangen, hartstochten, denkbeelden en feiten bestaat namelijk geen wetenschappelijke en juridische zekerheid, laat staan filosofische en theologische zekerheid.

Aan de hand van de bovenstaande standaardredenering over partijdige volksvertegenwoordigers kunnen wij ons een beeld vormen van de toegevoegde waarde van deze bundel. Ik meen dat er in de begripsvorming, de beredenering van stellingen, de brede verbanden en de voorstellen nog enige verbetering kan worden aangebracht.

Met name in de bijdragen van Ankersmit en Te Velde wordt gebruik gemaakt van een onderscheid tussen mimetische representatie (afspiegeling van scheidslijnen van buitenpolitieke aard, dienstbaarheid aan een gegeven achterban) en esthetische representatie (uitvinding van scheidslijnen binnen de democratische politiek, 'achterbanloosheid'). In de bundel duiken nog enige andere onderscheiden op, zoals die tussen moderne vertegenwoordiging van een collectief en postmoderne zelfvertegenwoordiging. Maar het eerstgenoemde begrippenpaar lijkt het belangrijkste te zijn. Is er een fundamentele onverenigbaarheid tussen politieke mime en esthetica of gaat het bij nader inzien om een onvermijdelijke spanning tussen twee patronen van democratische representatie in theorie en praktijk?

Ankersmit betoogt het eerste, ik houd het op het laatste met het volgende op de Schotse filosoof D. Hume geïnspireerde argument over de omstandigheden voor democratische rechtvaardigheid. Vertegenwoordiging is onnodig als een doorsnee-burger de conflicten en problemen met medeburgers weet op te lossen zonder hoge besluitvormingskosten, zonder verlies van vrijheid in de private sfeer, zonder de tussenkomst van gekozenen met een zelfstandige verbeeldingskracht, en zonder desintegratie van de natiestaat. De esthetische noodzaak van opbouw van politiek handelingsvermogen via delegatie heeft met dit soort factoren te maken. Maar vertegenwoordiging is onmogelijk als deze burger de gekozene niet kan herkennen als lid van de soevereine gemeenschap alsmede de

geleding binnen de pluralistische gemeenschap waartoe men zelf wil behoren (een van ons). Dat is het mimetische vooruitzicht op onderlinge erkenning, vertrouwen en solidarisering. Een recent voorbeeld hiervan is de gezamenlijke roep van nieuwkomers en gevestigde Nederlandse partijen om capabele Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse kandidaten.

Als deze tweeledige voorwaarde voor zinvolle vertegenwoordiging klopt (inferieure directe democratie, minimale politieke eenheid), dan moet de oplossing voor de huidige malaise in de vertegenwoordiging niet meteen worden gezocht in de wettelijk opgelegde verschijning van een verenigde achterban (herzuiling, de traditie van pluralistisch collectivisme) en evenmin in een isolering van de wetgever ten opzichte van welke achterban dan ook (scheiding van machten, de traditie van doctrinair liberalisme). In de Nederlandse politieke theorie lijkt de ideeëngeschiedenis op herhaling te gaan: de terugkeer naar sterke groepen en O. von Gierke van de Amsterdamse denker V. Bader, de terugkeer naar de sterke staat en de Franse staatsman F. Guizot van de Groningse denker Ankersmit en, niet te vergeten, de terugkeer naar het sterke gemenebest en de Amerikaanse publicist T. Paine van de Leidse denker H. van Gunsteren. Om te voorkomen dat deze herhaling uitloopt op een tragikomische illusie, is een pragmatisch onderzoek vooraf nodig naar de vraag welk samenstel van politieke partijen het beste aansluit bij het opkomende, ten dele onbekende patroon van maatschappelijke integratie en differentiatie.

Anders dan Koole, meen ik dus dat de vraag van de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) inzake de optimale verscheidenheid van het Nederlandse partijstelsel zo gek nog niet is. Sinds het aantreden van het paarse kabinet in 1994 vermag elke op regeringsverantwoordelijkheid gerichte partij een coalitie aan te gaan met elke van de andere partijen met een verwante gerichtheid, zonder dat de eenheid en continuïteit van regeringsbeleid hierdoor gevaar lopen. Sinds Paars zijn de verschillen tussen afzonderlijke politici binnen deze partijen vaak groter dan de verschillen op hoofdlijnen tussen de leidingen van deze partijen, zonder dat er sprake is van duidelijke vleugelstrijd. Beide publieke geheimen nopen tot een heroverweging van de breuklijnen in de Nederlandse samenleving en van de grenzen tussen partijformaties in de Nederlandse politiek. In welke zin is het partijstelsel een knellend artefact geworden van formele regels en conventies (benoemde burgemeesters en dergelijke)? Welke groepen burgers zouden zich met goede redenen beter vertegenwoordigd weten in een ander stelsel, ook in de zin dat ze alsdan meer bereid zijn om op te komen bij verkiezingen en een rationele stem uit te brengen? Welke belangrijke gemeenschappelijke problemen (zoals de

onderwijsachterstand van kinderen van migranten) worden in een dergelijk stelsel niet meer vermeden maar aangepakt? Zeker, protestpartijen (ouderenpartijen, leefbaarheidspartijen) en clubs van jongeren (Niet Nix, Opschudding, LEF, de Edmund Burke Stichting) maken beide een gammele indruk. Bovendien verkeert D66 – de ontploffingspartij bij uitstek – in grote moeilijkheden, terwijl de overige middenpartijen met inbegrip van GroenLinks géén trek hebben in een herverkavelingsdebat zoals dat bijvoorbeeld in klein-christelijke kring nog wel is gevoerd. Middenpartijen denken immers allemaal dat ze voldoende herkansingen krijgen van zwevende kiezers. Maar deze rust der partijstrategen ontslaat onafhankelijke onderzoekers niet van hun plicht om pertinente vragen over de lange termijn te stellen.¹³ Misschien is het sociaal-liberale kabinet van W. Kok de voorbode van een omwenteling met onderbrekingen, zoals het christelijke kabinet van de antirevolutionair A. MacKay dat eens was (1888-1891). De verkiezingen in 2002 na het vertrek van Kok uit de Nederlandse politiek zullen het leren.

Sommige stellingen in de beschouwingen in dit *Jaarboek* schreeuwen om nadere toelichting, op zichzelf al maar ook door de aanwezigheid van contrasterende stellingen elders in deze bundel. Anker stelt dat de convergentie van kandidaten en programma's ten goede komt aan de democratie, mits deze voortkomt uit een wisselwerking tussen partij en electoraat op grond van eigen onderzoek van politici. Maar Ankersmit is zo onder de indruk van zijn ontdekking van Hotellings ruimtelijke model van partijenconcurrentie, dat hij een logica ziet met allerlei perverse gevolgen: Amerikanisering, politieke marktwerking, de opkomst van één politieke klasse die pendelt tussen schijncompromissen met de kiezers en samenzwering tegen deze kiezers, en – uiteindelijk – de kartelpartijen.¹⁴ Het lijkt erop dat Ankers uitleg van de recente convergentie te lichtzinnig is en die van Ankersmit te overladen. Beiden stellen overigens dat de Nederlandse partijpolitiek zich verwijdt van de grondwettelijk vastgelegde gerichtheid op het algemeen belang. Is dit aanleiding tot herziening van de Grondwet van 1983 of tot een verdere relativisering van de gebruikswaarde van dit document in de politieke strijd?

Ankersmit stelt verder dat de interne democratie van de partij irrelevant is voor een oordeel over de kwaliteit van representatie, terwijl Koole dit tot de elementaire maatstaven voor beoordeling rekent. Is dit een kwestie van smaak, of zou het ook de uitkomst kunnen zijn van verschillende argumentaties? Te Velde stelt dat de grenzen tussen de publieke en private sfeer alsmede het politieke en sociale domein zo zijn vervaagd, dat het idee van de burgerlijke samenleving ongeldig is geworden. Kalma meent echter dat partijen nog steeds krachtige coalities kunnen vormen met niet-gouvernementele verenigingen. En Lucardie poneert dat, als

reactie op staatsfalen en non-interventie, er een revitalisering van corporatisme zal optreden dan wel van alternatieve vormen van partijloze democratie tussen parlement en referendum/volksinitiatief in. Voorts is de mate van verwijdering tussen kiezer en gekozene in de verschillende bijdragen onbepaald. Is het een tijdelijke communicatiestoornis vanwege slecht onderzoek door de 'De Hond's' (Anker, in navolging van de kaasstolp-these van de politicoloog J.Th.J. van den Berg), een gedeeltelijke rehabilitatie van negentiende-eeuwse spelregels (Te Velde) of zelfvertegenwoordiging met het dubbele risico van fiasco en vervreemding (Ankersmit)?

Inzake de brede verbanden valt op dat niemand de Nederlandse politiek in een Europees of Westers geheel durft te situeren. Iedereen gaat voorbij aan het toegenomen prestatievermogen van de politiek in de overwinning van de crisis van de verzorgingsstaat en de gelijktijdig afgenomen geloofwaardigheid van de politiek van partijen en representatieve organen in vele landen.¹⁵ Merkwaardig is ook dat er geen verband wordt gelegd tussen de degradatie van politieke partijen en de opwaardering van het zogeheten poldermodel sinds 1995. Dit model is meer dan alleen sociaal-economisch beleid, het is ook een manier van politieke conflictbeslechting.¹⁶ Het Nederlandse werkgelegenheidswonder heeft, als elk mysterie van de Nederlandse politiek, te maken met problematische verscheidenheid en een daaruit voortvloeiende crisisdreiging, in dit geval de overmatige inactiviteit in de economie van de jaren zeventig en tachtig ('Hollandse ziekte'). In een proces van interactieve, 'lerende' consensus wordt de heersende verhouding tussen nationale, collectieve en persoonlijke identiteit herzien. Een dergelijke consensus is aan bepaalde voorwaarden verbonden, waaronder de voorwaarde dat alle onderhandelende partijen zich medeverantwoordelijk achten voor het succes en het falen van gezamenlijke initiatieven (afwezigheid van hegemonie). In de gangbare visie is de prijs van het poldermodel de depolitisering door regenteske partijleiders. Dit wordt ook wel de 'politiek als beheer' genoemd. In mijn visie is dit niet onwaar, maar geldt toch ook dat politieke partijen hun greep op de staat en de politieke gemeenschap enigszins behouden door een verrassend sociaal-economisch compromis te sluiten dat de afbraak van ondoelmatige instellingen en de opbouw van doelmatige instellingen bevordert (de hervorming van de verzorgingsstaat door Lubbers, de versterking van concurrentievermogen door Kok). Ook dit verhaal hoort bij de representatie van Nederland. Daarzonder kan men de opmerkelijke triomftocht van de VVD en de even opmerkelijke overlevingsmarathon van sociaal-democraten en christen-democraten helemaal niet inzichtelijk maken.

Mijn laatste suggestie betreft de voorstellen voor sanering van de Nederlandse partijen. Wellicht biedt een nader onderscheid tussen voluntaristische voorstellen en constitutionalistische voorstellen soelaas. Een voorbeeld van het eerste zijn de talloze pleidooien voor nieuwe partijbeginselen, een voorbeeld van het tweede is Ankersmits boeiende suggestie voor het schrappen van de ministeriële verantwoordelijkheid.¹⁷ Een van de redenen waarom de Nederlandse politiek anno 2001 – dus na het on-aangekondigde vertrek van Bolkestein – zo oninteressant is voor slimme studenten, is dat leidende politici weigeren om constitutionele vragen dwingend te beantwoorden *en* zij daarmee weg kunnen komen in de omgang met leidende journalisten. Hoe kan men het vreugdeloze gepriegel aan het kiesstelsel anders duiden? Laat ikzelf het goede tegenvoorbeeld geven door bij wijze van afsluiting de hamvraag te stellen.

4. Is partijloze representatie mogelijk? Een simpele theorie

Ik vermoed dat de klassieke argumenten ten gunste van partijgebonden volksvertegenwoordiging verouderd zijn vanwege de algehele maatschappelijke ontwikkeling. De geloofwaardigheid van het parlement kalft af doordat rijke, goed opgeleide en assertieve burgers niet meer geloven in kamerleden die van bovenaf een meerderheidswil bepalen. De argumenten van doelmatigheid, professionaliteit, morele superioriteit en nationale eenheid worden niet meer als steekhoudend gezien, ja als een ideologie van een politieke klasse. De geloofwaardigheid van de volkspartijen brokkelt eveneens af doordat rijke, goed opgeleide en assertieve leden van sociale groepen niet meer geloven in partijleiders die van onderop een meerderheidswil bepalen. De argumenten ter legitimering van krachtig partijleiderschap (pluriformiteit, authenticiteit, morele superioriteit en algemeen belang in het samenspel tussen regering en oppositie) hebben eveneens aan overtuigingskracht ingeboet. Wat dan overblijft is interactieve consensus als de uitkomst van horizontale interacties en verhoudingen tussen politiek, maatschappelijke organisaties en selectief actieve burgers.

Elders heb ik de feitelijke consensusvorming door de huidige partijen beschreven in wat ik de ‘toeschouwersdemocratie’ heb genoemd.¹⁸ Hier wil ik een stap verder gaan in de bezinning op de versmalling van partijen. Onder invloed van de meest complete bijdrage (Lucardie) en een column van de socioloog J.A.A. van Doorn wil ik een theorie over de toekomst van partijloze representatie voorleggen.¹⁹ Die theorie is natuurlijk onaf en onbeproefd, maar zij gaat wel over de staatkundige pointe van deze bundel. Wat te denken van de democratische geloofsbrieven van de smalle partij alias kartelpartij, staatspartij (doorgeefluik van de

centrale overheid), media-partij of de neoliberale partij? Het gaat me uiteraard om een afstandelijke anatomie van het soort van partij dat zich onder onze ogen ontwikkelt, en niet om de naamgeving zelf.

De oude politiek steunde op de volgende geloofsopvattingen:

opvatting 1: Machtsmisbruik is de wortel van alle democratie, en wel met name het misbruik dat wordt ervaren als heerschappij door vreemden (zeg fiscale uitbuiting van Alva tot Zalm).

opvatting 2: Wie democratie zegt, zegt representatie; wie representatie zegt, zegt parlement.

opvatting 3: Misbruik van macht door het parlement zelf leidt tot een constitutionele revolutie.

De nieuwe politiek behelst evenzovele amenderingen op het gangbare idee van democratie:

opvatting 1*: Machtsgebruik van de overheid komt neer op beheer (beleid, *governance*), hetgeen een wijze van politiek is die de kans op misbruik minimaliseert en daarmee ook de eisen omtrent democratisering matigt.

Toelichting: Aan de ene kant neemt de overheid afscheid van ideologische denkbeelden over maakbaarheid en politiek primaat die de gruwelijkheden van de twintigste eeuw hebben veroorzaakt, aan de andere kant speelt de overheid soepel in op dringende wensen van de kiezers op het vlak van brede bescherming van de levensstandaard. In beide gevallen handelt zij onder de beperking van de mondialisering, dat wil zeggen van het voorbeeld van andere overheden, de druk van markten en de invloed van grote transnationale ondernemingen.

opvatting 2*: Wie democratie zegt, zegt spreiding van de macht; wie spreiding van de macht zegt, zegt een stabiel evenwicht van elkaar corrigerende organen, regels en mechanismen.

Toelichting: De huidige politiek wordt gemaakt door N machten, dus niet uitsluitend door de Trias Politica maar ook door ambtenaren, zelfstandige reguleringsautoriteiten, massamedia, wetenschappelijke instellingen, en bestuurslagen van hogere of lagere orde. Het samenspel tussen deze N machten is een spontane ordening met de gewenste eigenschappen, zoals een zekere mate van doeltreffend en verantwoord bestuur. Representatie rust bij een verzameling van gekozenen (een politieke klasse met wisselende onderlinge samenwerkingsverbanden), maar ook bij een verzameling van ongekozenen, de virtuele vertegenwoordigers in de woorden van de Engelse politicus E. Burke: leiders van belangengroepen, lobbies, sociale bewegingen, niet-gouvernementele associaties en de publieke opinie. Representatie wordt deels vervangen door eigen initia-

tief met de verwarrende naam ‘zelf-representatie’ (referendumstem, initiatiefstem, stem van de straat, stem op de opiniepagina of in het praatprogramma van de televisie).

opvatting 3*: De kans op misbruik van macht door het parlement wordt minimaal door zijn terugtred, door de snelheid van rousatie van kamerleden, door het tegenwicht van N-1 machten en door het betekenisverlies van politieke deelname voor de meeste mensen (consumentisme).

Toelichting: Door het eerder genoemde paar verschuivingen wordt het parlement definitief ingekapseld in het staatsapparaat, namelijk als voertuig voor individualisering (loopbaanperspectieven voor een elite met politieke aanleg in de bestuurslagen). Dit gebeurt dus aan de aanbodzijde. Aan de vraagzijde overheersen burgers die de partij – als die er nog is – niet meer zien als praktijk voor betrokkenheid bij de politieke gemeenschap (beraad, beweging, verovering van de macht, strijd met andere groepen), maar als praktijk voor betrokkenheid bij het persoonlijke bestaan. Het draait voortaan om stemmen, onthulling van de eigen vraag naar collectieve goederen, bedrijfsmatig overheidsfunctioneren, inhoudelijke toenadering van partijen die hun rivaliteit beperken tot stijlverschillen en de daaruit volgende stijlgeschillen. De architect R. Koolhaas merkte eens op dat de mensen nu overal winkelen tot aan musea en vliegvelden toe. In de bovenstaande gedachtengang strekt het winkelgedrag zich ook uit over de uiting van politieke voorkeuren.

De implicaties van deze omslag in de politiek zijn formidabel te noemen. Ten eerste is de eerder genoemde stabiliteit van de legitimiteit van de Nederlandse democratie niet een vorm van grootscheeps zelfbedrog en misleiding, maar een passende reflexiviteit die te maken heeft met het feit dat Nederland tot de voorhoede van de partijloze constitutionele democratieën behoort. Ten tweede is de Europese integratie niet alleen een verplaatsing van politiek, maar ook een kwalitatieve vernieuwing van vertegenwoordiging in supergrote bovennationale eenheden. Het democratisch tekort bestaat helemaal niet meer. Er bestaan slechts lidstaten die nog vasthouden aan een overschot aan oude representatie (welke alleen bij sluiting van landsgrenzen kan worden behouden), en postnationale lidstaten die dat als een achterhoedegevecht zien en het daarom nalaten.

Dit zou een zeer beknopt script kunnen zijn van een neoliberale democratie, die langzaam maar zeker de plaats inneemt van de sociale democratie uit de tweede helft van de twintigste eeuw. Hoe sterk is dit script over de politiek als beheer? Het onderstaande is eerder intuïtie dan bevinding, maar geeft mijzelf nochtans aanleiding om te concluderen dat partijloze representatie een schijn toekomst is voor de democratie.

Ten eerste is het script vaag over de aard van politieke partijen als kiesverenigingen. Zelfs de meest constitutionele en juridisch redenerende liberaal ontkomt niet aan een doctrine over het partijleven (debat, oppositie), zoals het voorbeeld van de oude Hayek heeft laten zien. Iets dergelijks geldt ook voor J. Rawls, R. Dworkin, A. Barry, Ph. van Parijs, R. Nozick en andere eigentijdse aanhangers van het primaat van het recht. De ontwikkeling van de rechtsbescherming van overheidswege is vervlochten met publiek zelfbestuur en publieke strijd over overheidsprojecten door vitale partijen van burgers. Dat komt uit elk gezichtspunt naar voren (conceptueel, instrumenteel, epistemologisch, historisch).²⁰ Ten tweede houdt het script onvoldoende rekening met de cyclus in de politiek. Fasen van politisering en privatisering wisselen elkaar af, zoals de econoom A.O. Hirschman overtuigend laat zien in zijn *Shifting Involvements* (1982). Ten derde is politiek in sommige opzichten een natuurlijke behoefte en in andere opzichten een luxegoed. Tegenwoordig hebben de mensen meer toegang tot informatie, en ze moeten ook meer van zichzelf (in de zin dat ze meer met informatie moeten doen). Dit houdt in dat netwerkbeheer in het teken van sociale beheersing en vermindering van onlusten makkelijk kan mislukken, terwijl zelf-representatie en sociale representatie (de machten buiten de publiek-politieke sfeer) dan beperkt bruikbaar kunnen blijven. Ten vierde kunnen de oude machten (partijen, parlementen) hun achterstand op overheden, bedrijven en de overige machten inlopen. In het recente verleden is er de wedergeboorte van de liberale stroming geweest. Thans is er de 'derde-weggerij' van sociaal-democraten.²¹ Ten slotte kunnen er nieuwe partijvormen opkomen rondom nieuwe onzekerheden, problemen en conflicten die politieke leiders deels zelf in de hand werken, zoals Europese partijen.

5. Een opbeurende conclusie

De beslissende omissie in de voorstelling van de partijloze democratie is de organisatie van verantwoording. Geregelde verantwoording voor fouten is ondenkbaar zonder politiek pluralisme. Het Nederlands monisme bereikt een bedenkelijke graad van volkomenheid als zijn spelregel omtrent de onaantastbaarheid van afspraken in het regeerakkoord en bewindspersonen ook de oppositie in de Tweede Kamer en de Eerste Kamer bedwingt. Als bovendien de journalistiek, de beleidswetenschap en al die andere zelfbenoemde politieke machten de waan van de dag alleen maar versterken en niet afbreken, dan grijpt bestuurlijke onverantwoordelijkheid snel om zich heen. In de recente Ceteco-affaire was er noch in de provincie noch ten departemente voldoende pluralisme. Dit zou je ook kunnen zeggen van alle grote schandalen in de Nederlandse

politiek in het tijdperk van beheer van Lubbers en Kok, uiteraard met Srebrenica als het laagste punt. Deze desorganisatie van de verantwoording door smalle politieke partijen zie ik niet alleen als de schaduwzijde van het poldermodel van de New Economy maar ook als de achilleshiel van de Nederlandse politiek na de verzuildheid en de polarisatie. Dit dan is de logische bestaansgrond – zij het niet de budgettaire – van de jubilaris, het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

noten

¹ Ik dank Jacques van Doorn, Cees van der Eijk en Philip van Praag voor inspirerende gesprekken over het thema.

² J. Tillie, *De etnische stem*, Amsterdam, 2000; S. Petronilia, red., *Raadsleden met dubbele antenne*, Amsterdam, 2000; M. Berger e.a., *Politieke participatie van etnische minderheden in vier steden*, Amsterdam, 2001.

³ Deze passage steunt op het onderzoek vanaf 1975 naar politieke deelname in Nederland van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Zie *Sociaal en Cultureel Rapport 1998*, Den Haag, 1998; en J. de Beus, *Ruil zonder zuil*, Den Haag, 1999.

⁴ R.S. Katz en P. Mair, 'Changing Models of Party Organization and Party Democracy', in: *Party Politics*, 1 (1995), 1, 5-28.

⁵ B. Manin, *The Principles of Representative Democracy*, Cambridge, 1997, 235; en B. Peper, 'Op zoek naar samenhang en richting', in: *Socialisme & Democratie*, 56 (1999), 9, 388-401.

⁶ Zie resp. A. Hoogerwerf, *Het verval van de politiek*, Enschede, 1993; J. van Doorn, *Democratie in de overgang*, Den Haag, 2001; en J. de Beus, *Een primaat van politiek*, Amsterdam, 2001.

⁷ J. de Beus, 'Veerkracht en misnoegen in de duurzame democratie', in: F. Becker e.a., red., *De toekomst van de democratie. Eenentwintigste jaarboek van het democratisch socialisme*, Amsterdam, 2000, 33-59.

⁸ S.J. Pharr en R.D. Putnam, red., *Disaffected Democracies*, Princeton (NJ), 2000. Vergl. *The Economist*, 17 juli 1999, 35-36.

⁹ J. S. Dryzek, 'Political Inclusion and the Dynamics of Democratization', in: *American Political Science Review*, 90 (1996), 1 (sep.), 475-487.

¹⁰ Zie J.A.A. van Doorn, 'De opmars van het consumentisme en de marginalisering van de politiek', in: *Liberaal Reveil*, 37 (1996), 5 (okt.), 187-193; A.-G. Slama, *La regression démocratique*, Parijs 1996; F.R. Ankersmit, *Aesthetic Politics*, Stanford, 1997; L. van Middelaar, *Politicide*, Amsterdam, 1999; en H. Blokland, *Een rehabilitatie van politiek*, Amsterdam, 2001.

¹¹ Zie G. Voerman, red., *Politiek zonder partijen? Over de horizon van de partijpolitiek*, Amsterdam, 1994; 'Over de toekomst van politieke partijen', themanummer van *Beleid & Maatschappij*, 22, 1995; en 'Politieke partijen op drift', themanummer van *Socialisme & Democratie*, 57/58, 2000/2001.

¹² Vergl. A. Przeworski e.a., red., *Democracy, Accountability and Representation*, Cambridge, 1999.

¹³ Zie M. Bovens e.a., red., *Nieuwe tegenstellingen in de Nederlandse politiek*, Amsterdam, 1998; en De Beus, *Een primaat van politiek*.

¹⁴ Zie over de voorwaarden waaronder convergentie optreedt of uitblijft: H. van den Doel, *Demokratie en welvaartstheorie*, Alphen aan de Rijn, 1978 (tweede editie), hfdst. 5.

¹⁵ Zie De Beus 'Veerkracht en misnoegen'; en idem, *Een primaat van politiek*. Ik ga hier korthedshalve voorbij aan de gevolgen van 11 september 2001.

¹⁶ Zie De Beus, *Ruil zonder zuil*. Ik ga hier korthedshalve voorbij aan de recessie en de stagnatie van het poldermodel die zich reeds voor 11 september 2001 aftekenden.

¹⁷ F.R. Ankersmit, 'Het staatsrecht versus de politieke partij. Het euvel van de ministeriële verantwoordelijkheid', in: *Jaarboek 1999 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2000, 125-155.

¹⁸ De Beus, *Een primaat van politiek*.

¹⁹ J.A.A. van Doorn, 'Democratie in opspraak', in: *HP De Tijd*, 3 september 1999.

²⁰ Dit is het springende punt van A. Sen, *Development as Freedom*, New York, 1999; en I. Shapiro, *Democratic Justice*, New Haven, 1999.

²¹ Zie J. de Beus en T. Notermans, 'Een taxatie van de Derde Weg', in: *Beleid & Maatschappij*, 27 (2000), 2, 78-92.

KRONIEK 2000

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2000

Berend de Boer, Paul Lucardie, Ida Noomen en Gerrit Voerman

1. Inleiding

Het jaar 2000 was voor de meeste partijen een betrekkelijk rustig jaar. In 1999 hadden zij campagne gevoerd voor de verkiezingen van Provinciale Staten en Europees Parlement. De Tweede-Kamer- en gemeenteraadsverkiezingen van 2002 waren nog enigszins buiten zicht, alhoewel in een aantal partijen in de loop van het jaar commissies werden ingesteld die de verkiezingsprogramma's en kandidatenlijsten moesten voorbereiden.

In deze kroniek worden de activiteiten van alle in de Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen beschreven, voor zover die zich buiten het parlement afspeelden. Handelingen van bewindslieden en volksvertegenwoordigers aan het Binnenhof worden immers elders al gedocumenteerd.

Voor dit overzicht werden de volgende bronnen geraadpleegd:

- artikelen uit de dagbladen *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*; deze artikelen worden dagelijks verzameld en geordend voor het knipselarchief van het DNPP;
- partijdocumenten: brochures, partijbladen en congresstukken, die eveneens door het DNPP worden bewaard.

Om de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen in een context te plaatsen, worden eerst de politieke 'hoofdmomenten' uit 2000 kort weergegeven.¹

---

¹. Zie voor een uitvoeriger overzicht van de politieke hoofdmomenten uit 2000: G.G.J. Thissen, 'Jaaroverzicht Staten-Generaal zittingsjaren 1999-2001', in: *Parlement en Kiezer*, begin 2001 te verschijnen; en P. van Griensven, 'Het parlementaire jaar 1999-2000', in: C.C. van Baalen e.a., red., *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2000*, Den Haag, 2000, 156-174.

2. Hoofdmomenten

aftreden Peper

In 1999 was een commissie van de gemeenteraad van Rotterdam, officieel Commissie tot Onderzoek van de Rekening (COR) genoemd, onder voorzitterschap van mevr. M. van Ravesteyn-Kramer (D66) begonnen om de declaraties van burgemeester en wethouders van de Maasstad in de periode 1986 tot 1998 te onderzoeken. Al vanaf 1997 hadden raadsleden hierop aangedrongen, naar aanleiding van verschillende klachten en geruchten over vermeende corruptie en onjuiste declaraties (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 67). Op 26 januari werd A. Peper, die burgemeester was geweest vanaf 1982 tot zijn aantreden als minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in 1998, gehoord door de commissie.

Inmiddels had de rechtbank in Alkmaar begin februari bepaald dat Peper op grond van de Wet Openbaarheid Bestuur alle onderliggende bescheiden van zijn declaraties openbaar moest maken, in een zaak die was aangespannen door de freelance journalist D. Berts. Peper ging in beroep bij de Raad van State, die op 10 februari uitsprak dat hij de formulieren openbaar diende te maken, zij het eventueel in geschoonde vorm ten behoeve van zijn privacy. Zo werd bekend dat een reis van zijn echtgenote, oud-minister van Verkeer en Waterstaat N. Kroes, naar de Antillen in 1999 was vergoed, in strijd met de gedragslijn voor ministers. Peper weigerde deze reis terug te betalen.

Toen Peper duidelijk werd dat de Rotterdamse onderzoekscommissie de rechtmatigheid van zijn declaraties tenminste voor een deel niet meende te kunnen vaststellen – het zou om meer dan 100.000 gulden gaan – besloot Peper op 13 maart af te treden, om zich te kunnen verdedigen. In zijn ontslagbrief aan minister-president W. Kok schreef hij: ‘Het belang van het openbaar bestuur en mijn wens om in vrijheid te (kunnen) reageren op de bevindingen in de rapportages, en om deze te kunnen aanvechten, laten zich, naar mijn opvatting, niet verenigen met de voortzetting van het ministerschap’ (brief gepubliceerd in *de Volkskrant*, 14 maart 2000).

Premier Kok vond dit een wijs besluit. Ook A.P.W. Melkert, PvdA-fractievoorzitter in de Tweede Kamer, respecteerde Pepers beslissing. Gebrek aan steun in de partijtop droeg waarschijnlijk ook tot het besluit van Peper bij. In de Rotterdamse gemeenteraad werd uiteenlopend gereageerd. P. van Dijk, fractievoorzitter van de PvdA, vond het vertrek vervelend. Zijn collega’s van GroenLinks en het CDA wezen vooral op de negatieve invloed van de hele zaak op het openbaar bestuur in de stad.

VVD-fractievoorzitter N. Janssens betreurde het vertrek en herinnerde aan de goede dingen die Peper voor de Maasstad had gedaan.

Op 17 maart presenteerde de COR haar onderzoeksrapport, waarin de dienstreizen van de Rotterdamse burgemeester in de periode 1986-1998 in detail werden beschreven. In een groot aantal gevallen konden de accountants van KPMG, die het onderzoek hadden verricht, 'de functionaliteit van het meereizen van de partner niet duiden' en in enkele gevallen evenmin de functionaliteit van de reis waarvoor kosten gedeclareerd waren. Voorts maakte Peper als burgemeester soms gebruik van de gemeentelijke creditcard en van andere gemeentegelden voor doeleinden die niet duidelijk in het belang van de gemeente waren en dus 'hoogst vermoedelijk onrechtmatig' (*NRC Handelsblad*, 17 maart 2000). Overigens werd ook het declaratiegedrag van de wethouders in deze periode kritisch tegen het licht gehouden.

Burgemeester I. Opstelten (VVD), die het rapport in ontvangst nam, prees de zorgvuldigheid waarmee het tot stand was gekomen. De voorzitters van de Tweede-Kamerfracties van CDA, D66, GroenLinks en VVD achtten op grond van het rapport Pepers aftreden terecht. De advocaat van Peper noemde het rapport 'op zijn minst onzorgvuldig' (*NRC Handelsblad*, 17 maart 2000) en daagde de gemeenteraad uit om naar de rechter te gaan om de in 1998 verleende décharge te doorbreken. Peper zelf voelde zich 'op een schandalige manier behandeld' en zou 'nooit meer een stap in Rotterdam zetten', verklaarde hij in *de Telegraaf* (20 maart 2000). Het rapport zou vol met leugens en halve waarheden staan.

De gemeenteraad behandelde het rapport op 23 maart en nam daarbij afstand van de ex-burgemeester. Van Dijk, voorzitter van de PvdA-fractie, vond Pepers reactie op het rapport 'badinerend' (*de Volkskrant*, 24 maart 2000). De gemeenteraad aanvaardde het rapport en eiste dat Peper de ten onrechte gedeclareerde bedragen terug zou betalen, maar zag af van juridische stappen om dit af te dwingen. De eveneens van onrechtmatige uitgaven beschuldigde wethouder H.J. Simons (PvdA) hoefde ondanks de kritiek op zijn gedrag niet af te treden, evenmin als andere wethouders. Toen hij na een langdurige ziekte in november weer een raadsvergadering bijwoonde, erkende hij slordig geweest te zijn. Hij benadrukte dat hij nooit privéreizen gedeclareerd had. Eén oud-wethouder, mevr. E. Hallensleben (PvdA), betaalde op eigen initiatief een bedrag terug dat zij ten onrechte zou hebben gedeclareerd. Alleen oud-wethouder J. Linthorst, commissaris bij het containerbedrijf ECT, verloor in december het vertrouwen van de gemeenteraad vanwege zijn weigering de gedeclareerde reiskosten van zijn partner terug te betalen. Hij weigerde aanvankelijk zijn commissariaat neer te leggen, maar deed dat op 14 december alsnog.

Peper werd als minister op 24 maart opgevolgd door K.G. de Vries, tot dan toe minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, die op zijn beurt opgevolgd werd door W.A.F.G. Vermeend, staatssecretaris van Financiën. Het Tweede-Kamerlid W.J. Bos werd staatssecretaris van Financiën. Bos (geboren in 1963) had na zijn studie politicologie en economie in verschillende functies bij de Shell gewerkt tot hij in 1998 in de Tweede Kamer gekozen werd. Alle genoemde personen behoorden tot de PvdA.

In oktober diende Peper een klacht in tegen het accountantskantoor KPMG bij de Raad van Tucht voor Registeraccountants in Amsterdam. In december sloot het openbaar ministerie in Breda het onderzoek naar Pepers declaratiegedrag af met een onvoorwaardelijk sepot. Weliswaar stelde men enkele strafrechtelijk verwijtbare handelingen vast, maar deze werden te beperkt geacht en te oud om vervolging te rechtvaardigen. Men nam daarbij ook in aanmerking dat de oud-burgemeester intussen een bedrag van bijna 7.500 gulden aan de gemeente had overgemaakt dat hij in 1990 ten onrechte had gedeclareerd. Melkert wilde Peper nu ook eerherstel verlenen en hem een publieke functie niet langer onthouden, maar premier Kok en Pepers opvolger De Vries lieten zich hier terughoudend over uit.

staatkundige vernieuwing: gemeenteraden

Op 17 januari presenteerde de staatscommissie 'Dualisme en lokale democratie' haar rapport. De commissie, die in september 1998 was ingesteld en werd voorgezeten door de Groninger hoogleraar staatsrecht D.J. Elzinga (zie *Jaarboek 1998 DNPP*, blz. 23), steunde unaniem het streven naar dualisering van het lokaal bestuur, dat wil zeggen: een duidelijke scheiding tussen enerzijds bestuur en anderzijds controle van het bestuur en regelgeving. Het college van burgemeester en wethouders zou gezamenlijk de verantwoordelijkheid voor het bestuur moeten dragen, terwijl de gemeenteraad in plaats van mee te besturen uitsluitend het bestuur zou moeten controleren, en daarnaast verordeningen en bestemmingsplannen vaststellen. Wethouders zouden dan niet langer deel uitmaken van de raad, en evenmin raadscommissies voorzitten. Ze zouden ook buiten de raad gerekruteerd kunnen worden. De staatscommissie deed hierbij een aantal concrete aanbevelingen om de positie van gemeenteraad en het college te versterken, zodat ze deze functies beter zouden kunnen uitoefenen.

Over de wijze waarop de burgemeester aangesteld moet worden, kon de commissie geen overeenstemming bereiken. Een minderheid van drie leden wilde aan de huidige procedure vasthouden, waarbij de Kroon één

van de kandidaten benoemt die door de gemeenteraad worden voorgedragen (de zogeheten meervoudige aanbeveling). De meerderheid van de commissie stelde een gedifferentieerde procedure voor. In de vier grote steden zouden de burgers een burgemeester moeten kiezen, in kleine gemeenten zou de raad een enkelvoudige aanbeveling doen, terwijl de middelgrote gemeenten tussen deze twee opties zouden mogen kiezen. De grens tussen 'klein' en 'middelgroot' trokken de meeste commissieleden bij 50.000 inwoners.

De staatscommissie had ook onderzocht of gemeenteraadsverkiezingen gespreid of juist gecombineerd met verkiezingen van andere lichamen (Tweede Kamer, Provinciale Staten) zouden moeten worden. Aanleiding voor deze vraag vormde de gestaag dalende opkomst bij (vooral) de gemeenteraadsverkiezingen. Spreiding van die verkiezingen zou volgens de commissie de opkomst nog verder verlagen, terwijl combinatie de herkenbaarheid van lokale verkiezingen zou verminderen. De commissie pleitte dus op dit punt voor handhaving van de status-quo.

De reacties op het rapport liepen nogal uiteen. In de pers kwam veel kritiek op de gedifferentieerde procedure voor de aanstelling van de burgemeester. Ook werd soms de vrees geuit dat het college teveel macht zou krijgen en de raad te weinig.

Op 29 augustus vond in de Tweede Kamer een debat plaats over de aanbevelingen van de staatscommissie. Een meerderheid van PvdA, CDA en GroenLinks sprak zich uit voor een enkelvoudige voordracht van de burgemeester door de gemeenteraad, zolang de grondwet geen verkiezing door de raad toestaat. Anders dan PvdA en GroenLinks wilde het CDA de grondwet op dit punt niet wijzigen. Dat wilden VVD en de kleine christelijke partijen evenmin, maar zij hielden liever vast aan de huidige procedure van meervoudige voordracht. D66 daarentegen gaf de voorkeur aan directe verkiezing van de burgemeester door de burgers, waarvoor ook een grondwetswijziging nodig zou zijn. Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties De Vries (PvdA) vreesde overigens dat zelfs de enkelvoudige voordracht op gespannen voet met de grondwet zou staan, maar wilde wel een aantal gemeenten gelegenheid geven te experimenteren met veranderingen zoals door de staatscommissie aanbevolen.

Het kabinet nam voorts de suggestie van de staatscommissie over om verkiezingen van Provinciale Staten en gemeenteraden niet, zoals aanvankelijk was voorzien, op eenzelfde dag te houden. Ook de meeste andere voorstellen van de commissie, zoals de scheiding tussen college en raad, werden overgenomen en zouden in wetsvoorstellen verwerkt worden.

staatkundige vernieuwing: Eerste en Tweede Kamer

Op 18 januari stuurde Peper als minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in een brief aan de Tweede Kamer, onder de titel *Reflecties over de positie van de Eerste Kamer*, voorstellen om de politieke invloed van de Eerste Kamer te beperken. Wetsvoorstellen die door de Tweede Kamer waren aangenomen maar door een meerderheid van minder dan tweederde van de senaat werden afgewezen, zouden voortaan naar de Tweede Kamer teruggezonden en vervolgens in gewijzigde vorm opnieuw behandeld kunnen worden. Daarnaast deed de minister de suggestie om de Eerste Kamer weer in twee termijnen te doen verkiezen, om te voorkomen dat deze meer de actuele mening van het volk zou lijken te vertegenwoordigen dan de Tweede Kamer. Met het aftreden van Peper leken zijn voorstellen ook van tafel te verdwijnen.

De Eerste Kamer zelf besloot juist tot uitbreiding van zijn politieke rol, door evenals de Tweede Kamer parlementaire enquêtes te gaan houden, met name over zaken waarbij de Tweede Kamer zelf te zeer bij betrokken zou zijn. Het seniorenconvent, waarin de fractievoorzitters bijeenkomen, besloot hiertoe op 31 oktober. De voorzitter van de CDA-fractie, G.J.M. Braks, en de CDA-partijvoorzitter, M.L.A. van Rij, kondigden een voorstel aan om een enquête te organiseren over geldstromen in de gezondheidszorg.

Om meer aandacht te schenken aan zijn controlerende taak, voerde de Tweede Kamer in 2000 een nieuw gebruik in: voortaan zou elke derde woensdag in mei besteed worden aan controle op het beleid van de verschillende ministeries, aan de hand van de (financiële) jaarverslagen. Op 17 mei vond de eerste 'Dag van de Verantwoording' plaats.

staatkundige vernieuwing: referendum

In februari bood het kabinet een wetsvoorstel aan de Tweede Kamer aan om een raadplegend referendum mogelijk te maken. Dit zou een tijdelijke regeling zijn, in afwachting van een wijziging van de grondwet ten behoeve van correctieve referenda, die eveneens aan de Kamer voorgelegd werd. Dit overeenkomstig de afspraken die de coalitie in 1999 gemaakt had na de zogeheten 'Nacht van Wiegel', waarin een soortgelijk voorstel voor wijziging van de grondwet onvoldoende steun in de Eerste Kamer kreeg (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 23). De Tweede Kamer zou pas in 2001 de voorstellen behandelen.

staatkundige vernieuwing: monarchie

In april bracht de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van D66, T.C. de Graaf, een discussie op gang over de positie van het staatshoofd in Nederland. Anders dan in vele andere monarchieën in Europa maakt deze in Nederland formeel deel uit van de regering. Volgens De Graaf heeft de koningin teveel invloed, met name bij kabinetsformaties wanneer zij de informateur en formateur aanwijst en niet onder de ministeriële verantwoordelijkheid kan handelen. Hij stelde voor om het betreffende artikel uit de Grondwet te schrappen. Voorts wilde de De Graaf de koningin het voorzitterschap van de Raad van State ontnemen. Hij stelde met nadruk niet de persoon van de koningin ter discussie te willen stellen, maar haar politieke macht.

Woordvoerders van CDA, VVD en GPV reageerden meteen afwijzend op de uitspraken van de politiek leider van D66. Minister A. Jorritsma-Lebbink (VVD) verweet D66 'profileringsdrang' (*Trouw*, 10 april 2000). De vice-voorzitter van de Raad van State, H.D. Tjeenk Willink (PvdA), waarschuwde tegen een onzorgvuldig debat: men zou zich tweemaal moeten bedenken 'alvorens aan het koningschap te gaan morrelen' (*NRC Handelsblad*, 14 april 2000). Binnen de PvdA werd overigens verdeeld gereageerd op de opmerkingen van De Graaf (zie in deze Kroniek onder 'PvdA'), terwijl GroenLinks en SP er wel mee instemden.

Premier Kok verklaarde op 14 april nadrukkelijk dat de koningin geen 'oneigenlijke' invloed uitoefent, maar het kabinet vooral steun verleent. Hij zou die stelling herhalen in een debat met De Graaf op 21 september. Op Prinsjesdag liet Kok een notitie over de toekomst van het Koninklijk Huis het licht zien, waarin vooral de positieve waarde van de status-quo werd benadrukt. Wel werd voor het eerst expliciet gesteld dat niet de koningin maar de minister-president in Nederland 'regeringsleider' genoemd moet worden. De Graaf achtte de notitie teleurstellend. Hij miste een analyse van de werkelijkheid, maar zag vooralsnog af van verdere initiatieven – wat GroenLinks en SP op hun beurt teleurstellend vonden. De overige partijen toonden weinig behoefte aan verandering op dit terrein.

partijfinanciën: subsidies en sponsoring

In het voorjaar van 1999 aanvaardde de Eerste Kamer de nieuwe Wet Subsidiering politieke partijen. Elke in de Eerste of Tweede Kamer vertegenwoordigde partij ontving voortaan direct een subsidie die moest worden aangewend voor onder meer wetenschappelijk onderzoek en voor de jongerenorganisaties. Tegelijk werd het totale bedrag dat de partijen aan sub-

sidies ontvingen, verhoogd van acht naar tien miljoen gulden (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 21). In september vroeg PvdA-partijvoorzitter mevr. M. van Hees namens een aantal andere partijvoorzitters aan minister De Vries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties om een verdubbeling van het subsidiebedrag. Het kabinet wees verhoging van de subsidie echter af. De Tweede-Kamerfracties van PvdA, D66, CDA en GroenLinks drongen in december eveneens aan op een gefaseerde verhoging van het totale subsidiebedrag naar twintig miljoen gulden. De VVD en de SP waren hiertegen. Minister De Vries liet in het midden of, en in welke mate hij in zou gaan op het verzoek van de kamermeerderheid.

In 2000 laaide het debat over sponsoring van politieke partijen weer op. In september 1999 had VVD-voorzitter H.B. Eenhoorn aangekondigd dat zijn partij bij het bedrijfsleven wilde aankloppen om geld in te zamelen. De VVD zou meer financiële middelen nodig hebben vanwege de oplopende kosten van de verkiezingscampagnes. Naar aanleiding van deze plannen voerde minister Peper op 27 januari 2000 overleg met de voorzitters van de in het parlement vertegenwoordigde politieke partijen. Peper stond huiverig tegenover sponsoring, maar verklaarde niet te willen tornen aan de Wet Subsidiëring (die deze vorm van steunverlening toelaat) en de verantwoordelijkheid op dit punt aan de partijen over te laten. Vlak voor de bijeenkomst had CDA-fractievoorzitter in de Tweede Kamer J.G. de Hoop Scheffer voorgesteld een algemeen fonds op te zetten waarin het bedrijfsleven geld zou kunnen storten ten behoeve van alle politieke partijen, naar evenredigheid te verdelen. Peper achtte de kans op succes van dit plan klein, omdat naar zijn mening bedrijven voor hun geld waarschijnlijk een tegenprestatie zouden verwachten.

PvdA en GroenLinks (die met de SP vreesden dat donaties door het bedrijfsleven zouden leiden tot belangenverstrengeling) waren teleurgesteld over de terughoudende opstelling van minister Peper. Beide partijen kondigden een initiatiefwet aan die de sponsoring van partijen aan banden zou moeten leggen. Intussen zette de VVD haar zoektocht naar sponsors voort. Nadat de partij in februari een sponsorcode had opgesteld, trok zij een viertal bedrijven aan die een financiële bijdrage leverden aan de organisatie van de algemene vergadering van de VVD. In ruil hiervoor konden de bedrijven deelnemen aan een discussiepanel over nieuwe media en politiek tijdens de partijbijeenkomst (zie verder in deze Kroniek onder 'VVD').

In juni zette de VVD een nieuwe stap: de partij organiseerde een aantal *fundraising-dinners* waar gasten tegen betaling (van twee à vijfhonderd gulden) konden aanzitten met prominente partijleden. De PvdA, GroenLinks en SP volgden ook deze ontwikkeling met argusogen. De sociaal-democratische Tweede-Kamerfractie stelde vragen aan minister De Vries.

In september kwam het kabinet met een standpunt ten aanzien van sponsoring. Een verbod van deze vorm van steunverlening werd ‘mogelijk noch wenselijk’ geacht (*Trouw*, 16 september 2000). Sponsoring moest wel aan bepaalde voorwaarden voldoen. Zo wilde het kabinet bijvoorbeeld het bedrag waarbij openbaarheid verplicht is, verlagen. Wanneer partijen aan die openbaarsplicht niet voldoen, zouden ze gekort kunnen worden op de overheidssubsidie. In december verdedigde minister De Vries in de Tweede Kamer de kabinetsvoorstellen. Hij zei nogmaals weinig voor een verbod op sponsoring te voelen.

Overigens bleek het bedrijfsleven niet al te grote belangstelling te hebben partijen te sponsoren. Uit een onderzoek van ondernemersorganisatie MKB onder 486 bedrijven in maart bleek dat 3% er iets voor voelde partijen geldelijk te steunen. 9% van de bedrijven zei dat ‘misschien’ te willen doen; meer dan de helft meende dat partijen zelf voor financiering moesten zorgen (*Trouw*, 29 maart 2000).

politieke jongerenorganisaties

Op 18 september traden de politieke jongerenorganisaties van CDA, ChristenUnie, D66, GroenLinks, PvdA en VVD naar buiten met een gezamenlijk manifest tegen het gedoogbeleid van de Nederlandse overheid en de daarmee gepaard gaande verdoezeling van politieke tegenstellingen. Zij wezen met name op het tolereren van het gebruik van softdrugs en van het overschrijden van de milieunormen door de luchthaven Schiphol. Ze waren het niet eens over een alternatief – zo pleitten sommigen voor legalisering van drugsgebruik, anderen juist voor handhaving van een verbod. Het manifest leidde tot enige discussie, maar had verder geen praktische consequenties voor het overheidsbeleid in Nederland.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

In verband met gemeentelijke herindelingen vonden in het najaar in verschillende delen van het land tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen plaats. De opkomst was over het algemeen vrij laag.

Op 18 oktober gingen de stembussen open in de met Egmond en Schoorl gefuseerde gemeente Bergen (Noord-Holland) en in West-Overijssel. Het CDA bleef in de meeste gevallen de grootste partij; de christendemocraten boekten soms lichte winst, soms licht verlies. In Bergen bleef de VVD de grootste, in Steenwijk de PvdA. In veel gemeenten behaalden lokale partijen ook enige winst – vooral daar waar zij opkwamen voor de opgeheven gemeenten. De ChristenUnie (het samenwerkingsverband van GPV en RPF), die voor het eerst als zodanig deelnam aan

verkiezingen, deed het goed in Steenwijk, Zwartewaterland (Zwartsluis, Hasselt en Genemuiden) en Hardenberg, en iets minder in Dalfsen en Kampen. In Zwartewaterland werd de SGP (in samenwerking met de Hervormde Kiesvereniging) met vier zetels even groot als ChristenUnie en CDA.

Op 8 november vonden raadsverkiezingen plaats in de omgeving van Utrecht, vanwege een wijziging van gemeente- en provinciegrenzen. In De Bilt werd de VVD de grootste partij, op de voet gevolgd door het CDA. In Woerden bleef het CDA de grootste fractie vormen. Lokale partijen wonnen in deze gemeenten niet veel, maar Leefbaar Utrecht sprong in de domstad van negen naar veertien zetels en liet daarmee alle partijen ver achter zich. Zijn winst ging ten koste van PvdA, D66, CDA en VVD, maar ook het nationalistische Nederlands Blok raakte zijn ene zetel kwijt. De partij van zanger H. Westbroek zou nu wethouders gaan leveren voor het nieuw te vormen college.

Op 15 november leidde een gemeentelijke herindeling tot de verkiezing van gemeenteraden in de oostelijke Betuwe. Zowel in Bemmelen als in Overbetuwe (Elst, Heteren en Valburg) werd het CDA de grootste partij, al moest het in eerstgenoemde gemeente de eerste plaats delen met een lokale partij. D66 werd met vier zetels de tweede partij in Overbetuwe.

Op 22 november gingen inwoners van drie Limburgse gemeenten naar de stembus. Het CDA bleef de grootste partij in Venlo en Horst aan de Maas, terwijl in de gefuseerde gemeente Sittard-Geleen-Born een federatie van lokale partijen de christen-democraten voorbijstreefde.

Ten slotte werd op 29 november gestemd in de nieuwe Twentse gemeenten Denekamp, Rijssen, Vriezenveen en Hof van Twente (waarin Delden, Diepenheim, Goor en Markelo opgingen). In Rijssen (gefuseerd met Holten) vormde de SGP de grootste fractie, op de voet gevolgd door het CDA, dat in de overige drie gemeenten de eerste plaats mocht opeisen. Lokale partijen deden het vooral goed in de Hof van Twente en in Denekamp. De ChristenUnie deelde in Vriezenveen de tweede plaats met de PvdA en in Rijssen de derde.

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in alfabetische volgorde behandeld. De ontwikkelingen binnen GPV en RPF zullen niet langer afzonderlijk worden beschreven, maar binnen het kader van hun samenwerkingsverband, de ChristenUnie. Eerst volgt een overzicht van de ontwikkeling van het ledental van de partijen, volgens opgave van de partijsecretariaten, op of omstreeks 1 januari 2000 en op of omstreeks 1 januari 2001 (zie tabel 1). Aangezien de ChristenUnie nog

geen directe leden kent, zijn in de tabel GPV en RPF nog afzonderlijk opgenomen.

Tabel 1. Ledental per 1 januari 2000 en 1 januari 2001

	1 januari 2000	1 januari 2001
CDA	82.000	80.000
D66	12.027	11.878
GPV	13.687	12.942
RPF	12.672	12.474
De Groenen	ca. 400	ca. 400
GroenLinks	13.855	14.314
PvdA	60.621	58.426
SGP	23.800*)	25.491
SP	26.198	26.553
VVD	49.280**)	48.920

*) aanvulling op *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 24.

***) correctie op *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 24.

Christen-Democratisch Appèl (CDA)

In 2000 bestond het CDA twintig jaar. Op de partijraad in november stond de partij kort stil bij dit jubileum. Op deze bijeenkomst werd ook de nieuwe website van het CDA geopend. Reeds in mei had elk van de 535 afdelingen een eigen website gekregen, onder het motto 'Het CDA gaat in e-politics'. Aan het begin van het jaar was bovendien het partijorgaan aangepast. De *CDA-Krant* verving het *CDA-Appèl* als ledenblad; het verscheen eens per kwartaal in een luchtige opmaak met veel ruimte voor foto's in kleur. Met ingang van 1 januari waren ten slotte ook de laatste kamerkringen opgegaan in provinciale afdelingen.

Centrum voor politiek, religie en zingeving

Op 7 maart kwam in Amsterdam voor het eerst het Centrum voor politiek, religie en zingeving bijeen, voor een discussie over de multiculturele samenleving, aan de hand van de discussienota *Nieuwe burenen, nieuwe verantwoordelijkheden*, geredigeerd door C. Cörüz – medewerker van het Amsterdams Centrum Buitenlanders, voorzitter van de Islamitische Raad Nederland en sinds 1998 lid van de Haarlemse gemeenteraad. In de nota werd de integratie van migranten behandeld vanuit een visie van wederzijdse verantwoordelijkheid en begrip voor verschillende religies. Partijvoorzitter M.L.A. van Rij had het initiatief tot oprichting van het Centrum genomen, dat aanvankelijk Centrum voor politiek, religie en spiritualiteit zou heten (zie ook *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 30). Het Centrum zou wel met het CDA verbonden zijn, maar op enige afstand van de dagelijkse politiek gaan functioneren.

Niet iedereen in het CDA was even gelukkig met het initiatief. Sommigen vreesden dat het tot verbreding van de grondslag van de partij in de richting van niet-christelijke religies zou kunnen leiden. Van Rij ontkende echter dat dit de bedoeling was: aan de uitgangspunten van het CDA zou niet getornd worden. Het Centrum stond open voor niet-leden, ook niet-christenen en agnosten, en was niet bedoeld om nieuwe leden te winnen. Het was geen onderdeel van het CDA, maar 'opereert in de schil van onze partij', aldus de partijvoorzitter (*Reformatorisch Dagblad*, 7 maart 2000). Van Rij hoopte vooral dat het Centrum duidelijk zou maken dat religie niet tot het privé-domein behoort – zoals in de liberale opvatting, die ook de PvdA aanhing – maar tot het publieke domein.

Op een bijeenkomst van de Mr.H.K.J. Beernink Stichting, die sinds 1980 het christelijk-historisch gedachtegoed binnen en buiten het CDA tracht levend te houden, op 25 maart in Dordrecht, werd niettemin opnieuw gewaarschuwd tegen 'multiculturele samenwerking op algemeen religieuze basis'. Deze zou de christen-democratie ondermijnen (*Reformato-
risch Dagblad*, 28 maart 2000).

Op 23 november sloot het Centrum het jaar af met een discussie over de rol van religie bij de integratie van etnische minderheden, naar aanleiding van een pamflet over dit thema dat werd aangeboden aan minister R.H.L.M. van Boxtel van Grote Steden- en Integratiebeleid (D66).

Werkgroep Christelijke Identiteit CDA en Beweging Christelijke Koers CDA

Op 27 mei richtten zes Nederlands-hervormde CDA-leden de werkgroep 'Christelijke Identiteit CDA' op. Het Tweede-Kamerlid A. Mosterd hield op de besloten bijeenkomst een inleiding. De oprichters wezen het 'cultuurchristendom' van partijvoorzitter Van Rij af en wilden meer nadruk leggen op de Heilige Schrift als inspiratiebron. Het partijbestuur juichte de oprichting toe. Twee van de oprichters, E.J. Bilder en G. van Diest, waren tot 1999 actief lid van de Beweging Christelijke Koers CDA, die een soortgelijk doel nastreefde maar intern verdeeld en van het CDA vervreemd was geraakt (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 28).

De Beweging Christelijke Koers CDA had op 20 mei in Dordrecht een bijeenkomst georganiseerd met senator E. Schuurman (RPF), oud-Tweede-Kamerlid A.J. Verbrugh (GPV) en de oud-secretaris-generaal op het ministerie van Economische Zaken F.W. Rutten. Laatstgenoemde had in 1999 zijn lidmaatschap van het CDA opgezegd en raadde de Beweging aan, samenwerking tussen behoudende katholieken en protestanten na te streven in plaats van een 'surrogaat-christelijke partij' als het CDA te steunen (*Reformato-
risch Dagblad*, 22 mei 2000). Beide bijeenkomsten werden overigens slechts door een handvol mensen bijgewoond.

Europese Volkspartij (EVP)

De Europese Volkspartij (EVP) was mede door het CDA opgericht als federatie van christen-democratische partijen in de Europese Unie. In de loop der jaren traden echter steeds meer conservatieve partijen toe tot de fractie, die zich sinds 1999 dan ook noemt: Europese Volkspartij/Europese Democraten (EVP/ED). Binnen het CDA groeide hierover de onvrede (zie ook *Jaarboek 1998 DNPP*, blz. 36). Daar kwam nog bij

dat het Oostenrijkse lid van de EVP, de Oostenrijkse Volkspartij (ÖVP), begin 2000 een coalitie aanging met de als rechts-extreem beschouwde Vrijheidspartij (FPÖ). Het CDA pleitte niet voor uitstoting van de ÖVP (zoals voorgesteld door Italiaanse, Waalse en Franse zusterpartijen), maar wel voor 'monitoring', dus kritisch volgen. Een commissie van drie, geleid door de oud-voorzitter van het CDA W.G. van Velzen, kwam na onderzoek tot deze aanbeveling. In april werd een waarnemingscommissie ingesteld en schortte de ÖVP vrijwillig haar deelname aan EVP-activiteiten op.

partijraden en congres

Op 13 mei kwam de partijraad en vervolgens het partijcongres bijeen in Nieuwegein voor een 'Dag van de Generaties'. 's Ochtends behandelde de partijraad onder meer de jaarrekening van 1999, waaruit duidelijk werd dat het CDA een tekort van acht ton had opgelopen. De aftredende penningmeester, H. Swinkels, hoopte dat een actie onder de leden dit tekort weg zou kunnen werken. Hij werd opgevolgd door J.K. de Jager, directeur van een internetbedrijf in Rotterdam en oud-penningmeester van het Christen-Democratisch Jongeren Appèl (CDJA). Voorts behandelde de partijraad voorstellen voor partijvernieuwing en voor staatkundige vernieuwing (zie hieronder). Oud-minister en oud-partijvoorzitter P. Bukman werd benoemd tot voorzitter van de commissie Buitenland nieuwe stijl, die kleiner was dan vroeger en meer via projectteams zou gaan werken.

Het congres had een nieuwe vorm gekregen: toespraken werden afgewisseld met zang en muziek, terwijl congresdeelnemers en hun aanhang ook gebruik konden maken van een aangrenzende sporthal, ligfietsen en zwembad. In zijn congresrede kondigde de politiek leider van het CDA, J.G. de Hoop Scheffer, een plan aan tegen de armoedeval van uitkeringsgerechtigden die een baan vinden maar daarmee hun inkomen zien achteruitgaan. De Hoop Scheffer had eerder op de partijraad scherpe kritiek gekregen op zijn pleidooi in de Tweede Kamer dat immigranten zich aan de joods-christelijke en humanistische tradities van Nederland zouden moeten aanpassen. Met name het Intercultureel Beraad (ICB) binnen het CDA toonde zich 'verbaasd en boos' (*Reformatorisch Dagblad*, 15 mei 2000). De fractievoorzitter wist zijn critici echter gerust te stellen: 'wij zijn voor integratie, niet assimilatie van allochtonen' (*Trouw*, 15 mei 2000). Integratie sloot behoud van eigen cultuur en organisaties niet uit.

Op 4 november kwam de partijraad in Zwolle bijeen. Veel verschillende onderwerpen stonden op de agenda: naast huishoudelijke zaken onder

meer ruimtelijke ordening, gezondheidszorg, en de relatie tussen Europa en de Verenigde Staten. De ambassadeur van de Verenigde Staten, mevr. C. Schneider, sprak over de relatie tussen haar land en de Europese Unie.

partijvernieuwing

Naar aanleiding van een resolutie van de partijraad van november 1999, waarin werd gepleit voor een brede discussie over de structuur van het CDA (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 29), had het partijbestuur een commissie-Partijontwikkeling ingesteld onder leiding van K. Janssen, burgemeester van Bunnik en lid van het dagelijks bestuur van de partij. De commissie riep de leden op om suggesties op te sturen. Zij zocht naar mogelijkheden om gewone leden meer invloed te geven, door deelname aan het congres en door interne referenda.

staatkundige vernieuwing

Op de partijraad in mei werd ook gesproken over staatkundige vernieuwing. In 1999 had het partijbestuur een commissie ingesteld onder voorzitterschap van J. Houben, burgemeester van Tubbergen (zie *Jaarboek 1999*, blz. 31). Op grond van het advies van de commissie-Houben stelde het dagelijks bestuur een kiesstelsel voor, waarbij de helft van de volksvertegenwoordiging via districten en de helft via landelijke lijsten zou worden gekozen – zoals in de Bondsrepubliek Duitsland. Een commissie van het wetenschappelijk bureau onder leiding van W.B.H.J. van de Donk, hoogleraar maatschappelijke bestuurskunde aan de Katholieke Universiteit Brabant, zou het voorstel nader uitwerken. Op de partijraad van 4 november presenteerde deze commissie de discussienota *Kiezen vanuit de regio*. Om de band tussen kiezer en gekozenen en de vertegenwoordiging van regio's in de Tweede Kamer te versterken, stelde de commissie een drietal varianten voor van een gemengd kiesstelsel, waarbij de evenredige vertegenwoordiging van partijen gehandhaafd zou blijven maar Nederland in districten (vijftien of zestig) verdeeld werd die elk één of meer volksvertegenwoordigers zouden kiezen.

De partijraad in mei sprak ook over het rapport van de staatscommissie-Elzinga (zie ook in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). In lijn met de bevindingen van deze commissie spraken de afgevaardigden zich ervoor uit dat burgemeesters op enkelvoudige voordracht van de gemeenteraad benoemd zouden moeten worden – dus in feite door de raad gekozen. Wethouders zouden niet langer uit de gemeenteraad hoeven te komen. Deze punten zouden vervolgens verwerkt worden in het verkiezingsprogramma.

Tweede-Kamerverkiezingen 2002

In september benoemde het partijbestuur J.M. Hessels tot voorzitter van de commissie die een nieuw verkiezingsprogramma zou ontwerpen. Hessels had verschillende bestuursfuncties in het bedrijfsleven vervuld, onder meer bij het warenhuisconcern Vendex. De programcommissie zou gebruik maken van een tiental 'focusgroepen' die via de website van het CDA en bijeenkomsten in het land ideeën zouden moeten leveren. Ook niet-leden zouden hieraan mogen bijdragen. Bij deze 'competitie van ideeën' zouden partijraad en congres wel het laatste woord hebben.

In december werd mevr. C.C. Kerkhof-Mos, eerste vice-voorzitter van het CDA en wethouder van Roosendaal, benoemd tot voorzitter van de commissie die kandidaten zou zoeken voor de Tweede Kamer. Het partijbestuur stelde reeds voor dat De Hoop Scheffer de lijst zou aanvoeren. In september verklaarde De Hoop Scheffer zich bereid opnieuw de lijst van het CDA aan te voeren bij de komende Tweede-Kamerverkiezingen. Hij stelde bovendien in oktober voor, de Brabantse gedeputeerde P.L.B.A. van Geel ook een plaats aan de kop van de lijst te gunnen. Van Geel had zich in 1998 kandidaat willen stellen voor het voorzitterschap van de partij maar had daarvan afgezien onder druk van De Hoop Scheffer (zie *Jaarboek 1998 DNPP*, blz. 37).

coalitievorming

In de opiniepeilingen bleef het CDA, de grootste oppositiepartij, op circa dertig zetels steken. De fractievoorzitters van de twee grootste regeringspartijen, Melkert en H.F. Dijkstal, lieten zich aan het begin van het jaar positief uit over het CDA als mogelijke partner in een volgende coalitie. Daarbij speelde een rol dat de christen-democraten uiteindelijk voor de herziening van het belastingstelsel hadden gestemd. Aan de andere kant isoleerde de partij zich weer enigszins door in oktober de uitzending van troepen voor een vredesmissie in Eritrea af te wijzen. De ministers Jorritsma-Lebbink (VVD) en De Vries (PvdA) lieten zich aan het eind van het jaar negatief uit over het CDA en zijn kansen op deelname aan een coalitie.

Lubbers

Aan het begin van 2000 was CDA-leider De Hoop Scheffer in aanvaring gekomen met een van zijn voorgangers, R.F.M. Lubbers. De oud-premier deed achter de schermen pogingen zijn partij in de Tweede Ka-

mer tot matiging van haar oppositie tegen de euthanasiewetgeving van het kabinet te bewegen, omdat hij vreesde dat de christen-democraten zich anders teveel van mogelijke coalitiepartners zouden isoleren. De Hoop Scheffer stelde de bemoeienis van Lubbers niet op prijs en liet dat ook doorschemeren in een reportage van *Volkskrant Magazine* (18 maart 2000).

In oktober werd Lubbers door de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, K. Annan, gevraagd voor de functie van Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR). De Nederlandse regering had minister J.P. Pronk van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en voormalig minister van Ontwikkelingssamenwerking voor deze functie voorgedragen. Zij toonde zich nogal verrast door de benoeming van Lubbers, die op 1 januari 2001 zou ingaan.

verwante instellingen en publicaties

De partij publiceerde op 16 maart de notitie *Ruimte voor elkaar. Een nieuwe balans tussen scholing, arbeid, zorg en vrije tijd*, geschreven door een werkgroep waaraan onder meer de Tweede-Kamerleden mevr. A.T.B. Bijleveld-Schouten en C.M.P.S. Eurlings deelnamen. De werkgroep stelde maatregelen voor zoals een partnerstelsel voor belastingen, leerrecht en studiefinanciering ook op latere leeftijd, langduriger zorgverlof, hogere kinderbijslag en een afdrachtkorting voor werkgevers die vijfenvijftigplussers in dienst nemen. Voor het publieke debat over de ruimtelijke inrichting van Nederland na 2010 schreef een werkgroep onder leiding van F. Kerckhaert de notitie *Ruimte voor Nederland Kwaliteitsland*. Het Rijk zou ‘conserveringsgebieden’ moeten aanwijzen waarin niet meer gebouwd mocht worden, maar daarnaast ook ‘intensiveringsgebieden’ waar dat juist wel zou mogen. Een projectteam onder leiding van A.B.M. Frinking publiceerde in opdracht van de commissie Buitenland in oktober de nota *De relatie tussen de Europese Unie en de Verenigde Staten: volwaardig Europa moet investeren in eigen kracht*, waarin zowel het veiligheidsbeleid als het economisch verkeer tussen beide gebieden behandeld werden.

De Tweede-Kamerfractie publiceerde onder meer notities over bestrijding van de armoedeval, monumentenzorg, etnische minderheden en ‘de toekomst van de stad’.

Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA (WI) publiceerde op 24 januari het beleidsadvies *Herstel van draagkracht*, een reactie op de belastingplannen van het kabinet-Kok II. Men vond dat het kabinet teveel nadruk legde op lastenverlichting via arbeidskorting en stelde een part-

nerstelsel voor (waarbij huishoudens met één kostwinner niet meer zouden hoeven bijdragen dan tweeverdieners). Op langere termijn streefde het CDA naar een 'flat tax', zij het met waarborgen voor draagkracht. Het WI presenteerde op 31 maart in Den Haag het boek *Onze verwarrende wereld en wij*, een persoonlijke visie op cultuur, politiek en samenleving van de hand van W.C.D. Hoogendijk. De auteur was van 1968 tot 1975 directeur van de Dr. Abraham Kuijper Stichting geweest, één van de drie voorgangers van het WI. Het WI bracht op 15 september het rapport *Nieuwe regie in de zorg. Een christen-democratische visie op de structuur en financiering van de gezondheidszorg* uit, geschreven door een commissie onder leiding van K. van der Steenhoven. Voorgesteld werd dat verzekeraars en ziekenfondsen als 'maatschappelijke ondernemingen' (niet op winst gericht) zouden gaan concurreren; premies moesten gebaseerd zijn op werkelijke kosten, maar boven een bepaalde grens (7 of 10% van het inkomen) via belastingen (heffingskortingen) gecompenseerd worden. Het rapport werd besproken op een conferentie op 22 november in Zwijndrecht.

In oktober verscheen *Nieuwe en solide wegen. Budgettair beleid in de volgende kabinetsperioden*, van de hand van de adviescommissie Financieel Beleid die werd voorgezeten door de hoogleraar A.L. Bovenberg. De commissie pleitte er onder meer voor dat financiële meevallers voor 75% aan aflossing van de staatsschuld en voor de rest aan nieuwe uitgaven of lastenverlichting besteed zouden worden. Medio december publiceerde het WI *Partners in duurzaamheid*, een studie van een commissie onder leiding van Van Geel die integratie van ecologisch en sociaal-economisch beleid nastreefde.

Het CDJA, de jongerenorganisatie van het CDA, koos op een bijzondere algemene ledenvergadering op 25 maart in Utrecht mevr. L. Schueler tot nieuwe voorzitter. Zij volgde T. Vlot op. Hoewel Schueler vond dat het CDA teveel richting VVD koerste, met name inzake asielbeleid en WAO, wilde zij minder nadruk leggen op de 'horzelfunctie' van de jongerenorganisatie ten opzichte van de moederpartij. Binnen het CDJA werd hier overigens verschillend over gedacht. Terwijl vanuit de rechtervleugel werd geopperd dat CDA en VVD misschien wel samen zouden kunnen gaan in een 'Christen-Liberale Volkspartij', achtte de linkervleugel het CDA veel te conservatief en stond men daar samenwerking met PvdA en GroenLinks voor. Op 26 en 27 mei kwam het CDJA bijeen te Soest, om naast huishoudelijke zaken de toekomst van politieke organisaties in Nederland te bespreken. De organisatie van het CDJA zou flexibeler moeten worden: de algemene ledenvergadering zou naast een dagelijks bestuur ook een algemeen bestuur moeten kunnen kiezen zonder bindende voordracht van de regionale afdelingen. Alle leden zouden

aan de CDJA-Raad kunnen deelnemen, die twee maal per jaar over politieke onderwerpen sprak. In september ijverde het CDJA voor hogere accijnzen op benzine om het autogebruik te ontmoedigen. Hiermee kwamen de jongeren in botsing met de Tweede-Kamerfractie, die juist verlaging van de benzineprijs voorstond. Ook over het kerkelijk huwelijk dacht de jongerenorganisatie anders dan de partij: tijdens een ledenweekend op 8 en 9 december in Haarlem sprak zij zich in een resolutie uit voor loskoppeling van kerkelijk en burgerlijk huwelijk, zoals voorgesteld door de GroenLinks-fractie in de Tweede Kamer.

Het CDA-Vrouwenberaad hield op 15 april in Den Bosch een ledendag over het thema 'Geweld tegen vrouwen – en nu verder', waarbij het Eerste-Kamerlid mevr. Y. Timmerman-Buck, het Tweede-Kamerlid W. van de Camp en mevr. M. Martens, lid van het Europees parlement, het woord voerden. Op 30 september vond een ledendag plaats in Ede over diversiteit in levensloopplanning, aan de hand van de notitie *Levensloopplanning. Weten is winst*. Inleidingen werden verzorgd door onder anderen het Tweede-Kamerlid mevr. G. Verburg. Via advertenties zocht de vrouwenorganisatie intussen een nieuwe voorzitter, met ingang van 1 januari 2001.

De Bestuurdersvereniging van het CDA organiseerde in samenwerking met de Basisgroep Sociale Zekerheid op 11 maart in Utrecht een symposium getiteld 'Kijk naar uitkeringen'. Ter sprake kwamen het sociaal minimum, gemeentelijk minimabeleid, bijzondere bijstand en reïntegratie. Op 7 oktober vond de bestuurdersdag plaats in Deventer, waarbij in deelsessies onder meer gesproken werd over informatietechnologie, wonen, en lokaal onderwijsbeleid.

Het Bestuurlijk Informatie Netwerk (BIN), in 1999 opgezet door jonge CDA-vertegenwoordigers in (deel)gemeenteraden, Provinciale Staten en Tweede Kamer, kwam op 18 maart in Utrecht bijeen voor een tweede contactdag, met steun van de Bestuurdersvereniging. Het discussiethema was de herkenbaarheid van christen-democraten op lokaal en regionaal niveau met betrekking tot werk en inkomen. Ook de Dertigersgroepen binnen het CDA hielden bijeenkomsten, onder meer op 19 juni in Utrecht. De Eduardo Frei Stichting, die zich binnen het CDA met ontwikkelings-samenwerking bezig houdt, organiseerde een aantal conferenties over 'ontwikkelingssamenwerking in de 21e eeuw'. Op 31 maart leidde oud-minister van Financiën H.O.C.R. Ruding in Den Haag het thema 'springen naar de markt' in. Op 29 augustus was het onderwerp 'civil society'; opnieuw in Den Haag. Het Tweede-Kamerlid M. Verhagen betoogde dat het Nederlands beleid meer ruimte zou moeten bieden aan maatschappelijke organisaties voor ontwikkelingssamenwerking. Op 12 december vond de slotconferentie plaats.

personalia

Op 24 januari overleed F.G.L.L. Schols, burgemeester van Den Haag van 1975 tot 1985 en vice-voorzitter van de CDA-Bestuurdersvereniging van 1980 tot 1985.

Met ingang van 1 oktober werd F. Kerckhaert benoemd tot burgemeester van Hengelo (Overijssel); hij was wethouder en voorzitter van de raadsfractie in Arnhem geweest en van 1994 tot 1999 lid van het partijbestuur. Mevr. A.T.B. Bijleveld-Schouten, vice-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van het CDA, werd met ingang van 1 januari 2001 burgemeester van de nieuwe gemeente Hof van Twente.

ChristenUnie

Na een grondige voorbereiding gingen het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) in 2000 een samenwerkingsverband aan, de ChristenUnie (zie voor de voorgeschiedenis het *Jaarboek 1998 DNPP*, blz. 49-51; en *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 45-49). Van een fusie was (nog) geen sprake, maar hoewel de twee partijen formeel hun zelfstandigheid behielden, richtten zij hun energie toch vooral op de samenwerking. De lotgevallen van de afzonderlijke partijen worden dan ook slechts kort aan het eind van dit gedeelte over de ChristenUnie beschreven.

oprichting ChristenUnie

Op 22 januari belegden GPV en RPF tegelijkertijd een congres in Ede om een besluit over vèrgaande samenwerking te nemen, dat in 1999 was voorbereid (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 48-49). De Federatieraad van de RPF stemde unaniem in met het besluit. De Federatieraad nam daarbij twee moties aan: binnen een jaar zou het directe lidmaatschap van de nieuwe formatie op plaatselijk niveau mogelijk moeten worden; en in het kernprogramma zou moeten staan dat de overheid geestelijke en politieke vrijheden moet waarborgen 'om God te dienen naar Zijn Woord' (*Reformatorisch Dagblad*, 24 januari 2000). In de algemene vergadering van het GPV kregen moties om de unieverklaring, uniefundering of het conceptkernprogramma van de unie te wijzigen weinig steun. Uiteindelijk stemden de afgevaardigden van vijf plaatselijke verenigingen tegen en 137 voor het samenwerkingsvoorstel; 31 verenigingen waren niet vertegenwoordigd. De politiek leider van het GPV, het Tweede-Kamerlid G.J. Schutte, noemde deze uitslag een bevestiging van de

voorzichtige koers die zijn partij had uitgezet: wel nauwe samenwerking, maar geen fusie.

Het samenwerkingsverband kreeg de naam ChristenUnie, op voorstel van een RPF-lid uit Noord-Holland, nadat een aantal deskundigen uit de reclamesector waren geraadpleegd. Het GPV-Tweede-Kamerlid E. van Middelkoop noemde in Ede de naam 'een vlekje op deze dag', omdat hij verwijst naar personen (christenen) en niet naar een beginsel (*NRC Handelsblad*, 24 januari 2000). GPV-voorzitter S.J.C. Cnossen en RPF-voorzitter M. van Daalen vonden deze kritiek niet verstandig. Van Daalen duidde de nieuwe formatie aan als christelijk-sociaal en niet links of rechts. De SGP liet weten de ChristenUnie alle goeds te wensen, maar waarschuwde dat zij geen mini-CDA met een verblekend christelijk karakter zou moeten worden (*Reformatorisch Dagblad*, 29 januari 2000; zie verder in deze Kroniek onder SGP). Opiniepeilingen stelden de ChristenUnie, die met één kandidatenlijst zou uitkomen bij de komende kamerverkiezingen, zes zetels in het vooruitzicht: één meer dan GPV en RPF in 1998 afzonderlijk in de wacht sleepten.

Vanaf 14 maart gingen de Tweede-Kamerfracties van GPV en RPF elke week samen vergaderen, al bleven ze hun eigen naam gebruiken. In de Eerste Kamer hadden de twee partijen al in 1999 één fractie gevormd. In het Europees Parlement zouden ze met de SGP blijven samenwerken.

Uniecongressen

Op 27 mei hield de ChristenUnie 'in oprichting' te Ede haar eerste formele congres. De deelnemers waren daartoe afgevaardigd door de plaatselijke verenigingen respectievelijk kiesverenigingen van GPV en RPF. 's Ochtends hielden GPV en RPF nog afzonderlijk een algemene vergadering respectievelijk federatieraad, waarbij zij de statuten en het huiselijk reglement van de unie vaststelden. 's Middags kozen de afgevaardigden op het Uniecongres RPF-voorzitter Van Daalen tot voorzitter en GPV-bestuurder H. Bouma tot vice-voorzitter van de unie. In zijn toespraak riep Van Daalen de unie op authentiek te blijven en geen water in de wijn te doen, waarbij hij het voorbeeld noemde van de apostel Paulus op de Areopagus in Athene. Ook Schutte verwees naar Paulus in zijn rede, en waarschuwde de unie om niet de weg van het CDA te gaan dat zojuist een multireligieus centrum had opgericht waar 'de ene God een god naast vele andere' zou worden (*Reformatorisch Dagblad*, 29 mei 2000). Wel zou de ChristenUnie aanknopingspunten kunnen vinden bij de herlevende belangstelling voor waarden en normen.

Op 18 november vond ook in Ede het tweede Uniecongres plaats. De vraag of sympathisanten van de ChristenUnie rechtstreeks lid zouden

mogen worden, bleef nog onbeantwoord. Vooralsnog konden zij zich alleen aanmelden bij GPV of RPF. L. van Dijke, voorzitter van de RPF-fractie in de Tweede Kamer, verweet in zijn rede het kabinet, het gezin te verwaarlozen en (alleenstaande) moeders te belemmeren voor hun kinderen te zorgen door hen tot arbeid buitenshuis te verplichten. GPV-leider Schutte hekelde in zijn toespraak het homohuwelijk en sprak zorg uit over het euthanasiedebat in Nederland.

kernprogramma

Het Uniecongres in mei behandelde uitgebreid het kernprogramma van de unie, dat het uniebestuur had goedgekeurd. De senatoren K. Veling (GPV) en E. Schuurman (RPF) lichtten het document toe. Laatstgenoemde opperde daarbij om een 'Universele Verklaring van de Plichten van de Mens' op te stellen. Hete hangijzers in het programma waren vooral de spanning tussen geestelijke vrijheid en theocratische gezindheid, de Europese integratie en de houding ten opzichte van de staat Israël. Een deel van de RPF wilde de belofte Gods aan Israël nadrukkelijk vermeld zien. Binnen de RPF leek ook de theocratische gezindheid sterker. De bezwaren tegen de Europese eenwording leefden in beide partijen. In het kernprogramma werd de Europese samenwerking als feit geaccepteerd. Het programma zou pas vastgesteld worden nadat het in de kiesverenigingen en plaatselijke verenigingen van beide partijen besproken was.

Op het tweede Uniecongres in november stond het kernprogramma opnieuw op de agenda. Er werd met name gediscussieerd over de geestelijke en politieke vrijheid. Volgens een in januari aangenomen motie van een RPF-kiesvereniging zou de overheid die moeten waarborgen om God te dienen. Het bestuur van de unie vond deze woordkeuze teveel de suggestie wekken dat alleen de vrijheid van christenen gewaarborgd zou worden en stelde voor de tekst te wijzigen tot 'De overheid waarborgt geestelijke en politieke vrijheid opdat burgers God naar Zijn Woord kunnen dienen'. Dit voorstel werd samen met andere aanpassingen overgenomen.

discussies over identiteit en strategie

Op 15 april vond in Harderwijk een eerste landelijke bijeenkomst van de ChristenUnie plaats, waarbij het zogeheten 'Groen Document' en een plan voor een campagne om de ChristenUnie naar buiten toe meer bekend te maken werden gepresenteerd. In het Groen Document trachtten de directeurs van de wetenschappelijke bureaus van GPV en RPF, R.

Janssens en R. Kuiper, de politieke plaats en identiteit van de nieuwe formatie aan te geven. De ChristenUnie zou streven naar een sterke overheid die normerend optreedt en een samenleving die recht doet aan bijbelse geboden. De ChristenUnie zou weliswaar aan moeten sluiten bij de partijcultuur van GPV en RPF, maar op een aantal punten vernieuwing moeten zoeken, in contact met leden, kerken en maatschappelijke organisaties. Sommige aanwezigen vonden het document iets te 'tobberig' (*Nederlands Dagblad*, 17 april 2000).

De discussie zou voortgezet worden, ook op internet, waarbij niet-leden eveneens hun mening konden geven. In mei en juni organiseerde de ChristenUnie een drietal panelbijeenkomsten met kritische en welwillende buitenstaanders: politicologen, journalisten en vertegenwoordigers van belangenorganisaties.

Op 30 september startte de unie de campagne 'ChristenUnie Continu' in Hooglanderveen, met de presentatie van haar tijdschrift *Handschrift* en het 'Blauw Document', de herziene versie van het Groen Document. Het document zou na discussies met leden en belangstellenden in mei 2001 als 'Wit Document' een definitieve vorm moeten krijgen en zodoende als basis moeten gaan dienen voor het verkiezingsprogramma voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002.

Vertegenwoordigers van de ChristenUnie voerden later in het jaar gesprekken met sympathisanten zoals het Platform van Pinkster- en Evangeliegemeenten. Op 19 december vond een gesprek plaats tussen de directeur en adjunct-directeur van het wetenschappelijk bureau van de ChristenUnie en de oprichters van de conservatieve Edmund Burke Stichting, A.A.M. Kinneging, R.G.T. van Wissen en M. Schut.

organisatorische integratie

In juli gaf het partijbestuur *Handboek voor ChristenUnievorming* uit, waarin beschreven werd hoe de unie op lokaal en provinciaal niveau gestalte kon krijgen.

In augustus werd J. Hoogland benoemd tot waarnemend directeur van het nieuwe partijbureau van de ChristenUnie in Amersfoort. De partijbureaus van GPV en RPF zouden met ingang van 4 september samengaan. Zolang een nieuw gebouw nog niet klaar was, werden de werkzaamheden verdeeld over het voormalige GPV-gebouw in Amersfoort en het RPF-gebouw in Nunspeet.

De wetenschappelijke bureaus van GPV en RPF fuseerden eveneens in september, waarbij de naam van het GPV-bureau (Groen van Prinsterer Stichting) werd overgenomen terwijl directeur Kuiper van het RPF-bureau de nieuwe instelling zou leiden. Deze zou in samenwerking met

de bestuurdersvereniging van de ChristenUnie het blad *Denkwijzer* uitgeven, dat vanaf 2001 vijf keer per jaar zou moeten verschijnen. Het nieuwe bureau zou eveneens in Amersfoort gevestigd worden.

In september verscheen bovendien het eerste nummer van *Handschrift*, dat in de plaats kwam van de ledenbladen van GPV en RPF, *Ons Burgerschap* respectievelijk *Signaal*. De titel verwees naar de Heilige Schrift als inspiratiebron, en naar het logo van de ChristenUnie: twee naar elkaar uitgestrekte handen, symbool niet alleen voor mensen die elkaar de hand reiken, maar ook voor de mens en God.

fusie jongerenorganisaties

Op 13 mei besloten de jongerenorganisaties van GPV en RPF, de Gereformeerde Politieke Jongeren Club (GPJC) en de RPF-jongeren, op hun jaarvergaderingen tot een fusie. Zij werkten toen al nauw samen en hadden bijvoorbeeld van 31 maart tot 3 april gezamenlijk een congres over onderwijs georganiseerd in Oldebroek. De nieuwe organisatie kreeg de naam Perspectief, ChristenUnie-jongeren. De voorzitter van de GPJC, K. de Snoo, sprak in mei de wens uit dat de nieuwe partij een multiculturele boodschap zou uitdragen.

Op 23 september keurden de congressen van GPJC en RPF-jongeren de fusie goed. Voorzitters werden H. Valkenburg (RPF) en mevr. A. van Kalkeren (GPV). Enkele GPV-jongeren hadden bezwaar gemaakt tegen de gevolgde procedure, maar stemden uiteindelijk toch in met de fusie. Aan het eind van het jaar liet Valkenburg vanwege drukke werkzaamheden het voorzitterschap geheel aan mevr. Van Kalkeren over.

De ChristenUnie-jongeren hadden al in januari een tweewekelijks elektronisch magazine, *Ebate*, gelanceerd, dat als open podium zou moeten functioneren. Daarnaast gaven zij het blad *Perspex* uit, dat zes maal per jaar zou moeten verschijnen en dat in de plaats kwam van de bladen van de RPJC en RPF-jongeren, *Plein* en *Alert*.

Tweede-Kamerverkiezingen 2002

Unievoorzitter Van Daalen maakte op het tweede Uniecongres bekend dat de ChristenUnie in januari 2001 een kandidaat-lijsttrekker voor de in 2002 verwachte Tweede-Kamerverkiezingen zou presenteren. Op 12 december droeg een commissie van drie wijze mannen – de uit het GPV afkomstige hoogleraar L. Holdijk, de socioloog en Katwijkse RPF-wethouder J.E. Post en de Utrechtse rechter D.A.C. Slump – een kandidaat voor aan het bestuur. De naam werd echter geheim gehouden. De commissie zou ook kandidaten voor de plaatsen twee tot en met tien

voordragen, daarbij gebruik makend van de ‘groslijsten’ met (elk twintig) namen die RPF en GPV reeds hadden opgesteld.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

De ChristenUnie wist zich over het algemeen redelijk te handhaven in de verschillende tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen (zie ook in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Van winst of verlies vergeleken met vorige verkiezingen kan na een gemeentelijke herindeling niet zonder voorbehoud gesproken worden. In de Utrechtse gemeenten De Bilt en Utrecht won de unie één zetel, in Woerden twee, evenveel als GPV en RPF samen in de (kleinere) oude gemeenten van die naam. In Overijssel wist de nieuwe formatie over het algemeen iets meer stemmen te trekken dan de twee partijen voorheen, behalve in Kampen waar (zou men kunnen zeggen) licht verlies werd geleden. Niettemin behaalde de ChristenUnie zes van de 29 zetels in deze stad. Ook in Hardenberg en Zwartewaterland (samenvoeging van Hasselt, Genemuiden en Zwartsluis) konden grote fracties gevormd worden: de nieuwe formatie behaalde hier respectievelijk zes van de 31 en vier van de negentien zetels.

publicaties en verwante instellingen

Op 29 maart verscheen van de wetenschappelijke bureaus van GPV en RPF de studie *Toetsen en begrenzen*, onder redactie van de hoogleraar H. Jochensen. Minister Pronk van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en de hoogleraar milieukunde L. Reijnders namen het boek in ontvangst. Pronk verklaarde in grote lijnen in te stemmen met de conclusies. Er zou een voedselketen moeten blijven bestaan die vrij is van genetisch veranderde producten. Genen zouden niet van de ene soort op de andere overgebracht moeten worden, tenzij dat nodig is voor de productie van medicijnen die levens redden.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

Met de oprichting van de ChristenUnie namen de activiteiten van de afzonderlijke partijen af.

Het GPV hield zoals reeds vermeld een algemene vergadering op 22 januari, en voorafgaande aan respectievelijk na afloop van de Uniecongressen op 27 mei en op 18 november. In januari kondigde Tweede-Kamerfractievoorzitter Schutte zijn vertrek aan. Hij was sinds 1981 lid van de Tweede Kamer geweest.

In mei werd een reorganisatie doorgevoerd, waarbij de Generale Verbondsraad – het algemeen bestuur – werd opgeheven en de Centrale Verbondsraad – het dagelijks bestuur – werd omgedoopt tot Verbondsbestuur. De leden van het Verbondsbestuur zouden ook deel uitmaken van het Uniebestuur. In mei trad bovendien Cnossen af als partijvoorzitter. Hij nam ook afscheid van het bestuur van het GPV, waarvan hij 22 jaar vrijwel onafgebroken deel had uitgemaakt – van 1983 tot 1993 als partijsecretaris en vanaf 1994 als voorzitter. Zijn voorzittersfunctie werd waargenomen door H. Bouma, die tegelijkertijd vice-voorzitter van de ChristenUnie was. In november werd Bouma formeel tot voorzitter van het GPV gekozen op de algemene vergadering die in Ede plaats vond na afloop van het congres van de ChristenUnie.

De Vereniging van GPV-bestuurders kreeg in 2000 een nieuwe voorzitter. J. Alsema, burgemeester van Ten Boer, volgde L. Bezemer op die gemeentesecretaris van Oldebroek werd.

Reformatische Politieke Federatie (RPF)

Op 15 maart vierde de RPF op bescheiden wijze ('in huiselijke kring') haar vijftienvigjarig bestaan. De leden zamelden ruim 50.000 gulden in, bedoeld als bijdrage voor de ChristenUnie. De RPF hield evenals het GPV afzonderlijke congressen (Federatieraden) voor of na de congressen van de ChristenUnie te Ede, en op 22 januari, zoals reeds vermeld. Voorts worstelde de partij in 2000 met dissidente volksvertegenwoordigers die na vertrek uit de partij weigerden hun zetel op te geven. Dit gebeurde in Zwolle, waar A. de Boer zijn zetel in de gemeenteraad en de Provinciale Staten van Overijssel vasthield, en in Noord-Holland waar C. Kruijmer uit de gemeenschappelijke fractie van GPV, RPF en SGP was gezet.

Het Tweede-Kamerlid A. Rouvoet (RPF) liet op 19 oktober een bundel opstellen het licht zien onder de titel *Politiek met een hart*.

personalia

Met ingang van 1 juli kreeg de ChristenUnie haar eerste burgemeester, met de benoeming van W. Nuis in Tholen. Nuis was voordien gemeenteraadslid voor de RPF in Ede en lid van de Provinciale Staten van Gelderland. Overigens hadden GPV en RPF elk al vier burgemeesters.

Democraten 66 (D66)

De opiniepeilingen vertoonden voor D66 een somber beeld: in november stond de partij op acht zetels, zes minder dan zij in de Tweede Kamer bezette. In juni liet De Graaf in een interview in het *CDA-Magazine* weten dat het D66 steeds meer moeite kost in de paarse coalitie herkenbaar te blijven voor de achterban: tussen PvdA en VVD in zou D66 electoraal sterk terugvallen. Een voorzetting van de coalitie in 'Paars III' noemde De Graaf dan ook geen vanzelfsprekendheid. Ook het ledental van D66 bleef teruglopen. Vanaf het moment in april dat partijleider Th.C. de Graaf het functioneren van de monarchie ter discussie stelde tot november, kon D66 volgens partijvoorzitter A.G. Schouw echter zeshonderd nieuwe leden begroeten.

Van der Laan

Eind december 1999 had mevr. L. van der Laan in een interview laten weten teleurgesteld te zijn in haar werk als Europarlementariër en met name het reizen tussen Brussel en Straatsburg erg vermoeiend te vinden (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 35). Later ontkende zij dit te hebben gezegd. Begin januari 2000 herhaalde zij dat de journalist haar woorden niet goed had weergegeven. Desondanks zorgden de uitlatingen van Van der Laan binnen D66 voor beroering. Zo raadde R.H.L.M. van Boxtel, minister van Grote Stedenbeleid, zijn partijgenote aan een keer goed uit te slapen om vervolgens met frisse moed te beginnen. Van der Laan kwam in januari nogmaals in het nieuws toen zij interne stukken van het Europarlement op haar website zette. In november haalde zij de media met haar suggestie het Nederlandse gezantschap bij het Vaticaan op te heffen. Het standpunt van het Vaticaan ten aanzien van het gebruik van condooms om aids te voorkomen, was voor haar onverteerbaar. Ook paste een diplomatieke vertegenwoordiging bij de Heilige Stoel niet bij het beginsel van de scheiding van kerk en staat. Van der Laan legde dit voorstel aan het najaarscongres voor, dat het aannam.

voorjaarscongres

Op het voorjaarscongres dat op 25 maart werd gehouden in Amersfoort pleitte partijleider De Graaf voor een belastingverlaging die meer huishoudens in staat moest stellen een computer aan te schaffen, teneinde het internetgebruik te bevorderen. Tevens maakte De Graaf duidelijk niet zonder meer uit te gaan van een toekomstige regeringssamenwerking met het CDA.

Het congres nam verder de voorstellen tot wijziging van de statuten en het huishoudelijk reglement aan, waar het najaarscongres van 1999 niet aan toe was gekomen (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 39). Onder meer werd de aanduiding 'hoofdbestuur' vervangen door 'landelijk bestuur'. Voor dit bestuur koos het congres A. Stoffels tot secretaris-organisatie. Verder sprak het congres zich uit over de resolutie 'Burger en bestuur'. De behandeling hiervan was eveneens begonnen op het najaarscongres van 1999. In de resolutie werden voorstellen gedaan om te komen tot een 'participatieve democratie', waarin de burger centraal diende te staan. Bekende D66-desiderata kwamen erin voor, zoals de invoering van het referendum en de afschaffing van de Eerste Kamer. Ter voorbereiding was op 30 januari in Utrecht een 'politiek podium' gewijd aan deze resolutie gehouden, waaraan partijvoorzitter Schouw en Chr. de Vries, directeur van de Stichting Wetenschappelijk Bureau (SWB) medewerking hadden verleend.

naam D66

De Graaf plaatste tijdens het voorjaarscongres een vraagteken bij het getal 66 in de naam van D66. Deze verwijzing naar de vorige eeuw paste volgens hem niet bij het eigentijdse imago van de partij. 'Democraten van deze eeuw, dat zijn we', aldus De Graaf (*NRC Handelsblad*, 27 maart 2000). Partijoprichter H.A.F.M.O. van Mierlo had vrede met deze opmerking. Ook hij vond de aanduiding 'Democraten' van meer belang dan het jaartal.

sociaal-liberalisme en de Uitgangspunten van de Democraten 66

Het voorjaarscongres stelde verder de *Uitgangspunten van de Democraten 66* ongewijzigd vast. De opstelling van dit document vloeide voort uit het besluit van het partijcongres in november 1998 om D66 niet alleen democratisch, maar eveneens sociaal-liberaal te noemen (zie *Jaarboek 1998 DNPP*, blz. 48 en *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 38). Volgens de *Uitgangspunten* streefde D66 naar een 'democratische, duurzame en open samenleving, waarin individuele vrijheid even vanzelfsprekend is als social cohesie'. De sociaal-liberale politiek diende tot uiting te komen in sociale randvoorwaarden, zoals hoogwaardig onderwijs, goede medische zorg en goed functionerende rechtsstaat. Ook werd in de *Uitgangspunten* het streven van D66 naar een 'radicaal gedemocratiseerd openbaar bestuur' vastgelegd.

In januari had D66 het project 'Sociaal-Liberale Perspectieven' gestart. Hierin werkten de Stichting Wetenschappelijk Bureau, de Tweede-

Kamerfractie en de Programmacommissie samen. De bedoeling was tot medio 2001 een aantal publicaties uit te geven die een prikkelende sociaal-liberale visie zouden geven op diverse maatschappelijke terreinen. Op 18 mei verscheen als eerste *Volksgezondheid in het perspectief van de burger*, van de hand van de emeritus-hoogleraar gezondheidsrecht H.J.J. Leenen. Hij stelde een verplichte basisverzekering voor iedereen voor, waarvan de premie voor een deel inkomensafhankelijk moest zijn. Eind november publiceerde de SWB als tweede brochure in deze reeks *Betrokken ondernemerschap. Over de betekenis van maatschappelijk verantwoord ondernemen*, geschreven door A. Rinnooy Kan, Schouw en De Vries.

monarchie

Begin april stelde partijleider De Graaf voor om de monarchie te moderniseren en de politieke macht van de koningin te beperken. Het ter sprake brengen van de positie van het staatshoofd leidde tot een golf van afwijzende reacties, vooral van VVD en CDA (zie hierboven onder 'hoofdmomenten'). Ook de PvdA hield de boot af. Binnen D66 kreeg De Graaf bijval, onder meer van J.C. Terlouw. De oud-partijleider zag evenwel ook de electorale risico's. B. van der Ham, voorzitter van de D66-jongerenorganisatie Jonge Democraten, was enthousiast. 'Wij zijn hier heel blij mee', zo meende hij. 'Je moet als doorbraakpartij niet bang zijn heilige huisjes omver te schoppen' (*NRC Handelsblad*, 13 april 2000). De discussie over de monarchie leidde zoals vermeld tot ledenwinst voor D66. Ook in de opiniepeilingen veerde de partij even op. Het najaarscongres nam een motie aan waarin het verkrijgen van politieke macht door erfopvolging ongewenst werd verklaard. Een motie waarin de partij expliciet werd opgeroepen te streven naar een republiek, kreeg een negatief stemadvies van politiek leider De Graaf. Niettemin stemde een derde van de aanwezigen vóór, waaronder het Tweede-Kamerlid J. van Walsem en Europarlementariër Van der Laan.

najaarscongres

Op het najaarscongres op 18 en 19 november in Noordwijkerhout stonden onderwijs en ontwikkelingssamenwerking centraal. Het congres benoemde mevr. I. Kauer tot secretaris-politiek van het landelijk bestuur. Haar voorganger M. Dijkstra had om gezondheidsredenen zijn functie neergelegd. Partijleider De Graaf trok in zijn congresrede van leer tegen de PvdA. Deze coalitiepartner van D66 was volgens hem te lang aan de macht, waardoor er binnen die partij een lichte arrogantie viel te bespeu-

ren. Gastspreker tijdens het congres was C. Kennedy, leider van de Britse *Liberal Democrats*, die de politieke verwantschap met D66 voor het eerst openlijk uitsprak. Verder ging het congres akkoord met een wijziging van de statuten en het huishoudelijk reglement.

partijfinanciën

Het najaarscongres boog zich eveneens over de begroting van D66. Als gevolg van de teruglopende contributie-inkomsten die samenhangen met de aanhoudende daling van het ledental (in de periode 1995-2000 was D66 een kwart van zijn leden kwijtgeraakt), diende de partij de toring naar de nering te zetten. De Democraten moesten in 2001 bijna een half miljoen gulden bezuinigen om de begroting (van 2,7 miljoen gulden) sluitend te krijgen.

Vanwege de weinig rooskleurige financiële positie van de partij, introduceerde het landelijk bestuur op het congres een regeling waarbij kamerleden en andere politieke vertegenwoordigers (zoals ministers en burgemeesters) werden verplicht 3% van hun inkomen af te dragen aan de partij. Het voorjaarscongres had hierin een motie om gevraagd. De partij kende een vrijwillige afdracht van 2%, maar in de praktijk kwam daarvan weinig terecht. Het najaarscongres ging met dit voorstel akkoord, ondanks verzet van M. de Jager, Commissaris van de Koningin in Flevoland. Hij meende dat deze verplichte regeling in strijd was met de ambtseed.

Om het financiële tekort verder te verminderen, werd eveneens voorgesteld het Opleidingscentrum op te heffen en de structuur van de Stichting Wetenschappelijk Bureau ingrijpend te wijzigen. De besturen van deze instellingen hadden in de zomer daarover overeenstemming bereikt met het landelijk bestuur. De organisatorische en bestuurlijke integratie zou tevens tot een efficiëntere werkwijze leiden, zo was de verwachting. De subsidies voor 'Opleidingen' en 'Wetenschappelijk onderzoek' werden op de begroting geoormerkt.

Een financiële meevaller bracht penningmeester R. J. van Lente met zich mee: hij verdiende honderdtachtigduizend gulden met aandelen in ICT-fondsen. Het was het laatste wapenfeit van Van Lente als penningmeester: tijdens het congres trad hij af. Hij werd opgevolgd door F. van Drimmelen.

reorganisatie Wetenschappelijk Bureau

Zoals reeds vermeld werd in het kader van de bezuinigingen de Stichting Wetenschappelijk Bureau van D66 gereorganiseerd. Voortaan werd zij gekoppeld aan het landelijk bestuur. Om de zelfstandigheid van het onderzoek bij D66 te waarborgen, werd een speciale bestuurscommissie in

het leven geroepen. In de toekomst moest het onderzoek vooral verricht worden door werkgroepen van deskundigen.

Tweede-Kamerverkiezingen 2002

Ter voorbereiding van de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 stelde het najaarscongres opnieuw een Stemadviescommissie in. Deze onafhankelijke commissie moet een ordening aanbrengen in de groep van partijleden die zich kandidaat stellen voor deze verkiezingen. De leden van de Stemadviescommissie zouden door het volgende partijcongres in het voorjaar van 2001 worden aangewezen. Verder stelde het congres de profielen vast waaraan de lijsttrekker en de fractieleden moesten voldoen.

verwante instellingen en publicaties

De SWB confereerde op 22 januari in Utrecht in samenwerking met het Internationaal Democratisch Initiatief (IDI) onder de titel 'Humanitaire interventie, early warning, early response' over humanitaire interventie en internationale verantwoordelijkheid. Tot de sprekers behoorde R. van Wijk van Instituut Clingendael. Op 5 februari hield de SWB onder de titel 'Het poldermodel past niet in het democratisch ideaal van D66' een zogeheten 'wetenschapsconferentie' in Utrecht. Op deze bijeenkomst werd van gedachten gewisseld over een nieuw, eigentijds democratisch overlegmodel, naast het bestaande corporatistische poldermodel. De SWB-werkgroep Mensenrechten organiseerde op 8 april een conferentie over 'Mensenrechten versus handelsbetrekkingen met China', die zijn neerslag vond in een gelijknamige nota. Tevens publiceerde de SWB de discussienotities *Een andere krijgsmacht? Modellen en consequenties* (opgesteld door de SWB-werkgroep Defensie) en *Ordenen van ruimte. Naar een nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening* (geschreven door de SWB-werkgroep Ruimtelijke Ordening/Volkshuisvesting), en *Markt en overheid: naar een open, vrije en stimulerende samenleving* (van de SWB-werkgroep Algemene Economie).

Op 22 januari hield de Bestuurdersvereniging voor de eerste keer een dag op locatie rondom het thema 'Stad en Land'. Deze 'netwerk- en themadag' werd gehouden in Utrecht. De algemene ledenvergadering van de vereniging had plaats op 25 maart. Op de agenda stonden onder meer reglementswijzigingen die voortvloeiden uit de nieuwe structuur, waartoe in 1999 was besloten (zie *Jaarboek 1998 DNPP*, blz. 41-42; en *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 42). Op 15 april organiseerde de Bestuur-

dersvereniging samen met de Tweede-Kamerfractie een 'Fractie-interactiedag' voor D66-bestuurders.

Onder het motto 'Stimulans 2000: een impuls voor je politieke ontwikkeling, zowel in jouw belang als in dat van D66' werd door het Opleidingscentrum een intensief programma gestart waarin jonge D66-ers onder andere door het volgen van stages hun politieke vaardigheden konden verbeteren. De twintig deelnemers aan Stimulans waren in de herfst betrokken bij de organisatie van een drietal 'politieke podia', discussie-bijeenkomsten over actuele thema's als ruimtelijke ordening en stedelijke herinrichting. In samenwerking met de SWB en de Bestuurdersvereniging belegde het Opleidingscentrum op 1 april een bijeenkomst waar het rapport van de staatscommissie-Elzinga werd besproken (zie hierboven onder de 'hoofdmomenten'). Spreker was onder anderen J. Vis, lid van de staatscommissie en lid van D66.

De Jonge Democraten (JD) congresseerden op 6 en 7 mei in Groningen. JD-voorzitter B. van der Ham nam afscheid en werd opgevolgd door J. Hörnmann. Daarvoor was E. Zaagsma al benoemd tot nieuwe penningmeester. De JD startten in samenwerking met D66 een nieuw project: 'Jonge Democraten, Nieuwe Democraten'. Een speciale digitale jongerenkrant zou de politieke discussie moeten stimuleren.

De D66-Tweede-Kamerfractie publiceerde een aantal nota's, waaronder *Kiezen met zorg*. Hierin werd een verplichte basisverzekering voorgesteld. In *Een nieuwe agenda. Een bewuste keuze* deed de fractie suggesties voor het in de toekomst te voeren financieel beleid.

personalia

Oud-staatssecretaris van Binnenlandse Zaken J. Kohnstamm werd eind maart benoemd tot voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie. Kohnstamm maakte zich vanaf 1981 sterk voor een wettelijke regeling van euthanasie.

Oud-minister G.J. Wijers, inmiddels werkzaam bij The Boston Consulting Group, hield op 11 december in Amsterdam de Den Uyl-lezing. Wijers pleitte voor een toename van investeringen in de kenniseconomie, in het bijzonder via onderwijs, en leverde scherpe kritiek op het poldermodel dat de aanpassing aan de nieuwe economie volgens hem teveel zou vertragen.

De Groenen

Evenals in 1999 bezonnen De Groenen zich ook in 2000 op hun naam, beginselen en strategie. Het ledental van de partij bleef min of meer ge-

lijk: ongeveer vierhonderd personen stonden als lid ingeschreven. Vier afdelingen bleken actief te functioneren (Amsterdam, Haarlem, Leiden en Zwolle), één leidde een sluimerend bestaan (Groningen/Haren).

voorjaarscongres, naamsverandering en beginselverklaring

Op 17 juni vond het congres plaats in Utrecht dat over de nieuwe naam zou moeten beslissen (zie ook *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 52). Bij stemming bleek dat de voorgestelde nieuwe naam 'Ecologische Partij Nederland' geen enkele steun meer kreeg: elf deelnemers stemden tegen, nul voor en twee onthielden zich. In een ledenraadpleging in 1999 had deze naam de meeste stemmen vergaard na 'AGALEV (Anders Gaan Leven)', maar gebruik van laatstgenoemde naam stuitte op bezwaren bij de Vlaamse partij met deze naam. Men besloot nu voorlopig van naamsverandering af te zien.

Het congres keurde wel de beginselverklaring goed die mevr. H. Stafleu had ontworpen, nadat enkele amendementen waren toegevoegd. Volgens de verklaring was het grondbeginsel van De Groenen 'politiek bedrijven op basis van een sociaal-ecologische visie: het daadwerkelijk streven naar een leven in harmonie met de medemensen en met de wereld die allen omgeeft'. Als beginselen werden verder genoemd: solidariteit en verantwoordelijkheid voor elkaar, gelijkwaardigheid, kleinschaligheid en verwevenheid van alle levende wezens. De Groenen zagen zichzelf 'niet in de eerste plaats als milieupartij'. Op het najaarscongres in november zou deze passage overigens worden vervangen door 'niet alleen een milieupartij'.

Het congres besprak ook het rapport van de commissie-Visser. Dit driemanschap onder leiding van oud-voorzitter R. Visser adviseerde om minder energie te besteden aan de naamsverandering en meer zelf naar buiten te treden, beter met elkaar te communiceren, meningsverschillen te accepteren en zetelhouders de steun te bieden die ze wensen. Het congres kon met de conclusies wel instemmen, maar achtte ze te weinig concreet. De commissie zei toe meer concrete aanbevelingen te zullen formuleren.

najaarscongres

Op 18 november kwamen De Groenen opnieuw bijeen voor een congres in Utrecht.

Het congres ging na discussie akkoord met de strategienotitie van het bestuur. Volgens deze notitie zouden De Groenen zich als samenwerkingsverband van lokale partijen dienen te ontwikkelen en lokale partijen

desgewenst ondersteunen. R.H.G. van Duijn, lid van de Amsterdamse gemeenteraad en de Provinciale Staten van Noord-Holland, stelde een andere koers voor, gericht op samenwerking met GroenLinks. Hij wilde daartoe het samenwerkingsverband De Groene Brug, opgericht in 1994, nieuw leven inblazen. Het bestuur en een meerderheid van de congresdeelnemers voelde daar echter niets voor.

Het congres benoemde bij acclamatie O. ter Haar tot voorzitter van de partij. Hij nam het voorzitterschap al sinds 1999 waar en fungeerde daarnaast als penningmeester en als eindredacteur van het partijblad *Gras*. Het bestuur, dat zeven leden telde, zocht nog steeds een secretaris. Het congres werd vervolgens toegesproken door C. Kloos, vicevoorzitter van de Onafhankelijke Senaatsfractie (OSF), die De Groenen opriep zich bij de OSF aan te sluiten. De OSF wil een koepel zijn voor verschillende provinciale partijen.

gemeenteraadsverkiezingen 2002

In de gemeente Zwolle vonden gesprekken plaats met de afdeling van GroenLinks om in 2002 met een gezamenlijke lijst aan de raadsverkiezingen deel te nemen. Ook in Amsterdam waren er contacten met GroenLinks. In Haarlem waren De Groenen van plan zelfstandig de verkiezingen in te gaan. In een aantal plaatsen werd contact opgenomen met lokale partijen.

GroenLinks

In 2000 bestond GroenLinks tien jaar. Een ledenwerfcampagne, die in oktober als cadeau voor de jarige partij gestart werd, bleek in december ruim 350 nieuwe leden opgeleverd te hebben. Op 18 november werd het jubileum gevierd met een feest in Amsterdam. Tegelijk verscheen een fotoboek over de Tweede-Kamerfractie, getiteld *Als de Trêveszaal lokt... Dubbelportret van GroenLinks*, met foto's van B. Bronshoff en tekst van T. Brader. Deze titel had ook betrekking op een thema dat GroenLinks in 2000 mede bezig hield: de eventuele deelname aan de regeringscoalitie na de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002.

vrede en veiligheid

Het partijcongres dat op 18 maart in Zwolle werd gehouden, was hoofdzakelijk gewijd aan het thema vrede en veiligheid. 's Ochtends discussieerde men over het beleid van de Tweede-Kamerfractie ten aanzien van de gebeurtenissen in Kosovo in 1999 (zie hiervoor ook *Jaarboek 1999*

DNPP, blz. 54-56). Een motie van een aantal partijafdelingen en de Linker Wang (het platform voor 'evangelie en politiek', verbonden aan GroenLinks), waarin het congres gevraagd werd alsnog niet in te stemmen met de politieke steun die de meerderheid van de fractie aan de NAVO-bombardementen op Servië en Kosovo had gegeven, werd met 282 tegen 202 stemmen verworpen. 's Middags behandelden de aanwezigen een resolutie over vrede en veiligheid, die in opdracht van het partijbestuur door een werkgroep onder voorzitterschap van senator W.Th. de Boer was opgesteld. De inhoud moest dienen als basis voor de defensieparagraaf in het nieuwe verkiezingsprogramma. De meeste discussie ontstond over de NAVO en Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE). De schrijvers van de resolutie boden de afgevaardigden twee tekstvarianten, omdat zij op dit punt geen overeenstemming hadden kunnen bereiken. De eerste variant stelde dat bij de opbouw van een breed Europees veiligheidssysteem niet uitgesloten moest worden 'dat een veranderende NAVO daarin een rol kan spelen'. De tweede vond dat die organisatie vervangen diende te worden 'door een nieuw op te bouwen regionale vredesmacht van de VN' (*GroenLinks Magazine*, februari 2000), waardoor nationale legers overbodig zouden worden. De eerste optie werd onder anderen verdedigd door de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van GroenLinks, P. Rosenmöller, en Europarlementariër J. Lagendijk; de tweede door onder meer internationaal secretaris K. Kalkman en senator T. Pitstra, beiden exponenten van de pacifistische vleugel van de partij. Bij de uiteindelijke stemming bleek een krappe meerderheid (251 tegen 218 stemmen) variant twee in geamendeerde vorm te onderschrijven: een wijzigingsvoorstel dat uitsprak dat 'bepaalde onderdelen van de NAVO' kunnen worden opgenomen in de nieuwe vredesmacht werd aangenomen en een passage waarin het karakter van de NAVO verbonden bleef 'met de koude oorlog' werd geschrapt.

Partijleider Rosenmöller toonde zich tevreden dat de partij nu niet langer meer pleitte voor een 'zo snel mogelijke opheffing' van de NAVO (zoals nog verwoord in het verkiezingsprogramma van 1998) en dat de partij erkende dat zowel de OVSE als de Verenigde Naties in sommige internationale brandhaarden machteloos staan. In het oude verkiezingsprogramma had de partij haar hoop namelijk nog op deze twee organisaties gevestigd. Hij toonde zich niet gelukkig met de congresuitspraak dat nationale legers overbodig zouden worden: nationale democratische controle over uit te zenden troepen bleef zijns inziens belangrijk.

wijzigingen huishoudelijk reglement

Behalve over vrede en veiligheid bogen de congresgangers zich over een tweetal wijzigingsvoorstellen die het huishoudelijke reglement betroffen (zie hiervoor ook *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 57-58). Ten eerste besloot het congres dat er voortaan uitzonderingen gemaakt mochten worden op de regel dat volksvertegenwoordigers niet langer dan drie termijnen zitting mochten hebben. Voorwaarde was dat congres of partijafdeling in voorkomende gevallen met een gewone meerderheid van de stemmen hiervoor toestemming gaf. Dit besluit was met name van belang voor partijleider Rosenmöller, die aan zijn derde termijn bezig was. Een periode van vier termijnen bleef echter het maximum. Een totale afschaffing van de regel, zoals Rosenmöller had bepleit, werd door het congres afgewezen. Het tweede wijzigingsvoorstel, dat meer bevoegdheden aan landelijke kandidatencommissies wilde geven, verwierf de instemming van de afgevaardigden. Hierdoor kregen de commissies het recht ook zelf kandidaten te werven. Het congres kon zich tevens verenigen met een voorstel om de afdrachtregeling voor politieke ambtsdragers per 1 juli 2000 te versoepelen (zie hiervoor ook *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 58).

Tweede-Kamerverkiezingen 2002

In september stelde het partijbestuur een commissie in die belast werd met het schrijven van het ontwerpverkiezingsprogramma. Voorzitter was de hoogleraar J.W. Duyvendak. Behalve hem namen onder anderen senator J. J.M. van der Lans, partijvoorzitter mevr. M. de Rijk en de Tweede-Kamerleden C.C.M. Vendrik en mevr. M.B. Vos er deel van uit. Partijleider Rosenmöller kondigde tijdens de viering van het tienjarig bestaan van GroenLinks aan dat hij zijn partij opnieuw wilde aanvoeren bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002. Het was zijn streven GroenLinks tot de vierde partij van het land te maken. Voor D66, die nu deze positie innam, zag hij geen plaats meer weggelegd in het politieke spectrum. Wat Rosenmöller betreft moest GroenLinks pas deel gaan uitmaken van een nieuwe coalitie, indien de andere partijen haar getalsmatig nodig mochten hebben.

regeringsverantwoordelijkheid

Over het thema coalitievorming had GroenLinks in het voorjaar dertien regionale debatten gehouden. De leden bogen zich hier over de vraag hoe de partij zich het beste op regeringsdeelname kon voorbereiden. In okto-

ber bleek uit een ledenonderzoek dat 53% van de leden vond dat hun partij in een volgend kabinet moest meeregeren. Ook andere politieke partijen gaven hun mening over de 'Regierungsfähigkeit' van GroenLinks. Zo liet PvdA-minister De Vries van Binnenlandse Zaken op 24 juni in *De Telegraaf* weten GroenLinks te beschouwen als een serieuze onderhandelingspartner voor een volgend paars kabinet. VVD-fractievoorzitter Dijkstal noemde een coalitie met GroenLinks echter 'zeer onwaarschijnlijk'. De programmatische afstand tussen beide partijen was volgens hem te groot om een regeerakkoord te kunnen sluiten. Ook Rosenmöller zag weinig heil in samenwerking met de VVD, hoewel hij niets wilde uitsluiten 'omdat GroenLinks niet in de positie is om welke eventuele combinatie dan ook uit te sluiten' (*NRC Handelsblad*, 26 juni 2000).

ledenenquête en partijorganisatie

In oktober werden de uitkomsten bekend van een onderzoek dat in opdracht van het partijbestuur onder alle leden was gehouden. Enkele uitkomsten: 30% van de leden was jonger dan 40 jaar; maar liefst 64% had een hogere of wetenschappelijke opleiding; 60% noemde 'het milieu' als het onderwerp waar men het meest in geïnteresseerd was; en 68% was van mening dat men voldoende invloed kon uitoefenen op de politieke koers van GroenLinks. Omdat 59% van de leden te kennen had gegeven zich vooral betrokken te voelen bij de landelijke politiek, ontwikkelde het partijbestuur vervolgens een aantal nieuwe mogelijkheden om hieraan tegemoet te komen. Zo konden geïnteresseerde leden met gelijk gestemde zielen door het hele land 'GroenLinks-kernen' oprichten, die in hoge mate zelfstandig zouden mogen opereren. Om de communicatie tussen kernen, maar ook tussen afdelingen, werkgroepen, netwerken en dergelijke te verbeteren, werd het vanaf 1 december mogelijk 'email-discussielijsten' op te richten via de faciliteiten van het landelijk partijbureau. Vanaf diezelfde datum werd op de GroenLinks-website een 'prikbord' geopend, waarop mensen die kortdurend of op een specifiek terrein actief wilden zijn met elkaar in contact konden komen.

GroenLinks en het burgemeesterschap

Hoewel GroenLinks de vijfde partij van het land was, had het aan het begin van het jaar slechts drie burgemeesters in kleine gemeenten. In maart en april werden dat er vijf, toen respectievelijk P. Tange en A. Barske het burgemeestersambt gingen bekleden in Wormerland in Noord-Holland en in Ambt Montfort in Zuid-Limburg.

In november kreeg de partij de gelegenheid in Nijmegen een opvolger te leveren voor vertrekkend PvdA-burgemeester E. d'Hondt. Omdat de vertrouwenscommissie haar voorkeur had uitgesproken voor een kandidaat van linkse signatuur, lag het voor de hand dat de nieuwe burgemeester in de gelederen van GroenLinks (samen met de PvdA de grootste partij in de gemeenteraad) zou worden gevonden. De partijtop benaderde een aantal prominente leden (waaronder de oud-Tweede-Kamerleden P. Lankhorst, mevr. A.C. van Es en mevr. I. Brouwer), maar slaagde er niet in iemand te vinden die de post ambieerde. Volgens het Tweede-Kamerlid H.J. van der Steenhoven ontbrak het GroenLinks aan echte carrièrepolitici. Uiteindelijk nam CDA-locoburgemeester J. Tettero de honneurs in Nijmegen waar tot er een nieuwe burgemeester benoemd zou worden.

marktwerking in de zorg

In juni zorgde Tweede-Kamerlid mevr. C. Hermann voor enige opschudding in de partij, toen ze in het parlement pleitte voor het invoeren van het concurrentiebeginsel in de gezondheidszorg, om te beginnen bij de geneesmiddelenbranche. 'Iedereen heeft recht op een fatsoenlijk, kwalitatief goed en betaalbaar pakket aan basisvoorzieningen. Maar het is niet reëel om alles te blijven vergoeden... Het is nu eenmaal zo dat mensen met meer geld ook een duurdere auto of groter huis kunnen aanschaffen', aldus Hermann in *de Volkskrant* (3 juni 2000). Met dit standpunt bevond ze zich aan de zijde van de VVD. De GroenLinks-fractie in de Provinciale Staten van Noord-Brabant stuurde haar een brief, waarin om nadere uitleg werd gevraagd. Ook Dwars, de jongerenorganisatie van GroenLinks, verlangde van de Tweede-Kamerfractie haar mening over dit onderwerp. Begin november presenteerde de fractie daarop het discussievoorstel *Op gezonde basis*, dat uitging van meer keuzevrijheid voor de patiënt en van een inkomensafhankelijke basisverzekering voor iedereen. Het basispakket moest zo breed worden, dat vrijwel niemand nog behoefte zou hebben aan luxezorg.

verwante instellingen en publicaties

Op 14 oktober werd in Ede voor de vierde keer een GroenLinks Forum gehouden. Centraal op het symposium stond de vraag of er nog een toekomst was weggelegd voor politieke partijen. Daarnaast was er een groot aantal 'fringe-meetings' over actuele politieke thema's, waaronder marktwerking en privatisering in zorg en onderwijs.

In het kader van een aantal bijeenkomsten ter voorbereiding van een nieuw verkiezingsprogramma organiseerde het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks op 9 juni een conferentie over 'identiteit en diversiteit' in Den Haag. Ter discussie stond de multiculturele samenleving. In mei had het bureau over dit onderwerp *Menging of verzuiling? Literatuuronderzoek naar de begrippen integratie en sociale cohesie* van de hand van mevr. A. Berns uitgebracht. In oktober publiceerde het Wetenschappelijk Bureau *Chaos en orde. GroenLinks en de ruimtelijke ordening* onder eindredactie van M. Ham, met bijdragen van onder anderen M. Bussink, A. van den Brand en M. Bullinga. Op 18 oktober werd mevr. C. van Dullemen, voorzitter van GroenLinks in de Europese Unie, hoofd van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks.

In het voorjaar werd het GroenLinkse Scholingsinstituut omgedoopt in afdeling PartijOntwikkeling (PO). Op 16 december organiseerde de afdeling PO een conferentie voor lokale en provinciale afdelingsbestuurders. De bijeenkomst stond in het teken van de werving en selectie van kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2002. Daarvóór had op 15 mei in Den Bosch de jaarlijkse conferentie van raads- en statenleden plaatsgevonden met als thema 'de flexibele samenleving'.

De Linker Wang (het platform voor 'evangelie en politiek', verbonden aan GroenLinks) hield op 19 februari een landelijke vergadering in Utrecht over 'De grenzen van het vreemdelingenbeleid?' Op 7 oktober vond eveneens in Utrecht de jaarlijkse landelijke vergadering plaats met als thema 'Dilemma's in de gezondheidszorg'.

Op 24 juni organiseerde de aan GroenLinks gelieerde Stichting Duurzame Solidariteit in Utrecht een conferentie over 'Euro-Mediterraan Partnerschap', in het kader van haar project 'De Europese Unie en haar Islamitische burenen'. Het Tweede-Kamerlid M. Rabbiae voerde er onder anderen het woord.

De Tweede-Kamerfractie publiceerde een aantal nota's, waaronder *Be-lastingherziening 2001, de laatste ronde*; *Biotechnologie* (over genetische manipulatie bij mensen en dieren); *Scheuren in de polder* (over de fiscale behandeling van autogebruik en motorbrandstoffen); en *Met alle geweld voorkomen. Beleidsvoorstellen voor conflictpreventie* (een kritiek op het beleid van minister Herfkens van Ontwikkelingssamenwerking op dit terrein). Op de website van GroenLinks verschenen *De Wereldbank als kanaal voor Nederlands ontwikkelingsgeld* en *Genen zonder risico*, een discussiestuk over de nieuwste vindingen van de biotechnologie.

In mei publiceerde de delegatie van Groenlinks in het Europees Parlement '*But you run this country now, don't you?*' *Green parties in government* van de hand van M. Davelaar en R. Wouters. In september volgde *Het lot van Kyoto ligt in Den Haag* over de eisen en verwachtingen

gen van de Europese GroenLinks-delegatie ten aanzien van de Klimaatconferentie, die van 13 tot 24 november in Den Haag gehouden werd. Eerder al had de delegatie samen met de Tweede-Kamerfractie een discussienota onder de titel *Salade Nicoise* het licht doen zien over de intergouvernementele conferentie van de Europese Unie in 2000 en het EU-grondrechtenhandvest.

personalia

In juni stapte Sj. Czyzewski tussentijds uit het partijbestuur. Hij was ontevreden over het tempo waarin de veranderingen in de werkwijze van het bestuur, die op het congres van 1999 waren aangenomen, zich voltrokken (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 54).

In juli trad fractievoorzitter A. Yilmaz uit de gemeenteraadsfractie van GroenLinks in Enschede en ging verder als eenmansfractie. Aan zijn actie lagen persoonlijke verschillen ten grondslag, die na de vuurwerkcramp in mei nog pregnanter naar voren kwamen. Zo wilde Yilmaz fellere kritiek leveren op PvdA-burgemeester J. Mans dan zijn twee collega's.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Interne ontwikkelingen, zowel zakelijke discussies als spanningen rond personen, bepaalden voor de PvdA het beeld van het jaar 2000. In maart besloot A. Peper terug te treden als minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, omdat hij in opspraak was gekomen vanwege zijn declaratiegedrag. In september legde partijvoorzitter Van Hees haar functie neer als gevolg van onmin binnen de partijleiding. Verder werd er in de partij veel gespeculeerd over de vraag of partijleider en premier Kok zich opnieuw kandidaat zou stellen voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002.

monarchie

Mede als reactie op de uitslatingen De Graaf, politiek leider van D66 (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'), kwam binnen de PvdA in april een discussie over de monarchie op gang, ook al trachtte premier en partijleider Kok die aanvankelijk te ontmoedigen. De hoogleraren W. Witteveen en M. Hajer, en P. Kalma, directeur van de Wiardi Beckman Stichting (WBS), het wetenschappelijk bureau van de PvdA, waren het eens met De Graaf dat de koningin niet langer deel uit zou moeten maken van de regering. Het drietal, dat zitting had in de commissie die een nieuw beginselprogramma ontwerpen moest, zag deze verandering in het

kader van verdergaande democratisering van het politiek bestel. Senator E.C.M. Jurgens deelde deze mening. Het Tweede-Kamerlid J.P. Rehwinkel, belast met zaken die de monarchie betreffen, wilde hierover wel een discussie voeren maar voelde zelf weinig voor beperking van de rol van het staatshoofd. Liever zag hij dat de Tweede Kamer zelf een informateur zou aanwijzen in plaats van deze keuze aan de koningin over te laten. Tjeenk Willink, vice-voorzitter van de Raad van State en ook lid van de PvdA, wilde niets aan het koningschap wijzigen. Kok, premier en partijleider, stelde dat de koningin geen oneigenlijke invloed uitoefende, maar het kabinet vooral steun zou verlenen.

Op het partijcongres in mei kreeg een motie voor een debat over de monarchie geen meerderheid. De monarchie zou wel aan de orde komen in de discussie over een nieuw beginselprogramma, die in 2001 afgerond zou moeten worden. Op 13 september belegde de PvdA wel een bijeenkomst over de rol van de monarch, in Den Haag. Melkert pleitte daar voor versterking van de invloed van de Tweede Kamer op de kabinetsformatie. De kamer zou een informateur aan moeten wijzen en deze tijdens de formatie in openbare debatten ter verantwoording roepen.

partijcongres

Op 27 mei vond het jaarlijks partijcongres plaats in Rotterdam, volgens een nieuwe opzet: besluiten werden 's ochtends in workshops voorbereid en 's middags in een plenaire bijeenkomst vastgesteld. Naast afdelingen hadden nu ook kenniscentra ('thematische netwerken') afgevaardigden kunnen aanwijzen. De workshops hielden zich bezig met beginselen, Europa, vergrijzing, kennis en wisselwerking tussen culturen. Een deel van de aanwezigen toonde zich tevreden met de nieuwe opzet, anderen vonden dat er te weinig tijd overbleef voor besluitvorming en controle van de partijtop door de achterban.

Het congres besloot onder meer om op termijn te streven naar 1 mei als nationale feestdag. Voorts werden resoluties behandeld over vergrijzing en over de interculturele of multiculturele samenleving. De basis voor de laatstgenoemde resolutie vormde de nota *Wisselwerking 2*, geschreven door een projectgroep onder leiding van oud-minister E. van Thijn en het Tweede-Kamerlid mevr. M.I. Hamer als vervolg op de in 1998 verschenen nota *Wisselwerking* (zie *Jaarboek 1998 DNPP*, blz. 71). Zij zagen etnische segregatie en discriminatie als problemen die vooral om sociaal-economische oplossingen vroegen en niet zozeer om sociaal-cultureel beleid. Van Thijn wilde de allochtonen de keuze laten om zich wel of niet aan de autochtone cultuur aan te passen – mits ze wel de Nederland-

se taal leerden - en pleitte voor 'interculturalisatie'. Het congres volgde hem hierin en keurde de resolutie goed.

Partijleider Kok noemde in zijn rede de uitbreiding van de Europese Unie en de ontwikkeling van een 'kenniseconomie' belangrijke uitdagingen voor de sociaal-democratie in de toekomst. De sociaal-democratie zou zich niet in neoliberale richting moeten ontwikkelen, maar het evenwicht dienen te bewaren tussen solidariteit en de emancipatie van het individu.

positie partijleider Kok

Over de politieke toekomst van partijleider en premier Kok, die intussen de zestig gepasseerd was, werd in 2000 veel gespeculeerd. Partijvoorzitter mevr. M.A. van Hees suggereerde in februari een 'brede kopgroep' achter Kok te vormen (*de Volkskrant*, 17 februari 2000). Haar opmerking viel bij de partijtop niet in goede aarde. Kok zelf merkte op dat die kopgroep er al was. Hij kondigde in mei aan dat hij in 2001 een beslissing zou nemen of hij een derde kabinet zou willen leiden. Zijn partijgenote mevr. J. van Nieuwenhoven, de voorzitter van de Tweede Kamer, verklaarde in een vraaggesprek met het weekblad *Nieuwe Revu* in december ten aanzien van het premierschap van Kok dat het 'mooi geweest' was. Melkert achtte zij een goede opvolger. Volgens een door bureau Intomart in die tijd gehouden enquête deelde echter nog geen kwart van de PvdA-kiezers deze mening; driekwart gaf de voorkeur aan Kok als lijsttrekker bij de komende kamerverkiezingen.

Als mogelijke opvolgers van Kok werden meestal genoemd: fractievoorzitter Melkert, de staatssecretaris van Justitie M.J. Cohen en de burgemeester van Tilburg, J. Stekelenburg. Cohen viel echter in december af, toen hij tot burgemeester van Amsterdam werd benoemd. In december bestempelde Kok Melkert als 'een man in wie ik een groot vertrouwen heb' (*NRC Handelsblad*, 18 december 2000).

coalitievorming

Niet geheel los van de politieke toekomst van Kok stond de vraag of de paarse coalitie na de volgende verkiezingen voortgezet zou moeten worden. In zijn toespraak op het partijcongres in mei wilde fractievoorzitter Melkert, die in de voorafgaande maanden veel kritiek had geleverd op coalitiepartner VVD en de stabiliteit van de coalitie in twijfel had getrokken, een derde paarse kabinet beslist niet uitsluiten. De samenwerking was volgens hem zinvol 'zolang het lukt compromissen te sluiten met een herkenbaar sociaal-democratisch gehalte' (*Trouw*, 29 mei 2000).

Speculaties over andere coalities achtte hij ongewenst. Desalniettemin kwam tegen het einde van het jaar hierover in PvdA-kring de discussie op gang. D. Dolman, lid van de Raad van State en oud-voorzitter van de Tweede Kamer, pleitte in november voor een coalitie met CDA in plaats van VVD. De voorzitter van de PvdA-jongerenorganisatie Jonge Socialisten (JS), S. Zboray, brak een lans voor een coalitie met CDA, GroenLinks en mogelijk de ChristenUnie. A. Duivesteijn, lid van de Tweede Kamer, hoopte zelfs op een progressief kabinet met D66, GroenLinks en wellicht de ChristenUnie, zonder VVD en liefst ook zonder CDA. Of Kok bereid zou zijn een dergelijk kabinet te leiden, was een vraag die voorlopig onbeantwoord bleef.

Van Hees en de crisis in de partijorganisatie

In de loop van het jaar kreeg het dagelijks bestuur te maken met forse kritiek op zijn functioneren. Op 22 augustus spuiden de voorzitters van de vier grote stadsafdelingen en van acht gewesten – tevens lid van het algemeen bestuur van de partij – hun kritiek op een besloten bijeenkomst te Utrecht. Mevr. J. de Sain, voorzitter van het gewest Zuid-Holland en initiatiefneemster van de bijeenkomst, miste ‘samenhang en continuïteit’ in de verschillende projecten die partijvoorzitter Van Hees en vice-voorzitter Hamer hadden opgezet (*de Volkskrant*, 24 augustus 2000). Er leefde ook onvrede over de kenniscentra, die te weinig invloed zouden hebben en te weinig steun van het partijbureau zouden krijgen. De achterban bleef vaak te passief en zou door het bestuur meer bij de partijvernieuwing betrokken moeten worden.

Op 5 september besloot Van Hees haar functie als partijvoorzitter met onmiddellijke ingang neer te leggen, na een vergadering van het dagelijks bestuur waarbij ook Kok en Melkert aanwezig waren en waar een interne rapportage over het functioneren van het dagelijks bestuur werd besproken, uitgebracht door de organisatieadviseur H. Andersson. Andere bestuursleden verweten Van Hees gebrek aan leiding en inspiratie bij de vernieuwing van de partij. Ze zou teveel in Den Haag zijn en te weinig prioriteiten stellen, aldus vice-voorzitter Hamer (*Pro*, oktober 2000). Door gebrek aan wederzijds vertrouwen zou een ‘werkbaar basis’ ontbreken, zo verklaarde het partijbestuur diezelfde avond.

Van Hees, die pas in februari 1999 tot partijvoorzitter was gekozen, nam haar besluit mede omdat zij in het weekblad *Vrij Nederland* (9 september 2000) beschuldigd werd van declaratiegedrag dat ‘niet in overeenstemming is met een bestuursfunctie in een vrijwilligersorganisatie’. Het ging met name om declaratie van autokosten, hotelkosten en een managementcursus. De auteurs vroegen zich af of zij ‘de volgende Bram Peper’

zou zijn. Eén van de auteurs van de publicatie, T. Wallaart, was lid geweest van de jongerenbeweging Niet Nix, die in de strijd om het voorzitterschap van de partij de kandidaten L. Booij en E. van Bruggen actief gesteund had (zie *Jaarboek 1998 DNPP*, blz. 68, en *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 60-61). Van Hees verweet het weekblad 'riooljournalistiek' en ontkende alle beschuldigingen ten stelligste (*NRC Handelsblad*, 7 september 2000). Zij meende dat sommige leden van het dagelijks bestuur de discussie hadden geblokkeerd. Ze had veel tijd in Den Haag moeten besteden, onder meer omdat daar nogal wat weerstand had bestaan tegen haar voorzitterschap. Melkert ontkende dat aan de integriteit van Van Hees werd getwijfeld, maar prees haar besluit om af te treden en zo een einde te maken aan een 'onwerkbare situatie' (*de Volkskrant*, 6 september 2000). Kok noemde haar aftreden 'heel erg sneu', maar 'onvermijdelijk' (*de Volkskrant*, 7 september 2000). Vice-voorzitter Hamer zou het voorzitterschap tot het volgende partijcongres waarnemen, zo besloot het partijbestuur op 7 september. Van Hees bleef overigens (gewoon) lid van dat bestuur.

Sommige kaderleden van de partij uitten hun verontwaardiging over de gang van zaken. B. Olij, voorzitter van de afdeling Amsterdam, achtte het 'onbestaanbaar dat een voorzitter die door het congres is gekozen, zomaar door het dagelijks bestuur aan de kant wordt gezet' en eiste een vervroegd partijcongres hierover (*Trouw*, 16 september 2000). Op 28 september kwamen in Utrecht opnieuw gewestelijke voorzitters bijeen, nu om met leden van het bestuur de crisis in de partij te bespreken. De bijeenkomst had een besloten karakter. Op dezelfde dag verklaarde Tj. van Dekken, lid van het dagelijks bestuur, op een afdelingsvergadering in Groningen dat de declaraties van Van Hees wel degelijk omstreden waren binnen het bestuur.

Een onderzoek van oud-Commissaris van de Koningin R. de Wit zuiverde Van Hees in november van elke blaam. Wel was er binnen het dagelijks bestuur, en met name tussen Van Hees en penningmeester J. van Ingen Schenau, onenigheid geweest, onder meer over de huur van een auto met chauffeur en de door Van Hees voorgestelde huur van een woning in Den Haag (in plaats van een hotelkamer). Op 13 november besprak het bestuur de kwestie met het partijkader op een openbare maar informele bijeenkomst in Utrecht. Partijsecretaris L. Labruyere gaf een samenvatting van de gerezen moeilijkheden binnen het dagelijks bestuur, die hij vooral weet aan gebrek aan structuur en aan chaotisch optreden van de (gewezen) voorzitter. Van Hees had zich niet schuldig gemaakt aan malversaties, zo stelde het bestuur nu vast, maar van excuses was geen sprake. Van Hees herhaalde dat zij zich onvoldoende geaccepteerd wist door het partijbestuur. Ze kreeg veel bijval vanuit de zaal. Regel-

matig klonk de roep dat het hele bestuur moest aftreden. Melkert trachtte de gemoederen te sussen en betoogde dat het dagelijks bestuur wel moest aanblijven.

Nadat al in oktober de hoofdredacteur van *Vrij Nederland*, mevr. X. Schutte, afstand had genomen van het omstreden artikel, bood zij op 18 november aan Van Hees excuses aan voor de publicatie van onjuistheden betreffende haar declaratie van hotelkosten en een managementcursus. Vanuit de PvdA zou bewust deze onjuiste informatie aan het weekblad zijn 'gelekt'. Naar aanleiding van deze verklaring eisten veertien afdelingsbestuurders en andere kaderleden van de partij in een open brief het aftreden van het dagelijks bestuur.

In november stelde het dagelijks bestuur een commissie van drie in onder leiding van de burgemeester van Eindhoven, R. Welschen, om kandidaten te zoeken voor een nieuw dagelijks bestuur, dat in maart 2001 op het congres gekozen zou moeten worden. De zittende leden van het dagelijks bestuur kondigden eind november aan zich niet opnieuw kandidaat te zullen stellen, tenzij de commissie-Welschen hen daartoe zou uitnodigen. Hamer wilde in elk geval geen kandidaat-voorzitter zijn.

partijvernieuwing

In maart 1999 had het partijcongres de commissie Partijvernieuwing ingesteld. Onder voorzitterschap van de Utrechtse burgemeester mevr. A. Brouwer-Korf diende die een ontwerp te maken van 'de PvdA van de toekomst'. Om de achterban structureel meer invloed te bieden op de koers van de partij, stelde de commissie onder meer voor om een Politiek Forum in te voeren. Dit lichaam zou in zekere zin de in 1992 afgeschafte partijraad vervangen; volksvertegenwoordigers zouden aan het Forum verantwoording kunnen afleggen. Het Forum moest honderd leden tellen, aan te wijzen door de gewesten, kenniscentra en het partijbestuur. De commissie wilde bovendien het partijbestuur vervangen door een Adviesraad Verenigingszaken, die zou rapporteren aan het dagelijks bestuur. Bestuurders van de gewesten en de vier grote stadsafdelingen zouden in deze adviesraad zitting krijgen. Het partijbestuur nam het voorstel, vervat in de notitie *Politiek is mensenwerk*, over en presenteerde het op 1 november. De JS verwachtte dat de leden hiermee nog minder invloed zouden krijgen en pleitte voor een partijparlement dat maandelijks bijeen zou komen en dat zelf kamerleden en bewindslieden ter verantwoording zou roepen. Het huishoudelijk congres van maart 2001 zou zich over de voorstellen van de commissie buigen.

beginselprogramma

In februari 1999 had het partijcongres besloten dat in 2001 een nieuw beginselprogramma moest worden vastgesteld (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 62). Op 27 oktober 2000 bood de commissie Beginselen onder voorzitterschap van de hoogleraar en senator Witteveen haar ontwerpbegin-selprogramma onder de titel *Tussen droom en daad* aan het partijbestuur aan. De beginselen van de sociaal-democratie werden hierin omschreven als: gelijkwaardigheid en gelijke kansen; solidariteit en wederkerigheid; keuzevrijheid, individuele ontplooiing en een democratische cultuur. Twee leden van de commissie, Hajer en Kalma, distantieerden zich in een brief aan het partijbestuur van het stuk. Zij vonden het ontwerpprogram te vrijblijvend, onvolledig en te weinig onderscheidend. De PvdA zou uit haar schulp van 'bestuurderspartij' moeten kruipen en meer nadruk leggen op het ideaal van sociale gelijkheid en democratisch engagement, voegden zij later toe (*NRC Handelsblad*, 27 november 2000). Witteveen betoogde daarentegen dat de sociaal-democratie weliswaar geen beginselen aanhing die niet in andere stromingen voorkwamen, maar dat haar combinatie van beginselen uniek en identiteitsbepalend was.

Op 1 november presenteerde waarnemend partijvoorzitter Hamer het ontwerp in Den Haag. Ze pleitte daarbij voor 'idealistisch pragmatisme'. Leden van de drie noordelijke gewesten behandelden op een bijeenkomst in Groningen in december het ontwerp zeer kritisch. Ook de voorzitter van de JS, Zboray, achtte het ontwerp weinig bruikbaar: '(het) geeft geen nieuwe richting, maar is slechts een aanpassing aan het beleid van de afgelopen elf jaar' (*Trouw*, 13 december 2000). Het partijcongres van maart 2001 zou het laatste woord hebben.

Tweede-Kamerverkiezingen 2002

In september werd H.G. Ouwerkerk, burgemeester van Almere, benoemd tot voorzitter van de kandidaatstellingscommissie, als opvolger van A.J. Dunning. Deze commissie zou kandidaten voordragen voor de komende verkiezingen van de Tweede Kamer, Eerste Kamer en het Europees Parlement.

In december verzocht het partijbestuur E. van der Laan, oud-fractievoorzitter van de PvdA in de gemeenteraad van Amsterdam (1990-1998), een programma te ontwerpen voor de Tweede-Kamerverkiezingen die in 2002 verwacht werden.

Tweede-Kamerfractie

Het Tweede-Kamerlid mevr. M.M. van Zijlen presenteerde op 19 februari haar openhartige dagboek, *Retour Nijmegen-Den Haag*. Kamer-voorzitter en partijgenote Van Nieuwenhoven nam het eerste exemplaar in ontvangst en noemde het een moedig boek. Opmerkingen daarin over collega's (Melkert: 'arrogant'; R. van Gijzel: 'hyenagedrag'; R. Oudkerk: 'gekwetste ego') vielen niet goed. Van Zijlens collega J.P.C.M. van Zijl achtte haar geschrift 'overbodig proza' (*de Volkskrant*, 21 februari 2000). Na een gesprek met het fractiebestuur bood Van Zijlen haar excuses aan; ze behield haar functie als secretaris van de fractie. In juni kondigde ze aan per 1 september het kamerlidmaatschap te zullen verruilen voor een functie bij het adviesbureau Deloitte en Touche.

Tegelijk met Van Zijlen verliet ook Van Zijl de Tweede Kamer in september. Hij zou leiding gaan geven aan de Raad voor Werk en Inkomen. Van Zijl was in 1989 in de Tweede Kamer gekozen en sinds 1998 vice-voorzitter van de fractie. Hij werd als kamerlid opgevolgd door de cultuurtechnicus en planoloog G.C.F.M. Depla, terwijl Van Zijlen werd opgevolgd door de regisseuse en producer mevr. H. Molenaar. Onder-voorzitter van de fractie werd Duivesteijn, sinds 1994 lid van de Tweede Kamer. Mevr. S.A.M. Dijksma volgde Van Zijlen op als secretaris van de fractie.

partijbijeenkomsten

Op 19 februari vond in Nijmegen een goed bezocht Kennisfestival plaats, waarbij de zes Kenniscentra die in 1999 waren ingesteld (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 62-63) *acte de présence* gaven. Er werden debatten gehouden onder meer over een gekozen staatshoofd, de multiculturele samenleving en de beginselen van de sociaal-democratie. Op 4 november organiseerde het Kenniscentrum Binnenland en Justitie samen met de Tweede-Kamerfractie een discussiedag in Utrecht over de discussienota *Veiligheid*. Op 25 november hield het Kenniscentrum Ruimte & Milieu een 'Festival Ruimte' in Amersfoort, waar in twaalf workshops verschillende aspecten van de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening besproken werden. Op dezelfde dag vond in Eindhoven een discussiedag plaats onder auspiciën van het kenniscentrum Zorg en Welzijn over de toekomst van de gezondheidszorg, met als motto 'Naar een gezonde zorg: de patiënt centraal'.

De PvdA hield op 25 februari in Amsterdam een bijeenkomst over de uitbreiding en verdieping van de Europese Unie. De bijeenkomst werd afgesloten met een discussie tussen Melkert, staatssecretaris D.A. Ben-

schop van Buitenlandse Zaken, en M.J. van den Berg, delegatieleider van de PvdA in het Europees Parlement. Op 13 mei organiseerde de partij in Den Haag een bijeenkomst over 'de nieuwe onderwijsagenda', waarbij naast Melkert en Van Hees de secretaris-generaal van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), D. Johnston, een inleiding hielden.

verwante instellingen en publicaties

De PvdA publiceerde *Beelden van rood. Honderd jaar sociaal-democratie in Tilburg*, een bundel korte schetsen van oudere en jongere sociaal-democraten in deze stad, onder redactie van H. Backx, H. van Deijck en M. Knapen.

Op 14 februari werd het discussiestuk *De kleur van grijs* aan premier Kok aangeboden. De nota was geschreven door de Tweede-Kamerleden W. Gortzak en Van Zijl en bevatte een aantal maatregelen om ouderen langer te laten werken. De nota was ook geschreven met het oog op het komende verkiezingsprogramma. In de loop van het jaar publiceerde de fractie nog een aantal nota's, zoals *Wonen, zorg en dienstverlening. Een zorg voor vandaag*; *Werk moet lonen. Voorstellen van de Partij van de Arbeid om werk meer lonend te maken, de arbeidsparticipatie te bevorderen en de armoedeval te verkleinen*; *Ruimte voor de landbouw, landbouw voor de ruimte*; *Veiligheid verkend*; en *Stoppen met wachten*. Op 28 oktober presenteerde het Tweede-Kamerlid mevr. J.C. Smits op een bijeenkomst van het Kenniscentrum Sociaal-Economisch-Financieel in samenwerking met de Tweede-Kamerfractie in Ede de nota *Werk in uitvoering, een verkenning van de Toekomst van de Arbeid*, die door een projectteam was geschreven en door J. Nekkers geredigeerd. In de nota werden stellingen geformuleerd voor sociaal beleid, met nadruk op flexibilisering naast behoud van sociale zekerheid. Het project 'werk in uitvoering' zou overigens in 2001 voortgezet worden en moeten uitmonden in een nieuw Plan van de Arbeid. Op 16 november publiceerde de fractie de nota *De Europese Toets*, geschreven door een aantal kamerleden onder leiding van oud-Tweede-Kamerlid H.J. van den Bergh. Dit stuk bevatte suggesties voor een herkenbare en snel inzetbare Nederlandse bijdrage aan een Europese crisisbeheersingsmacht, die democratisch gecontroleerd zou moeten worden.

Fractievoorzitter Melkert presenteerde op 10 april de nota *Kracht en kwaliteit*, waarin een 'nieuwe balans' werd voorgesteld tussen lastenverlichting, aflossing van de staatsschuld en nieuwe uitgaven. De komende vier jaar moest een bedrag oplopend tot negen miljard gulden worden geïnvesteerd in zaken als onderwijs, zorg, veiligheid en infrastructuur.

Het geld zou voornamelijk uit de financiële meevallers – extra inkomsten voor de overheid, met name aardgasbaten – kunnen komen. Vier economen uit de PvdA, H. Don (directeur Centraal Planbureau), C.A. de Kam (hoogleraar te Groningen), B. Jacobs (medewerker Tinbergen Instituut Amsterdam) en D. Wolfson (oud-hoogleraar en senator), veroordeelden de nota als ‘een weinig doordachte optelsom’ (de *Volkskrant*, 18 mei 2000). Hun kritiek werd gepubliceerd in een bundel die werd uitgegeven door de Wiardi Beckman Stichting (WBS) onder de titel *Schuld en solidariteit*. Vanuit solidariteit met komende generaties zou de PvdA meevallers aan vermindering van de staatsschuld moeten besteden. Melkert vond de aandacht voor de staatsschuld overdreven: solidariteit met huidige generaties ging voor solidariteit met generaties in de toekomst. De benadering van de economen was in zijn ogen te theoretisch. Hij zei dit in een discussie met de economen bij de presentatie van hun bundel, georganiseerd door de WBS op 22 mei in Den Haag.

De WBS liet in maart *Geld zonder grenzen* verschijnen, een bundel onder redactie van haar medewerkster B. Hogenboom, waarin een viertal economen de gevolgen van de liberalisering en globalisering van het kapitaalverkeer schetsten en voorstellen voor hervormingen uitwerkten. De WBS hechtte sterk aan haar zelfstandigheid en reageerde - bij monde van haar directeur Kalma - dan ook fel op een suggestie van partijsecretaris Labruyere, dat zij ‘meer zou moeten integreren in de processen die zich afspelen op het partijbureau’: Kalma vond dit ‘kenmerkend voor het type bestuurder dat het vrije debat in de PvdA liever vandaag dan morgen zou smoren’ (*Onderstroom*, 15 april 2000).

Het Centrum voor Lokaal Bestuur (CLB) kreeg op 1 juli een nieuwe secretaris: de politicoloog R. Kreeft volgde mevr. R. Vermeij op, die politiek adviseur werd van minister mevr. T. Netelenbos van Verkeer en Waterstaat. Het Centrum publiceerde als jaarbericht een provocerende studie van de Tilburgse hoogleraar bestuurskunde P.H.A. Frissen getiteld *Sturing en publiek domein. Sociaal-democratie zonder partij*. Frissen leverde daarin forse kritiek op de pretentie van de PvdA, de samenleving via de overheid nog te kunnen sturen. Het CLB organiseerde op 11 februari te Utrecht een studiemiddag over lokale democratie, naar aanleiding van het rapport van de staatscommissie Dualisme en Lokale Democratie (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). In mei verscheen van de hand van J. de Roos: *Met enige schroom. Pioniers van het lokaal bestuur*, een serie portretten van sociaal-democratische gemeentebestuurders (raadsleden, wethouders en burgemeesters) uit de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. Op 7 oktober vond in Apeldoorn het achtste Festival van het Binnenlands Bestuur plaats, met als thema de multiculturele samenleving. De Rotterdamse hoogleraar soci-

ologie G. Engbersen besprak in de Wibautlezing de gevolgen van migratie voor gemeenten van verschillende omvang.

De Evert Vermeer Stichting (EVS), de nevenorganisatie van de PvdA die zich bezighoudt met ontwikkelingssamenwerking, hield 13 mei in Utrecht een conferentie waarop Afrika centraal stond. Directeur werd mevr. S. Dijkers, die lid was van GroenLinks maar zich nu ook aanmeldde bij de PvdA. In samenwerking met de EVS en het Kenniscentrum Buitenland publiceerde de Nederlandse delegatie van de Sociaal-democratische Fractie in het Europees Parlement de brochure *De gezamenlijke toekomst van Afrika en Europa*, geredigeerd door mevr. K. Bais. Op 1 december organiseerde de PvdA-delegatie in het Europees Parlement een publieksbijeenkomst over de uitbreiding van de Europese Unie onder de titel 'Quo Vadis?'.

De Jonge Socialisten (JS) behandelden op hun congres op 15 en 16 april te Leeuwarden een eigen beginselprogramma en herziening van het huishoudelijk reglement. De JS koos een nieuw bestuur, voorgezeten door Zboray. Op 14 juni hield de JS een discussieavond in Amersfoort over de toekomst van Europa, in samenwerking met het gewestelijk bestuur van de partij. Naast staatssecretaris Benschop zouden ook politici van CDA, VVD en GroenLinks hieraan deelnemen.

De Alfred Mozer Stichting vierde in maart haar tienjarig bestaan. Sinds de val van de muur bood de stichting steun aan zusterpartijen in Midden- en Oost-Europa. In de loop van de jaren negentig verschoof haar werkterrein meer van Midden- naar Oost-Europa: landen als Albanië, Macedonië, Oekraïne en Rusland.

In de plaats van het in 1999 ter ziele gegane fax- en emailblad *Vlugschrift* verscheen in 2000 op internet *Onderstroom*, onder redactie van R. Licher en K. Gravesteyn – student politicologie respectievelijk medewerker van de Utrechtse gemeenteraadsfractie van de PvdA. Het 'e-zine' bevatte korte commentaren en citaten naar aanleiding van actuele kwesties. Op 1 september deelde de redactie mee dat het partijbestuur in de zomer had besloten de publicatie niet langer te faciliteren. Dit besluit werd niet duidelijk gemotiveerd. De redactie vermoedde echter dat de partijtop geen open discussie wenste maar uitsluitend een 'verantwoord debat' dat van bovenaf gecontroleerd kon worden. *Onderstroom* was in totaal vijftien keer verschenen.

personalia

Op 1 februari vertrok J. Huige als directeur van het partijbureau; hij werd opgevolgd door mevr. R. van der Zedde-Brinkman.

Op 4 mei overleed de socioloog C. (Stan) Poppe, vice-voorzitter van de partij in de periode 1982-1986, waarnemend voorzitter in 1986-1987 en Tweede-Kamerlid van 1972 tot 1986.

Op 5 juli overleed J.C.J. Lammers. Als journalist had hij in 1966 mede het initiatief genomen voor de beweging Nieuw Links, die de PvdA wilde vernieuwen en radicaliseren. Van 1970 tot 1976 was hij wethouder van Amsterdam, vervolgens landdrost van de Zuidelijke IJsselmeerpolders, burgemeester van Almere (1984-1985) en van 1985 tot 1996 Commissaris van de Koningin in Flevoland.

Op 1 september trad M.A.M. Wöltgens terug als burgemeester van Kerkrade en werd voorzitter van de Open Universiteit. Hij was van 1989 tot 1994 voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de PvdA geweest en sinds 1995 lid van de Eerste Kamer.

Op 20 december nam S.L. Patijn afscheid als burgemeester van Amsterdam. Hij zou in januari 2001 worden opgevolgd door M.J. Cohen.

Socialistische Partij (SP)

Het jaar 2000 was voor de SP een jaar van consolidatie. Centraal stond de uitvoering van de besluiten van twee congressen die de partij een jaar eerder had gehouden. Daarnaast stond 2000 in het teken van de scholing. De SP trachtte het 'politek-ideologisch niveau van de partij structureel te verbeteren' (*Van wens naar werkelijkheid*, blz. 4). Afdelingsbestuurders en raadsleden werden verplicht de cursus 'politieke basisvorming' te volgen. Verder startte de partij een 'Zomerschool'. Partijleden kregen hier colleges politiek, cultuur en economie.

beginselprogramma en statuten

Met twee stemmen tegen stelde de partijraad van 15 januari het beginselprogramma *Heel de mens* vast, dat eerder al, in december 1999, door het partijcongres was aangenomen (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 74-75). Ook het stuk 'Op weg naar Brutopia?' werd vastgesteld. De formele behandeling was nodig, omdat het partijcongres de documenten had goedgekeurd zonder dat de aangenomen amendementen daarin waren verwerkt. De partijraad keurde verder enkele wijzigingen van de statuten goed.

partijraden

De partijraad in januari discussieerde verder over de vernieuwing van het gemeentebestuur aan de hand van een notitie van de werkgroep Democratie. De bijeenkomst sprak zich uit vóór handhaving van het monistische

lokale bestel, waarbij de gemeenteraad het hoogste orgaan is en het college van burgemeester en wethouders de uitvoerende instantie. Over de noodzaak de burgemeester te verkiezen bestond geen twijfel; wel over de vraag hoe. De partijraad van 11 maart nam het advies van de werkgroep over dat de burgemeester door en uit de gemeenteraad diende te worden verkozen.

Op 11 maart besprak de partijraad ook een notitie over genetische manipulatie, opgesteld door een werkgroep waarin onder meer het Tweede-Kamerlid R.J.L. Poppe en partijsecretaris T. Kox zitting hadden. In deze notitie werd voorgesteld genetische manipulatie alleen onder zeer strikte voorwaarden toe te staan. De bijeenkomst nam de conclusies van de werkgroep over. De notitie werd daarop in juni gepubliceerd onder de titel *Wat moeten we met de genetische manipulatie?*

De partijraad van 24 juni stond inhoudelijk in het teken van 'orde en veiligheid'. Na een uitgebreide discussie werd de voorbereidende notitie, voorbereid door een werkgroep met daarin onder meer de Tweede-Kamerleden mevr. A.C. Kant en J.M.A.M. de Wit, aangepast en opnieuw besproken op de partijraad van 30 september. In de nieuwe versie, die unaniem werd aanvaard, sprak de SP zich onder meer uit vóór legalisatie van softdrugs. Op deze laatste bijeenkomst werd ook gesproken over de internationale rechtsorde. De partijraad van 16 december hield zich vooral bezig met organisatorische zaken (zie hieronder).

congresevaluatie

De partijraad van december was hoofdzakelijk gewijd aan de uitvoering van de besluiten van de beide congressen die de SP in 1999 had gehouden. In mei van dat jaar had de partijorganisatie centraal gestaan; in december het nieuwe beginselprogramma (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 74-75). De partijraad van juni 2000 besloot tot een evaluatie van de implementatie van de congresbesluiten. De stand van zaken werd beschreven in de nota *Van wens naar werkelijkheid*, die in september verscheen. Het overzicht werd eerst in de partijafdelingen besproken en daarna, in november, op regioconferenties. Hier klonk kritiek op het voornemen van de partijleiding om leden met kortingen bij de aanschaf van boeken of video's meer aan de partij te binden. Het partijbestuur trok daarop dit plan in. Op 16 december boog de partijraad zich over de nota en de daaraan verbonden 'verbetervoorstellen'. Besloten werd onder meer de districten op te heffen omdat deze niet goed functioneerden. Zij werden vervangen door een zestal regio's.

breuk in college in Oss

Na de gemeenteraadsverkiezingen in maart 1998 was de SP toegetreden tot het college van burgemeester en wethouders in Oss, Uden en Schijndel (zie *Jaarboek 1998 DNPP*, blz. 79). Door toedoen van de PvdA-gemeenteraadsfractie in laatstgenoemde gemeente moest de SP-wethouder in de herfst van 1999 opstappen en geraakte de SP in de oppositie (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 75). In maart 2000 verbrak de PvdA-fractie in de gemeenteraad van Oss de samenwerking met de SP. De sociaal-democratische wethouder H. Tuerlings nam ontslag uit onvrede over het financiële beleid van het gemeentebestuur, dat werd gedomineerd door de SP. SP-wethouder J. Iding noemde deze stap 'een aanval in de rug' (*de Volkskrant*, 29 maart 2000). Hij vermoedde dat de PvdA zo probeerde de opmars van zijn partij te stuiten. De SP nam als grootste partij het initiatief voor de vorming van een nieuw college, maar deze formatiepoging strandde op de onwil van de meeste partijen om met de SP samen te werken. In mei kwam vervolgens een nieuw college tot stand, dat de steun kreeg van alle fracties in de gemeenteraad behalve die van de SP. H. van Gerven, één van de teruggetreden SP-wethouders, sprak van een 'rechts monsterverbond tegen de SP' (*de Tribune*, 14 juni 2000).

gemeenteraads- en Tweede-Kamerverkiezingen 2002

De SP startte in 2000 de voorbereidingen voor de gemeenteraads- en kamerverkiezingen van 2002. Er werd een cursus 'Lokale politiek' ontwikkeld, die verplicht werd gesteld voor alle kandidaat-raadsleden. Op de partijraad in december werd de procedure voor deelname aan de raadsverkiezingen aangenomen. Wanneer afdelingen wilden deelnemen, dienden zij dat vóór 10 februari 2001 met redenen omkleed aan te geven.

In het najaar stelde het partijbestuur een tweetal commissies in die de kandidatenlijst en het verkiezingsprogramma voor de Tweede-Kamerverkiezingen moest voorbereiden. De voorstellen dienden dan nog aan de partijraad en het partijcongres te worden voorgelegd.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

In de herfst werden in een aantal gemeenten tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen gehouden (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). De SP deed mee in Utrecht, De Bilt, Horst en Goor, en bleef overal in zetels gelijk. Twee weken voor de verkiezingen in Goor op 29 november overleed de lijsttrekker van de SP, mevr. H. Woestenenk. Sinds 1999 maakte zij ook deel uit van de SP-fractie in de Provinciale Staten van Overijssel.

In het begin van 2000 gaf de SP de aanzet tot het comité 'Schiphol Anders'. Doel ervan was zoveel mogelijk organisaties te mobiliseren tegen de uitbreidingsplannen van de luchthaven Schiphol. Tot de deelnemers behoorden Milieudefensie en de Milieufederatie Noord-Holland.

In mei begon de SP een campagne tegen Shell. Volgens de partij zou de oliemaatschappij weigeren om gevaarlijk bedrijfsafval aan de rand van het nationaal park De Biesbosch op te ruimen. Klanten van Shell werden bij benzinepompen opgeroepen hun ongenoegen hierover bij het concern kenbaar te maken. De partij kondigde een kopersstaking aan in het geval dat Shell niet tot sanering over zou gaan. Op 21 juli vond er een gesprek plaats tussen partijsecretaris Kox en de oliemaatschappij. Volgens de SP had Shell beloofd stappen te ondernemen, maar zou de maatschappij die toezegging niet gestand hebben gedaan. De partij riep daarop vanaf 1 november de automobilisten op niet bij Shell te tanken.

Op 24 juni startte de SP een actie voor een 'alomvattende en gegarandeerde bescherming' van de Waddenzee. De partij wenste geen verdere economische exploitatie van dit natuurgebied. Met een zeilschip werden alle Waddeneilanden aangedaan, waarna SP-ers steunbetuigingen inzamelden.

Na twee eerdere mislukte pogingen vloog het Tweede-Kamerlid H. van Bommel samen met andere Europese politici en journalisten begin december met een Frans vliegtuig naar Bagdad. Doel van de reis was protest aan te tekenen tegen de rigide economische sancties van de Verenigde Naties tegen Irak. In de Tweede Kamer kwam de SP op voor opheffing van het handelsembargo, met uitzondering van wapenleveranties. Van Bommel werd in Irak enige tijd door de politie aangehouden, nadat hij samen met een fotograaf was gearresteerd voor het paleis van president Saddam Hussein.

Uitverkoop van de beschaving

De partijraad van 30 september besloot tot de campagne 'Stop de uitverkoop van de beschaving', bedoeld tegen de toenemende tegenstelling die de SP signaleerde tussen private rijkdom en publieke armoede. Ontmanteling en uitholling van de publieke sector betekende afbraak van de beschaving, aldus partijleider J.G.C.A. Marijnissen, die dit onderwerp tot hét thema voor de gemeenteraads- en Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 aanmerkte. Hij meende dat de SP haar ideologische positie in deze campagne helder zou kunnen weergeven, en zag goede mogelijkheden tot 'het versterken van de contacten met de mensen en het mobiliseren van mensen' (*Spanning*, 25 oktober 2000). De actie ging op 13 oktober van start. Het

was de bedoeling dat het jaar 2001 geheel in het teken van deze campagne zou staan.

Eerste-Kamerlid Van Vugt

Op 29 februari werd SP-senator D. van Vugt aangehouden op het Binnenhof. Samen met enkele leden van 'Rood', de jongerenorganisatie van de SP, betoogde hij tijdens het bezoek van de Franse president J. Chirac aan premier Kok tegen de nucleaire politiek van Frankrijk. De demonstratie werd zonder vergunning gehouden. Eind oktober werd Van Vlugt vanwege zijn betrokkenheid bij de betoging door de kantonrechter in Den Haag tot een boete van 1.500 gulden veroordeeld. Hierna begon Rood met een inzamelingsactie om de boete te voldoen.

Internet

Vanaf 14 augustus bood de SP haar leden gratis toegang aan tot internet. Met het account bij 'Tomaatnet' kregen de leden gratis een emailadres en een subdomein voor een eigen homepage. De partij garandeerde als *provider* dat er geen misbruik van persoonlijke gegevens van de gebruikers zou worden gemaakt. Met dit initiatief hoopte de SP haar leden meer aan zich te binden. Het 'wij-gevoel' zou erdoor versterkt worden. Bovendien konden leden in de toekomst zo sneller worden geïnformeerd.

partijbijeenkomsten

Op 12 februari kwamen veertig voorzitters van afdelingen en districten van de SP en de plaatselijke 'Solidair-verantwoordelijken' in het Vakbondsmuseum in Amsterdam bijeen om te praten over de plaats van *Solidair* binnen de SP. Met het blad *Solidair*, dat vier maal per jaar door de SP bij bedrijven werd verspreid, wilde de SP de 'strijd van arbeiders ondersteunen [en] een steun zijn voor kritische werknemers binnen de vakbeweging' (*Spanning*, 31 augustus 2000).

Op 18 juni hield de SP een kunst- en cultuurfestival onder de naam 'Spektakel' in het Archeon in Alphen aan den Rijn, bedoeld voor alle partijleden. Er waren optredens van onder meer het Radio Symfonie Orkest. Ongeveer 1.500 personen bezochten de bijeenkomst.

De SP organiseerde op 25 november een onderwijsconferentie. Doel van de bijeenkomst was een 'heldere en sociale visie' op het onderwijs te ontwikkelen.

Op 1 maart vierde Ons Medisch Centrum (OMC) in Oss zijn 25-jarig bestaan. Het OMC, een gezondheidscentrum waar de artsen in loondienst werkten, was in 1975 door de SP opgericht. Vijf jaar later volgde eenzelfde instelling in Zoetermeer. Ter gelegenheid van het jubileum in Oss verscheen *De rode remedie. Ons Medisch Centrum 1975-2000*.

Op 25 april presenteerden partijleider Marijnissen en K. Glastra van Loon het boek *De laatste oorlog. Gesprekken over een nieuwe wereldorde*. Hierin lieten zij hun licht schijnen over het NAVO-ingrijpen in de Servische provincie Kosovo in 1999 en de gevolgen van die interventie voor de internationale buitenlandse politiek. Zij hadden mensen geïnterviewd die zich zeer kritisch over het optreden van de NAVO uitlieten, zoals Lord Carrington, voormalig secretaris-generaal van de NAVO. Als enige partij in de Tweede Kamer had de SP het optreden van de NAVO in Kosovo afgewezen (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 72).

Op 22 september publiceerde het Wetenschappelijk Bureau van de SP het rapport *Weg Voorziening Gehandicapten*, geschreven door Van Gerven. Zijn conclusie luidde dat de gehandicaptenvoorzieningen zwaar te lijden hadden gehad onder de invoering van de Wet Voorziening Gehandicapten in 1994. Van de hand van N. Schouten en R. van Raak verscheen *Ruimte voor iedereen. Noodzaak en mogelijkheid van een sociale grondpolitiek*. De auteurs bepleitten hierin een sterke positie voor de overheid bij de (her)ontwikkeling van stedelijke en landelijke gebieden. In december kwam het rapport *Rood sein voor de chloortrein* uit. Het Wetenschappelijk Bureau maakte zich hierin sterk voor een verbod op het vervoer per spoor van chloor van Delfzijl naar Rotterdam.

Rood, het jongerenverband van de SP, organiseerde op 26 november zijn 'ROOD-dag'. Er werd onder meer gediscussieerd over de nationalisatie van bedrijven. Rood was geen jongerenorganisatie van de partij; haar leden waren volwaardig partijlid (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 76).

In juli publiceerde de Tweede-Kamerfractie een rapport, *RSI achter de schermen* geheten. De beide auteurs, De Wit en T. Elzinga, stelden onder meer dat maximaal één uur onafgebroken achter een beeldscherm gewerkt mocht worden. In december verscheen *Een kwestie van beschaving. Gezondheidszorg gebaseerd op solidariteit*, geschreven door het Tweede-Kamerlid Kant en enkele fractiemedewerkers. In dit rapport pleitte de SP voor een volksziektekostenverzekering met een ruim basispakket, waarin iedereen moest bijdragen naar draagkracht.

In juli legde A. van de Jagt, lid van de gemeenteraad van Zoetermeer voor de SP, zijn functie neer. Hij zou geld hebben aangenomen voor zijn hulp bij de aanvraag van een bouwvergunning. Volgens fractievoorzitter P. Jonas had Van de Jagt 'de schijn op zich geladen dat hij zich laat betalen voor bewezen diensten' (*de Volkskrant*, 24 juli 2000).

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

De oppositionele opstelling waarvoor de SGP in 1999 had gekozen, zette de partij in het jaar 2000 voort. De staatkundig-gereformeerde fractie in de Tweede Kamer protesteerde tegen de plannen van het paarse kabinet om het huwelijk open te stellen voor homoseksuelen en de euthanasiepraktijk verder te liberaliseren. Deze nieuwe koers ging gepaard met ledengroei: een ledenwerfactie, die op de jaarvergadering in februari was gestart, leverde de partij ongeveer 1800 nieuwe leden op. In het najaar van 2000 veranderde de SGP wat van aanzien. De verschillende partijgeledingen zouden voortaan met hetzelfde nieuwe logo naar buiten treden. Het oranje driehoekje – symbool van de trits God, Nederland en Oranje – kreeg in het nieuwe logo een centrale plaats. Verder opende de SGP op 8 november een website.

jaarvergadering

Op 26 februari hield de SGP haar jaarlijkse vergadering in Utrecht, waarin voor het eerst een jaarthema werd gepresenteerd. Het onderwerp voor 2000 was 'de hechte samenleving', onderverdeeld in de elementen 'sociale cohesie', 'jeugdbeleid' en 'multiculturele samenleving'.

B.J. van der Vlies, voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, hield een rede onder de titel *Eeuw uit, eeuw in*, waarin hij zijn zorg uitsprak over de omstreden voorstellen van het kabinet-Kok op het gebied van euthanasie, abortus provocatus en het homohuwelijk. Hij riep de ChristenUnie op de SGP onvoorwaardelijk te steunen bij de bestrijding van deze voorstellen. Om de liberalisering van de euthanasiepraktijk een halt toe te roepen, pleitte hij ervoor artsen en verpleegkundigen te verplichten om patiënten door te verwijzen naar palliatieve zorg.

's Middags was er een forumdiscussie, waarin de afgevaardigden hun visie op asielzoekers en allochtonen bepaalden aan de hand van de nota *Over de grens? SGP-visie op asielzoekers en allochtonen* van het wetenschappelijk bureau van de SGP, de Guido de Brèsstichting. Er was veel aandacht voor het dilemma tussen het theocratische ideaal van de partij

en de godsdienstvrijheid van een liberale samenleving. Met dit probleem konden SGP-gemeenteraadsleden te maken krijgen, wanneer zij bijvoorbeeld een aanvraag voor de bouw van een moskee zouden moeten beoordelen.

beginselprogramma

De jaarvergadering besprak ook de door een partijcommissie opgestelde paragraaf over Israël, die in het beginselprogramma opgenomen zou moeten worden (zie ook *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 77-78). Omdat het de commissie tijdens de voorbereiding was gebleken dat het beginselprogramma een volwaardige buitenlandparagraaf – als kader voor het Israël-standpunt – ontbeerde, had zij ook hiervoor een ontwerptekst geschreven. Beide teksten werden met een overgrote meerderheid (acht afgevaardigden stemden tegen) aangenomen. Hiermee legde de partij in het beginselprogramma haar ‘diepe verbondenheid met het volk Israël, waaruit de Christus is voortgekomen’ vast. De Nederlandse regering diende naar goede diplomatieke betrekkingen met de staat Israël te streven. De buitenlandparagraaf vermeldde verder dat ‘de Nederlandse overheid ... de roeping [heeft] om niet alleen op nationaal, maar ook op internationaal niveau de bijbelse gerechtigheid te bevorderen’ (*de Banner*, 16 maart 2000).

betrokkenheid van de vrouw

Op de jaarvergadering van het Landelijk Verband van Staatkundig Gereformeerde Studieverenigingen (LVSGS)/SGP-jongeren in april kwam een voorstel van het bestuur in stemming dat voorzag in meer mogelijkheden voor meisjes (die meer dan de helft van het ledenbestand vormden) om deel te nemen aan het politieke werk binnen de zogeheten secties van de jongerenorganisatie. De bestuursplannen waren een uitvloeisel van de introductie in 1997 van een buitengewoon lidmaatschap voor vrouwen binnen de SGP (zie voor de vrouwenkwestie onder SGP in de Kroniek in de *Jaarboeken DNPP 1993-1997, 1999*). Het voorstel ging de jongeren – tegen de verwachting in – echter te ver en werd met 29 tegen 22 stemmen verworpen. Volgens E. Dijkgraaf, de voorzitter van de SGP-jongerenorganisatie, was de belangrijkste reden voor de afwijzing van het voorstel ‘de huiver’ om op een glijdende schaal terecht te komen (*Nederlands Dagblad*, 18 april 2000).

algemeen secretaris

In april stelde het hoofdbestuur D. Nieuwenhuis, algemeen secretaris en hoofd van het partijbureau, op non-actief, omdat hij van ontucht met zijn dochter werd verdacht. Nieuwenhuis ontkende de aanklacht die tegen hem was ingediend en verklaarde dat hij ten onrechte was beschuldigd. Partijvoorzitter ds. D.J. Budding schreef in *de Banier* vurig te hopen dat Nieuwenhuis 'van alle blaam gezuiverd mag worden' (27 april 2000). In afwachting van de uitslag van een justitieel onderzoek stelde de partij W. van 't Hul, oud-gemeentesecretaris van Nunspeet, in juni aan als waarnemend hoofd van het partijbureau. In december was het onderzoek nog niet afgerond.

Het hoofdbestuur besloot de functies van algemeen secretaris van de partij en hoofd partijbureau, die lange tijd in de persoon van Nieuwenhuis verenigd waren, te scheiden. Dit besluit was al genomen voordat in april de verdenkingen tegen hem naar buiten waren gekomen. Het hoofdbestuur meende dat de combinatie van functies voor één persoon te zwaar was. Het was de bedoeling dat Nieuwenhuis de post van algemeen secretaris zou blijven bekleden en dat voor de functie van hoofd partijbureau een nieuw persoon aangetrokken zou worden. Zolang in deze vacature nog niet voorzien was, bleef W. van 't Hul, die Nieuwenhuis' taken tijdelijk had overgenomen, waarnemend hoofd partijbureau.

partijvoorzitter

In november besloot het hoofdbestuur het partijvoorzitterschap te splitsen in twee functies. Ds. Budding bleef partijvoorzitter, omdat het bestuur wilde 'vasthouden aan de traditie van onze partij, namelijk een predikant als voorzitter'. Zijn takenpakket zou echter veel kleiner worden, aangezien 'van een dienstdoend predikant niet verwacht kan worden dat hij het voorzitterschap ten volle waar kan maken'. Naast hem zou per 1 januari 2001 het Zeeuwse statenlid W. Kolijn aangesteld worden als algemeen voorzitter. Hij zou het 'eigenlijke' politiek-organisatorische werk gaan doen en het 'gezicht naar buiten' van de partij worden (*de Banier*, 21 december 2000). De predikant J.H. van Daalen zou blijven fungeren als tweede partijvoorzitter.

oppositie tegen paars

De SGP zette de in 1999 ingeslagen koers van scherpe oppositie tegen het kabinet Kok in 2000 voort (zie hiervoor ook *Jaarboek DNPP 1999*, blz. 79-80). De SGP-jongeren boden in januari de Tweede Kamer 22.500

handtekeningen aan tegen de wetsvoorstellen inzake abortus, euthanasie en het homohuwelijk, die ze 'een bedreiging voor de toekomstige samenleving' vonden (*Reformatorisch Dagblad*, 14 januari 2000).

Ook de De Brësstichting was op deze terreinen actief. Op 25 mei organiseerde het wetenschappelijk bureau van de SGP samen met de Reformatorisch Maatschappelijke Unie (RMU) een conferentie in Gouda getiteld 'Het homohuwelijk: een heilloos voorstel!'. In november publiceerde het bureau *Op de grens van leven en dood. Over euthanasie en ander levensbeëindigend handelen*, samengesteld door een werkgroep onder voorzitterschap van G. Holdijk. Op 20 november hield de De Brësstichting een symposium over dit onderwerp in Den Haag.

In augustus begon het partijblad *de Banier* een artikelenreeks over het recht van verzet tegen de overheid, die naar staatkundig-gereformeerde begrippen door God is ingesteld. Aanleiding hiervoor was het feit dat 'de huidige overheid... zich op geen enkele wijze laat gezeggen door Gods Woord, ja zelfs wetten maakt die lijnrecht in strijd zijn met Gods Woord' (*de Banier*, 31 augustus 2000). Toen begin september de invoering van het homohuwelijk werd behandeld in het parlement, hield Tweede-Kamerlid C.G. van der Staaij een langdurig betoog met principiële, bijbelse en zakelijke bezwaren tegen het paarse voorstel. Dit kon echter niet verhinderen dat het voorstel werd aangenomen. Volgens een commentaar van Van der Vlies in *de Banier* (14 september 2000) had Nederland 'zelden tevoren zo duidelijk aangegeven geen christelijke natie meer te willen zijn en met het verleden te willen breken'.

Ook toen de Tweede Kamer begin november voorstellen tot liberalisering van de euthanasiewetgeving behandelde, liet de SGP zich niet onbetuigd. In twee dagbladen richtte ze zich vlak voor de behandeling via een advertentie tot de lezers. Volgens de partij begaf het parlement zich op 'een hellend vlak', wanneer het de 'toch al vrije euthanasiepraktijk nóg verder verruimde' (*Reformatorisch Dagblad*, 28 oktober 2000). Toen na hoofdelijke stemming bleek dat de Kamer met een overgrote meerderheid de liberalisering omarmde, sprak Van der Vlies in een commentaar van 'een zwarte dag in onze parlementaire geschiedenis' (*de Banier*, 7 december 2000).

Eind augustus stuurde de SGP een brief met richtlijnen naar al haar gemeenteraadsleden hoe te handelen, wanneer per 1 oktober het algemeen bordeelverbod zou worden opgeheven. Voor de SGP-er M. van Rooijen, gemeenteraadslid voor SGP en GPV in Katwijk, was de opheffing van het verbod de reden om eind augustus na achttien jaar uit de raad te stappen.

reactie SGP op samenwerking GPV en RPF in ChristenUnie

De SGP stond neutraal tegenover de in 1998 op gang gekomen verregaande samenwerking van GPV en RPF. De algemeen secretaris van de SGP, Nieuwenhuis, achtte het uitgesloten dat zijn partij aan het vormen van een unie van deze partijen zou meedoen (zie *Jaarboek 1999 DNPP*, blz. 81-82). Toen in januari 2000 GPV en RPF bekend maakten samen verder te gaan onder de naam ChristenUnie (zie in deze Kroniek onder ChristenUnie), reageerde de SGP positief. Beide partijen werden door Van der Vlies geluk gewenst met deze stap. 'Op termijn lijkt volledige fusie in de rede te liggen', zo meende de SGP-leider. 'Waarschijnlijk duurt dat ook niet eens lang meer' (*de Banier*, 3 februari 2000). Met de naam ChristenUnie had hij enige moeite: hij vond het jammer dat met het verdwijnen van de termen 'gereformeerd' en 'reformatorisch' het protestants-christelijke karakter van de partij er niet in tot uitdrukking kwam. Van der Vlies zei verder ervan uit te gaan dat de goede relatie van zijn partij met RPF en GPV in het verleden met de ChristenUnie zou worden gecontinueerd. Nieuwenhuis herhaalde dat zijn partij buiten deze partijvorming bleef: 'de SGP wil houden wat zij heeft' (*de Banier*, 3 februari 2000).

verwante instellingen en publicaties

In februari publiceerde de Guido de Brèsstichting *Over de grens? SGP-visie op asielzoekers en allochtonen*, samengesteld door de werkgroep minderheden onder voorzitterschap van J.J. Tigchelaar. De werkgroep stelde in de nota dat het asielbeleid in de eerste plaats preventief moest zijn. Opvang in de eigen regio verdiende de voorkeur; mochten vluchtelingen toch naar Europa komen dan moest er strenger gecontroleerd worden dan nu het geval was. In november verscheen onder auspiciën van de De Brèsstichting een Commentaar, getiteld *Het woord is aan de minister. Over ministeriële verantwoordelijkheid* van de hand van J.W. van Berkum en A. Weggeman. Op 4 december organiseerde het wetenschappelijk bureau in samenwerking met de Tweede-Kamerfractie een conferentie in Gouda over 'Waterbeheer in de 21ste eeuw'.

Eerder al, in juni, was in de reeks Commentaren van de De Brèsstichting de studie *Kader of keurslijf. Over monisme en dualisme in de lokale politiek* gepubliceerd, geschreven door C.P.W. van den Berg en anderen naar aanleiding van de voorstellen van de staatscommissie-Elzinga (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Opvallend was dat in de studie gepleit werd voor meer dualisme en dat afstand werd gedaan van de vanzelfsprekendheid waarmee de SGP het monisme op lokaal en regio-

naal niveau altijd omhelsd had. Op 16 juni stond dit thema ter discussie tijdens een congres van Voorlichting en Vorming (de nieuwe naam van de Stichting Voorlichtings- en Vormingscentrum, SVV) in Amersfoort. Daar bleek dat de gemeentelijke en provinciale bestuurders meer moeite hadden met het invoeren van dualisme in de lokale politiek dan de auteurs van *Kader of keurslijf*. De SGP-Tweede-Kamerfractie zou de uitkomsten van het congres meenemen in haar uiteindelijke standpuntbepaling over de voorstellen van de commissie-Elzinga.

Voorlichting en Vorming organiseerde samen met het hoofdbestuur op 22 september in Gouda een congres, getiteld 'Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst!'. De Leidse rechtsfilosoof A.A.M. Kinneging, woordvoerder van de conservatieve Edmund Burke Stichting, hield er de hoofdlezing.

De SGP-jongeren hielden hun jaarvergadering op 14 april. Zij besloten de afkorting LVSGS (Landelijk Verband van Staatkundig Gereformeerde Studieverenigingen) uit hun naam te schrappen. Op 6 mei hield de jongerenorganisatie haar tweejaarlijkse jongerendag in Den Haag met als thema 'Geld!?...of je leven'. Tijdens de bijeenkomst werd aan minister van Financiën Zalm (VVD) het manifest *Wil het wel zijn!* aangeboden, dat een tiental actiepunten bevatte om uit de opbrengsten van de toegenomen welvaart meer te investeren in het welzijn van de Nederlandse bevolking. Op 10 oktober organiseerden de jongeren samen met de studievereniging Capelle aan den IJssel een discussiebijeenkomst in Rotterdam. Zij debatteerden daar met het PvdA-Tweede-Kamerlid J.P. Rehwinkel over de monarchie. Verder gaven de SGP-jongeren twee Info-schetsen uit: in maart *Heeft de gereformeerde gezindte nog toekomst?*, geschreven door W.H. Velema en anderen; en in december *Sport en recreatie* van de hand van J.C. Bazen, H. Tijssen en M.M. van der Slikke.

De SGP-Werkgroep Oost-Europa en de Hongaarse stichting Gereformeerden in de Samenleving organiseerden op verzoek van de Hongaarse regeringspartij MDF op 17 en 18 november een conferentie in Boedapest over 'De Europese Unie en de minderheden'.

De SGP/RPF/GPV-fractie in het Europees Parlement presenteerde in april *Niches van Amsterdam*, een notitie met voorstellen voor institutionele hervormingen binnen de Europese Unie.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

In 2000 werkte de VVD aan de modernisering en professionalisering van de partijorganisatie. Hierbij schakelde de partij het bedrijfsleven in. Zo werd het nieuwe kwartaalblad *Politiek. Magazine over liberale politiek* door een commerciële uitgever gemaakt. De algemene vergadering werd

mede gefinancierd door een viertal sponsors. In juni verhuisde de partij naar een efficiënter kantoorpand in Den Haag. Om de communicatie binnen de partij te verbeteren stelde het hoofdbestuur begin september een maandelijks telefonisch spreekuur in voor afdelingsbestuurders. Een ledenwerfactie, gevoerd onder het motto '2000 in 2000', bleek in december in vier maanden tijd ruim 1.400 nieuwe leden opgeleverd te hebben.

sponsoring en partijfinanciering

Gedwongen door het steeds teruglopende ledental riep het hoofdbestuur op 21 februari een 'klankbordgroep alternatieve vormen van financiering' in het leven, die moest onderzoeken hoe de financiële situatie van de partij verbeterd zou kunnen worden. Op dezelfde vergadering legde het hoofdbestuur de voorwaarden voor partijsponsoring vast in een code. In november 1999 had partijvoorzitter H.B. Eenhoorn al laten weten dat zijn partij bij het bedrijfsleven wilde aankloppen om steun (zie hiervoor *Jaarboek DNPP 1999*, blz. 21). Aan de code bestond behoefte, omdat in de wet alleen geregeld was dat donaties boven de 10.000 gulden openbaar gemaakt moesten worden. In de door het hoofdbestuur geaccordeerde code stond allereerst dat sponsoring 'openbaar en transparant' moest zijn. Daarnaast diende sponsoring beperkt te blijven tot specifieke activiteiten (zoals bijvoorbeeld partijbijeenkomsten). Sponsors mochten verder niet anoniem zijn; er moest altijd meer dan één sponsor per activiteit zijn; en sponsoring mocht niet meer dan de helft van die activiteit financieren. Met de geldgevers zouden contracten worden afgesloten waarin vastgelegd diende te worden dat de VVD in ruil voor geld naamsbekendheid zou geven aan de sponsor. 'Inmenging in politieke en/of bestuurlijk organisatorische besluitvorming, in welke vorm dan ook, [zou] uitgesloten' zijn, aldus de code.

In mei sloot de VVD contracten af met vier sponsors (internetprovider Freeler, softwarefabrikant Microsoft, kabelnetfirma Casema en internetinvesteerder Exterre), die ieder 10.000 gulden bijdroegen aan de financiering van de algemene vergadering, die in mei in Assen gehouden werd. Als tegenprestatie konden de bedrijven deelnemen aan een discussiepanel tijdens een workshop op de algemene vergadering over 'politiek en de nieuwe media'. Andere partijen waren weinig gelukkig met deze stap van de liberalen (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten').

Het hoofdbestuur van de VVD vroeg eind februari verder H. Koning, prominent partijlid en oud-president van de Rekenkamer, een onderzoek in te stellen naar de tien stichtingen die de VVD voor een deel financierden (in 1999 ging het om een bedrag van 600.000 gulden). Koning had

als taak te achterhalen welke financiële en personele bindingen de stichtingen met de partij hadden. Het bestuur achtte dit onderzoek noodzakelijk, omdat het elke schijn van belangenverstrengeling wilde vermijden. Het bestuur besloot tevens – om zicht te krijgen op de herkomst van de gelden – alleen nog giften aan te nemen van stichtingen die hun boeken wilden openen. Tot nu toe was controle onmogelijk geweest, omdat de stichtingen weigerden hun jaarverslagen te publiceren. Wettelijk waren ze hiertoe ook niet verplicht.

algemene vergadering

Op 19 en 20 mei kwam de algemene vergadering bijeen in Assen. Naast een plenair huishoudelijk gedeelte had men voorzien in een groot aantal workshops. Tweede-Kamerfractievoorzitter Dijkstal ging in zijn rede tot het congres in op de openbare hoorzittingen van de parlementaire commissie-Bakker, die de politieke besluitvorming rond internationale vredesoperaties ging onderzoeken. Eurocommissaris en oud-partijleider F. Bolkestein reageerde in zijn bijdrage tot het congres op uitspraken die premier Kok had gedaan over een mogelijke continuatie van zijn premierschap na de verkiezingen van mei 2002. Bolkestein ried hem dit af, omdat ‘je het feest altijd op het hoogtepunt [moet] verlaten’ (*de Volkskrant*, 22 mei 2000).

partijraden en overige partijbijeenkomsten

De partijraad van de VVD kwam in 2000 tweemaal in Bussum bijeen. Op 5 februari sprak men over de relatie tussen senaat en regeerakkoord (zie hieronder) en over ‘de positie van politieke partijen’, naar aanleiding van het rapport van de staatscommissie-Elzinga. Op 14 oktober ging het over de miljoenennota. Met grote meerderheid werd een motie aangenomen, waarin werd voorgesteld de wegenbelasting binnen vijf jaar af te schaffen. Politiek leider Dijkstal liet echter direct na de uitspraak weten dat hij daar tijdens deze regeerperiode geen gehoor aan zou kunnen geven.

Op 28 februari hielden de liberalen een ‘flitscongres’ in Utrecht over de verkeersproblematiek. Men discussieerde er over mogelijke oplossingen (zoals bijvoorbeeld het rekeningrijden) voor het fileprobleem.

Eerste-Kamerfractie en het regeerakkoord

Begin februari bracht het partijbestuur een notitie uit, getiteld *Het regeerakkoord en de EK-fractie*. Hierin werden voorstellen gedaan om de

liberale senatoren meer te binden aan het regeerakkoord. Aanleiding hiervoor waren de gebeurtenissen in 'de nacht van Wiegel', toen de stem van senator H. Wiegel tegen de invoering van een correctief referendum een kabinetscrisis veroorzaakte (zie ook *Jaarboek DNPP 1999*, blz. 23 en 85-86). Het partijbestuur wilde geen formele, maar wel 'een zo groot mogelijke politieke binding' van de senaatsfractie aan het regeerakkoord; een binding die gebaseerd zou zijn op 'loyaliteit'. Dit moest bereikt worden door kandidaat-Eerste-Kamerleden zich te laten 'uitspreken over een eventueel bestaand door de Tweede-Kamerfractie geaccordeerd regeerakkoord'. Wanneer tijdens een zittingsperiode van de Eerste Kamer een regeerakkoord tot stand zou komen, dan moest de senaat bij de opstelling ervan nauw betrokken worden. VVD-fractievoorzitter in de Tweede Kamer, Dijkstal, en de Eerste-Kamerfractie konden zich vinden in de voorstellen van het bestuur. De partijraad, die zich in februari over de notitie boog, veegde de plannen echter van tafel. H.J.L. Vonhoff, oud-Commissaris van de Koningin in Groningen, liep voorop in het verzet. Hij sprak van incidentenpolitiek en meende dat regels stellen om afwijkende meningen tegen te gaan nooit een uitgangspunt voor liberalen mocht zijn.

vertrek Wiegel uit de Eerste Kamer

Eind maart kondigde oud-partijleider en erelid H. Wiegel aan dat hij de Eerste Kamer wilde verlaten. Wiegel, die sinds 1995 senator was, meende dat hij zijn functies van voorzitter van respectievelijk Zorgverzekeraars Nederland en van het Centraal Brouwerij Kantoor niet goed meer kon combineren met zijn lidmaatschap van de senaat. In zijn ontslagbrief aan Eerste-Kamervoorzitter F. Korthals Altes sprak hij van 'een conflict van plichten'. Wiegel doelde hiermee onder andere op de komende parlementaire behandeling van de Drank- en horecawet, de thuiszorg en een nieuw stelsel van ziektekostenverzekeringen. In de pers werd gespeculeerd of Wiegels angst voor belangenverstrengeling de enige reden was voor zijn vertrek. Sommigen meenden dat hij door zijn voortdurende verzet tegen de kabinetsplannen aangaande de invoering van een correctief referendum (zie ook *Jaarboek DNPP 1999*, blz. 85-86) binnen zijn eigen partij geïsoleerd was komen te staan.

gemeenteraads- en Tweede-Kamerverkiezingen 2002

Op 4 september benoemde het hoofdbestuur een commissie, die de kandidatenlijst zou gaan opstellen. Deze stond onder leiding van J. Kam-

minga, Commissaris van de Koningin in Gelderland en partijvoorzitter in de jaren 1981-1986.

In dezelfde vergadering stelde het hoofdbestuur een commissie in die het verkiezingsprogramma voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 moest gaan schrijven. Zij werd voorgezeten door hoogleraar staatsinrichting en Robeco-topman P. Korteweg. Ter ondersteuning van de gedachtevorming over het nieuwe verkiezingsprogramma organiseerde de partij in 2000 een aantal themadagen. Op 19 februari ging het in Utrecht over ruimtelijke ordening; op 8 april in Den Haag over de toekomst van de volksgezondheid; op 23 september in Den Bosch over informatie- en communicatietechnologie; en op 11 november in Rotterdam over sociale verbondenheid. De themadag over de volksgezondheid werd gehouden aan de hand van de nota *Kiezen voor keuze*, die door leden van de partij-commissie Volksgezondheid in samenwerking met een aantal Eerste- en Tweede-Kamerleden was opgesteld. In de nota werd een lans gebroken voor de liberalisering van de zorgsector en voor een verplichte basisverzekering voor iedereen. De kosten voor de basisverzekering zouden deels geheven moeten worden naar draagkracht, maar zouden grotendeels ‘nominaal’ moeten zijn; dat wil zeggen een vast bedrag dat per verzekeraar kon verschillen. In het najaar vonden nog een aantal regionale discussiebijeenkomsten plaats om de ideeën, ontwikkeld in de nota *Kiezen voor keuze*, verder uit te werken.

In november publiceerde de VVD-Bestuurdersvereniging de *concept-Leidraad VVD-gemeenteprogramma 2002-2006*. Deze was opgesteld door de commissie Gemeenteprogramma, onder voorzitterschap van M. van Haersma Buma.

de paarse coalitie en toekomstige coalitievorming

Met de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 in aantocht begonnen de liberalen om zich heen te kijken naar potentiële coalitiepartners. Politiek leider Dijkstal sloot in zijn toespraak tot de partijraad in februari een toekomstige coalitie met het CDA niet uit. Directe aanleiding voor zijn uitspraken was het feit dat de christen-democraten in het parlement voor het belastingplan van het kabinet hadden gestemd. In het februari-nummer van *CDA-magazine* gaf Dijkstal overigens aan dat hij – met uitzondering van GroenLinks – geen enkele partij wilde uitsluiten voor een volgende regeerperiode.

Eind februari kwam er op instigatie van het liberale Tweede-Kamerlid G. Wilders een gelegenheidscoalitie met de CDA-fractie tot stand om de instroom in de WAO terug te dringen. Dit bracht de VVD-fractie in conflict met de eigen staatssecretaris J.F. Hoogervorst van Sociale Zaken en

Werkgelegenheid. Zijn aangekondigde strengere aanpak van de WAO-problematiek ging zijn partijgenoten in de Tweede Kamer niet ver genoeg. Ook de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de PvdA, Melkert, was niet gecharmeerd van het initiatief van Wilders. Hij waarschuwde dat de liberalen niet met voorstellen moesten komen die door de PvdA als 'niet sociaal rechtvaardig' werden beschouwd (*de Volkskrant*, 28 februari 2000). Desalniettemin bereikten de CDA- en VVD-fractie eind april overeenstemming. Aan zieken die minder dan 35 procent arbeidsongeschikt waren, moest geen WAO-uitkering meer worden verstrekt en de uitkering diende afhankelijk te worden van het aantal jaren dat iemand gewerkt had. Een en ander zou moeten uitmonden in een initiatiefwetsvoorstel.

aftreden burgemeester Spar van der Hoek

In juni lekte een vertrouwelijke brief uit van de vier wethouders van Middelburg (afkomstig uit CDA, ChristenUnie, AOV/Unie55+ en VVD), die gericht was aan burgemeester L. Spar van der Hoek. Zij uitten hierin ernstige kritiek op zijn functioneren en adviseerden hem om op te stappen. De wethouders beschuldigden hem ervan dat hij zich 'ongevraagd en ongecoördineerd' met hun taken bemoeide (*Trouw*, 17 juni 2000). Al vanaf zijn aantreden in Middelburg in 1997 was Spar van der Hoek negatief in de publiciteit. Zo zou hij zich intimiderend en soms seksistisch gedragen jegens ambtenaren, zou hij omstreden declaraties doen, en ten onrechte de naam Spahr van der Hoek (mét 'h') hanteren. Kort nadat de wethouders hun vertrouwen in de burgemeester hadden opgezegd en een bemiddelingspoging van de Commissaris van de Koningin in Zeeland, W.T. van Gelder, niets had opgeleverd, kwam de gemeenteraad in spoedzitting bijeen. De raad nam met zeventien tegen dertien stemmen een motie van wantrouwen tegen Spar van der Hoek aan. Ook zijn eigen partij, de VVD, steunde deze motie. Dit veroorzaakte tweespalt in de Zeeuwse VVD-gelederen. Voorzitter H. van Hunnik van de partijafdeling Middelburg trad af, omdat hij zich niet kon verenigen met de opstelling van de gemeenteraadsfractie. Ook de kamercentrale Zeeland (het provinciale verband van de VVD) was van mening dat de fractie onzorgvuldig had gehandeld. Begin juli maakte Spar van der Hoek, die in eerste instantie de motie van wantrouwen naast zich had neergelegd, bekend dat hij voor onbepaalde tijd met verlof zou gaan. Minister De Vries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties zou uiteindelijk moeten beslissen over zijn ontslag. De CDA-er D. Burgers, voormalig burgemeester van Den Bosch, werd waarnemend burgemeester in Middelburg. Pas wanneer er overeenstemming bereikt zou zijn

over een afvloeiingsregeling voor Spar van der Hoek, zou de procedure voor een nieuwe burgemeester gestart kunnen worden.

JOVD voortaan 'politieke jongerenorganisatie' van de VVD

Per 1 januari 2000 trad het Samenwerkingsprotocol tussen de VVD en de met haar verbonden Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie (JOVD) in werking (zie ook *Jaarboek DNPP 1999*, blz. 89-90). Hiermee hadden de beide organisaties het scholings- en vormingswerk van liberale jongeren onder de vlag van de JOVD gebracht. De JOVD was nu in plaats van een onafhankelijke organisatie, de politieke jongerenorganisatie van de VVD geworden. Een commissie Liberaal Jongerenbeleid (CLJ), bestaande uit onder meer de jongerenfunctionarissen van de kamercentrales, zou de hoofdbesturen van JOVD en VVD gaan adviseren over het te voeren jongerenbeleid. De jaarlijkse algemene vergadering van de VVD stelde in mei een onafhankelijke geschillencommissie VVD/JOVD in, die zou gaan bemiddelen bij conflicten betreffende de samenwerking. De commissie werd voorgezeten door E.R.M. Balemans.

organisaties en publicaties

Op 1 maart publiceerde de Prof.mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD, het rapport *Groei, inkomensverdeling en economische orde*. De auteurs (waaronder de econoom S.K. Kuipers) pleitten hierin voor een verdere liberalisering van de economie naar Amerikaans model. Deze liberalisering werd volgens hen nu te veel ongedaan gemaakt door bovenwettelijke verzekeringen uit de particuliere markt. Staatssecretaris Hoogervorst, aan wie de publicatie werd aangeboden, vond de toonzetting te somber en was van mening dat de verzorgingsstaat de afgelopen jaren wel degelijk was afgeslankt. In het voorjaar verscheen *Liberal thought and practice. A view from the Netherlands*, een gezamenlijke uitgave van de Teldersstichting en de VVD onder redactie van P. van Schie. De bundel beoogde een bijdrage te leveren aan het internationale debat tussen liberalen en andersdenkenden. Op 14 november hield de Teldersstichting haar eerste 'Telderslezing'. Het was de bedoeling dat deze jaarlijks zou plaatsvinden. De lezing had als oogmerk het maatschappelijk debat te prikkelen. Minister van Financiën Zalm beet de spits af. Zijn rede werd gepubliceerd onder de titel *De nieuwe economie*.

De Organisatie Vrouwen in de VVD hield haar jaarlijkse congres op 17 en 18 maart in Wageningen over het thema 'onderwijs op zijn toekomst voorbereid?' Er werden paneldiscussies gehouden over onder andere de

‘brede scholen’ en het ‘studiehuis’. VVD-minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen L.M.L.H.A. Hermans sprak de aanwezigen toe. De JOVD koos op haar algemene vergadering van 25 november een nieuwe voorzitter: M. Burggraaf volgde J. de Veth op. De jongerenorganisatie hield een drietal landelijke politieke congressen: op 8 en 9 april in Assen, waar het discussiestuk *Liberale grenzen* door de Liberale Denktank werd gepresenteerd; op 24 en 25 juni in Tiel; en op 25 en 26 november in Eindhoven. Om een ‘integrale liberale toekomstvisie’ te ontwikkelen, organiseerde de JOVD in 2000 een aantal thema-avonden. De neerslag van de gedachtewisseling werd gepubliceerd in *Driemaster*. De VVD-Bestuurdersvereniging nam op 15 april tijdens haar jaarvergadering in Utrecht afscheid van haar voorzitter E. Haaksman. Ter gelegenheid van zijn afscheid verscheen van zijn hand *Bestuurscolumnns. Een bundel overdrukken uit Provincie & Gemeente*, samengesteld door A.W. Dijk. Haaksman werd opgevolgd door mevr. L. Engering. Op 3 en 4 november vond het jaarlijks congres van de Bestuurdersvereniging plaats in Lunteren, waar men sprak over het thema ‘visie op ruimte’. PvdA-minister Pronk van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer verzorgde de inleiding. Op 18 november vierde de Haya van Somerenstichting, belast met vorming en scholing, haar vijftienvigjarig bestaan met een landelijke dag in Rotterdam. Onder andere Dijkstal, Hermans en Eenhoorn verleenden hun medewerking.

personalia

In februari nam de Amsterdamse wethouder van Financiën, Sport, Personeel en Organisatie, H. Groen, ontslag, nadat hij in de pers in verband was gebracht met onjuiste declaraties. G. Dales, voorzitter van de VVD-fractie in de gemeenteraad, volgde hem op.

Op 5 april overleed L. Hilarides, die vanaf 1991 lid van de Eerste Kamer was. Van 1983 tot en 1988 maakte hij deel uit van het dagelijks bestuur van de VVD. Van 1970 tot 1981 was hij lid van de Gedeputeerde Staten van Friesland.

Op 13 april overleed Ph. G. Brood op 35-jarige leeftijd. Hij was vanaf 1998 lid van de Tweede Kamer. Hij werd opgevolgd door het Schiedamse gemeenteraadslid T. de Swart.

Voormalig Tweede-Kamerlid J. Franssen, die vanaf 1994 burgemeester van Zwolle was, trad per 1 mei aan als Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland. Hij volgde D. Luteijn op, die de functie in 1999 tijdelijk had waargenomen, nadat mevr. J.M. Leemhuis-Stout ten gevolge van de

Ceteco-affaire (zie hiervoor ook *Jaarboek DNPP 1999*, blz. 88-89) was afgetreden.

JAARVERSLAG 2000 DNPP

Inleiding

Het jaar 2000 verliep voor het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) betrekkelijk rustig. Verkiezingen, die in de regel voor extra werk zorgen, waren er in tegenstelling tot de twee voorafgaande jaren niet. Zo ontstond enige ruimte om te werken aan een aantal projecten, zoals de archivering van websites van Nederlandse politieke partijen, het onderzoek naar de samenwerking van GPV en RPF in de ChristenUnie, en de documentaire over de bekende Groninger communist Fré Meis.

De traditionele taken van het Documentatiecentrum bleven natuurlijk wel veel aandacht vragen. Binnengekomen materiaal werd verwerkt, bezoekers werden geholpen en verzoeken (per telefoon of email) om informatie beantwoord.

Wetenschappelijk Adviescollege ten behoeve van het DNPP

Conform het reglement van het DNPP (art. 7, 8, 9 en 10) werd in 1980 het Wetenschappelijk Adviescollege ten behoeve van het DNPP ingesteld. Op 1 januari 2000 bestond het Adviescollege uit de volgende leden:

- prof.dr. D.F.J. Bosscher, hoogleraar Eigentijdse Geschiedenis, op voordracht van de Faculteit der Letteren;
- prof.mr. D.J. Elzinga, hoogleraar Staatsrecht, op voordracht van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid;
- prof.dr. F.N. Stokman, hoogleraar Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, op voordracht van de Faculteit der Psychologische, Pedagogische en Sociale Wetenschappen;
- dr. J.M. van Boetzelaer (voorzitter), directeur Dienst Onderwijs, Onderzoek en Planning van de RUG, op voordracht van de Bibliothecharis;
- dhr. Chr. Wiersma, directeur publieke dienstverlening van de Dienst Informatie en Administratie van de gemeente Groningen, op voordracht van de Bibliothecharis;
- dr. A.C. Klugkist, Bibliothecharis, adviserend lid.

Het Wetenschappelijk Adviescollege kwam in het verslagjaar op 12 december bijeen. Besproken werd onder meer het project Archivering

websites Nederlandse politieke partijen en de toekomstige huisvesting van het DNPP.

Personeelsformatie

Op 1 januari 2000 was de staf van het DNPP als volgt samengesteld:
drs. B.H. de Boer - medewerker in het kader van de WIW-regeling (0,9 fte)

dr. A.P.M. Lucardie - wetenschappelijk medewerker (0,5 fte)

mevr. I.M. Noomen - documentaliste (0,6 fte)

mevr. B.H. Pier - secretaresse (0,7 fte)

mevr. D. van Rheenen - documentaliste (0,4 fte)

mevr. J.J.M. Strijbosch - secretaresse (0,3 fte)

drs. G. Voerman - Hoofd (1,0 fte)

Op 11 januari 2000 aanvaardde dhr. De Boer een nieuwe functie: hij werd in deeltijd medewerker van de gemeenteraadsfractie van de VVD in Groningen. Hierdoor ging zijn aanstelling bij het DNPP terug van 0,9 fte naar 0,7 fte.

Zoals reeds jarenlang het geval is, kreeg de staf van het DNPP ook in 2000 weer assistentie van enkele vrijwilligers. Drs. J. Hippe was betrokken bij het onderzoek naar de ChristenUnie. Drs. R.F. van Wijk hield zich één dag per week bezig met de retrospectieve ontsluiting van *Anti-Revolutionaire Staatskunde*, het wetenschappelijke tijdschrift van de ARP. Dhr. R. Paauw wijdde zich twee dagen per week onder meer aan het scannen van artikelen voor de website van het DNPP. Hij beëindigde zijn werkzaamheden in de herfst.

Dienstverlening

Ook in 2000 legde de dienstverlening een groot beslag op de arbeidstijd. In dit 'verkiezingsloze' jaar nam het bezoekersaantal licht af en bedroeg naar schatting 1.000; het aantal verzoeken per brief, telefoon of e-mail lag op ongeveer 1.100.

Zoals altijd waren het ook dit jaar met name doctoraalstudenten van verschillende disciplines die een beroep op het DNPP deden. Daarnaast meldden zich HBO-studenten, journalisten, wetenschappers en leerlingen van middelbare scholen. Ook van de kant van de media mocht het DNPP zich weer in een grote belangstelling verheugen. De beide wetenschappelijk medewerkers van het DNPP werden door verschillende radio- en tv-programma's en door de schrijvende pers om commentaar gevraagd. Ook werkte het Documentatiecentrum mee aan de totstandkoming van het speciale 'Profiel' over politieke partijen van het *NRC Handelsblad*, dat op 27 januari verscheen.

Naast dit alles ondersteunde het Documentatiecentrum ook onderwijsactiviteiten van verschillende aard (zie onder 'Relaties met instellingen en het onderwijsveld').

Documentatie

De tweede belangrijke taak van het DNPP, naast en als voorwaarde voor de dienstverlening, bestaat uit documentatieactiviteiten. Voor een uitgebreid overzicht van de op het Centrum aanwezige periodieken en de overige collecties wordt verwezen naar de website van het DNPP (www.dnpp.nl). Hieronder volgt een globale aanduiding.

In 2000 werden op het DNPP de volgende collecties (waarvan de eerste vier toegankelijk zijn via de geautomatiseerde catalogus) bijgehouden en uitgebreid:

1. *boeken*. Deze collectie bevat vooral historische en politicologische literatuur betreffende politieke partijen, alsmede (auto-)biografieën van politici. Het aantal boeken bedroeg eind 2000 circa 3.050.
2. *brochures*. Deze verzameling bevat door politieke partijen of verwante organisaties uitgegeven brochures, nota's en rapporten. Deze publicaties worden systematisch aangeschaft. Eind 2000 waren ongeveer 5.250 brochures gecatalogiseerd.
3. *knipsels*. Op het DNPP is een uitgebreide collectie krantenknipsels aanwezig over partijpolitieke ontwikkelingen in Nederland, met het accent op de activiteiten van de partijen buiten het parlement. Deze knipselverzameling gaat terug tot het begin van de jaren zeventig. Momenteel worden zes dagbladen geknipt: het *Nieuwsblad van het Noorden*, *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*.
4. *dag-, week- en partijbladen*. Het DNPP bezit vanaf 1973 een uitgebreide collectie ingebonden of op microfiche gefotografeerde dagbladen, opiniebladen en partijbladen. Zeker bij de laatste categorie wordt gestreefd naar volledigheid.
5. *affiches*. In 1986 is begonnen met het systematisch ordenen, fotograferen en ontsluiten van de groeiende hoeveelheid affiches. Eind 2000 bezat het DNPP bijna 1.850 verschillende affiches van politieke partijen. Tegen betaling kunnen negatieven en/of afdrukken ter beschikking worden gesteld.
6. *geluidsarchief*. Naast interviews met prominente partijpolitici (veelal gehouden in het kader van een specifiek onderzoek) bevat deze collectie vooral integrale geluidsopnames van belangrijk geachte partijbijeenkomsten zoals congressen en partijraden. Eind 2000 telde het geluidsarchief ongeveer 350 geluidsbanden en 400 cassettes.
7. *archieven*. Het DNPP ontvangt regelmatig archieven van partijen en particulieren. Voor een overzicht van de archieven die het DNPP in

beheer heeft, wordt hier verwezen naar de DNPP-site. Hier zij nog vermeld dat met uitzondering van de collecties waarvan de plaatsingslijst nog in voorbereiding is, al deze archieven voor onderzoek beschikbaar zijn. In verband met de beperkende voorwaarden die soms door de archiefhouder aan de raadpleging van een archief zijn gesteld, verdient het aanbeveling hierover van tevoren met het DNPP contact op te nemen. Het is in alle gevallen noodzakelijk schriftelijke toestemming voor raadpleging te verkrijgen van het Hoofd van het DNPP.

8. *overig*. Zonder uitputtend te zijn, worden hier nog de volgende collecties genoemd:

- statuten, reglementen, jaarverslagen, verkiezings- en beginselprogramma's;
- congresstukken (van congressen, partijraden, algemene ledenvergaderingen);
- elektronische publicaties (beginsel- en verkiezingsprogramma's, artikelen uit wetenschappelijke tijdschriften van partijen en de Jaarboeken van het DNPP), raadpleegbaar op de website van het DNPP.

Mede om de collecties ook voor een vroegere periode op specifieke deel-terreinen zo volledig mogelijk te maken, worden bibliografische projecten opgezet. In het verslagjaar werd aan verschillende projecten gewerkt. Met het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (HDC) van de Vrije Universiteit te Amsterdam bereidt het DNPP een bibliografie en archievenoverzicht van de protestants-christelijke partijen voor. De afronding van dit project werd opnieuw uitgesteld en is nu in het najaar van 2001 te verwachten. De werkzaamheden aan de bibliografie en het bronnenoverzicht betreffende de PPR, waarbij het DNPP samenwerkt met het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) van de Katholieke Universiteit Nijmegen, zijn stil komen te liggen. Reden hiervoor was het feit dat de archivaris van het KDC geen tijd kon vrijmaken. Het is de bedoeling dat in de nabije toekomst weer aan dit project zal worden gewerkt.

Ook in 2000 werd met het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam op bibliografisch terrein samengewerkt. Er werd een begin gemaakt met de opstelling van een overzicht van publicaties van en over politieke stromingen links van de CPN (dat wil zeggen radencommunisme, trotskisme en maoïsme).

De verwerking van schenkingen van documentatie- en archiefmateriaal is zeer arbeidsintensief. In 2000 ontving het DNPP opnieuw enkele omvangrijke schenkingen, onder andere van het HDC, de Bibliotheek Rotterdam en de bibliotheek van de afdeling politicologie van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen van de Universiteit van

Amsterdam. De VVD vulde haar reeds op het DNPP gedeponeerde archief aan. In het verslagjaar hield dhr. De Boer zich bezig met de ordening van het D66- en VVD-archief.

Automatisering en Internet

In 1996 kwam de catalogus van het DNPP beschikbaar op de website van het Documentatiecentrum (www.dnpp.nl). Op deze site biedt het DNPP tevens organisatorische en documentaire informatie aan over de Nederlandse politieke partijen. Het aantal *hits* nam in de verslagperiode toe: van 113.200 in 1999 naar 195.323 in 2000. Via de *on-line* algemene catalogus van de RUG-bibliotheken kan ook in de DNPP-catalogus worden gezocht.

Op het gebied van het digitaal aanbieden van informatie werd in 1997 een nieuwe stap gezet. Het DNPP begon op zijn site met het opzetten van een 'elektronische bibliotheek'. Hierin worden zoveel mogelijk publicaties van politieke partijen (zoals artikelen uit ledenbladen en wetenschappelijke tijdschriften, brochures, beginsel- en verkiezingsprogramma's) *on-line* en *full-text* aangeboden. Deze documenten worden tevens opgenomen in de catalogus van het DNPP en zijn dus op de gebruikelijke wijze (via bijvoorbeeld auteursnaam of trefwoord) te vinden. De meeste politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus werken hieraan mee. In 2000 werden de werkzaamheden aan de elektronische bibliotheek voortgezet.

In 1998 is in samenwerking met drs. J.C. den Hollander en drs. H.J. Wedman van de vakgroep Geschiedenis van de RUG een project begonnen om oudere verkiezings- en beginselprogramma's in elektronische vorm aan te bieden. In het kader van een uitgebreid kernvak over Nederlandse politieke partijen hebben vierdejaars studenten deze documenten gescand. Hierdoor zijn alle beginselprogramma's van CDA, GPV, GroenLinks, PvdA, RPF, VVD en de naoorlogse programma's van de SGP - met instemming van de betrokken partijen - op de site van het DNPP geplaatst. In 2000 volgden beginselprogramma's van een aantal niet meer in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen.

Per 31 december 2000 telde de geautomatiseerde catalogus van het DNPP circa 79.000 titels van boeken, brochures en artikelen uit partijbladen, opiniebladen, wetenschappelijke tijdschriften en dagbladen.

Project archivering websites politieke partijen (Archipol)

In september 2000 besloot de stuurgroep Innovatie Wetenschappelijke Informatievoorziening (IWI) 148.000 gulden ter beschikking te stellen aan het DNPP en de Universiteitsbibliotheek voor de archivering van websites van Nederlandse politieke partijen. Eerder al, in december 1999,

had het College van Bestuur van de RUG voor dit project een subsidie ter grootte van hetzelfde bedrag uitgetrokken.

Voor zover bekend worden websites nog vrijwel nergens in de wereld systematisch gearchiveerd.*) Dit project (het zogeheten Archief Politieke Partijen; Archipol) beoogt de websites van de politieke partijen voor toekomstig (wetenschappelijk) onderzoek te bewaren. In deze *pilot-study* zal een programma worden ontwikkeld waarmee websites op automatische, arbeidsextensieve wijze worden gearchiveerd. Daarnaast wordt ook aandacht besteed aan andere aspecten van het 'cyberarchiveren', zoals het catalogiseren, bewaren en beschikbaarstellen, en het probleem van het auteursrecht. Het projectteam bestaat uit F.J. den Hollander, A.K. Keyzer en G. Voerman. Laatstgenoemde hield op 11 oktober op de 'Dag van het Document' in Ede een lezing over dit project.

Onderzoek en publicaties

Behalve documentatie en dienstverlening heeft het DNPP ook tot taak wetenschappelijk onderzoek naar Nederlandse politieke partijen waar mogelijk te stimuleren, te ondersteunen en te begeleiden. Om deze taken naar behoren te kunnen vervullen, zijn goede contacten met het onderzoeksveld van belang. In 2000 werden verschillende onderzoeksprojecten door het DNPP ondersteund. Zij worden hier om redenen van overzichtelijkheid samen met de hierboven genoemde documentatieprojecten gepresenteerd:

- Documentatieactiviteiten ten behoeve van het *Compendium voor politiek en samenleving in Nederland* (onder redactie van H. Daalder en anderen).
- Documentatieactiviteiten ten behoeve van het jaarboek *Parlement en kiezer* (onder redactie van G.G.J. Thissen).
- Bibliografie betreffende radencommunisme, trotskisme en maoïsme in Nederland; in samenwerking met het IISG.
- Bibliografie betreffende de protestants-christelijke partijen; in samenwerking met het HDC.
- Bibliografie betreffende de PPR; in samenwerking met het KDC.
- 'Research Project on Western-European Communism'; onderzoeksproject gecoördineerd door S. Courtois (Centre d'Etude,

---

*) Zie voor een beschrijving van dit project Gerrit Voerman, André Keyzer en Frank den Hollander, 'Digitale incunabelen. Het belang van het archiveren van websites', in: *Informatie Professional*, 5 (2001), 3 (mrt.), 16-19; ook verschenen in *De Nieuwste Tijd*, nr. 15, december 2000. De tekst van het artikel is ook te vinden op www.archipol.nl/project/incunabel.html.

- d'Histoire et de Sociologie du Communisme; Université de Paris X, Nanterre).
- 'Information- and communication technologies and political organizations'; onderzoeksproject gecoördineerd door de European Cooperation in the field of Scientific and Technical Research (COST) van de Europese Commissie.
- Project documentaire F. Meis, in samenwerking met de Stichting Beeldlijn en RTV Noord.
- 'Forschungsprojekt Biographisches Handbuch zur Geschichte der Komintern', gecoördineerd door O. Kirchner (Universität Hannover) en P. Huber.
- Onderzoek samenwerkingsproces GPV en RPF, in samenwerking met de vakgroep Sociologie van de RUG.

Naast de hierboven vermelde ondersteuning van onderzoeksprojecten hebben individuele medewerkers van het DNPP geparticipeerd in onderzoeken en deelgenomen aan wetenschappelijke congressen, onder andere: Politicologenetmaal (Doorn); COST-bijeenkomsten (Groningen en Siena); ECPR-Joint Sessions (Kopenhagen). Verschillende onderzoeksresultaten werden vastgelegd in schriftelijke stukken.

Het *Jaarboek 1999* van het DNPP verscheen in het voorjaar en kreeg zoals gebruikelijk aandacht van de media. In dit Jaarboek en daarbuiten verzorgden de stafleden van het DNPP in 2000 de volgende publicaties en papers:

- B. de Boer, P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 1999. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1999', in: *Jaarboek 1999 DNPP*, Groningen, 2000, 13-92.
- Joop Hippe en Gerrit Voerman, 'GPV en RPF rekenen zich met samengaan te rijk', in: *Trouw*, 22 januari 2000.
- Paul Lucardie, 'Is er een toekomst voor politieke partijen?', in: *Democraat*, 33 (2000), 1 (jan.), 2.
- A.P.M. Lucardie, 'Prophets, Purifiers and Prolocutors. Towards a Theory on the Emergence of New Parties', in: *Party Politics*, 6 (2000), nr. 2, 175-185.
- A.P.M. Lucardie, 'Why do they bother? An Essay on Moral Reasons, Needs and Incentives of Green Party Activists'. Paper presented at the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research, Kopenhagen, 14-17 april 2000.
- A.P.M. Lucardie, 'Right-Wing Extremism in the Netherlands'. Paper gepresenteerd op het symposium van de Akademie für Politik und Zeitgeschehen der Hanns-Seidel-Stiftung (München) in samenwerking met het Centre Européen de Recherche et

- d'Action sur le racisme et l'Antisémitisme (Parijs), Berlijn, 3-5 november 2000.
- Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 36 (1999), 3/4 (Dec.), 465-471.
  - Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 38 (2000), 3/4 (Dec.), 462-469.
  - G. Voerman, 'Ledenverlies plaatst politieke partijen voor groeiend recruiteringsprobleem', in: *Staatscourant*, 13 januari 2000.
  - G. Voerman, 'De kruistocht tegen Jörg Haider. De VVD, de Liberale Internationale en de FPÖ', in: *Liberaal Reveil*, 41 (2000), 3 (juni), 107-114.
  - G. Voerman, 'Elektronisch folderen: de digitale campagne', in: Ph. van Praag en K. Brants, *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998*, Amsterdam, 2000, 193-213.
  - G. Voerman, 'Het schuldcomplex van een stalinist', in: C.C. van Baalen e.a., red., *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2000*, Den Haag, 2000, 176-180.
  - G. Voerman en S. Ward, 'New media and new politics. Green Parties, Intra-party democracy and the Potential of the Internet (an Anglo-Dutch Comparison)', in: *Jaarboek 1999 DNPP*, Groningen, 2000, 192-215.
  - G. Voerman, P. Tops en M. Boogers, 'Political websites during the 1998 Parliamentary Elections in the Netherlands', in: J. Hoff, I. Horrocks en P. Tops, *Democratic Governance and New Technology. Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*, London/New York, 2000, 87-99.
  - G. Voerman, A. Keyzer en F. den Hollander, 'Digitale incunabelen. Over het belang van het archiveren van websites, om te beginnen die van de Nederlandse politieke partijen', in: *De Nieuwste Tijd*, 2000, no. 15, 125-131.

Relaties met instellingen en het onderwijsveld

De politieke partijen zijn vanzelfsprekend de belangrijkste organisaties waarmee het DNPP contacten onderhoudt. Van alle partijen ontving het Documentatiecentrum periodieken, brochures, nota's, rapporten en programma's. Ook deden partijen het DNPP digitale versies van hun publicaties toekomen. Op hun beurt doen partijen ook regelmatig een beroep op de collecties van het Documentatiecentrum.

Op het wetenschappelijke vlak participeerde het DNPP in het landelijk

Postdoctoraal Opleidingsprogramma Negentiende en Twintigste Eeuwse Geschiedenis (PONTEG). Samen met het Nederlands Centrum voor Contemporaine Geschiedenis (NCCG) organiseerde het DNPP op 18 september in Groningen de PONTEG-studiedag 'Politieke geschiedenis'. Dhr. Voerman onderhield voor het DNPP de contacten met onder andere het IISG, het HDC, het KDC, het NCCG en het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP). In het verslagjaar maakte hij deel uit van de archiefcommissie van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (KNHG) en de Wetenschappelijke Raad van de Stichting Kiezersonderzoek Nederland (SKON). Daarnaast was hij secretaris-penningmeester van de Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw (VGTE). Hij fungeert tevens als adviseur voor de twintigste-eeuwse Moskouse archieven bij het Nederlands-Russisch Archiefcentrum (NRAC) van de RUG, dat in juni 2000 werd opgericht.

In de vorige paragraaf werden reeds enkele contacten op onderzoeksgebied met universitaire instellingen genoemd. Daarnaast gaven medewerkers van het DNPP in 2000 ook (gast-)colleges en lezingen. Op 17 mei nam dhr. Lucardie deel aan een door GroenLinks georganiseerde forumdiscussie over het onderwerp 'GroenLinks aan de macht'. Op 27 september hield hij een lezing over 'politieke stromingen in Nederland' voor kaderleden van de PvdA-afdeling Groningen. Op het Institut für Politikwissenschaft aan de Universiteit van Oldenburg sprak hij op 2 november over partijfinanciën in Nederland. Ten slotte hield hij op 8 november een inleiding over 'de toekomst van politieke partijen' op het IPP te Amsterdam. Dhr. Voerman sprak in april over de collecties van het DNPP voor studenten geschiedenis en journalistiek van de RUG. Dhr. Lucardie en hij begeleidden een aantal studenten bij hun eindscriptie en adviseerden enkele promovendi.

Bijzondere activiteiten

Op 27 en 28 januari organiseerde het DNPP in Groningen een bijeenkomst van het hierboven reeds vermelde onderzoeksproject COST. Thema van de conferentie, waarop politicologen uit Engeland, Noorwegen, Denemarken, Frankrijk, Spanje en Portugal aanwezig waren, was het gebruik van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën door politieke partijen in de campagne voor de Europese verkiezingen.

In de periode eind september – begin oktober verbleef dhr. Voerman twee weken in Moskou in verband met zijn promotieonderzoek naar de betrekkingen tussen de Communistische Partij van Nederland (CPN) en de Communistische Internationale (Comintern). Tijdens zijn verblijf maakte hij ook een selectie van archivalia die voor verfilming in aanmerking kwamen ten behoeve van het Comintern-archief dat op het

IISG is gedeponereerd, en dat in eigendom is van de Stichting tot beheer van de archieven van de CPN.

Op 13 oktober organiseerden de onderzoekschool Systemen, Organisatie en Management (SOM) van de RUG en het DNPP een bijeenkomst in het gebouw van de Algemene Rekenkamer te Den Haag, voor de presentatie van de autobiografie van W. Drees, *Gespiegeld in de tijd. De nagelaten biografie*. Voor de publicatie, die was bezorgd door E. Schoorl, M. Drees en W.B. Drees, was mede gebruik gemaakt van het persoonlijk archief van Drees dat op het DNPP is gedeponereerd.

JAARVERSLAG 2000 DNPP

Inleiding

Het jaar 2000 verliep voor het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) betrekkelijk rustig. Verkiezingen, die in de regel voor extra werk zorgen, waren er in tegenstelling tot de twee voorafgaande jaren niet. Zo ontstond enige ruimte om te werken aan een aantal projecten, zoals de archivering van websites van Nederlandse politieke partijen, het onderzoek naar de samenwerking van GPV en RPF in de ChristenUnie, en de documentaire over de bekende Groninger communist Fré Meis.

De traditionele taken van het Documentatiecentrum bleven natuurlijk wel veel aandacht vragen. Binnengekomen materiaal werd verwerkt, bezoekers werden geholpen en verzoeken (per telefoon of email) om informatie beantwoord.

Wetenschappelijk Adviescollege ten behoeve van het DNPP

Conform het reglement van het DNPP (art. 7, 8, 9 en 10) werd in 1980 het Wetenschappelijk Adviescollege ten behoeve van het DNPP ingesteld. Op 1 januari 2000 bestond het Adviescollege uit de volgende leden:

- prof.dr. D.F.J. Bosscher, hoogleraar Eigentijdse Geschiedenis, op voordracht van de Faculteit der Letteren;
- prof.mr. D.J. Elzinga, hoogleraar Staatsrecht, op voordracht van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid;
- prof.dr. F.N. Stokman, hoogleraar Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, op voordracht van de Faculteit der Psychologische, Pedagogische en Sociale Wetenschappen;
- dr. J.M. van Boetzelaer (voorzitter), directeur Dienst Onderwijs, Onderzoek en Planning van de RUG, op voordracht van de Bibliothecharis;
- dhr. Chr. Wiersma, directeur publieke dienstverlening van de Dienst Informatie en Administratie van de gemeente Groningen, op voordracht van de Bibliothecharis;
- dr. A.C. Klugkist, Bibliothecharis, adviserend lid.

Het Wetenschappelijk Adviescollege kwam in het verslagjaar op 12 december bijeen. Besproken werd onder meer het project Archivering websites Nederlandse politieke partijen en de toekomstige huisvesting van het DNPP.

Personeelsformatie

Op 1 januari 2000 was de staf van het DNPP als volgt samengesteld:
drs. B.H. de Boer - medewerker in het kader van de WIW-regeling (0,9 fte)

dr. A.P.M. Lucardie - wetenschappelijk medewerker (0,5 fte)

mevr. I.M. Noomen - documentaliste (0,6 fte)

mevr. B.H. Pier - secretaresse (0,7 fte)

mevr. D. van Rheenen - documentaliste (0,4 fte)

mevr. J.J.M. Strijbosch - secretaresse (0,3 fte)

drs. G. Voerman - Hoofd (1,0 fte)

Op 11 januari 2000 aanvaardde dhr. De Boer een nieuwe functie: hij werd in deeltijd medewerker van de gemeenteraadsfractie van de VVD in Groningen. Hierdoor ging zijn aanstelling bij het DNPP terug van 0,9 fte naar 0,7 fte.

Zoals reeds jarenlang het geval is, kreeg de staf van het DNPP ook in 2000 weer assistentie van enkele vrijwilligers. Drs. J. Hippe was betrokken bij het onderzoek naar de ChristenUnie. Drs. R.F. van Wijk hield zich één dag per week bezig met de retrospectieve ontsluiting van *Anti-Revolutionaire Staatskunde*, het wetenschappelijke tijdschrift van de ARP. Dhr. R. Paauw wijdde zich twee dagen per week onder meer aan het scannen van artikelen voor de website van het DNPP. Hij beëindigde zijn werkzaamheden in de herfst.

Dienstverlening

Ook in 2000 legde de dienstverlening een groot beslag op de arbeidstijd. In dit 'verkiezingsloze' jaar nam het bezoekersaantal licht af en bedroeg naar schatting 1.000; het aantal verzoeken per brief, telefoon of e-mail lag op ongeveer 1.100.

Zoals altijd waren het ook dit jaar met name doctoraalstudenten van verschillende disciplines die een beroep op het DNPP deden. Daarnaast meldden zich HBO-studenten, journalisten, wetenschappers en leerlingen van middelbare scholen. Ook van de kant van de media mocht het DNPP zich weer in een grote belangstelling verheugen. De beide wetenschappelijk medewerkers van het DNPP werden door verschillende radio- en tv-programma's en door de schrijvende pers om commentaar gevraagd. Ook

werkte het Documentatiecentrum mee aan de totstandkoming van het speciale 'Profiel' over politieke partijen van het *NRC Handelsblad*, dat op 27 januari verscheen.

Naast dit alles ondersteunde het Documentatiecentrum ook onderwijsactiviteiten van verschillende aard (zie onder 'Relaties met instellingen en het onderwijsveld').

Documentatie

De tweede belangrijke taak van het DNPP, naast en als voorwaarde voor de dienstverlening, bestaat uit documentatieactiviteiten. Voor een uitgebreid overzicht van de op het Centrum aanwezige periodieken en de overige collecties wordt verwezen naar de website van het DNPP (www.dnpp.nl). Hieronder volgt een globale aanduiding.

In 2000 werden op het DNPP de volgende collecties (waarvan de eerste vier toegankelijk zijn via de geautomatiseerde catalogus) bijgehouden en uitgebreid:

1. *boeken*. Deze collectie bevat vooral historische en politicologische literatuur betreffende politieke partijen, alsmede (auto-)biografieën van politici. Het aantal boeken bedroeg eind 2000 circa 3.050.
2. *brochures*. Deze verzameling bevat door politieke partijen of verwante organisaties uitgegeven brochures, nota's en rapporten. Deze publicaties worden systematisch aangeschaft. Eind 2000 waren ongeveer 5.250 brochures gecatalogiseerd.
3. *knipsels*. Op het DNPP is een uitgebreide collectie krantenknipsels aanwezig over partijpolitieke ontwikkelingen in Nederland, met het accent op de activiteiten van de partijen buiten het parlement. Deze knipselverzameling gaat terug tot het begin van de jaren zeventig. Momenteel worden zes dagbladen geknipt: het *Nieuwsblad van het Noorden*, *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*.
4. *dag-, week- en partijbladen*. Het DNPP bezit vanaf 1973 een uitgebreide collectie ingebonden of op microfiche gefotografeerde dagbladen, opiniebladen en partijbladen. Zeker bij de laatste categorie wordt gestreefd naar volledigheid.
5. *affiches*. In 1986 is begonnen met het systematisch ordenen, fotograferen en ontsluiten van de groeiende hoeveelheid affiches. Eind 2000 bezat het DNPP bijna 1.850 verschillende affiches van politieke partijen. Tegen betaling kunnen negatieven en/of afdrukken ter beschikking worden gesteld.
6. *geluidsarchief*. Naast interviews met prominente partijpolitici (veelal gehouden in het kader van een specifiek onderzoek) bevat deze collectie vooral integrale geluidsopnames van belangrijk geachte partijbijeenkomsten.

sten zoals congressen en partijraden. Eind 2000 telde het geluidsarchief ongeveer 350 geluidsbanden en 400 cassettes.

7. *archieven*. Het DNPP ontvangt regelmatig archieven van partijen en particulieren. Voor een overzicht van de archieven die het DNPP in beheer heeft, wordt hier verwezen naar de DNPP-site. Hier zij nog vermeld dat met uitzondering van de collecties waarvan de plaatsingslijst nog in voorbereiding is, al deze archieven voor onderzoek beschikbaar zijn. In verband met de beperkende voorwaarden die soms door de archiefhouder aan de raadpleging van een archief zijn gesteld, verdient het aanbeveling hierover van tevoren met het DNPP contact op te nemen. Het is in alle gevallen noodzakelijk schriftelijke toestemming voor raadpleging te verkrijgen van het Hoofd van het DNPP.

8. *overig*. Zonder uitputtend te zijn, worden hier nog de volgende collecties genoemd:

- statuten, reglementen, jaarverslagen, verkiezings- en beginselprogramma's;
- congresstukken (van congressen, partijraden, algemene ledenvergaderingen);
- elektronische publicaties (beginsel- en verkiezingsprogramma's, artikelen uit wetenschappelijke tijdschriften van partijen en de Jaarboeken van het DNPP), raadpleegbaar op de website van het DNPP.

Mede om de collecties ook voor een vroegere periode op specifieke deel-terreinen zo volledig mogelijk te maken, worden bibliografische projecten opgezet. In het verslagjaar werd aan verschillende projecten gewerkt. Met het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (HDC) van de Vrije Universiteit te Amsterdam bereidt het DNPP een bibliografie en archievenoverzicht van de protestants-christelijke partijen voor. De afronding van dit project werd opnieuw uitgesteld en is nu in het najaar van 2001 te verwachten. De werkzaamheden aan de bibliografie en het bronnenoverzicht betreffende de PPR, waarbij het DNPP samenwerkt met het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) van de Katholieke Universiteit Nijmegen, zijn stil komen te liggen. Reden hiervoor was het feit dat de archivaris van het KDC geen tijd kon vrijmaken. Het is de bedoeling dat in de nabije toekomst weer aan dit project zal worden gewerkt. Ook in 2000 werd met het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam op bibliografisch terrein samengewerkt. Er werd een begin gemaakt met de opstelling van een overzicht van publicaties van en over politieke stromingen links van de CPN (dat wil zeggen raden-communisme, trotskisme en maoïsme).

De verwerking van schenkingen van documentatie- en archiefmateriaal is zeer arbeidsintensief. In 2000 ontving het DNPP opnieuw enkele omvangrijke schenkingen, onder andere van het HDC, de Bibliotheek Rotterdam en de bibliotheek van de afdeling politicologie van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. De VVD vulde haar reeds op het DNPP gedeponeerde archief aan. In het verslagjaar hield dhr. De Boer zich bezig met de ordening van het D66- en VVD-archief.

Automatisering en Internet

In 1996 kwam de catalogus van het DNPP beschikbaar op de website van het Documentatiecentrum (www.dnpp.nl). Op deze site biedt het DNPP tevens organisatorische en documentaire informatie aan over de Nederlandse politieke partijen. Het aantal *hits* nam in de verslagperiode toe: van 113.200 in 1999 naar 195.323 in 2000. Via de *on-line* algemene catalogus van de RUG-bibliotheken kan ook in de DNPP-catalogus worden gezocht.

Op het gebied van het digitaal aanbieden van informatie werd in 1997 een nieuwe stap gezet. Het DNPP begon op zijn site met het opzetten van een 'elektronische bibliotheek'. Hierin worden zoveel mogelijk publicaties van politieke partijen (zoals artikelen uit ledenbladen en wetenschappelijke tijdschriften, brochures, beginsel- en verkiezingsprogramma's) on-line en *full-text* aangeboden. Deze documenten worden tevens opgenomen in de catalogus van het DNPP en zijn dus op de gebruikelijke wijze (via bijvoorbeeld auteursnaam of trefwoord) te vinden. De meeste politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus werken hieraan mee. In 2000 werden de werkzaamheden aan de elektronische bibliotheek voortgezet.

In 1998 is in samenwerking met drs. J.C. den Hollander en drs. H.J. Wedman van de vakgroep Geschiedenis van de RUG een project begonnen om oudere verkiezings- en beginselprogramma's in elektronische vorm aan te bieden. In het kader van een uitgebreid kernvak over Nederlandse politieke partijen hebben vierdejaars studenten deze documenten gescand. Hierdoor zijn alle beginselprogramma's van CDA, GPV, GroenLinks, PvdA, RPF, VVD en de naoorlogse programma's van de SGP - met instemming van de betrokken partijen - op de site van het DNPP geplaatst. In 2000 volgden beginselprogramma's van een aantal niet meer in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen.

Per 31 december 2000 telde de geautomatiseerde catalogus van het DNPP circa 79.000 titels van boeken, brochures en artikelen uit partijbladen, opiniebladen, wetenschappelijke tijdschriften en dagbladen.

Project archivering websites politieke partijen (Archipol)

In september 2000 besloot de stuurgroep Innovatie Wetenschappelijke Informatievoorziening (IWI) 148.000 gulden ter beschikking te stellen aan het DNPP en de Universiteitsbibliotheek voor de archivering van websites van Nederlandse politieke partijen. Eerder al, in december 1999, had het College van Bestuur van de RUG voor dit project een subsidie ter grootte van hetzelfde bedrag uitgetrokken.

Voor zover bekend worden websites nog vrijwel nergens in de wereld systematisch gearchiveerd.*) Dit project (het zogeheten Archief Politieke Partijen; Archipol) beoogt de websites van de politieke partijen voor toekomstig (wetenschappelijk) onderzoek te bewaren. In deze *pilot-study* zal een programma worden ontwikkeld waarmee websites op automatische, arbeidsextensieve wijze worden gearchiveerd. Daarnaast wordt ook aandacht besteed aan andere aspecten van het 'cyberarchiveren', zoals het catalogiseren, bewaren en beschikbaarstellen, en het probleem van het auteursrecht. Het projectteam bestaat uit F.J. den Hollander, A.K. Keyzer en G. Voerman. Laatstgenoemde hield op 11 oktober op de 'Dag van het Document' in Ede een lezing over dit project.

Onderzoek en publicaties

Behalve documentatie en dienstverlening heeft het DNPP ook tot taak wetenschappelijk onderzoek naar Nederlandse politieke partijen waar mogelijk te stimuleren, te ondersteunen en te begeleiden. Om deze taken naar behoren te kunnen vervullen, zijn goede contacten met het onderzoeksveld van belang. In 2000 werden verschillende onderzoeksprojecten door het DNPP ondersteund. Zij worden hier om redenen van overzichtelijkheid samen met de hierboven genoemde documentatieprojecten gepresenteerd:

- Documentatieactiviteiten ten behoeve van het *Compendium voor politiek en samenleving in Nederland* (onder redactie van H. Daalder en anderen).
- Documentatieactiviteiten ten behoeve van het jaarboek *Parlement en kiezer* (onder redactie van G.G.J. Thissen).

---

*) Zie voor een beschrijving van dit project Gerrit Voerman, André Keyzer en Frank den Hollander, 'Digitale incunabelen. Het belang van het archiveren van websites', in: *Informatie Professional*, 5 (2001), 3 (mrt.), 16-19; ook verschenen in *De Nieuwste Tijd*, nr. 15, december 2000. De tekst van het artikel is ook te vinden op www.archipol.nl/project/incunabel.html.

- Bibliografie betreffende radencommunisme, trotskisme en maoïsme in Nederland; in samenwerking met het IISG.
- Bibliografie betreffende de protestants-christelijke partijen; in samenwerking met het HDC.
- Bibliografie betreffende de PPR; in samenwerking met het KDC.
- 'Research Project on Western-European Communism'; onderzoeksproject gecoördineerd door S. Courtois (Centre d'Etude, d'Histoire et de Sociologie du Communisme; Université de Paris X, Nanterre).
- 'Information- and communication technologies and political organizations'; onderzoeksproject gecoördineerd door de European Cooperation in the field of Scientific and Technical Research (COST) van de Europese Commissie.
- Project documentaire F. Meis, in samenwerking met de Stichting Beeldlijn en RTV Noord.
- 'Forschungsprojekt Biographisches Handbuch zur Geschichte der Komintern', gecoördineerd door O. Kirchner (Universität Hannover) en P. Huber.
- Onderzoek samenwerkingsproces GPV en RPF, in samenwerking met de vakgroep Sociologie van de RUG.

Naast de hierboven vermelde ondersteuning van onderzoeksprojecten hebben individuele medewerkers van het DNPP geparticipeerd in onderzoeken en deelgenomen aan wetenschappelijke congressen, onder andere: Politicologenetmaal (Doorn); COST-bijeenkomsten (Groningen en Siena); ECPR-Joint Sessions (Kopenhagen). Verschillende onderzoeksresultaten werden vastgelegd in schriftelijke stukken.

Het *Jaarboek 1999* van het DNPP verscheen in het voorjaar en kreeg zoals gebruikelijk aandacht van de media. In dit Jaarboek en daarbuiten verzorgden de stafleden van het DNPP in 2000 de volgende publicaties en papers:

- B. de Boer, P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 1999. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1999', in: *Jaarboek 1999 DNPP*, Groningen, 2000, 13-92.
- Joop Hippe en Gerrit Voerman, 'GPV en RPF rekenen zich met samengaan te rijk', in: *Trouw*, 22 januari 2000.
- Paul Lucardie, 'Is er een toekomst voor politieke partijen?', in: *Democraat*, 33 (2000), 1 (jan.), 2.
- A.P.M. Lucardie, 'Prophets, Purifiers and Prolocutors. Towards a Theory on the Emergence of New Parties', in: *Party Politics*, 6 (2000), nr. 2, 175-185.
- A.P.M. Lucardie, 'Why do they bother? An Essay on Moral Reasons, Needs and Incentives of Green Party Activists'. Paper

- presented at the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research, Copenhagen, 14-17 april 2000.
- A.P.M. Lucardie, 'Right-Wing Extremism in the Netherlands'. Paper gepresenteerd op het symposium van de Akademie für Politik und Zeitgeschehen der Hanns-Seidel-Stiftung (München) in samenwerking met het Centre Européen de Recherche et d'Action sur le racisme et l'Antisémitisme (Parijs), Berlijn, 3-5 november 2000.
  - Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 36 (1999), 3/4 (Dec.), 465-471.
  - Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'The Netherlands', in: *European Journal of Political Research*, 38 (2000), 3/4 (Dec.), 462-469.
  - G. Voerman, 'Ledenverlies plaatst politieke partijen voor groeiend recruteringsprobleem', in: *Staatscourant*, 13 januari 2000.
  - G. Voerman, 'De kruistocht tegen Jörg Haider. De VVD, de Liberale Internationale en de FPÖ', in: *Liberaal Reveil*, 41 (2000), 3 (juni), 107-114.
  - G. Voerman, 'Elektronisch folderen: de digitale campagne', in: Ph. van Praag en K. Brants, *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998*, Amsterdam, 2000, 193-213.
  - G. Voerman, 'Het schuldcomplex van een stalinist', in: C.C. van Baalen e.a., red., *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2000*, Den Haag, 2000, 176-180.
  - G. Voerman, 'Hordeloop in Moskou. Onderzoek in het Comintern-archief', in: *Broerstraat 5*, 15 (2000), 4 (dec.), 10-11.
  - G. Voerman en S. Ward, 'New media and new politics. Green Parties, Intra-party democracy and the Potential of the Internet (an Anglo-Dutch Comparison)', in: *Jaarboek 1999 DNPP*, Groningen, 2000, 192-215.
  - G. Voerman, P. Tops en M. Boogers, 'Political websites during the 1998 Parliamentary Elections in the Netherlands', in: J. Hoff, I. Horrocks en P. Tops, *Democratic Governance and New Technology. Technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*, London/New York, 2000, 87-99.
  - G. Voerman, A. Keyzer en F. den Hollander, 'Digitale incunabelen. Over het belang van het archiveren van websites, om te beginnen die van de Nederlandse politieke partijen', in: *De Nieuwste Tijd*, 2000, no. 15, 125-131.

Relaties met instellingen en het onderwijsveld

De politieke partijen zijn vanzelfsprekend de belangrijkste organisaties waarmee het DNPP contacten onderhoudt. Van alle partijen ontving het Documentatiecentrum periodieken, brochures, nota's, rapporten en programma's. Ook deden partijen het DNPP digitale versies van hun publicaties toekomen. Op hun beurt doen partijen ook regelmatig een beroep op de collecties van het Documentatiecentrum.

Op het wetenschappelijke vlak participeerde het DNPP in het landelijk Postdoctoraal Opleidingsprogramma Negentiende en Twintigste Eeuwse Geschiedenis (PONTEG). Samen met het Nederlands Centrum voor Contemporaine Geschiedenis (NCCG) organiseerde het DNPP op 18 september in Groningen de PONTEG-studiedag 'Politieke geschiedenis'.

Dhr. Voerman onderhield voor het DNPP de contacten met onder andere het IISG, het HDC, het KDC, het NCCG en het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP). In het verslagjaar maakte hij deel uit van de archiefcommissie van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (KNHG) en de Wetenschappelijke Raad van de Stichting Kiezersonderzoek Nederland (SKON). Daarnaast was hij secretaris-penningmeester van de Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw (VGTE). Hij fungeert tevens als adviseur voor de twintigste-eeuwse Moskouse archieven bij het Nederlands-Russisch Archiefcentrum (NRAC) van de RUG, dat in juni 2000 werd opgericht.

In de vorige paragraaf werden reeds enkele contacten op onderzoeksgebied met universitaire instellingen genoemd. Daarnaast gaven medewerkers van het DNPP in 2000 ook (gast-)colleges en lezingen. Op 17 mei nam dhr. Lucardie deel aan een door GroenLinks georganiseerde forumdiscussie over het onderwerp 'GroenLinks aan de macht'. Op 27 september hield hij een lezing over 'politieke stromingen in Nederland' voor kaderleden van de PvdA-afdeling Groningen. Op het Institut für Politikwissenschaft aan de Universiteit van Oldenburg sprak hij op 2 november over partijfinanciën in Nederland. Ten slotte hield hij op 8 november een inleiding over 'de toekomst van politieke partijen' op het IPP te Amsterdam. Dhr. Voerman sprak in april over de collecties van het DNPP voor studenten geschiedenis en journalistiek van de RUG. Dhr. Lucardie en hij begeleidden een aantal studenten bij hun eindschrijft en adviseerden enkele promovendi.

Bijzondere activiteiten

Op 27 en 28 januari organiseerde het DNPP in Groningen een bijeenkomst van het hierboven reeds vermelde onderzoeksproject COST. Thema van

de conferentie, waarop politicologen uit Engeland, Noorwegen, Denemarken, Frankrijk, Spanje en Portugal aanwezig waren, was het gebruik van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën door politieke partijen in de campagne voor de Europese verkiezingen.

In de periode eind september – begin oktober verbleef dhr. Voerman twee weken in Moskou in verband met zijn promotieonderzoek naar de betrekkingen tussen de Communistische Partij van Nederland (CPN) en de Communistische Internationale (Comintern). Tijdens zijn verblijf maakte hij ook een selectie van archivalia die voor verfilming in aanmerking kwamen ten behoeve van het Comintern-archief dat op het IISG is gedeponeerd, en dat in eigendom is van de Stichting tot beheer van de archieven van de CPN.

Op 13 oktober organiseerden de onderzoekschool Systemen, Organisatie en Management (SOM) van de RUG en het DNPP een bijeenkomst in het gebouw van de Algemene Rekenkamer te Den Haag, voor de presentatie van de autobiografie van W. Drees, *Gespiegeld in de tijd. De nagelaten biografie*. Voor de publicatie, die was bezorgd door E. Schoorl, M. Drees en W.B. Drees, was mede gebruik gemaakt van het persoonlijk archief van Drees dat op het DNPP is gedeponeerd.

AUTEURS

H. Anker is politicoloog en *independent political consultant*.

F.R. Ankersmit is als hoogleraar theoretische en intellectuele geschiedenis verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen.

J. de Beus is als hoogleraar politieke theorie verbonden aan de Afdeling Politicologie, Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

B.H. de Boer is als historicus verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

P. Kalma is directeur van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA.

R.A. Koole is als universitair hoofddocent verbonden aan het departement Politieke Wetenschap van de Rijksuniversiteit Leiden. Sinds maart 2001 is hij voorzitter van de PvdA.

A.P.M. Lucardie is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

I.M. Noomen is als documentaliste verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

H. te Velde is als universitair hoofddocent verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen.

G. Voerman is Hoofd van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

C.W. de Vries was tot de herfst van 2000 directeur van de Stichting Wetenschappelijk Bureau van D66. Sindsdien is hij senior adviseur bij de Learning Company van Kessel & Smit.